BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ DOKTORA PROGRAMI

FEMİNİST ÖZNENİN DÖNÜŞÜMÜ: TEORİ VE PRAKSİS ARASINDA İLİŞKİLENME

HAZIRLAYAN

MELİSA GÜNDÜZ

DOKTORA TEZİ

ANKARA - 2025

BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ DOKTORA PROGRAMI

FEMİNİST ÖZNENİN DÖNÜŞÜMÜ: TEORİ VE PRAKSİS ARASINDA İLİŞKİLENME

HAZIRLAYAN

MELİSA GÜNDÜZ

DOKTORA TEZİ

TEZ DANIŞMANI:
DR. ÖĞRETİM ÜYESİ ERDEM DAMAR

TEZ EŞ DANIŞMANI:
PROF. DR. FUNDA GENÇOĞLU

ANKARA - 2025

BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ENSTİTÜSÜ

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Siyaset Bilimi Doktora Programı çerçevesinde Melisa GÜNDÜZ tarafından hazırlanan bu çalışma, aşağıdaki jüri tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi: 26/12/2025

Tez Adı: Feminist Öznenin Dönüşümü: Teori ve Praksis Arasında İlişkilenme

Tez Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı-Soyadı, Kurumu) **İmza**

Dr. Öğretim Üyesi Erdem DAMAR, Başkent Üniversitesi (Danışman)

Prof. Dr. Funda GENÇOĞLU, Atılım Üniversitesi (İkinci Danışman)

Dr. Öğretim Üyesi Onur BİLGİNER, Başkent Üniversitesi (TİK Üyesi)

Dr. Öğretim Üyesi Gülşen SEVEN, TED Üniversitesi (TİK Üyesi)

Doç. Dr. Nazlı ŞENSES ÖZCAN, Başkent Üniversitesi (Üye)

Dr. Öğretim Üyesi Demet GÜLÇİÇEK, Munzur Üniversitesi (Üye)

ONAY

Prof. Dr. Banu ELİGÜR

Avrupa Birliği ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü Müdürü

Tarih: 26/12/2025

BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS / DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORİJİNALLİK RAPORU

Tarih: 21/01/2026

Öğrencinin Adı, Soyadı	: Melisa Gündüz
Öğrencinin Numarası	: 21910471
Anabilim Dalı	: Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
Programı	: Siyaset Bilimi Doktora Programı
Danışmanın Adı, Soyadı	: Dr. Öğretim Üyesi Erdem Damar, Prof. Dr. Funda Gençoğlu
Tez Başlığı	: Feminist Öznenin Dönüşümü: Teori ve Praksis Arasında İlişkilenme

Yukarıda başlığı belirtilen Doktora tez çalışmamın; Giriş, Ana Bölümler ve Sonuç Bölümünden oluşan, toplam 211 sayfalık kısmına ilişkin, 21/01/2026 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %12'dir.

Uygulanan filtrelemeler:
1. Kaynakça hariç
2. Alıntılar hariç
3. Beş (5) kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

"Başkent Üniversitesi Enstitüleri Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Usul ve Esaslarını" ve "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Faaliyetlerinde Üretken Yapay Zeka Kullanımına Dair Etik Rehber"i kurallarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Öğrenci İmzası

Onay

21/01/2026
Dr. Öğretim Üyesi Erdem Damar

İmza

TEŞEKKÜR

Çok zorlu yollardan geçsem de tezime olan inancımı hiç kaybetmeden devam etme dayanıklılığını gösterebildiğim için kendime, beni bu kadar dirayetli yetiştirdikleri, bu uzun yolda bana inandıkları, sevgilerini ve desteklerini hiç eksik etmedikleri için bu hayattaki şanslarım annem Aypel Gündüz'e ve babam Tarık Gündüz'e,

Tez danışmanlığım ile başlayan hikayemizin yol arkadaşlığına dönüştüğü, yol göstericiliğini ve desteğini her zaman hissettiğim, her yardım çağrımda yanımda olan, elimi hiç bırakmayan, bana pratik ve akıcı düşünmeyi ve yazmayı öğreten biricik hocam sevgili tez danışmanım Prof. Dr. Funda Gençoğlu'na,

Her konuda yanımda olduğunu hissettiren, hiç düşünmeden her soruyu sorabildiğim, birlikte düşündüğümüz zamanların beni zenginleştirdiği, ince detaycılığını kolaylaştırıcılığı ile harmanlayan, bana kısa ve öz cümle yazmayı öğreten, akademik yolculuğumu benim kadar düşünen sevgili tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Erdem Damar'a,

Kapısını, deneyimini ve bilgi birikimini bana her zaman açan, nasıl iyi bir akademik olunabileceğini bana öğreten, akademik yol göstericim ve ustam olarak gördüğüm, hocam olduğu için kendimi çok şanslı saydığım çok kıymetli hocam Prof. Dr. Menderes Çınar'a,

Yaratıcı fikirleri, en ince detayına kadar üzerinde düşünülmüş bütün önerileri ve katkıları için, tezimi onlara savunduğum için gurur duyduğum değerli jürim, Dr. Öğr. Üyesi Gülşen Seven, Dr. Öğr. Üyesi Onur Bilgin, Doç. Dr. Nazlı Şenses Özcan ve Dr. Öğretim Üyesi Demet Gülçiçek hocalarıma,

Doktora yolculuğumda motivasyonumun düştüğü ve kafamın karıştığı anlarımda yanımda bulduğum, kendi yolculuklarına dair deneyimleri ile beni güçlendiren çok sevgili hocalarım Doç. Dr. Nazlı Şenses Özcan'a, Dr. Nalan Soyarık Şentürk'e, Prof. Dr. Simten Coşar'a ve Dr. İpek Gencel Sezgin'e,

Bu yolculuğun bütün güzel ve krizli anlarında yanımda olduklarını hep hissettiğim akademik yoldaşlarımdan özellikle her yardım çağrımda her sorumda yanımda olan Dr. Berkay Kabalay'a sabrı ve anlayışı için, Dr. Aykut Örküp'e en kritik anlarda beni silkeleyip kendime getirdiği için, Eren Deniz Kahraman'a bunun geçip biten bir süreç olduğunu bana her ihtiyacım olduğunda hatırlattığı ve hep orada olduğunu bildiğim için, Mehmet Delil

Yorgun'a, Gaye Ferah'a, İbrahim Koçak'a ve Mehmet Yaşar Kaya'ya beni bitiş çizgisine her yardım istediğimde yanımdan hiç ayrılmadan beni ittirdikleri için,

Mesafelere rağmen arkadaşlığımızı yürüttüğümüz benim için seçilmiş aile olan arkadaşlarımdan ilk olarak 16 yıldır kurduğumuz arkadaşlığın her döneminde kızkardeş olmayı, yol arkadaşı olmayı, paralel oyunlar kurmayı, birbirimizi anlamayı ve desteklemeyi muhteşem anılarla birleştirdiği için tanıdığım en zeki ve komik insanlardan biri olan en yakın arkadaşım Ezgi Tepe'ye, beni en bunaldığım anlardan çekip çıkaran desteğini hep hissettiğim tanıdığım en anlayışlı, insana çok iyi gelen insanlardan biri olan Çağrı Deniz'e, benim endişeli halimin antidotu olan dünyanın en sakin insanı ve onunla durmayı öğrendiğim için kendimi çok şanslı saydığım Aydın Keçeli'ye, el ele tutuşup düşe kalka hayatı öğrendiğimiz, tanıdığım en komik ve en direngen insanlardan biri olan kızkardeşim Müge Baloğlu'na,

Tanıştığımız ilk günden beri entelektüel, neşeli ve mizah dolu bir dostluğu benimle paylaşan en zor dönemlerimizi bile komik anılara çeviren çok değerli dostum Burak Sezgin'e, doktora döneminde tekrar yollarımızın birleştiği tezin son döneminde neredeyse her gün benimle sabahlayan beni bitiş çizgisine ittiren sevgili ilkokul arkadaşım kızkardeşim Pınar Akgün'e, doktoranın son senesinde tanışmamıza rağmen doktora yoldaşı olduğumuz, disiplinine ve istikrarına hayran olduğum ince düşünceli ve anlayışlı arkadaşım kızkardeşim Gizem Doğan'a, seneler sonra yollarımızın bu tez sayesinde tekrar birleştiği, arkadaşlığından yaşam enerjisinden keskin zekasından ve neşesinden kendime yakıt yaptığım kızkardeşim İrem Kuralay'a,

Sadece katılımcı olmakla kalmayıp tezimi nasıl geliştirebileceğime dair fikirlerini ve yardımlarını benden esirgemeyen, zaman ayıran, benimle birlikte düşünen feminist Katılımcılarıma,

Bana bu tez konusunu seçmemde, geliştirmemde, bu yolculuğu sürdürmemde ve hayatımın her alanında ilham olan feminist harekete, feminist kadınlara ve LGBTİ+'lara,

Son olarak da beni yolda gördüklerinde selamı esirgemeyen, bana neşe ve sıcacık koşulsuz sevgi veren zulümden azade bir hayat sürmelerini tüm kalbimle dilediğim tüm sokak hayvanlarına,

teşekkür ederim.

Sizlerle yolum kesiştiği için ve hayatımda olduğunuz için minnettarım.

ÖZET

Melisa Gündüz

Feminist Öznenin Dönüşümü: Teori ve Praksis Arasında İlişkilenme

Başkent Üniversitesi

Avrupa Birliği ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü, Siyaset Bilimi Doktora Programı

2025

2000'lerden sonra gittikçe artan ve Türkiye'de 2017'den sonra tartışılmaya başlayan feminist öznenin kimleri içerdiği/dışladığı ve kadın kategorisi tartışmaları, kadınlık durumu, erkeklik durumu, beden, politika, patriyarka ve iktidar pratikleri üzerinden farklı temalarda yürütülür. Bu tartışma tezin ana araştırma sorusuna ilham verdi: Feminist öznenin dönüşümünün ortaya çıkardığı krizler ile feminist praksis arasında nasıl bir ilişki kurulur? Tez, feminist öznelerin feminizm içi olarak görülen bir tartışmayı yürütürken diğer yandan patriyarka ile mücadelesini nasıl sürdürdüğünü, dayanışma ve mücadele pratiklerini nasıl tekrardan örgütlediğini bulmayı amaçladı. Feminist öznenin dönüşümünün tarihi, teorisi ve praksisi olarak ilerleyen bu yolculuk şunu ortaya çıkardı: Simone de Beauvoir ve Jean-Paul Sartre'ın varoluşçu özne-oluş süreçleri, ilk olarak feminist öznenin ve öteki olarak patriyarkanın -ve diğer iktidar pratiklerinin- arasındaki ilişkiyi anlamak için, ikinci olarak feminist öznenin içinde bulunduğu maddi koşulların oluşturduğu yapıları ortaya koyabilmek için, üçüncü olarak bu durumun yerine nasıl bir proje ürettiğini, diğer bir deyişle nasıl bir dünya istediğini kavramak için ve dördüncü olarak bu projeye ulaşmak için nasıl bir praksis ürettiğini, eski praksislerini de nasıl dönüştürdüğünü çözümlemek için önemli oldu.

Ankara, İzmir ve İstanbul'da örgütlü feminist öznelerle yapılan yarı-yapılandırılmış mülakatların gerçekleştirilmesi, verilerin toplanması ve analizi süreçleri boyunca feminist eleştirel söylem analizi ve feminist postyapısalcı söylem analizini birbirine eklemleyerek başvurdum. Türkiye'deki feminist öznelerin deneyimleri ve aktarımları, feminist öznenin dönüşümü tartışmaları sırasında feminist öznenin konumu, patriyarka ile mücadelesi, dayanışma ve direniş pratiklerini nasıl örgütlediğine dair bir anlatı kurdu. Bunun sonucu olarak Feminist Diyalog Praksisi, tarihin koşullarına, feminist öznelerin durumlarına, feminist öznenin ötekisi olan patriyarkanın -ve diğer iktidar pratiklerinin- konumlarına göre dönüştürülebilen ve feminist öznenin, dolayısıyla da feminizmin, içinde bulunduğu durumdan aşkınlığını sağlayacak olan alet çantası olarak ortaya çıktı.

Anahtar Kelimeler: feminist özne, varoluşçuluk, feminist praksis, varoluşçu feminizm, trans dışlayıcı radikal feminizm

ABSTRACT

Melisa Gündüz

The Metamorphosis of the Feminist Subject: Between Theory and Praxis

Başkent University

Institute of European Union and International Relations

Ph.D. in Political Science

2025

Since the 2000s, especially in Turkey since 2017, debates over who is included in or excluded from feminist subjectivity have intensified. These discussions revolve around multiple themes, including the category of woman, the condition of woman, femininity and masculinity, the body, politics, patriarchy, and practices of power. The debate shapes the dissertation's main research question: how is a relationship established between the crises generated by the metamorphosis of the feminist subject and feminist praxis? The thesis aims to examine how feminist subjects' intra-feminist debates affect their struggle against patriarchy and how these debates lead to the reorganization of practices of solidarity and struggle. This journey, which progresses as the history, theory, and praxis of the transformation of the feminist subject, revealed that the existentialist processes of subject-formation articulated by Simone de Beauvoir and Jean-Paul Sartre are crucial in four respects: first, to understand the relationship between the feminist subject and patriarchy -and other power practices- as the other; second, to reveal the structures created by the material conditions in which the feminist subject finds itself; third, to understand what kind of project the feminist subject produced in place of this situation, in other words, what kind of world the feminist subject desires, and fourthly, to analyze what kind of praxis feminist subject produces to pursue this project and how it transforms its old praxes.

Throughout the processes of conducting semi-structured interviews with organized feminist subjects in Ankara, İzmir, and İstanbul, collecting data, and analyzing it, I articulated feminist critical discourse analysis and feminist poststructuralist discourse analysis. The experiences and narratives of feminist subjects in Turkey constructed a narrative about the position of the feminist subject in discussions on the transformation of the feminist subject, its struggle against patriarchy, and its organization of solidarity and resistance practices. As a result, the Feminist Dialogue Praxis emerged as a flexible toolkit that can be transformed according to the conditions of history, the situations of feminist subjects, and the positions of patriarchy -and other power practices- as the other of the feminist subject, enabling the feminist subject, and thus feminism, to transcend its condition of abandonment.

Keywords: feminist subject, existentialism, feminist praxis, existential feminism, trans exclusionary radical feminism

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR ..... **i**

ÖZET ..... **iii**

ABSTRACT ..... **iv**

İÇİNDEKİLER ..... **vi**

KISALTMALAR LİSTESİ ..... **ix**

1. GİRİŞ **1**

1.1. Kadın Kelimesi Kullanılmadan Feminizm Olur Mu? **3**

1.2. Literatür, Literatürdeki Açıklık, Literatürde Konumlanma **7**

1.2.1. Amaç ve kapsam **7**

1.2.2. Literatürde gezinirken **9**

1.3. Bölümlerin Hikayesi **14**

2. YÖNTEM **19**

2.1. Feminist Epistemoloji ve Feminist Yöntembilim **24**

2.2. Neden Nitel Yöntem? **28**

2.3. Çalışma Grubu **29**

2.4. Neden Yarı-Yapılandırılmış Mülakat? **34**

2.5. Feminist Söylem Analizi **35**

2.6. Sahaya Çıkarken ve Sahadayken **38**

2.7. Analizi Yaparken **41**

3. TARİH VE ÖZNE **46**

3.1. Özne-Oluş Süreçleri: Varoluşçuluğun Öznesi ve Varoluşçu Tarih **46**

3.2. Tarih, Kimin Tarihidir? Batı'da ve Türkiye'de Feminist Öznenin Tarih Yolculuğu **55**

3.3. Feminist Tarih Yazımı Neden Gereklidir? **57**

3.4. Bir Dönemselleştirme Yöntemi Olarak Feminizmin Dalgaları: Kimlerin Hikayesi Yazılıyor? **62**

3.5. Türkiye'de Feminist Öznenin Dönüşümünün Tarihi **68**

3.6. Kadınların Uyanışı: Kadınlar Eşitlik ve Kamusal Alanı İstiyor **69**

3.6.1. Batı'da birinci dalga feminist öznenin var oluşu ve kökleri **69**

3.6.2. Türkiye'de feminist öznenin uyanışı: Yıkılan imparatorluğun vitrininden erken dönem cumhuriyetin vitrinine, vitrin camlarını yıkmak 71
3.6.2.1. Geç Osmanlı'da kadınların praksisi: Modernleşme projesinin vitrini olmayı reddetmek 71
3.6.2.2. Erken Cumhuriyet'te kadınların praksisi: Makbul çağdaş kadın vatandaş vitrini olmayı reddetmek 75
3.6.2.3. 1930-1980: Türkiye'de feminizmin 'çorak yılları' mı? 80
3.7. Kadınların İsyanı: Kadınlar Farklılığın Kabulüne Dayalı Eşitlik İstiyor 81
3.7.1. Batı'da ikinci dalga feminist öznenin var oluşu ve kökleri 81
3.7.2. Türkiye'de feminist öznenin isyanı: 'kadınlar vardır' ve örgütlülüğün dönüşümü 84
3.7.2.1. 1970'lerde Kadınlar sol sosyalist hareketi eleştiriyor: Yoldaş ve bacı vitrinini yıkmak 84
3.7.2.2. 1980'ler feminizm örgütlü sesini buluyor: Kendilerine ait bir proje yaratmak 87
3.8. Kadınların Çoğulluğu: Kadınlar Farklılıklarıyla Çoğullaşıyor 93
3.8.1. Batı'da üçüncü dalga feminist öznenin var oluşu ve kökleri 93
3.8.2. Türkiye'de feminist öznenin çoğulluğu: deneyimler çoğullaşıyor: Farklı deneyimlerin tanınmasıyla büyümek 96
3.8.2.1. 1990'larda farklı kadınların siyasetleri: Özgürlüğün farklı projeleri.. 96
3.8.2.2. 2000'lerde Feminist Özneler: Örgütlenmenin Praksisi 107
3.9. Kadınlığın Çoğulluğu: Kadın Kategorisi Kimleri Kapsar? Feminizmin Öznesi Kimlerdir? 112
3.9.1. Batı'da dördüncü dalga feminist öznenin varoluşu, teorik kökleri ve tartışmanın tarihsel yolculuğu 112
3.9.2. Türkiye'de feminist öznenin kategorik dönüşümü 129
3.9.2.1. 2010'dan bugüne feminist öznenin ötekisi ve tartışmanın yürütüldüğü koşullar 129
3.9.2.2. 2010'lu yıllardan bugüne feminist öznenin kim olduğu tartışması, projeyi ve praksisi yeniden düşünmek 135
4. TEORİ VE PRATİK 146
4.1. Teorik Konumlanmalar: Modern ve Postmodern Arasında Bir Köprü, Varoluşçuluk ve Varoluşçu Feminizm 147

4.1.1. Varlık, Beden ve Özne 148
4.1.2. Özne, Feminist Özne ve Öteki 153
4.1.3. Varoluşçuluğun Öznesi, Öznenin Projesi ve Praksisi 159
4.2. Pratik Konumlanmalar 165
4.2.1. Türkiye'de feminist özne 167
4.2.2. Türkiye'de feminist öznenin ötekisi: Patriyarka ve iktidar 181
4.2.3. Türkiye'de Feminist Mücadele Pratikleri: Örgütlenme, Direniş, Dayanışma 186
4.2.4. Türkiye'de feminist diyalog praksisi 194
5. SONUÇ 209
KAYNAKLAR 219
EKLER
EK 1: Görüşme Soruları
EK 2: Kod Sistemi
EK 3: Kodlar, İçerikleri ve Sınırları

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
AK Parti	Adalet ve Kalkınma Partisi
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
BM	Birleşmiş Milletler
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
EHP	Emekçi Hareket Partisi
EMEP	Emek Partisi
EŞİK	Eşitlik İçin Kadın Platformu
HDP	Halkların Demokratik Partisi
HÜDA-PAR	Hür Dava Partisi
İKD	İlerici Kadınlar Derneği
LGB	Lezbiyen, Gey, Biseksüel
LGBT	Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Trans
LGBTİ+	Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Trans, İnterseks ve diğer cinsel yönelimler ve cinsiyet kimlikleri
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
NCHCT	National Coalition of Healthcare for Transgender People
SMF	Sosyalist Meclisler Federasyonu
TERF	Trans-Exclusionary Radical Feminist
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TKP	Türkiye Komünist Partisi
TÖP	Toplumsal Özgürlük Partisi
WOLF	Women’s Liberation Front

1. GİRİŞ

2000'lerin başında feminist mücadele ve feminist teorinin içinde bir tartışma dolanmaya başladı. Hem feminist bilgi üretimini hem de feminist praksisi[1] içine alarak feminist öznenin kimler olabileceğine dair tartışmalar farklı bağlamlarda kendini gösterdi. Bu tartışmalar feminizmin içinde zaten olan birkaç tartışmayı da kapsayacak şekilde yeni sorular sorulmasına yol açıyordu. Kadın kategorisinin kimleri kapsayacağı sorusundan kamusal alanlarda hangi tuvaletlere kimlerin girebileceğine kadar uzanan tartışmalar vardı. Tartışmaların Türkiye'de 2018-2019 yıllarında mesele edilmeye başladı, benim de yolum bu tartışmayla o zaman kesişti. Feminist öznenin metamorfozu üzerine düşünmeye başladım.[2] Bu dönemde özellikle sosyal medyada denk geldiğim tartışmalar konu hakkında birçok soru sormama yol açtı. Türkiye'deki feminist hareketin özneleri tarafından yapılan tartışmaların hiçbiri belirli analitik ve eleştirel düzlemde yapılmıyordu, sosyal medya tartışmaları ve bu tartışmaların yol açtığı köşe yazıları ya da okuma listeleri şeklinde ilerliyordu. Tartışmaların

[1] Praksisi burada teori ile pratiğin birleştiği alan olarak ya da sadece eylemek anlamında kullanmıyorum. Marx praksisi, insanların içinde bulundukları durumları ve kendilerini değiştirmek için yaptıkları bilinçli eylemler bütünü olarak dünyayı değiştirme tahayyülünün bir parçası olarak görür. Gramsci bu fikirden etkilenerek hegemonya mücadelesinde praksisi ideolojinin etkili bir aracı olarak görür, sınıfı çevreleyen yapıyı yıkacak gücün temelidir. Sartre ise yapının bu anlatıdaki üstünlüğünü yıkar, praksisi öznenin özgürleşmesi ve kendini var etmesi için yaptıklarının bütünü olarak yorumlar. Özneler bir grup olarak bilinçli bir şekilde eylem bütünlüğü gösterdiklerinde grup praksisi politik bir eylem olarak ortaya çıkar. Ben de bu düşünce hattını takip ederek Sartrecı bir bakış açısı ile praksisi, teori ve politik eylem arasındaki özne ve özne gruplarının eyleme biçimi, yöntemleri, kendi oluş pratikleri ve dolayısıyla mücadeleyi yürütme biçimleri olarak görüyorum. Praksise dair konumlanmamı ve bu tez için önemini Tarih ve Özne bölümünde Özne-Oluş Süreçleri başlığı altında ve Teori ve Pratik bölümünde Varoluşçuluğun Öznesi, Öznenin Projesi ve Praksisi başlığı altında açıklayıp derinleştiriyorum. Ayrıca praksis kavramının benim izlediğim hattaki yolculuğu için bknz: Karl Marx ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, çev. Tonguç Ok ve Olcay Geridönmez (İstanbul: Kor Yayınları, 2013), 15–17; Antonio Gramsci, *Prison Notebooks*, çev. Joseph A. Buttigieg ve Antonio Callari (New York: International Publishing/Columbia University Press, 1992), 57; Jean-Paul Sartre, *Critique of Dialectical Reason*, Volume 1: *Theory of Practical Ensembles*, çev. Alan Sheridan-Smith, (London: Verso, 2004), 345–357; Joel Wainwright, "Praxis," *Rethinking Marxism* 34, no. 1 (2022): 41–62.

[2] Tezin refleksif kısımlarında ben dili kullanıyorum. Bunu akademik çalışmaların ağdalı ve karmaşık bir dille yazılmasının hem araştırmacı hem okuyucu açısından bilgi üretme, bilgiyi aktarma ve anlama süreçlerinde yorucu olmasına karşı, hem de araştırmacının sesinin daha direkt bir şekilde duyulmasına yönelik feminist bir yöntem olarak bilinçli tercih ediyorum. Edilgen cümleleri kullanmak ve çalışmayı yapanın yaptığı şeyden başka birisinin yaptığı bir eylemi görmüş ve aktarıyor gibi bahsetmesi hem araştırmacıyı hem de okuyucuyu araştırma nesnesinden uzaklaştırıyor. Özellikle deneyimlerimden yola çıktığım yerlerde okurla direkt iletişim kurmayı kadın deneyimleri ile ortaya çıkan bir yazı yazmaya çalışırken Beauvoircı bir yöntemle önemli buluyorum. Bu tartışma için bknz: Toril Moi, "I Am a Woman," *içinde Feminist Interpretations of Simone de Beauvoir*, der. Claudia Card (University Park, PA: Pennsylvania State University Press, 1999), 118; Liz Bondi, "In Whose Words? On Gender Identities, Knowledge and Writing Practices," *Transactions of the Institute of British Geographers* 22, no. 2 (1997): 245–58; Pamela Davies, "'Me', 'Me', 'Me': The Use of the First Person in Academic Writing and Some Reflections on Subjective Analyses of Personal Experiences," *Sociology* 46, no. 4 (2012): 744–52; Ramona Tang ve Suganthi John, "The 'I' in Identity: Exploring Writer Identity in Student Academic Writing through the First Person Pronoun," *Journal of Second Language Writing* 8, no. 2 (1999): 117–42; "Akademik Çalışmada Cümle Kurmak: 'Ben', 'Biz', Edilgen Dil," *Sosyal Bilimler*, erişim 6 Haziran 2025, https://www.sosyalbilimler.org/akademik-calismada-cumle-kurmak-ben-biz-edilgen-dil/.

sosyal medyada tartışma kültürünü de göz önüne alırsak agresif bir şekilde yapıldığını, sebep sonuç ve bağlam ilişkilerinden kopuk olduğunu söylemek mümkündü. Yine de birçok sorunun etrafında dolaşılıyordu. Kadın kategorisini sabitlemek mümkün müydü? Bu gerekli bir şey miydi? Feminizmin öznesi sadece kadın mıydı? Kimlere kadın diyorduk? Deneyimler üzerinden konuşurken hangi azınlık ya da dezavantajlı grupları unutuyorduk? Dünya değişiyordu, patriyarkanın tezahürleri de değişiyordu, feminist mücadele ve feminist öznenin değişmesi de doğal değil miydi? Kadınlık deneyimleri arasında hiyerarşi mi vardı? Kim daha feministti? Feminist mücadelenin, feminist alanların sahibi kimdi? Ve tabii ki 'en büyük' sorumuz: Kamusal alanlarda tuvaletleri nasıl kullanacaktık?

Tartışmalar arttıkça ve içeriği çeşitlendikçe farklı bir soruya dair ne düşündüğümü bulmaya çalışıyordum. Daha önce de belirttiğim gibi dijital alanlarda tartışmanın sonuca yönelik olduğu zamanlar çok sık rastlanmaz. Bu tartışmalar yine aynı dönemlerde dünyanın çeşitli yerlerinde özellikle de Batı'da süreğen halde devam ediyordu. Bir toplumsal hareketin, bir mücadele alanının ana aktörü ile ilgili tartışmalar yaşanıyor, hareketin içindeki özneler ve ötekiler birbirine karışıyordu. Bulduğum herkesle konuşmaya çalıştığım bir sürece girmiştim, herkesin fikrini okuyor öğrenmeye çalışıyordum. Bazen yıllarca önce yazılmış teorik metinlere gidiyor, bazen de feminizmin tarihinde kenarda kalmış ayrıntıları arıyordum. Tartışmaların çözüme varmasına ve hızlıca bu konuların kapanmasına dair bir istek duyuyordum. Bir süre sonra aceleyle kapanmasını istediğim ve mesele ettiğim şeyi, derdimin kaynağını buldum: biz bunu tartışırken patriyarka ile mücadelemiz mi zayıflıyordu? Bu yüzden bütün bu sorulara hemen cevap bulunsun tartışmalar bitsin isteğine sahiptim. Çünkü feminizm kendi içindeki öznenin ve ötekinin kim olduğunu tartışırken, asıl ötekisi ile mücadelesinde odağını kaybedecek endişesine kapılmıştım. Bunu fark edince bu tezin ana sorusu ortaya çıktı: 'Feminist politik öznenin[3] dönüşümünün ortaya çıkardığı krizler ile feminist praksis arasında nasıl bir ilişki kurulur?' Feminist mücadele ve dayanışma alanı olarak feminist praksis feminist öznenin kim olduğuna dair tartışmaları görme, deneyimleme ve anlamlandırma biçimleri ile teorik ve pratikteki krizlere karşı yöntem bulabilme potansiyeline sahipti. Değişim, dönüşüm, çokluk ve çoğulluk feminizmde ontolojik olarak kendiliğinden var oluyordu. O zaman feminist mücadelenin Türkiye'deki patriyarkal ve iktidar ilişkilerine karşı mücadelesinden Türkiye'deki varoluşundan ve deneyimlerinden yola çıkarak, dönüşüme ve dönüşüm krizlerine dair çözümlemesini ve nasıl

[3] Feminist özne kimleri kapsarsa kapsasın varoluşu gereği politik olduğu için tezin geri kalanında feminist politik özne yerine feminist özneyi kullanmaya devam edeceğim.

pratik bir yöntem tahayyülü kurduğunu ve uyguladığını öğrenmek önemliydi. Çünkü sokaklarda var olan, dayanışma ve direniş hareketi olan bir hareket olarak feminist hareketin, yazılanlar üzerinden tartıştığı şeylerden çok, yüz yüze geldiğinde kriz anlarıyla hangi yöntemlerle ve kararlarla baş edebildiğini görmek gerekiyordu. Sonuç olarak, bu doktora tezi feminist teoride ve feminist praksiste nerede konumlandığıma dair bir yolculuğun, teorik, ontolojik ve epistemolojik meraklarımın somutlaşmış halidir.

Tezin yazım dili seçiminde, kemikleşmiş, ağır ve ağdalı bir akademik dildense daha okuyucu dostu olması için gerekli noktalarda ben dili kullanmayı tercih ettim. Türkçe akademik yazım diline yerleşmiş edilgen cümleler ve dolaylı anlatımlar yerine, bir metnin varoluşundaki en önemli iki unsur olan yazarı ve okuyucuyu çalışmanın içine dahil etmenin daha sade yollarını aradım. Bunu denerken akademik biçimi ve içeriği korumayı öncelikli ilke olarak gözettim. Yöntem bölümünde daha geniş açıklayacağım bu seçimlerimin yanı sıra tezin tüm bölümlerini feminist yöntem ve biçim ile yazdım, böylece tezin tamamını feminist bir anlatıyla örmeye çalıştım.

Tez sorusunun ve konusunun ortaya çıkma yolculuğunda bahsettiğim üzere, birkaç gündelik tartışmanın kendisi aslında teorik tartışmaların gündelik yaşama yansıması ve süreğen olarak bu tartışmaların bazı feminist teorik kabulleri sarsması şeklinde bir yol izliyordu. Bu tartışmalardan en çok göze çarpan ve sansasyonel olarak tartışılanlar kadın kelimesinin nerelerde ve nasıl kullanıldığı, kamu tuvaletlerine ve kamusal alandaki soyunma odalarına transların girip giremeyeceği, spor müsabakalarında transların yarışmalarına dair tartışmalardı.

1.1. Kadın Kelimesi Kullanılmadan Feminizm Olur Mu?

Feminist teori ve feminist pratik (hareket, mücadele) arasındaki hiç kesilmeyen ve çok yönlü bir diyalogun olması feminizmin çoğulluğuna ve çeşitliliğine katkı sağlar, teori ve pratik birbirini sürekli olarak besler.[4] Tez, son dönemlerde feminizmin öznesinin dönüşümü tartışmalarından yola çıkarak feminist öznenin mücadele alanı ile varoluş süreçleri arasındaki karşılıklı ilişkiyi nasıl kurduğunu çalışmanın merkezine koyar. Teorik düzeyde yaşanan gerilim veya değişimlerin feminist politikayı ve mücadeleyi nasıl etkilediği ve bu

[4] Metinde feminizm kelimesinin her kullanımında kendi içinde çeşitliliği barındırdığını kabul ederek bir anlatı kuruyorum. Feminizmin çoğulluğu ve çeşitliliğine özellikle vurgu yaparak hatırlatmak istediğim zamanlarda feminizmler olarak belirtiyorum.

etki ile feministlerin nasıl bir yöntem ürettiği bu çalışmanın odak noktasını oluşturur. Özellikle 2000'li yıllarla birlikte yeniden gündeme gelen 'Feminist politikanın öznesi kim(ler)dir?' sorusu etrafında feminizmin, feminist öznenin ve kadın kategorisinin kapsamı tartışmalarının görünür olduğunu söylemek mümkündür. Teorik çerçevede başlayan 'özne kim?' tartışmasına praksisten yani politika yapanlar ve bu politikanın öznelerinden gelen cevapların feminist teoriyi ve mücadeleyi güçlendirebilme imkânlarının araştırılması bu tezin çerçevesini oluşturur.

Tez, toplumsal cinsiyet ve biyolojik cinsiyet, beden ve varoluş gibi konularda fikir ayrılığına düşen ve feminist düşünceyi ikiye bölen iki kampın 'feminist özne' ve kadın kategorisi üzerine yürüttükleri tartışmanın mücadele alanına etkisini çözümlemeyi ve nihayetinde diyalog yollarını hangi feminist yöntemlerle kurduklarını ortaya koymayı amaçlar. Birinci taraf trans dışlayıcı radikal feministler (*trans-exclusionary radical feminists, TERF*[5]*),* toplumsal cinsiyetin toplum inşası, cinsiyetin ise biyolojik olduğunu kabul eden, feminizmin öznesinin cis kadınlar olduğunu vurgulayan kamptır. TERF tanımlaması ilk başta nötr bir anlamla ortaya çıksa da zamanla transfeministlerin ve queer feministlerin tartışmalar sırasında kullanımının artması ve pejoratif bir tona ulaşması sebebiyle kullanmaktan vazgeçerler. Kendilerini toplumsal cinsiyeti eleştiren feministler *(gender-critical feminists)* ismiyle yeniden tanımlarlar.[6] Transların kadınlık deneyimlerini reddederler.

İkinci grup ise feminist teoriye 1990'ların başında giren kesişimsellik ilkesinin en temel özelliği olan kapsayıcılığın feminizmlere kattığı queer feminizm ve transfeminizmdir. Bu grupta queer veya trans olmayan fakat kesişimsel/kapsayıcı fenimizmi benimsemiş cis[7] heteroseksüel feministler de bulunur. İkili cinsiyet sistemini ve heteroseksist sistemi reddederler. Queer hareket LGBTİ+ ve trans hareketin içinde bulunduğu şemsiye kavramıdır. Her Queer, her LGBTİ+ ve her trans feminist değildir. Bu tartışmaya dahil olan gruplar bu hareketlerde kendilerini feminist özne olarak gören gruplardır. Bu grup, biyolojik cinsiyet ve toplumsal cinsiyetin toplumsal olarak inşa edildiğini ve öznenin kendisini nasıl tanımladığının diğer bir deyişle 'beyanının' ve deneyimlerinin mücadelenin öznesi olması için yeterli olduğunu ileri sürer.

---

[5] İngilizce kısaltması Türkçe'de de yaygınlaştı.

[6] Viv Smythe, "I'm Credited with Having Coined the Acronym TERF — Here's How It Happened," *The Guardian*, 29 Kasım 2018, erişim 20 Aralık 2025, https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/nov/29/im-credited-with-having-coined-the-acronym-terf-heres-how-it-happened.

[7] Cis, biyolojik cinsiyeti/atanmış cinsiyeti ile cinsiyet kimliği aynı olan kişi.

Feminist mücadele tarihine bakıldığında feminist özne sürekli dönüşür ve bu dönüşüm süreçleri feminizmin kendi içinde yaşadığı tartışmalarla kendini besler. Feminizmin öznesinin sınırları üzerine tartışmalar feminist tarihe içkin olsa da tezin odaklandığı TERFler ve trans/queer/kapsayıcı/kesişimsel feministler arasında yaşanan tartışma dalgası 2008'de bir blog yazarının TERF kavramını kullanması ile başladı.[8] Bu krizin ulaştığı noktalardan biri sembolik olarak kırılma noktasını yaratarak tartışmanın genişlemesine sebep oldu. Kadın kelimesinin daha kapsayıcı bir dil kullanılarak genişletilmesi üzerine denemeler yapıldı. Örneğin Türkiye'de ara sıra 'kadın+' ifadesi hem kadın ve LGBTİ+ bireylerden bahsederken bir kısaltma olarak hem de farklı kadınlık deneyimlerini kapsayacak şekilde kullanılmaya başlandı. Böylece trans kadınlar trans olduklarını özellikle belirtmeden kadın kategorisinin içine dahil olabiliyorlardı. Bu süreçte bazen kadın kelimesinin hiç kullanılmadığı zamanlar oldu. Kadın kelimesini kullanmak yerine trans-kapsayıcı söylemler aranırken, cis kadın deneyimini dışlayan veya belirli bedensel ve biyolojik özellikleri üzerinden tanımlarken kadını hem dildeki varlığını hem görünürlüğünü silen söylemler kullanıldı. Bunlara birkaç örnek vermek gerekirse, vajinası olan kişi, doğurabilen kişi, regl gören kişi, bilinçaltı cinsiyeti kadın olan yetişkin insan gibi tanımlamaları söyleme dahil etme denemeleri yapıldı.[9] Vajinası olan, regl olan ve doğurabilen herkesin kadın olmadığına ve aynı zamanda vajinası olmayan, regl olmayan ve doğuramayan kadınların da olduğuna vurgu yaparak hiçbir deneyimi dışarıda bırakmamaya çalışan, trans-kapsayıcı bir dil amaçlayan bu söylemler, kadınların sadece biyolojik bir beden ve meta olarak görülmesini engellemek için feministlerin uzun ve zorlu mücadeleler sonucu edinmeye çalıştıkları yani hala mücadelesini verdikleri kazanımlar açısından politik tartışma yarattı. Kadın kelimesinin kullanılması üzerine bile bir mücadelenin yaşandığı Türkiye'de bu trans-kapsayıcı denemelerle ilgili çekinceler feministler arasında tartışılmaya başladı. Feministlerin senelerdir kadın yerine kız ve bayan kelimelerinin kullanılmasının önüne geçmeye çalıştıkları bir arka planda, trans kapsayıcı dil üretmeye çalışırken kadın kelimesini kullanmayı bırakmanın kazanımlar açısından sorunlu olduğu çekincesi, feminist öznenin ve

[8] Sema Semih, "Terf", *Feminist Bellek*, Erişim: 07.08.2025. https://feministbellek.org/terf/

[9] Türkçede de kullanılmaya başlanan bu ifadelerin sırayla ingilizceleri: person with vagina, person who has a womb, people who menstruate, adult human whose subconscious sex is female. Bknz. Karl Quinn, "Why People Are Up in Arms about *The Lancet*'s 'Bodies with Vaginas' Cover," *The Sydney Morning Herald*, 28 Eylül 2021, erişim 17 Eylül 2022, https://www.smh.com.au/national/why-people-are-up-in-arms-about-the-lancet-s-bodies-with-vaginas-cover-20210928-p58vdj.html; Ray Briggs ve B. R. George, "Words for Every Body," *Aeon*, 26 Mart 2019, erişim 17 Eylül 2022, https://aeon.co/essays/why-trans-inclusive-language-is-no-threat-to-cis-women; "Why the Word 'Woman' Is Tying People in Knots," *The Economist*, 2 Ekim 2021, erişim 17 Eylül 2022, https://www.economist.com/leaders/2021/10/02/why-the-word-woman-is-tying-people-in-knots.

kadın kategorisinin sınırlarının tartışılmasını sağladı. Böylece dilin sembolik alanıyla teorinin düşünsel alanı ve praksisin dinamik alanı arasında, feminizmde birbirinin içine geçen, birbirinden beslenen ilişki ağları ortaya çıktı. Kadın kategorisine yönelik ontolojik tartışmalarla dili yeniden politize etme durumu arasında gidip gelen bu tartışmalarda Wittgenstein'ın dediği oldu: "Dille ancak o bize bela olduğunda ilgilenmeye başlarız."[10] Dil bize bela oldu. Dilin arkasındaki anlamın neyi işaret ettiğine bakıp tekrar düşünmemiz gerekiyordu.

Tartışmanın ortaya çıkışı, gelişmesi ve günümüzdeki durumu *'Kadınlığın Çoğulluğu: Kadın Kategorisi Kimleri Kapsar? Feminizmin Öznesi Kimlerdir?'* başlığı altında Türkiye hem de Batı'daki seyri daha geniş kapsamda ortaya kondu. Yine de burada şunu belirtmekte fayda var. Bu tartışmalar, dil, beden politikaları, cinsiyetlendirilmiş kamusal alanların paylaşımı, spor müsabakalarındaki kategoriler, kendini tanımlama *(self-identification)* pratiğinin nasıl işleyeceği, trans uyum süreçleri gibi pratiğe ait tartışmalar gibi görünse de temelde ontolojik olarak kadın kategorisinin kapsamına ve sınırlarına yönelik bir tartışmadır. Feminizm içi bir tartışma olarak yürütüldüğü için kadın kategorisini tartışmak bir zaman sonra feminist öznenin kapsamını da tartışmaya açtı. Kadını tanımlarken biyolojik cinsiyeti ve katı bir maddeciliği merkeze alan modernist düşünce biçimi ile biyolojik cinsiyetin de tıpkı toplumsal cinsiyet gibi sosyal bir inşa olduğunu ele alan postmodernist düşünce biçimi arasında bir gerilim olarak ortaya çıktı. Benim bu tezde konumlanmam ve amacım ise bu gerilimin ortasında üçüncü bir yolun, varoluşçu feminizmin, feminist öznelerin deneyimleri ve praksisleri içinde halihazırda var olduğunu göstermektir. Özne olarak, ne maddi koşullardan ve onların oluşturduğu yapılardan azadeyiz, ne de içine atıldığımız bu durum bizim asla değiştiremeyeceğimiz kaderimizdir.

Tartışmanın en sembolik konusu olan kadın kelimesinin kullanımına tekrar dönersek, tarih boyunca patriyarka tahakkümüyle geri planda bırakılan kadın kelimesinin söylem düzeyinde korunması feminist mücadele açısından sembolik ve politik bir anlam ifade eder. Hepimizin ortak ötekisi olan patriyarkanın bastırdığı ve yok saymaya çalıştığı bir şey olduğu için kadın kelimesine politik olarak ihtiyacımız var. Tekil veya kolektif öznelerin kendi varoluşlarını sürdürürken, içinde yaşamayı hayal ettiği dünya ve durumlar bütünü ile gerçekten içinde yaşadığı dünyanın ve durumların gerçekliği arasında bir yarık bulunur. Özne bütün praksisini ve eylemini bu yarığı kapatmak üzere kurar. Örneğin patriyarka ve eril dil Türkiye'de kadını cinsel ilişkiye girmiş kadınları refere etmek için kullanıyor ve bu

[10] Ludwig Wittgenstein, *Wittgenstein's Lectures: Cambridge 1932–1935*, der. Alice Ambrose ve Margaret Macdonald (New York: Prometheus Books, 2001), 97.

sebeple cinsiyeti kadına kadın demekten çekiniyor, kamusal tuvaletlere 'bayan' yazıyor ve bir unvan cümlesini kadın olmayı kibarlaştırdığını düşünerek kullanıyorsa, burada kadın kelimesinde diretmenin politik bir anlamı vardır. Ama bu, toplumsal hayatta kadın kelimesini biyolojik özcü bir yerden kurmak gerektiği anlamına gelmez. Bir diğer yandan ise yine cis kadınlarla aynı şekilde biyolojik deneyimler yaşayan (regl olan, doğurabilen ve vajinası olan) ve kendini kadın olarak tanımlamayan kişilerin görünürlüğünün ve varlıklarının geçerliliğinin ortaya konulabilmesi için trans-kapsayıcı dille üretilen söylemlere ihtiyaç vardır. Çünkü feminizm, sadece kadınlar, özellikle de sadece cis kadınlar için değildir. Feminizm herkes içindir.[11] Kadın kategorisi gibi kadın kelimesi de anlamsal olarak genişleyebilir, regl olma örneğinde mesela, '…kadınlar, trans erkekler nonbinaryler yani regl olan herkes…' gibi bir metne dönüşebilir. Kapsayıcı olmak öznelerin görünürlüğünü, temsiliyetini ve tanınmasını artırmak içindir, bu sebeple patriyarkayla mücadele ederken onun yok saymaya ve sömürmeye çalıştığı herkesin ismini yüksek sesle teker teker söylemeye devam etmeye ihtiyaç vardır. Kelimeler bu işe yarar, ne kadar çok söylersek dünya bizi o kadar çok duyar.

Feminist teorinin ve mücadelenin dönüşümü açısından zenginleştirici olabilecek bu tartışma aslında öznenin kendini tanımlaması üzerinedir. Feminist mücadelenin kendi içinde hegemonya mücadelesi olan ve iki kampın sürdürdüğü bu tartışma devam ederken feminizm hem teori hem de pratikte, patriyarka ve onun büründüğü birçok çeşitle mücadelesine devam etmektedir. Burada küçük bir kesiti sunulan bu tartışma, bu tezin konusunun ve devamında sorularının ortaya çıkmasını sağlayan temel motivasyondur.

1.2. Literatür, Literatürdeki Açıklık, Literatürde Konumlanma

1.2.1. Amaç ve kapsam

Bu tez, bu iki kampın özne tanımlamaları arasındaki gerilimlere ve bu gerilimler sürecinde ortaya çıkan teorik ve pratik tartışmaların getirdiği krizlere feminist praksisten yola çıkarak çözüm yolları arar. Bu arayış feminist literatürde biyolojik cinsiyet ve toplumsal cinsiyet üzerine devam eden teorik tartışmaların açıklanmasına katkı yapma imkânını taşımakla birlikte, asıl amacı gündelik hayatın gerçekliğinde feminizmin yaşadığı birtakım pratik meselelerin çözüm yöntemlerinin ortaya konması bakımından önemlidir. Temelinde, feminizmin özne krizinin pratikteki yansımaları ve çözüm yöntemleri odağa alınsa da

[11] bell hooks, *Feminizm Herkes İçindir: Tutkulu Politika*, Çev. Ece Aydın vd. (İstanbul: bgst Yayınları, 2014)

feminist hareket içindeki teorik ve pratik düzeyde hegemonya mücadelesini gözlemlemek ve süreci anlamak ve bu mücadelenin siyasal dinamiklerini açıklamak bu çalışmanın bir diğer amacıdır.

Bu sayede, tez, feminizmin asıl mücadele alanı olan patriyarkaya karşı mücadelesinde, öznenin politik dönüşüm sürecinin etkisini ve bu etkiye yönelik çözüm mekanizmalarının kuruluşunu anlamlandırdı. Bu sebeple, tezin çalışma grubu Türkiye'deki feminist örgütlerde ve feminist üniversite öğrenci topluluklarında örgütlenen feminist öznelerden oluştu. Pratikte yürütülen diyalog, açmazlar, krizler ve çözüm yöntemleri üzerine yarı-yapılandırılmış mülakatlar biçiminde görüşmelerle Türkiye'nin mevcut marjinalize edici ve dışlayıcı siyasal iklim içinde feminist ve LGBTİ+ mücadelesinin 'özne kim?' tartışmasına yönelmesinin feminist mücadele içinde yaşanan hegemonya mücadelesinin çözümlenmesi ve uzlaşma pratikleri bir feminist yöntem olarak ortaya koydu.

Bu bağlamda, feminist teori ve hareketler içinde bir hegemonya mücadelesi olarak da görülebilecek bu tartışma, 'özne ve öteki' üzerinden birçok soru sormama fırsat verdi. Bu çalışmanın kapsamını belirleyen temel araştırma sorunu hatırlamak gerekirse, 'Feminist öznenin dönüşümünün ortaya çıkardığı krizler ile feminist mücadele arasında nasıl bir ilişki kurulur?' Bir başka deyişle, feminist özne bir dönüşüm sürecindedir ve bu süreç bir kriz yaratır. Feminist mücadele pratiğinin bu krizin yarattığı çatışmalarla ve gerilimlerle başa çıkma ya da uzlaşma yöntemleri patriyarkaya karşı mücadelesini örmeye devam edebilmesi açısından önemlidir. Ortaklaşma ve uzlaşma yöntemlerini Türkiye'deki feminist hareketin kendi praksisinden yola çıkarak kurması hem feminist özne literatürüne hem feminist yönteme hem de Türkiye'de siyasal alanda en hareketli gruplardan biri olan feminist hareketin kendine haslığına, üretkenliğine ve kendini yenileme potansiyeline yönelik katkı yapar. Feminist öznelerin arasındaki tartışmaların teorik boyutu, pratikte yani sokakta nasıl yaşandığı gibi konular literatürde tartışmaların başından beri tartışıldı ve anlamlandırılmaya çalışıldı. Fakat feminist öznenin varoluşuna dair farklı düşüncelerin çarpıştığı bu tartışmaların yarattığı krizle feminist praksisin ne yaptığı, nasıl bir yöntemle dayanışma ve örgütlenmeyi örmeye ve patriyarkaya karşı mücadelesine devam ettiği üzerine hiç konuşulmamış bir alan olarak kaldı. Türkiye'deki feminist praksisin deneyimlerinden yola çıkılarak feminist bir yöntemle diyalog ve uzlaşı kurmanın, ortak ötekiye karşı mücadelede ortaklaşmanın nasıl kurulmaya devam edildiğini bu tez ortaya koyar.

Bu bağlamda 2000'li yıllarda tartışılmaya başlanan son dönem feminizminin içinde yaşanan ve feminizmin ontolojisine işaret eden 'özne kim?' tartışmasını feminist mücadele ve feminist teorinin birbirini dönüştürme süreçlerinden hareketle inceledim. Feminist teori

ile feminist pratik arasında nasıl bir etkileşimin mevcut olduğu sorguladım, bu eksende ortaya çıkan tartışmaların feminist mücadeleyi zenginleştirerek güçlendirebilmesinin mümkünlüğü, imkânları ve kısıtlarını araştırdım. Tartışmaların, feminist hareket içinde bir hegemonya mücadelesi olma ihtimalinin yanı sıra patriyarkanın ve mevcut iktidarın örgütlü feminist hareketin öznelerinin deneyimlerinden yola çıkarak çözümledim. Bu sorgulama feminizmin ötekileri ile feminizmin içindeki ötekiler arasındaki benzerlikleri ortaya koydu. Dayanışma ve direniş pratikleri içinde uzlaşı ve ortaklaşma yollarını feminist bir yöntemle kurulmasının arkasındaki motivasyonlar ve praksisler ortaya çıktı. Özetle, bu çalışma, feminizmin teorik olarak yaşadığı gerilimli/değiştirici/dönüştürücü tartışmaların pratikte temel mücadelesini yürüttüğü patriyarkaya karşı odak kaybetmeden nasıl yürütülebileceğine dair teori ile pratik arasındaki ilişkiyi ortaya koyan bir açıklama getirmeyi amaçladı.

Feminist öznenin kapsamına yönelik tartışma her zaman feminist tarihin içinde kendini sürekli yineleyen ve feminist öznenin dönüşümünü sağlayan bir motor güç oldu. Dolayısıyla, bu tartışma içinde bulunduğumuz bu anda bu uğrakta feminist öznenin dönüşümü ve sınırları açısından, Antonio Gramsci'nin tarif ettiği tarzda "eskinin öldüğü yeninin ise daha doğmadığı bir dönemin"[12] krizidir. Slavoj Žižek'e göre böyle dönemler "canavarlar zamanıdır."[13] Canavarlar, yeninin doğma sürecindeki krizden yararlananlardır, bu çalışmanın konusu bağlamında patriyarka ve onun büründüğü biçimlerdir. Bu sebeple bu tez bir yandan eskinin ölüp yeninin doğması sürecini ve bu krizi aşmanın yöntemlerini bir yandan da kriz sırasında canavarlarla mücadelenin nasıl sürdürüldüğünü inceler.

Kısaca ortaya koymak gerekirse, feminist öznenin dönüşümü krizinin birinci olarak teoriden pratiğe nasıl yansıdığı, ikinci olarak patriyarkaya karşı Türkiye'deki feminist mücadeleyi nasıl etkilediği ve üçüncü olarak feminist praksisin bu krizi dönüştürmek için nasıl yöntemler ördüğü bu çalışmanın temel aldığı meselelerdir. Bu meselelere açıklık getirmek için çizilen yol, yani tezin hangi tarihsel, teorik ve yöntemsel konumlanmalarla yaklaştığına ışık tutmak hem literatürü anlamlandırmak hem de tezin bölümlerinin içeriği ve biçimine dair fikir edinmek için önemlidir.

1.2.2. Literatürde gezinirken

Feminist öznenin kimleri kapsadığına dair tartışmanın nasıl ilerlediğine dair yukarıdaki projeksiyonun teorik kısmına yönelmek, bu tartışmanın neden yaşandığına dair

[12] Antonio Gramsci, *Prison Notebooks*, çev. Joseph A. Buttigieg ve Antonio Callari (New York: International Publishing/Columbia University Press, 1992), 276.
[13] Slavoj Žižek, "A permanent economic emergency," *New Left Review* 64, 1 (2010): 85-95.

ipuçlarını ortaya koyar. Tarafların konumlanmalarını anlamak açısından teorik ve yöntemsel temellere bakılması bu açıdan yararlı olur. Tarafların feminist ontoloji ve feminist epistemolojiye yönelik bakış açılarına bakmak, patriyarkaya atfettikleri anlamı çözümlemek, mücadele-dayanışma ve direniş pratiklerine yönelik yani praksise yönelik konumlanmalarını görmeyi kolaylaştırır.

Trans dışlayıcı radikal feministler, radikal feminist düşünce akımının bir parçası ve devamı olarak kendilerini tanımlarlar. 1960'larda ortaya çıkan radikal feminist düşüncenin temelinde yer alan kadınların kadın olmasından dolayı ortaya çıkan cinsiyetler arası eşitsizlikler, güç ilişkilerini ve kadın bedeni üzerinden kurulan tahakkümü sadece kadınların çözebileceğine dair anlayışı benimser. Genel olarak radikal bir devrimle bu güç hiyerarşilerinden kurtulmanın çare olduğunu düşünürler.[14] Biyolojik özcü ve tek tip sabit bir kadın kategorisi temsiline yönelik feminist özne kategorisi anlayışına sahip olan ve bu radikalliğin bir parçası olarak transları feminist hareketin bir parçası olarak görmeyen bu anlatı trans-dışlayıcı radikal feminist düşüncenin merkezindedir. Trans kadınların erkek atanmış cinsiyette büyümeleri ve kadın olana kadar erkekliğin avantajlarından yararlanmaları kadar, erkek olmayı bilmelerinden dolayı erkeklik üretmeye çok yatkın olmaları ile meşrulaştırılır.[15] 2000'lerin başında başlayan feminist özne kategorisine dair tartışmalar da köklerini açılan bu yoldan alır.[16] Trans dışlayıcı radikal feministler (TERFler) trans ve queer feministler arasında suçlayıcı bir dil tonu ile kullanılmaya başladıktan sonra bu taraf kendini toplumsal cinsiyet eleştiren feministler olarak tanımlamaya başlarlar.[17]

Tartışmanın diğer tarafı aslında parçalı bir toplama sahiptir. Transfeministler, Queer feministler ve kapsayıcı/kesişimsel feministler, feminist öznenin kimi kapsadığı konusunda aynı tarafta konumlanır. Transfeministler, trans kadın ve trans erkeklerin feminizmin öznesi olduğu ve cinsiyetin değişebileceği ve buradan hareketle feminizmin öznesinin trans özneler de olabileceği fikrini savunurlar.[18] İlk çıkış noktası ikili cinsiyet rejiminin[19] devamı gibi

---

[14] Rosemarie Tong ve Tina Fernandes Botts, *Feminist Düşünce* (İstanbul: Sel Yayınları, 2021), çev. Beyza Sumer Aydaş, 67–115; Valeria Bryson, *Feminist Politika Teorisi*, çev. Aylin Gülaşık, ed. Y. Kendir-Gök (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2019), 271–88.

[15] Janice Raymond, *The Transsexual Empire: The Making of the She-Male* (New York: Teachers College Press, 1994), 154-77.

[16] Ben Bishop, "TERF by Any Other Name: The Constitutive Rhetoric of Gender-Critical Feminism," *Women's Studies in Communication* 48, no. 2 (2025): 229–48.

[17] Claire Thurlow, "From TERF to Gender Critical: A Telling Genealogy?," *Sexualities* 27, no. 4 (2024): 962–78.

[18] A. Finn Enke, "Introduction: Transfeminist Perspectives," *içinde Transfeminist Perspectives in and beyond Transgender and Gender Studies*, der. Anne Enke (Philadelphia: Temple University Press, 2012), 1–15; Emi Koyama, "The Transfeminist Manifesto," *içinde Feminist Theory Reader* (London: Routledge, 2020), 83–90; Gayle Salamon, "Transfeminism and the Future of Gender," *Women's Studies on the Edge* (2008): 115–36.

[19] Binary, kadın ve erkekten oluşan ikili cinsiyet rejimi.

görünse de queer teoriyle etkileşim halinde ikili cinsiyet sisteminden uzaklaşırlar. Queer feministler ise cinsiyetin akışkan olduğunu hem biyolojik hem toplumsal cinsiyetin toplumsal olarak inşa edildiğini dolayısıyla feminist öznenin sabit ve özcü bir kategoriyle belirlenemeyeceğini öne sürerler. Böylece akışkanlık ve performatiflik kavramları feminist kategoriye belirleyici -ya da belirlenemezci- bir yerden dahil olur.[20] Kapsayıcı/kesişimsel feministler ise kimliklerin kesişerek öznenin toplumda ve özel yaşamında konumlandığı yeri belirlediğini, bu sebeple öznenin karşısında yine kesişen tahakkümler bütünü olduğunu öne sürerek hiçbir öznenin deneyiminin evrensel sabit bir şekilde oluşamayacağını vurgular.[21] Bu üç grup, belirli noktalarda ontolojik ve epistemolojik olarak kesişerek feminist özne kategorisinde yeni bir hat açarlar.

Feminist öznelerin yürüttüğü bu tartışmalar '*TERF savaşları'* adıyla da literatürde kendine yer buldu.[22] Tartışma gündelik hayata ve mücadele alanına 2000'li yılların başında ilk İngiltere'de sıçradı.[23] Bu tartışma ontolojik[24] boyutta başlasa da gündelik hayata yayıldı, yasa yapımından[25] öğrenci gruplarına,[26] internet forumlarından[27] sosyal medyada söylem türüne,[28] birçok alanda feminizmi ilgilendiren ve çözüm bulunması gereken meselelerin ortaya çıkmasına yol açtı. Tartışma konuları spor müsabakalarındaki kadın kategorisinden

[20] Daha geniş bir okuma için bknz: Judith Butler, *Cinsiyet Belası*, çev. Hülya Erdem (İstanbul: Metis, 2018); Eve Kosofsky Sedgwick, *Epistemology of the Closet* (Berkeley: University of California Press, 1990); Gayle S. Rubin, "Thinking Sex: Notes for a Radical Theory of the Politics of Sexuality," *Culture, Society and Sexuality: A Reader* içinde, der. Peter Aggleton ve Richard Parker (London: Routledge, 2002), 143–178.

[21] Kimberlé Crenshaw, "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color," *Stanford Law Review* 43, no. 6 (1991): 1241–9; Patricia Hill Collins ve Sirma Bilge, *Intersectionality* (Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2020).

[22] Cavyn Mitchell, "TERF Wars: Feminism and the Fight for Transgender Futures," *Community Development Journal* 57, no. 3 (July 2022): 573–577. Ruth Pearce, Sonja Erikainen ve Ben Vincent, "TERF Wars: An Introduction," *The Sociological Review* 68, no. 4 (2020): 677–98; Talia Mae Bettcher, "Trans Feminism: Recent Philosophical Developments," *Philosophy Compass* 12, no. 11 (2017): e12438.

[23] Sophie Lewis, "How British Feminism Became Anti-Trans," *New York Times*, 7 Şubat 2019, erişim 6 Şubat 2022, https://www.nytimes.com/2019/02/07/opinion/terf-trans-women-britain.html); Jenny Morrison, "Invoking Intersectionality: Discursive Mobilisations in Feminism of the Radical Left," *Social Movement Studies* 20, no. 6 (2021): 635–51.

[24] Cristan Williams, "The Ontological Woman: A History of Deauthentication, Dehumanization, and Violence," *The Sociological Review* 68, no. 4 (2020): 718–34.

[25] Mayte Cantero Sánchez, "TERFs and Their Construction of the Otherness: A Critical Discourse Analysis of the Opposition to the Spanish Trans Bill Draft," yüksek lisans tezi, Linköping University, Department of Thematic Studies, Gender Studies (2022).

[26] Carly Thomsen ve Laurie Essig, "Lesbian, Feminist, TERF: A Queer Attack on Feminist Studies," *Journal of Lesbian Studies* 26, no. 1 (2021): 27–44.

[27] Inés de la Villa Vecilla, "'You Are a TERF': Discursive-Semantic Analysis of the Use of the Acronyms TERF and TRA in the Trans-Inclusive and Trans-Exclusionary Radical Feminism Conflict," *Estudios Interlingüísticos* 9 (2021): 60–76.

[28] Christina Lu ve David Jurgens, "The Subtle Language of Exclusion: Identifying the Toxic Speech of Trans-Exclusionary Radical Feminists," *içinde Proceedings of the Sixth Workshop on Online Abuse and Harms (WOAH)* (2022): 79–91; Cameron Awkward-Rich, "Trans, Feminism: Or, Reading like a Depressed Transsexual," *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 42, no. 4 (2017): 819–41; Rachel McKinnon, "The Epistemology of Propaganda," *Philosophy and Phenomenological Research* 96, no. 2 (2018): 483-89.

kamusal tuvaletleri kimlerin nasıl kullanacağına, trans çocukların dönüşüm hakkından cis kadınların çalıştığı güzellik merkezlerine trans kadınların gitmesine, kadın kelimesinin söylem olarak kullanılmasından seks işçiliğine kadar pratiğe dair birçok konuya genişledi.

Tartışmaların alevlenmesi ve taraflar arasında sadece sözlü ve psikolojik değil fiziksel şiddet olaylarının yaşanması ile[29] tartışmaların yöntemi, patriyarkaya ve diğer tüm tahakkümlere karşı mücadeleye etkisi gibi konular soru işaretlerine yol açtı. Radikal feministlerin tarihsel olarak trans-dışlayıcı olmadıkları ve trans-kapsayıcı radikal feministlerin de olduğuna yapılan vurguların yanında farklılık etrafında birleşmenin kesişimsellik ile olabileceği, toplumsal adalet kavramı etrafında birleşilebileceği gibi çıkış yolları ile iş birliği ve dayanışmanın mümkünlüğü hem tarihsel hem teorik bir müdahale olarak ortaya kondu.[30]

Batı'da yaşanmaya başlayan bu gerilim Türkiye'de 2018 yılında kendini gösterdi. Belirli aralıklarla aktivistler, akademisyenler ve kendini feminist olarak tanımlayan sosyal medya kullanıcılarının feminist özne, kadın bedeni, cinsiyet ikiliği/çeşitliliği gibi farklı konular etrafında dönem dönem tartışmasıyla 2019 yılında şiddetlendi[31], TERFlerin kendi konumlarını savunmaları[32] ile devam etti. 2022 yılına geldiğimizde, tırmanan tartışma karşılıklı nefret söylemi ve psikolojik şiddetle kalmadı ve 8 Mart yürüyüşünde 'Kadınız Öfkeliyiz' grubunun trans dışlayıcı pankartlarla alana girmesi ile karşılıklı fiziksel şiddete

[29] Diana Shaw, "Trans Activists Violently Attack Women in France, Spain on International Women's Day 2021," *Women Are Human*, 16 Mart 2021, erişim 19 Eylül 2022, https://www.womenarehuman.com/trans-activists-ratchet-up-violent-attacks-against-women-in-france-spain-for-international-womens-day-2021/.

[30] Cristan Williams, "Radical Inclusion: Recounting the Trans Inclusive History of Radical Feminism," *Transgender Studies Quarterly* 3, no. 1–2 (2016): 254–58; Sally Hines, "The Feminist Frontier: On Trans and Feminism," *içinde The Routledge Handbook of Contemporary Feminism*, der. Tasha Oren ve Andrea Press (London: Routledge, 2019), 94–109; B. Camminga, "Disregard and Danger: Chimamanda Ngozi Adichie and the Voices of Trans (and Cis) African Feminists," *The Sociological Review* 68, no. 4 (2020): 817–33; Lucy Nicholas, "Remembering Simone de Beauvoir's Ethics of Ambiguity to Challenge Contemporary Divides: Feminism beyond Both Sex and Gender," *Feminist Theory* 22, no. 2 (2021): 226–47.

[31] Alev Özkazanç, "Toplumsal Cinsiyet Belası Trans vs TERF Tartışması Üzerine Düşünceler," *Vira Verita*, 10 Ekim 2019, erişim 17 Eylül 2022, https://viraverita.org/yazilar/toplumsal-cinsiyet-belasi-trans-vs-terf-tartismasi-uzerine-dusunceler.

[32] Hale Akay, "Tebrikler TERF'siniz!: Cinsiyet Kimliği Aktivizmi," *Gazete Duvar*, 21 Ağustos 2019, erişim 17 Eylül 2022, https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2019/08/21/tebrikler-terfsiniz-cinsiyet-kimligi-aktivizmi; Feride Eralp, "TERF Tartışmasının Arka Planı: Konu Nasıl Soyunma Odası Oldu?," *Çatlak Zemin*, 20 Haziran 2020, erişim 17 Eylül 2022, https://www.catlakzemin.com/terf-tartismasinin-arka-plani-konu-nasil-soyunma-odasi-oldu/; Arya B. Zencefil, "TERF Kelimesi Neden Emekli Edilmeli?," *Pembe Hayat*, 18 Kasım 2021, erişim 17 Eylül 2022, https://www.pembehayat.org/haberler/detay/2560/terf-kelimesi-neden-emekli-edilmeli; "TERF Tartışmalarına İlişkin Açıklama," *SPoD*, 22 Mayıs 2020, erişim 17 Eylül 2022, https://spod.org.tr/terf-tartismalarina-iliskin-aciklama/; "Trans Dışlayıcı Feminizm ve Heteropatriyarka Öldürür, Transfeminizm Yaşatır!," *KaosGL*, 7 Ağustos 2019, erişim 17 Eylül 2022, https://kaosgl.org/haber/trans-dislayici-feminizm-ve-heteropatriyarka-oldurur-transfeminizm-yasatir; "Toplumsal Cinsiyet Gibi Biyolojik Cinsiyet de Toplumsal Bir Kurgudur," *KaosGL*, 8 Ağustos 2019, erişim 17 Eylül 2022, https://kaosgl.org/haber/toplumsal-cinsiyet-gibi-biyolojik-cinsiyet-de-toplumsal-bir-kurgudur.

dönüştü.[33] Bu tartışma çerçevesinde Türkiye'deki gerilimin tırmanışı ve dünyadaki tırmanışı arasındaki benzerlikler göz önüne alındığında gerilimin şiddete dönüşmesinin istisnai bir durum olarak görülmesi imkansızlaştırdı. Feminizmin verimli topraklarında yetişerek mücadeleyi zenginleştirebilecek bu tartışmanın geldiği gerilimli noktada, özellikle Türkiye'deki yansımaları dikkate alınınca, kadın mücadelesinin hukuki ve toplumsal kazanımlarını yok edilmeye ve kadınların marjinalize edilmeye çalışıldığı,[34] kadınların ve trans kadınların hayat güvencelerinin olmadığı bir ülkede feminist mücadelenin mevcut durumunu incelemenin önemi arttı. İktidarın otoriter, muhafazakâr ve popülist[35] karakteristiğini günden güne güçlendirmesi sebebiyle, feminist hareketin asıl mücadele odağını ve sahip olduğu tepki mekanizmasını kaybetmesi ihtimali bu çalışma konusunun seçilmesinde önemli rol oynadı. Bu çalışma konusunun seçilme sebeplerinden bir diğeri de hegemonya mücadelesinde tarafların birbirini yok etmeden, varoluşlarını hem söylem hem de mücadele düzeyinde silmeye çalışmadan bir yöntem bulmasının mümkünlüğünü aramak oldu. Özellikle Türkiye'ye Batı'dan daha geç gelmiş ve buradaki politik iklime göre kendi karakteristiğini şekillendirmiş bir tartışma olması, aynı politik iklimin feminist mücadelenin dikkat ve enerjisini sürekli kendi üzerinde tutması gibi sebeplerle literatürde kendine kısıtlı bir yer bulabildi.[36]

Feminizm tek bir bütünden değil birçok feminizmin birleşmesinden oluşur ve dünyanın farklı yerlerinde farklı toplumlarda hatta aynı toplumun içinde bile farklı biçimlerde kendine mücadele alanı bulur. Bu çeşitlilik insanlığın çeşitliliği ile paraleldir, feminist öznenin çeşitliliğini de beraberinde getirir. Özne tartışması feminist teorinin sürekli olarak deneyimlediği, tarihinde önemli bir yer tutan bir tartışmadır ve daha önce de olduğu

---

[33] dokuz8HABER, "Ankara'da 16'ncı 8 Mart Feminist Yürüyüşü'ne 'Kadınız Öfkeliyiz' Grubu 'Transfobik Söylemleri' Olduğu İddia Edilerek Alana Girişleri Diğer Eylemciler Tarafından Engellendi," *X* (eski adıyla Twitter), 8 Mart 2022, https://x.com/dokuz8haber/status/1501243739112624139.

[34] Dilek Cindoğlu ve Didem Ünal, "Gender and Sexuality in the Authoritarian Discursive Strategies of 'New Turkey'," *European Journal of Women's Studies* 24, no. 1 (2017): 39–54; Dilek Cindoğlu ve Didem Ünal, "Reproductive Citizenship in Turkey: Abortion Chronicles," *Women's Studies International Forum* 38 (2013): 21–31; Ayşe Güneş-Ayata ve Gökten Doğangün, "Gender Politics of the AKP: Restoration of a Religio-Conservative Gender Climate," *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 19, no. 6 (2017): 610–27; Zafer Yılmaz, "Strengthening the Family Policies in Turkey: Managing the Social Question and Armoring Conservative-Neoliberal Populism," *Turkish Studies* 16, no. 3 (2015): 371–90; Simten Coşar ve İnci Özkan-Kerestecioğlu, "Feminist Politics in Contemporary Turkey: Neoliberal Attacks, Feminist Claims to the Public," *Journal of Women, Politics & Policy* 38, no. 2 (2017): 151-174.; Fundanur Öztürk, "İstanbul Sözleşmesi: İki Hakimin Karşı Oy Kullandığı Kararla İlgili Hukukçular Ne Diyor?," *BBC Türkçe*, 20 Temmuz 2022, erişim 17 Eylül 2022, https://www.bbc.com/turkce/articles/cjke10zej62o.

[35] Ergun Özbudun, "AKP at the Crossroads: Erdoğan's Majoritarian Drift," *South European Society and Politics* 19, no. 2 (2014): 155–67; Menderes Çınar, "Taksim Gezi'sinde AKP," *Birikim* 293 (2013): 17–22; Yeşim Arat, "Violence, Resistance, and Gezi Park," *International Journal of Middle East Studies* 45, no. 4 (2013): 807–9.

[36] Semih Togay, "Trans Exclusionary Radical Feminism in Turkey: A Historical Overview," yüksek lisans tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi (2020).

gibi bu sefer de zenginliğinin önemli bir etkeni olacaktır. Feminist hareketi bu kadar güçlü yapan özelliklerinden birisi çeşitliliğe ve farklılığa olan açıklığıdır. Bu dönüşüm sırasında ortaya çıkan sorunlu noktalar tespit edilmeli, ortaya açıkça konmalı ve üzerine tartışılmalıdır ki aslen feminist hareketini mücadelesini verdiği anti-patriyarkal mücadele gücünü kaybetmeden devam edebilsin. Bu tezin belirtilen şekilde literatüre katkıda bulunabileceğine dair inancım tam olarak feminizmin kendini iyileştirebilme gücünden gelmektedir.

1.3. Bölümlerin Hikayesi

Modernizmle postmodernizmin özneye atfettiği anlam arasındaki fark, öznenin varlığına ve öznenin ürettiği bilgiye/deneyime karşı bakış açısıyla ilgili bir yarıktan ortaya çıkar. Fakat bu yarığın birbirine yaklaştığı ve köprülerin kurulduğu bazı noktalar vardır. Bu köprülerin izini sürmek için bu tez üç açıklayıcı durağa sahiptir. Birincisi tezin her bir bölümü ve cümlesinin yazılma biçimi olarak feminist yöntemin ortaya konmasıdır. Feminist bakış açısıyla dünyaya bakmanın ve onu anlamlandırmanın devamı olarak feminist eyleme biçimi feminist yöntem olarak ortaya çıkar. Feminist yöntemin ne olduğu, neden feminist bir yönteme ihtiyacımız olduğu ve feminist yöntemin nasıl uygulandığı bu bölümde açıklanır. Bu bölüm, sadece elde edilen deneyim ve paylaşımların çözümlenmesine yönelik bölüme dair değildir. Tüm bölümler toplumsal cinsiyet merceğini hiç bırakmadan, akademik ve bilimsel yörüngeden sapmadan, düşünme-çözümleme-yazma-eyleme süreçlerinin hepsinde feminist bir yöntemin peşine düşer. Tüm tez yazımında bütüncül olarak sahiplenilen bir tutum olarak tezin en başında açıklanır.

Feminist teori ve pratik arasındaki etkileşime dilin, söylemin ve deneyimin önemi göz önüne alınarak nitel bir araştırma yürütüldü. Nitel araştırmanın kullanımı sayesinde esnek ve bütüncül bir yaklaşımla araştırmaya dâhil olan öznelerin bakış açılarının ve deneyimlerinin araştırmaya katılması sağlandı. Nitel araştırmanın doğal ortama duyarlılığı, araştırmacının katılımcı rolünü işin içine katması, bütüncül bir yaklaşım sergilemesi, katılımcılarının algılarının ortaya konması, araştırma deseninde sağladığı esneklik ve tümevarımcı analiz yapısı şeklinde kategorilendirilen özellikleri[37] bu çalışmada nitel yöntemin kullanılmasının sebeplerindendir.

Deneyimler yoluyla feminist mücadelede feminist özne krizine bakış açısının açıklanabilmesi adına kendini feminist özne olarak tanımlayan örgütlü feministler ve yine

[37] Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011): 41-8.

kendini feminist özne olarak tanımlayan üniversiteli öğrenci topluluklarına dahil 24 feministle Ankara ve İzmir ve İstanbul'da görüşmeler yapıldı. Görüşmeler yarı-yapılandırılmış mülakatlar şeklinde 45 dakika ile 2 saat arasında sürdü. Çalışma grubu olarak bahsedilecek görüşmeci listeleri hazırlanırken öncelikli olarak amaçlı örneklem oluşturuldu. Amaçlı örneklem oluşturulurken dikkat edilen kriterlerden ilki görüşmecilerin kendisini feminist özne olarak tanımlamasıydı. Bir diğer kriter bu tartışmalar çerçevesinde deneyimlerinin olmasıydı. Diğer kriter örgütlü olmaları, feminist bir politika ve söz üreten alanlarda yer almalarıydı. Son kriter ise bu alanlarda dayanışma pratiklerinin olmasıydı, farklı feminist öznelerle ve örgütlerle iletişim halinde olmalarıydı. Çalışma grubunun oluşması nihai halini aldığı anlamına gelmedi. Görüşmeciler bu konu hakkında deneyimlerini paylaşabilecek ve kriterleri sağlayan başka feminist öznelerle de görüşmemi tavsiye ettiler. Bu sayede amaçlı örneklemim kartopu örneklem ile birleşerek hibrid bir çalışma grubunun ortaya çıkmasını sağladı.

Elde edilen deneyimlerin ve bilgi aktarımlarının çözümlenmesi yine tezin konumlandığı yöntem anlayışıyla, feminist eleştirel söylem analizi ve feminist postyapısalcı söylem analizi birbirine eklemlenerek yer aldı. İki analiz türü birbiriyle ilişkili olsalar da farklı teorik konumlanmalar sonucu ortaya çıkarlar. Yine de ortak amaçları açısından toplumdaki açığa çıkarılmamış söylem ve iktidar ilişkilerini ortaya çıkarmak olduğu için birlikte kullanılmaya uygundurlar. İki analiz yönteminin de odaklandığı dinamikler açısından farklılaştıklarını söylememiz mümkündür. Yine de tezin odaklandığı tartışmanın modernle ve postmodern tartışmalar arasındaki bir gerilimi işaret etmesi de göz önüne alındığında, birbirine eklemlenen bu iki yöntemin kullanılması deneyim aktarımlarına tek türlü bir bakış açısından ziyade geniş bir perspektifte çok boyutlu bakmayı sağladı. Sonuç olarak feminist eleştirel söylem analizi patriyarka ile mevcut mücadele dinamiklerini ve süreçlerini anlamak için, feminist postyapısalcı söylem analizi ise feminist öznenin ve ona etki eden diğer kategorilerin inşa sürecini anlamak için yararlı birer araç[38] olarak tezde kendine yer buldu. Bu şekilde iktidar ilişkilerinin sabit ve yapısal kategorilerini ve öznenin varoluşunun bağlam ve deneyime dayalı akışkan yapısını bütüncül şekilde çözümlemek mümkün oldu. Toplumsal cinsiyetin, feminist öznenin ve iktidar ilişkilerinin hem yapısal kategorilerini hem de performatif boyutlarını[39] böyle bir eklemlenmiş yaklaşımla incelemek bu çok boyutlu ilişki ağlarını anlamayı derinleştirdi.

[38] Jane Sunderland, *Gendered Discourses* (Palgrave Macmillan, 2004), 5-24.
[39] Judith Baxter, *Positioning Gender in Discourse: A Feminist Methodology* (Palgrave Macmillan, 2003), 42-58.

İkinci durak, feminist öznenin dönüşümünün tarihini merkeze alarak, feminist öznenin zaman içinde kendisini nasıl tanımladığını ve ötekisi ile mücadelesinin kapsamını nasıl çizdiğine odaklandı. Feminist öznenin dönüşümünün tarihi, varoluşçu öznenin özne-oluş süreçleri olarak çözümlendi. Feminist tarih yazımı ile tarihe ve dolayısıyla öznenin dönüşüm yolculuğuna nasıl bakacağımıza ve anlamlandıracağımıza dair bir yol aydınlatıcısı oldu. Bu şekilde yaşananları ve deneyimleri nasıl yorumlayacağımıza ve bu yorumlardan elde edilen bilgi ile ne yapacağımıza dair bir projeksiyon sundu. Feminist özne ile onun ötekisinin -yani patriyarkanın ve iktidar pratiklerinin- arasında ilişkiyi zaman-mekân düzleminde gözlemlemek için en çok kullanılan yöntemlerden birisi dalga metaforlarıdır. Feminist tarih yazımı dalga metaforlarının kullanışlılığını kabul etse de bu tezde farklı bir tarihsel dönemlendirme yapıldı. Batı'da feminist öznenin dönüşümü feminizmin dalgaları üzerinden izlenirken Türkiye'de feminist öznenin dönüşümünün yolculuğu kendine özgü farklı uğraklara uğradı. Bu sayede Batı'daki feminist öznenin tarihi ile Türkiye'deki feminist öznenin tarihi arasındaki kopmalar ve yakınlaşmalar kendiliğinden ortaya çıktı. Türkiye'de feminist öznenin dönüşümünün tarihi, ötekisi ile, yani Türkiye'de patriyarkanın ve iktidarın dönüşümleriyle birlikte izlendi. Bu sayede feminist öznenin kendini nasıl tanımladığı ve ifade ettiği, ürettiği sözün çeşidi ve dayanışma/direniş pratiklerinin biçimi açısından patriyarkaya ve diğer iktidar tahakkümlerine karşı nasıl konumlandığı tarihsel olarak ortaya kondu. Bölümün odağı, 2000'li yılların başında başlayarak dönüşen feminist öznenin çoğulluğu ile 2010'lu yılların başında farklılaşarak kendini belirginleştiren dayanışma direniş ve bilgi almaya dair feminist mücadele pratiklerinin kesiştiği dönem oldu. Bu dönem aynı zamanda tartışmanın yürütüldüğü dönem olduğu için feminist öznelerin tartışmayı yürüttüğü süreçlerde, patriyarka ile mücadelesi odak noktası oldu.

Feminist tarih, feminist epistemolojiye giden yolu açar, feminist teori ise epistemolojiyi nasıl anlamlandıracağımıza dair çeşitli yollar verir. Bu da tezin üçüncü son durağı oldu. Feminist öznenin metamorfozunda feminist yöntem bulmak için belirli kavramlar, dolayısıyla belirli literatürler çerçeveyi çizdi. Özne, öteki, iktidar, hegemonya, direniş, dayanışma, örgütlenme ve praksis gibi kavramlar, kapitone noktaları[40] olarak feminist öznelerin deneyim aktarımlarını çözümlemeyi sağladı. Feminist hareketin içindeki

[40] Lacan'ın kavramı olan kapitone noktaları, özneyi ve içinde bulunduğu durumları sabitleyerek anlamı yaratmak için dilin kullanılmasını anlatır. Sürekli değişen ve dönüşen şeyler bir süreliğine kapitone noktalarında sabitlenir. Lacan bu kavramı kapitone düğmelerinden esinlenerek oluşturur. Ben de kapitone noktalarını dönüşen ve çok fazla olan olguları ve durumları sabitleme anlarına işaret etmek amacıyla metinde kullanıyorum. Bknz: Jacques Lacan, *Écrits: A Selection*, çev. Bruce Fink (London: W. W. Norton, 2006), 412-17.

tartışmanın gerilim hattı feminist öznenin varoluşu üzerinden konuşulmaya başladı. Bu sebeple özne kavramının, bir hareketin ve bir gruba dahil olan öznenin özellikleri ve motivasyonları bu tartışmaları anlamlandırmak için önemliydi. Öznelerin arasındaki bu gerilim hattı hegemonik ilişkileri ve feminist hareketin içindeki hegemonya mücadelesinin bir yansıması olarak ortaya çıkıyordu. Bir diğer yandan feminist hareketin ötekisi patriyarkanın da öznenin varoluşunda ve konumlanışında bir rolü vardı. Patriyarkanın kurduğu tahakküm, öznenin mücadele ettiği ve baskısına maruz kaldığı diğer iktidar türleriyle de kesişiyordu. Türkiye üzerinden bir okuma yaparken feminist hareketin bu topraklara özel mücadele etme biçimlerini, maddi koşulların yarattığı yapıları ve maruz kaldığı iktidar ağlarıyla birlikte çözümlemenin dikkate alınması gerekiyordu. Her feminizmin kendine has patriyarka ve iktidara karşı mücadele ve direniş pratiği oluşturduğunu göz ardı etmemek gerekliydi. Türkiye'de feminist hareketin örgütlenme halleri ve dayanışma pratiklerinin karakterini çizen tarihsel, toplumsal ve politik etkenlerin hepsi mücadele ettiği patriyarkal ve iktidar ilişkilerinin kesişimsel bir bütünüydü. Yine feminist tarihin içindeki birbirinden farklılaşan ama ortaklaşan tüm feminist mücadeleler gibi Türkiye'deki feminist hareketin de praksisi ona kendine özgü feminist yöntemi inşa etmesi için alan açıyordu. Feminist mücadelenin ve LGBTİ+ mücadelenin keşfettiği ve kullandığı deneyim aktarımı, bilinç yükseltme ve bilgi eşitleme gibi pratiklerin bir yöntem olarak kriz, değişim ve dönüşüm anlarında kullanılmasıydı.

Feminist öznenin tarihine baktığımda feminist öznenin sınırları, dönüşümü ve durumu üzerine yürütülen tartışmaların içeriğinde de sahadayken de fark ettiğim bazı 'konuların' üzerine yoğunlaşmanın olduğuydu. Bunlardan ilki çok yoğun bir varoluş, var olma, kendini var etme süreçleriyle ilgili feminist özne ya da kadın kategorisini tanımlama ekseninde dönen tartışmalardı. Bir diğeri feminist özne ve kadınlık deneyimlerinin farklılığı ve bu farklılıkla ilgili görüşlerin tartışılmasıydı. Bir başkası öznenin tahayyül ettiği toplumsal proje ile içinde bulunduğu maddi koşullar, söylem ve yapılarla sarıldığı dünyanın gerçekliğiydi. Bu bölümde üzerinde durduğum bu ayrımlar ve bunlara benzer diğer eksenler tezin teorik konumlanmasını belirledi. Tartışmayı yıllarca takip ederken düşündüğüm, 'Bu tartışmanın tartışılma yöntemi böyle olmamalı fakat nasıl olmalı?' sorusunu saha görüşmelerinde birçok katılımcının feminist bir yöntemle tartışılmadı/tartışmadık aktarımlarıyla perçinlendi. İşte o zaman feminist praksisle ilgili bir tahayyülün kapıları açıldı. Var olanı geri çağırmak ve şartlara göre dönüştürüp yenilerini de ekleyerek feminist diyaloga yönelik praksisi tekrardan kurmak gerekliydi. Bu sebeple tezin teorik konumlanması bu tartışma için bir yol önerdi. Simone de Beauvoir'un varoluşçu feminizmi

ve Jean-Paul Sartre ile Beauvoir'un varoluşçu öznenin özne-oluş süreçlerinden yola çıkarak feminizm içi bu tartışmanın patriyarka ile mücadelesini etkilemeden nasıl yürütülebileceğine dair feminist öznenin praksislerini ortaya çıkarmak mümkün oldu.

Feminist hareketi, feminist teoriyi ya da feminist praksisi oluşturan temel şey feminist öznenin kendisidir ve aslında bu tartışma hem feminizmin hem de feministin ontolojisine yönelik bir tartışmadır. Feminizmi var eden her şeyin en ince ayrıntısına kadar tartışıldığı ve dönüştüğü ilk sefer olmaması ve uzun yıllardır süren bu tartışmaların sonunda feminist hareketin hala patriyarka ile mücadelesine örgütlü bir biçimde devam edişi bize şunu gösterir: feminizmin verimli toprakları, kendisini çoğaltmanın ve çeşitlendirmenin ve bu yolla da güçlendirmenin yolunu yine kendi praksisinde bulur. Dayanışmayı örmek, feminist bir yöntem geliştirmek onun patriyarka ile mücadelesinin temel çekirdeğidir. En iyi bildiği şeydir. Bu sebeple feminizmin tarihinde feminizmlerin çoğalmasına, feminist özne kategorisinin çoğullaşmasına bakmak, bugün yaşanan tartışmaların feminizmin verimli topraklarına nasıl etki edebileceğine dair potansiyelini anlamak için gereklidir.

Tezin yöntemsel olarak nasıl konumlandığı, bütün tezin anlamlandırılması ve tezde yapılan her bir seçimin neden yapıldığına dair net bir yol çizelgesi sunar. Bunun yanı sıra metodolojik bağlamda saha ve çözümleme süreçlerinin çerçevesini çizer. Bu sebeple feminist bir tez için konumlandığım yöntem ve anlamlandırma süreçleri ile başlamak açıklayıcı bir harita sağlar.

2. YÖNTEM

Yöntem hayatta şeyleri nasıl yaptığımızla alakalıdır. Şeyler nasıl yapacağımızı ise olgulara bakışımızı belirler. Farklı deneyimler, farklı bilgi birikimlerini ve bakış açılarını oluşturur. Bir araştırmacının araştırmaya bakış pratiği, onun bilgiyle nasıl iletişime geçtiği ve teorik olarak nasıl konumlandığı ile ilgilidir. Bu bölüm sadece analiz bölümünün nasıl yapıldığına dair bir reçete değildir, bu bölüm bilgiyle iletişimimi ve dolayısıyla onu nasıl anlamlandırıp yorumladığıma dair bir bölümdür. İnsanı, insanlar ve gruplar arasındaki karmaşık ilişkileri anlamlandırabilmek tek bir merceği elimize alarak yapabileceğimiz bir şey değildir. Bu sebeple bu bölüm, tezin tümünde uygulamaya çalıştığım bütüncül bir seçimler toplamını anlatır.

Feminist çalışmalar, geleneksel disiplinleri feminist bakış açısıyla yeniden yorumlar. Disiplinlerarasılığa elverişliliği ve mevcut olanı daha iyiye doğru sentezleyen bir tutum olma özellikleriyle ele aldığımızda feminist yöntemin feminist çalışmalara içkin olduğunu söylemek mümkündür.[41] Feminist öznenin metamorfozu üzerine yaşanan tartışmaların feminist teori ve feminist praksis arasındaki ilişkilenmeye etkisini incelemek, teori ile pratiğin bağlarına bakmak, patriyarkaya karşı mücadelede bu bağların inşa ettiği yolları araştırmak, hem feminist öznenin oluştuğu tarihsel ve politik bağlamı çözümlenmesini hem de feminist örgütlenmenin yaşandığı sahanın da incelenmesini önemli kılar. Feminist teorinin de feminist praksisin de benzerlerinden ayrılan özelliklerinden birisi aralarındaki bu güçlü ve dönüştürücü bağdır. İlişkilerin ve bağların kurulduğu yer olan feminist örgütlenmelerde bulunan feminist özneler ile çalışmanın derinleştirilmesi, çalışmanın her adımında feminist bir bakış açısının gerekliliğini beraberinde getirir. Bu sebeple, feminist bakış açısıyla ele alınan bir problemin araştırılması, anlamlandırılması, çözümlenmesi gibi aşamalarında anlam silsilesini koruyacak şekilde feminist yöntemler tezin her bir bölümünde yer aldı.

Yöntem, hayattan elde edilen deneyimi ve bilgiyi elde etmeye sonra da onu anlamlandırmaya nasıl bakıldığı ile ilgilidir. Nitel çalışmalarda yorumlamaya, çözümlemeye ve yeniden oluşturmaya dair yollar arandığında birden çok yönteme denk gelmek mümkündür. Fenomenolojik, etnografik, postyapısalcı ve feminist araştırma yöntemleri en

[41] Nina Lykke, *Feminist Studies: A Guide to Intersectional Theory, Methodology and Writing* (New York: Routledge, 2010), 14-30.

çok başvurulan yöntemlerdendir.[42] Bu kategorilendirmedeki yöntemler keskin sınırlarla ayrılmamıştır, birbiriyle iletişim halinde olabilir. Etnografik çalışmalar genellikle belirli ve nispeten küçük bir grupla katılımcı gözlemcilik yöntemiyle yapılan çalışmalardır. Grubun rutinleri ve kuralları gündelik hayat içinde bir süre boyunca gözlemlenir.[43] Çalışmam Türkiye'de örgütlü olan ve birden çok örgütle/toplulukla dayanışma pratikleri gösteren büyükşehirdeki örgütlü öznelerden oluştuğu için geniş bir çalışma grubum vardı, her ne kadar eylemlere katılsam ve birkaç toplantılarına kısıtlı katılım sağlasam da bu yöntem tek başına tezim ile uyumlu değildi.

Yola çıktığım soru itibariyle örgütlü feminist öznelerin patriyarkaya karşı mücadele pratiklerinde feminist özne tartışmasının etkilerine bakıyordum. Feminist öznelerin bu konudaki deneyimleri belirleyici etkendi. Bu sebeple öznelerin ve grupların deneyimleriyle olguları anlamlandıran fenomenolojik yöntem düşünme biçimlerinden birisiydi.[44] Fenomenolojinin kurucusu Edmund Husserl insanın dünyayla ve şeylerle ilişkisini insan bilincinin algıladığı deneyimler olarak ortaya koyarken,[45] Martin Heidegger insan dünyada var olma halinin bu deneyimleri oluşturduğunu[46] Maurice Marleu-Ponty ise sadece bilinç ve varlığın değil, dünya ile ilgili deneyimlerin aynı zamanda insan bedeninden bir filtre olarak geçerek algılandığını düşünür.[47] Jean-Paul Sartre'ın, insanların varoluşunun başlangıç noktası olduğu ve dünyaya, şeylere yöneldiği böylece onları deneyimlediği yönelimsellik (niyet) katkısı ile varoluşçu fenomenolojisi, insanın özgür seçim ile varoluşunu biçimlendirme katkısıyla karşılıklılık halini karşılar. Özne, nesnelere yönelerek onlardan bilinç akışıyla sürekli dönüşerek etkilenir fakat aynı zamanda kendi iradesi ile kendini ve şeyleri dönüştürür.[48] "Cehennem ötekilerdir."[49] derken Sartre aslında öznenin varoluşunu etkileyen özne dışındaki herkes ve her şeyi kasteder. Öznenin yapması gereken ise özgürlüğünü seçerek kendi varoluşunu kurmaya devam etmesidir.[50] Buradan yola çıkarak Simone de Beauvoir'ın varoluşçu fenomenolojiye katkısının tüm yapbozu tamamladığını

[42] John W. Creswell ve Cheryl N. Poth, *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing among Five Approaches* (Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2016), 1-15.
[43] Creswell ve Poth, *Qualitative Inquiry and Research Design*, 65-110.
[44] Roderick Hood, "Combining Phenomenological and Critical Methodologies in Qualitative Research," *Qualitative Social Work* 15, no. 2 (2015), 160–74; Creswell ve Poth, *Qualitative Inquiry and Research Design*, 65-110.
[45] Edmund Husserl, *Ideas: General Introduction to Pure Phenomenology*, çev. W. R. Boyce Gibson (London: Routledge, 2012).
[46] Martin Heidegger, *Being and Time*, çev. Joan Stambaugh (Chicago: University of Chicago Press, 2002).
[47] Maurice Merleau-Ponty, *Phenomenology of Perception*, çev. Donald A. Landes (London: Routledge, 2012).
[48] Jean-Paul Sartre, *Varlık ve Hiçlik*, çev. Turhan Ilgaz ve Gaye Çankaya Eksen (İstanbul: İthaki Yayınları, 2023), 148–60; Jean-Paul Sartre, *Varoluşçuluk*, çev. Asım Bezirci (İstanbul: Say Yayınları, 2019), 33–75.
[49] Jean-Paul Sartre, *Toplu Oyunlar*, çev. Işık M. Noyan (İstanbul: İthaki Yayınları, 2007), 51.
[50] Jean-Paul Sartre, *Varlık ve Hiçlik*, 148–60; Jean-Paul Sartre, *Varoluşçuluk*, 33–75.

söylemek mümkün olur: "Kadın doğulmaz kadın olunur."[51] Kadının ikinci cins olarak biyolojik farklardan öte toplumsal inşa ile kurulduğu, kadının erkeğin ötekisi olduğu ve kadının bunun farkına vardığı sürece kendi varoluşunu dönüştürüp özgürleşebileceği bir alan açar.[52]

Varoluşçu fenomenoloji bakış açımı oluşturuyordu fakat tek başına yeterli değildi. Öznenin dönüşüp varoluşunu sürdüreceği alan açılınca, özne ile ötekinin arasındaki deneyimleri kesen bir ayrımın da çözümlenmesi gerekiyordu: dil ve söylem. Tam bu noktada postyapısalcı analiz, dil ve söylem seviyesinde şeyleri anlamlandırabilmemiz için önemli bir alet çantası sunar. Ferdinand de Saussure ve Claude Lévi-Strauss gibi yapısalcı düşünürlerin dilin toplumsal ilişkilerdeki evrensel yapıları açığa çıkardığı anlayışı[53] dile önem atfedilmesini sağlasa da Michel Foucault, Jacques Derrida ve Judith Butler gibi düşünürler dilin söyleme tabi olduğunu ve bu sebeple de ortaya çıkan yapıların söylemin göreliliği gibi kaygan ve değişir olduğunu ortaya koyarlar. Söylemin önemine yönelik bu müdahale, iktidar ilişkilerini, özne-oluşu, özne ile öteki arasındaki ilişkiyi sabit bir düzlem gibi algılamanın ötesine taşır.[54] Foucault güç ve iktidar ilişkilerinin, özne ve öteki arasında her zaman için sürekli olarak kurulduğunu fakat bu kuruluşun bilgi, zaman ve mekân gibi değişkenlere bağlı olarak sürekli değiştiğini, söylemin de bunu anlayabilmek için odaklanılması gereken bir sabitleyen olduğuna işaret eder.[55] Derrida, dil ve söylem düzeyinde ortaya çıkan yapıların evrenselliğine yönelttiği eleştirisiyle, ortaya çıkan yapıların doğasında değişim olduğunu, çünkü anlam kaymasının her zaman dile içkin bir özellik olduğunu bu sebeple de yapıların sabitlenemeyeceğini, yapısöküm[56] ile öznenin iradi olarak olarak yapıyı değiştirebileceği müdahalesinde bulunur.[57] Jacques Lacan ise öznenin kimliğinin düğümleşmiş olduğunu

[51] Simone de Beauvoir, İkinci Cinsiyet: Yaşanmış Deneyim, çev. Gülnur Savran (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2019), 13.
[52] Simone de Beauvoir, İkinci Cinsiyet: Yaşanmış Deneyim, 435, 447.
[53] Ferdinand de Saussure, *Course in General Linguistics*, çev. Wade Baskin (New York: Columbia University Press, 2011)., Claude Lévi-Strauss, *The Elementary Structures of Kinship*, çev. James Harle Bell, John Richard von Sturmer ve Rodney Needham (Boston: Beacon Press, 1969).
[54] Ben Agger, "Critical Theory, Poststructuralism, Postmodernism: Their Sociological Relevance," *Annual Review of Sociology* 17, no. 1 (1991): 105–31; Alex Callinicos, "Postmodernism, Post-Structuralism, Post-Marxism?," *Theory, Culture & Society* 2, no. 3 (1985): 85–101.
[55] Michel Foucault, *Özne ve İktidar*, çev. Işık Ergüden ve Osman Akınhay (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014); Michel Foucault, *Power/Knowledge*, çev. Colin Gordon, Leo Marshall, John Mepham ve Kate Soper (New York: Pantheon Books, 1980).
[56] Yapısöküm veya yapıbozum (deconstruction) buradaki tartışma için anlam ile özne arasındaki yapısal kurulmuş bağlamın dışarıda bıraktığı, söylenmeyen anlamları da görmek üzere bozup tekrar kurulmasını sağlamak olarak özetlenebilir. Bknz: Kevin Inston, "Derrida's Deconstruction of the Subject: Writing, Self and Other," *Modern & Contemporary France* 23, no. 1 (2015): 111–12.
[57] Jacques Derrida, *Of Grammatology*, çev. Gayatri Chakravorty Spivak (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2016).

psikanalitik bir özne bakışıyla sunar. Yani öznenin bilinçdışı ile anlamlar çözülmemiş şekilde düğümlenmiş haldedir, bunu bir süreliğine kapitone noktalarında sabitleyen ve anlamını ortaya çıkaran şey ise dilin kendisidir. Özne, öznenin kimliği ve öznenin anlamları bilinçdışında var etme biçimi sürekli değişir sabitlenir ve her seferinde yeniden dikişlenerek yeniden kurulur.[58] Dilin, öznenin kimliğini ortaya seren tek etken olmadığını düşünse de, Lacancı dil anlatısından etkilenen Butler, performatiflik katkısı ile toplumsal cinsiyetin tekrar eden performanslar ve söylemler bütünü olarak toplumsal bir inşa olduğunu, bu sebeple cinsiyetin de sabitlenemeyeceğini söyler.[59] Postyapısalcılığın vardığı bu noktada varoluşçu fenomenoloji ile bir ortaklaşma görürüz. Hem performanslar yoluyla topluma doğru yönelimsellik yaşanır hem de yapısöküm yoluyla öznenin varoluş projesi sürdürülür.

Türkiye'de örgütlü feminist öznelerin feminist özne tartışmasını nasıl deneyimlediği ve bu deneyimlerle ne yaptığını anlamlandırırken, örgütlü feminist öznelerin aynı zamanda ve öncelikli olarak patriyarka ile mücadele etmeye devam ettiğini unutmamak gerekir. Patriyarka ile feminist özne, özne ve öteki arasındaki iktidar ilişkilerinin sürekliliğiyle kendilerini dönüştürmeye devam eder. Bu sebeple bu tezde iki ilişki özne ve öteki olarak odak noktasındadır. Patriyarka- feminist özne ve feminist öznelerin kendi aralarındaki ilişkisi. Hem tarihsel bağlamda hem de teorik bağlamda bu iki ilişkinin dönüşümlerini aynı anda incelemek tezin amaçladığı, feminist öznenin kriz anlarında praksisten kurulan yöntemin önemini, derinliğini, içeriğini ve sınırlarını verir. Bu da feminist mücadeleye içkin olan dönüşebilmenin, çoğullaşabilmenin ve mücadeleye devam edebilmenin hangi ilkelerle devam ettiğini ortaya koyar. Bu sebeple seçilen feminist yöntemler merceği tezde kendine yer buldu.

Teori ile praksis arasındaki ilişkilenmeyi ele alırken tezin argümanı çerçevesinde teoriyi, tarihi ve sahayı çözümlemek ve ortaya koymak için, feminist bir çalışmanın gerektirdiği eleştirel toplumsal cinsiyet lensini uygulamak bu tezin ana yöntemini oluşturur. Bu tezin odaklandığı her bir bölüm, feminist bakış açısı ve feminist epistemoloji ile yazılarak birbiriyle ilişkilendirilir, çünkü feminist yöntem bütünseldir. Bu tezde feminist yöntemlerin kullanılması iki açıdan önemlidir. Birincisi çalışmanın feminist bir çalışma olması, siyaset bilimine, siyaset teorisine ve politik pratiklere, çalışmaya dahil edilen tüm kavram ve pratiklerin literatürüne feminist bir bakış açısıyla yaklaşmasıdır. İkincisi ise zaten çalışmanın

[58] Jacques Lacan, *Écrits: A Selection*, çev. Bruce Fink (London: W. W. Norton, 2006), 412-17.; Bruce Fink, *Lacancı Özne*, çev. Kemal Güleç (İstanbul: Encore Yayınları, 2020).
[59] Judith Butler, *Cinsiyet Belası*, çev. Hülya Erdem (İstanbul: Metis, 2018).; Sara Salih ve Judith Butler, *The Judith Butler Reader* (Malden, MA: Blackwell Publishing, 2004).

temelini feminist öznenin süreçleri, krizleri ve varoluşuyla örülmüş bir yerden feminist pratiği inceleme isteğidir. Bu iki özellik göz önüne alındığında çalışmanın feminist epistemolojinin ne olduğunu ve nasıl elde edileceği anlatısını kurmadan anlamanın, feminizmin kendi durduğu yerden bize sağladığı yolu tutturup devam etmeden sorular sormanın da cevaplar aramanın da anlamsızlığı ortadadır. Bu açıdan bu tezin yöntemi ile ilgili seçim doğal olarak kendini feminist epistemolojinin üretiminin kendi yöntemleri sayesinde olacaktır: feminist yöntem.

Araştırmalarda kullanılan ve çalışma için en işlevsel veriyi ve analizi sunabilecek araçların seçilmesi, tüm bilimsel çalışmalar için önemlidir. Feminist yöntem bir tutum olarak kesin ve sınırları çizilmiş bir çözüm, bir reçete vermek yerine geleneksel olanların toplumsal cinsiyet ilişkilerinin eleştirel bir şekilde sürekli olarak süzgeçten geçirilmesini önemli bulur. Böylece kendini dar bir alana ve tek yönlü bir yöntem anlayışına sıkıştırmayarak, kümülatif olarak bugüne gelmiş olanları elden geçirmeyi önerir. Bu açıdan feminist yöntemin dört özelliği ön plana çıkar, birincisi feminist perspektifle bakılan dünyaya ve topluma karşı sorulan soruların tamamen feminist bir tutarlılık içinde ele alınarak feminist bakış açısını ve onun ele aldığı toplumsal cinsiyet ilişkilerini ele alarak araştırmayı kabul eder. İkincisi ise araştırmacının araştırma nesnesinden ayrı bir varlık olmadığı durumların kabulüdür ve buna bağlı olarak araştırmanın ortaya koyacağı sonucun zenginliğini öne sürer. Üçüncüsü feminist araştırmaların -özellikle sosyal bilimlerdekilerin- gündelik hayat, toplumsal cinsiyetlendirilmiş hayat pratikleri ve buna bağlı teoriler olduğu göz önüne alındığında öznelerin deneyimler ve bu deneyimlerin oluşturduğu toplumsal pratiklerin ilişkilerini çözümlemek için feminist bakış açısıyla niteliklendirilmiş yöntemlerin bilimsel bilgi için gerekli olduğunu kabul eder. Sonuncusu ise kadının özgürleşmesi, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin ortadan kaldırılması gibi politik amaçlar araştırma hedefleri içinde yer alır.[60]

Feminist bir çalışmanın feminist olmasını sağlayan şey, araştırmacının araştırma sorusunu nasıl oluşturduğundan başlayarak neyin bilgisini aradığı, bilgiyi nasıl elde ettiği, elde ettiği bu bilgiyi nasıl kullanacağıdır. Önce yöntembilim ve epistemolojik konumu sonrasında ise yöntemi önemlidir.[61] Bu sebeplerden yola çıkarak bu bölüm feminist epistemoloji ve feminist yöntemin izlerini takip ederek, bu çalışma için seçilen yöntem,

[60] Ece Öztan, "Feminist Araştırmalar ve Yöntem," *içinde Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*, der. Feryal Saygılıgil (İstanbul: Ütopya Yayınları, 2016), 271-90.
[61] Sharlene Nagy Hesse-Biber, Patricia Leavy ve Michelle L. Yaiser, "Feminist Approaches to Research as a Process: Reconceptualizing Epistemology, Methodology, and Method," *içinde Feminist Perspectives on Social Research* (New York: Oxford University Press, 2004), 3–26.

çalışma grubu, veri toplama ve analiz etme yollarının feminist bakış açısıyla yoğurulmuş hallerini ortaya koyar. Böylece ortaya çıkan bulgular feminist bir sorunu feminist bir bakış açısıyla ve feministlerin söylemler, deneyimler ve eylemleri üzerinden çözümler. Feminist yöntemler, içinde yaşadığımız evrene dair mesele edilen her olgunun, sorulan her sorunun ve yaşanan her problemin araştırılması ve çözümlenmesi sırasında eksik olan bir şeye işaret eder: Patriyarkanın ve iktidarı elinde tutanın bakış açısı dışında kalan anlatıları da bütünle birlikte görmeye çalışır. Bilgiye ulaşmaya yönelik daha kapsayıcı bir bakış açısını ortaya koymayı dener.

2.1. Feminist Epistemoloji ve Feminist Yöntembilim

Epistemoloji bilginin nasıl elde edildiğini yani bilmenin yöntemlerini odağına alır. Bunu yaparken bilginin doğasının, kaynaklarının, sınırlarının geçerlilik koşullarını objektiflik, rasyonellik ve evrensellik gibi ilkelerle çizer. Bir çalışmanın ampirik kısmı, verilerin nasıl toplandığı ve nasıl elde edildiği bu yöntemin sadece bir parçasıdır. Geleneksel epistemoloji olarak adlandırabileceğimiz şekliyle bilgiyi bilmenin doğru bir yolu olduğu, gerçek bilgiye ulaşmanın tek yönteminin bu yollardan geçmek olduğu düşünülür. Pozitivist bir bakış açısıyla inşa edilen bu yol, eleştirel düşüncenin, teorilerin ve yöntemlerin ortaya konmasıyla paradigma değişimine uğramıştır. Feminist epistemoloji de böyle bir eleştirel süzgeçten geçirme sonucu ortaya çıkar.[62]

Geleneksel bir bilme biçimi olarak pozitivist epistemolojik yaklaşım, bilginin peşine düşenin tarafsız, objektif ve etkisiz olması gerektiğini, doğru ve gerçek bilgiye ulaşmanın ancak böyle bir yöntemle mümkün olabileceğini söyler. Bu sebeple bilgi olduğu yerde duran ve doğru yöntemlerle keşfedildiğinde ortaya çıkan bir şeydir. Bu özellikleriyle elde ettiği bilginin nesnelliğini ve görecesizliğini ortaya koymuş olur. Feminist epistemolojinin eleştirileri de bu özellikler üzerinden ilerleyerek kendisini oluşturur. Feminist epistemolojinin oluşmasını sağlayan eleştiriler bilgiyi bilmenin, bilgiyi üretmenin ve neyin bilgisinin üretileceğine karar vermenin bir iktidar kurma biçimi olarak ortaya çıkmasına

[62] Lorraine Code, "Feminist Epistemology and the Politics of Knowledge: Questions of Marginality," *içinde The SAGE Handbook of Feminist Theory,* der. Ania Plomien, Clare Hemmings, Hazel Johnstone, Marsha Henry, Mary Evans, Sadie Wearing, Sumi Madhok (New York: SAGE Publications, 2014), 9–25.; Nükhet Sirman, "Sunuş," *içinde Türkiye'de Feminist Yöntem*, der. Emine Erdoğan ve Nehir Gündoğdu, (İstanbul: Metis Yayınları, 2020), 10.

yöneliktir.[63] Postyapısalcı feminist yaklaşımlar Michel Foucault'un iktidar çözümlemelerinden yola çıkarak, bir hegemonya kurma yöntemi olarak bilgi ile iktidar arasındaki ilişkinin toplumsal, siyasi ve hiyerarşik yapıları kurmasındaki işlevine işaret eder ve müdahalede bulunurlar.[64]

Feminist bir biçimde bilimsel bilgiye erişmenin önemi ve nasıl yapılacağı tartışmasının en önemli durağı feminist epistemolojinin ne olduğudur. Sosyal bilimlerde genellikle pozitivist, hermenötik ve eleştirel paradigmalar arasında tartışılan epistemoloji söz konusu feminist epistemolojiye gelince yine benzer üçlü ayrıma denk düşer: feminist ampirizm, feminist duruş noktası ve postmodern/postyapısalcı feminist araştırma. Geleneksel epistemolojik yaklaşımlardan farklı olarak feminist epistemolojik yaklaşımlar tarihsel bir sürecin dönemler ya da evrimine denk gelmek yerine, birbirinden beslenen paralel gelişen duruşlar olarak görülür. Kısaca açıklamak gerekirse, feminist ampirizm, pozitivist paradigmadan etkilenen, feminist duruş noktası teorisinin ilk dönem halleri olarak yorumlanırken, feminist duruş noktası erkek egemen, erkek gözüyle ve erkek için oluşturulmuş bir dünya bilgisini reddederek kadın deneyimlerinden yola çıkarak dünyayı anlamaya çalışır.[65] Sonuncu olarak postmodern feminist araştırma, anti-epistemoloji, postmodernizmin getirdiği kavramları yapısökümüne uğratıp farklı bakış açılarıyla tekrar kurduğu yöntemiyle hala tartışmalı bir yerdedir. Geleneksel paradigmaların yaşadığı hangisinin bilgiye ulaşmak ve onu tanımlamak için doğru yol olduğuna dair tartışmaların yerini bu üçlü ayrımda her türlü bilgi üretimi için farklı konumlanmaların olacağının ve bu konumlanmaların bilimsel ürünler vereceği fikri alır.[66] Bahsedilen üç farklı bakış açısı nesnellik, gerçeklik ve bilimsel bilgi arasında bir köprü kurulması için şöyle bir ortaklaşmada eritilir: araştırmacı ne nesnelliği ne de gerçekliği reddettiği bir noktadan yola çıkarak, kendi konumunun farkında olarak, tek salt bir nesnellik ve gerçeklik arayışına düşmeden kısmen nesnel bir bilgiye ulaşabilir.[67] Yani pozitivist nesnellik anlayışı ve postmodernist görecelilik anlayışının iki ucunu oluşturduğu bir spektrumun içinde feminist

---

[63] Naomi Scheman, "Feminist Epistemology," *Metaphilosophy* 26, no. 3 (1995): 177–90.; Helen E. Longino, "Feminist Epistemology," *içinde The Blackwell Guide to Epistemology*, der. John Greco ve Ernest Sosa (Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2008), 325–53.

[64] Michel Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*, çev. Veli Urgan (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014).; Kathi Weeks, Feminist Öznelerin Kuruluşu, çev. İlkay Özküralpli (İstanbul: Otonom Yayıncılık, 2013), s. 30-76.

[65] Sandra Harding, "Feminism and Theories of Scientific Knowledge," *Women: A Cultural Review* 1, no. 1 (1990): 87–98.

[66] Nina Lykke, *Feminist Studies: A Guide to Intersectional Theory, Methodology and Writing* (New York: Routledge, 2010), 14-30.

[67] Donna J. Haraway, "Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective," *Feminist Studies* 14, no. 3 (1988): 575-599.

yöntem kendini ara noktalarda konumlandırır. Feminist epistemoloji bilgiye ulaşırken ne postmodernizmin hiçbir yerden bakışı gibi ne de aydınlanmacı nesnelliğin her yerden bakışı gibi tanımlanır. Keskin bir konumlanmaya dahil olmaz.[68]

Donna Haraway'ın geleneksel bilgi anlayışlarına eleştirel müdahalesi feminist epistemoloji tartışmalarının temelini atar, bilgiyi üretenin, dolayısıyla da bilginin tanrının bakış açısı gibi tamamen tarafsız ve objektif olmasının gerçekliğe aykırı olduğuna dair bir eleştirisi vardır. Bilgiyi üretenin tarafsız ve objektif olmasının mümkün olmadığını söyler. Bu sebeple bilginin kendisi de ortaya çıkan değil, yerleşik bir şekilde bulunan ve konumsal olandır. Yerleşik bilgi, bu tanrısal bakış açısı mantığından farklı olarak çevresel, kültürel, tarihsel ve konumsal olarak farklı bakış açılarının iktidar ilişkileri içinde üretimidir. Bu sebeple bilginin konumsallığı bu etkenlere bağlı olarak yerleşir. Bu eleştiri bilgiyi bilmenin felsefesini hem Hristiyan felsefesinin getirdiği tanrısallıktan hem de aydınlanmanın getirdiği pozitivist bakış açısından kurtarır.[69] Epistemolojiye yönelik eleştiri Sandra Harding ile devam eder, bakış açısı teorisi ile toplumsal cinsiyet, sınıf, ırk gibi farklı toplumsal konumların ürettiği bilginin ve bilgiyi anlamlandırma şekillerinin farklılık göstereceğinden bahseder. Toplumsal ve politik anlamda madun olanların bilgiyi anlamlandırma biçimlerinin gerçekliği göz önüne alındığında iktidar ilişkilerini çözümlemek de mümkün olur. Böylece tarafsızlık ve nesnellik üzerine eleştirel bir yaklaşımla, bilgi üretmenin kendisinde yer alan iktidar ilişkilerini çözümlemenin kendisinin, apriori tarafsızlık ve nesnellik ilkelerinin reddinin, bilgi üretmede güçlendirilmiş nesnelliğin önünü açacağını öne sürer. Yani bilimsel nesnellik ancak bilgi üretimindeki öznelliğin kabulü ile mümkün olur.[70]

Bilimsel bilgi üretiminin ancak tarafsız, nesnel ve tek bir şekilde olabileceğine dair anlayışa getirilen bu eleştiriler toplumsal cinsiyet ilişkilerine yönelik eleştirel bakış açısının kullanılarak güç ilişkilerinin çözümlendiği, göz önüne alınan bu etkenlerin bilimsel bilgi üretiminde ortaya çıkan bilginin görecelliğini ortaya çıkarttığı söylenebilir. Bu sayede bilgiyi edinme biçimleri mercek altına alınır ve bilgi üretimi süreçlerinde yeni özellikler ortaya çıkar. Bunlardan birincisi refleksivitedir. Bilginin toplumsal, politik, tarihi ve kültürel

---

[68] Ayten Alkan Mertoğlu, "Akademik Feminizm ve Üniversite: Bu Tanışıklıktan Ne Çıkar?" içinde *Türkiye'de Üniversite Sistemi ve Dönüşümü Sempozyumu: Dönüştürülen Üniversiteler ve Eğitim Sistemimiz*, derl. Servet Akyol vd. (Ankara: Eğitim-Sen Yayını, 2008), 333-363.

[69] Donna J. Haraway, "Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective," *Feminist Studies* 14, no. 3 (1988): 575-599.

[70] Sandra Harding, *The Science Question in Feminism* (Ithaca: Cornell University Press, 1986), Sandra Harding, *Whose Science? Whose Knowledge? Thinking from Women's Lives* (Ithaca: Cornell University Press, 1991), Sandra Harding, "Rethinking Standpoint Epistemology: What is Strong Objectivity?" *The Centennial Review* 36, no. 3 (1993): 437–470.

bağlamlarla oluşması yani bağlamsallığı, farklı bakış açıları tarafından anlamlandırılması yani çeşitli ve çoğul bakış açılarına maruz kalması deneyimselliği getirir. Birçok farklı grubun deneyiminin göz önüne alınması bilgi üretimini kesişimsel ve kapsayıcı bir hale getirir. Bütün bunların hepsi bilginin tarafsız evrensel ve safi nesnel özelliklere sahip olmadığını ortaya çıkarır ve araştırmacının kendi konumunu göz önüne almadan eleştirel süreçleri tamamlayarak bilgi üretemeyeceğinin farkında olarak bilimsel bilgi üretimine devam etmesini sağlayan refleksivite ortaya çıkar.[71]

Bilimsel bilginin üretiminde hegemonik bir konuma sahip Batılı beyaz erkeğin konumunun sarsılması, madun ve toplumsal olarak dezavantajlı grupların bilgi üretiminin süreçlerine dahil olması bir yandan da şimdiye kadar göz ardı edilen bilginin çeşitliliğini ortaya koyar. Madunun bilgiye müdahalesi onu epistemik olarak ayrıcalıklı kılar. Epistemik ayrıcalık, bilimsel bilgiye dair çift bakış açısına sahip olmasından öne gelir, hegemonik olanın mevcut olarak dayattığı bakış açısı bunlardan birincisidir. Bir diğeri de hegemonik konumda olanın sahip olmadığı, madun olmanın deneyimselliği ile elde ettiği bakış açısıdır. Bu sebeple çift görüye sahiptir. Bilimsel bilginin kendisine ve üretim süreçlerine yapılan bu müdahale aslında bilimin taraflı ve subjektif oluşuna iktidar ilişkilerini ortaya çıkararak işaret eder. Böylece toplumda ötekileştirilmiş grupların deneyimlerinin dahil olduğu epistemik adalet ortaya çıkar.[72]

Bilimsel bilginin üretimine yapılan bu eleştirel müdahale feminist yöntemi geleneksel yöntemlerden ayıracak şekilde, bilgi üretimi sürecini ve yöntemlerini etkiler. Çünkü feminist yöntem artık sadece sistemli olarak değil bilgiyi edinme yöntemleri ve süreçlerin bütünü olarak ortaya çıkar. Toplumsal cinsiyet lensinin göz önüne alınmasının yanı sıra diğer güç ilişkilerini fark etmeye ve süreçlere dahil etmeye karşı bir refleks oluşur. Bunun dışında bilimsel bilgiye ulaşmak için elde edilecek veriyi edinme, çözümleme ve ortaya koyma biçimleri de değişir. Çünkü artık araştırmacı kendisinin de azade olamadığı deneyimler ve konumlanmaları biçimlerinin bir sonucu olarak elde ettiği bakma biçimiyle bilgiyi arar, araştırmanın her aşamasında sübjektifliğin var olacağının bilincinde olarak devam eder.[73]

---

[71] Donna J. Haraway, "Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective," *Feminist Studies* 14, no. 3 (1988): 575-599.; Donna J. Haraway, "A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century," içinde *Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature* (New York: Routledge, 1991).

[72] Uma Narayan, "Feminist Epistemoloji: Batılı Olmayan Bir Feministten Perspektifler," içinde *Türkiye'de Feminist Yöntem,* derl. Emine Erdoğan ve Nehir Gündoğdu, (İstanbul: Metis Yayıncılık, 2020), 37-51.; Miranda Fricker, *Epistemic Injustice: Power and the Ethics of Knowing* (Oxford: Oxford University Press, 2007).

[73] Emine Erdoğan ve Nehir Gündoğdu, *Türkiye'de Feminist Yöntem*, (İstanbul: Metis Yayıncılık, 2020), 15-36.

Feminist epistemolojiyi temelde sahiplenerek kurulan feminist yöntemler geleneksel yöntemlere de toplumsal cinsiyet üzerinden eleştiriler getirir ve onları dönüştürür. Bu sayede feminist bir çalışmayı ortaya çıkaracak araçları keşfeder, onları ortaya koyar. Bu araçları keşfederken başlangıç noktamı/çatı yöntemimi nitel yöntem olarak belirledim. Tezde izlediğim çatı yöntemi nitel yöntem olarak seçtim. Nitel bir araştırma yapmanın feminist metodoloji ile çalışabilme esnekliğini sağlayabilecek olması, sorulan sorunun içeriği ve saha çalışmasının karakteristiği açısından en uygun yöntem olması sebebiyle nitel yöntemle ilerledim.

2.2. Neden Nitel Yöntem?

Nitel yöntemlerin sahip olduğu teorik bağlam ve esneklik, feminist yöntemlerin uyarlanabilmesi için uygun bir alan açar. Aynı zamanda sosyal olguları anlamakta ve bu olgular arasındaki ilişkileri çözümlemekte çok boyutlu bir alan sağlar. Birden çok nitel yöntem olmasına rağmen genel olarak ortaklaştıkları özellikler vardır. Bunlardan birincisi tüm olguların ve ilişkilenmelerin sosyal bir inşa olduğuna dair kabulüdür. Nitel yöntemlerin ikinci özelliği öznelerin deneyimlerine yönelik bir odağa sahip olmasıdır.[74] İlk kabul olan sosyal inşa, bu tez bağlamında feminist öznenin, feminist teorinin ve feminist praksisin zamanın bir noktasında sabitlenip bir inşa sonucu oluştuğunu ve süreç içinde bu sabitlenmenin dağılıp tekrar bir inşa sürecine girdiği argümanı ile uyumludur. İkinci kabul olan bağlamsallık, örgütlenme pratikleri ile teori arasındaki ilişkinin kuruluşunda öznelerin deneyimlerinden yola çıkarak pratiğin şekillenme biçimlerini anlamak ve yine aynı şekilde pratiğin şekillenme biçimlerinden yola çıkarak teorinin kendisini nasıl değiştirdiğini çözümlemek için bir alan açar.

Nitel yöntemlerin diğer özelliklerinden açıklık ve esneklik, veri toplama süreçleri kadar onları çözümleme süreçlerini de esnek ve değişip dönüşebilir bir yapı sağlar. Böylece araştırma tasarımı sadece düşünsel boyutla oluşturulmuş bir şekilde kalmaz, süreç boyunca ve deneyimlerle şekillenebilir. Bu da nitel yöntemlerin bir diğer özelliği olan refleksivite ile ilişkilendirilebilir. Feminist yöntemin de önemli bir unsuru olan refleksivite, açıklık ve esneklik özellikleriyle birlikte araştırmacıyı araştırmanın bir yandan bir parçası yaparken, diğer yandan bunun farkında olmasını sağlayarak araştırmanın nesnelliğinin sınırlarını

[74] Norman K. Denzin ve Yvonna S. Lincoln, "Introduction," *içinde The SAGE Handbook of Qualitative Research*, der. Norman K. Denzin ve Yvonna S. Lincoln (Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 2011), 1–21.

çizmesini sağlar.[75] Weber'in nitel yöntemde anlamaya yönelik bir yenilik müdahalesi olan verstehen kavramıyla deneyimleri anlamak ve araştırmacının da bunu bir parçası olması açısından[76] ortaklıklar gösteren refleksivite, verstehen kavramından farklı olarak araştırmacı ile katılımcı arasında eşit bir mesafenin sabit olduğunu varsaymaz. Bunun yerine araştırmacı ile katılımcı arasındaki ilişkinin değişmeye açık bir iktidar ilişkisi olduğunu kabul eder. Bunun yanında refleksivitede araştırmacının da araştırmanın bir parçası olduğunu ve o araştırma konusunu seçimiyle çoktan o sahanın bir parçası olduğunu kabul eder. Empati değil aidiyet vardır. Nitel yöntemin mümkün kıldığı veri çeşitliliği araştırmanın ve araştırmacının sadece sayılara bağlı kalmadan, farklı veri toplama yöntemlerini araştırma gereğince bir arada kullanma özgürlüğünü vererek, anlamları, bağlamları ve deneyimleri geniş bir perspektiften görmeyi kolaylaştırır.[77]

Marjinalleştirilmiş ve ötekileştirilmiş seslerin görünür kılma, iktidar ilişkilerini ve buna bağlı olarak dezavantajlı gruplar üzerinden derinlikli bir analiz yapma açısından kesişen feminist yöntemler ve nitel yöntemler, kendilerini çerçeveledikleri etik, araştırmacının konumu yani refleksivite ve deneyimle bağlamı birlikte çözümleme gibi özellikleriyle ortaklaşırlar. Çalışma gruplarının oluşturulma süreçleri, verinin nasıl elde edileceği ve çözümleneceği gibi süreçler yine bu ilkeler etrafında ortaya çıkar. Bu sebeple bu tezin çalışma grubunda yer alacak öznelerin seçimi ve onların çalışmaya dahil edilme süreçleri bu ilkeler ışığında oluştu.

2.3. Çalışma Grubu

Kendini feminist özne olarak tanımlayan örgütlü feministler, LGBTİ+'lar ve örgütlü öğrenciler bu tezin odaklandığı çalışma grubunu oluşturdu. Tezin çalışma grubu listesini ilk başta amaçlı örneklem yöntemi ile oluşturdum. Amaçlı örneklem yönteminde araştırmanın sorusuna bağlı olarak en uygun deneyimlere sahip ve bilgi alınabilecek katılımcıların seçilmesi ile oluşturulur.[78] Öncelikli olanın anlamak, bir olguyu ya da durumu en iyi şekilde çözümlemek olduğu için çalışmaya en çok katkıda bulunacak katılımcıların seçilmesi

[75] Linda Finlay, "Negotiating the Swamp: The Opportunity and Challenge of Reflexivity in Research Practice." *Qualitative Research* 2, no. 2 (2002): 209-230
[76] Max Weber, *Sosyal Bilimlerin Metodolojisi*, çev. Vefa Saygın Öğütle (İstanbul: Küre Yayınları, 2012).
[77] Norman K. Denzin ve Yvonna S. Lincoln, "Introduction," *içinde The SAGE Handbook of Qualitative Research*, der. Norman K. Denzin ve Yvonna S. Lincoln (Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 2011), 1–21.
[78] Leslie A. Palinkas vd., "Purposeful Sampling in Qualitative Research," *Qualitative Research* 42, no. 3 (2015): 533–44.

önemlidir.[79] Bu sebeple rastgele örneklem yönteminden ayrılarak belirli bir amaca yönelik olarak katılımcı seçimine dayanır.[80] Bu sebeple tezin amacına yönelik kriterler belirledim. İlki feminist özne tartışmasına dair ve Türkiye'de feminist özne olmaya dair deneyimlerinden ve bilgilerinden yararlanılacağı için kendilerini feminist özne olarak tanımlıyor olmaları gerekiyordu. İkincisi feminist mücadelenin içinde feminist siyaset üretiyor olmaları yani örgütlü olmalarıydı. Üçüncü kriter feminist öznenin sınırları ve değişimi üzerine deneyimlerinin olmasıydı. Son kriter ise mücadele ve dayanışma pratiklerini diğer feminist öznelerle ve örgütlerle birlikte örüyor olmalarıydı, böylece dayanışma pratiklerindeki değişimlere de hâkim olmaları açısından deneyimlerini aktarabileceklerdi. Bu kriterlere uyan feminist öznelere ulaşabilmek için dayanışma halinde bulunan, birlikte söz üreten fakat farklı çalışma alanlarına sahip kendilerini feminist örgüt ya da feminist topluluk olarak tanımlayan grupları buldum. Sosyal medyaları ve varsa internet sitelerini inceleyerek örgütlerin dahil oldukları çatı oluşumlar varsa onlara baktım. İstanbul Sözleşmesi'nden çıkılması gibi toplumsal olaylarda yayınlanan bildirilerde ortak imza veren mücadele alanının içinde farklı konumlanmaları olan örgütleri seçtim. Eylemlerde, 8 Mart'larda, 25 Kasım'larda ve Onur Yürüyüşleri'nde, alanlarda/sokaklarda mücadele yürüten ve gelişmiş ağlarla dayanışma pratikleri örerek çok fazla örgütle iletişim halinde olan örgütlerin çoğu İstanbul, Ankara ve İzmir'deydi. Hem Türkiye'nin en büyük nüfuslara sahip üç şehri olması hem de sokaklarda kendilerine alan açabilmiş, bunun yanında dayanışma ve direniş hattını kurarken birlikte hareket edebilen ya da iletişim halinde bulunan pratiklere sahip örgütlerin büyükşehirlerde olmasıyla alakalıydı. Bu sebeple bu üç şehre yoğunlaştım.

Örneklem oluştururken amaçlı örneklem yöntemi ile başlamış olsam da katılımcılarla görüşmelerimde ikincil bir yöntem olarak kartopu örneklem de çalışma grubunu oluşturma sürecine dahil oldu. Kartopu örneklem katılımcıların başka katılımcılar önermesi ile genişleyen bir örneklem yöntemidir. Katılımcıların önerileri, sahaya bakarken gözden kaçan grup ya da öznelerin çalışmaya dahil olmasını sağlaması açısından önemlidir. Sahanın kendisinden bir öneri gibidir.[81] Özellikle bu çalışmanın odağındaki LGBTİ+ ve feminist

[79] Michael Quinn Patton, *Qualitative Research and Evaluation Methods* (Thousand Oaks, CA: SAGE, 2002), 230–51.
[80] John W. Creswell ve Cheryl N. Poth, *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing among Five Approaches* (Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2016), 181-224.
[81] Chaim Noy, "Sampling Knowledge: The Hermeneutics of Snowball Sampling in Qualitative Research," *International Journal of Social Research Methodology* 11, no. 4 (2008): 327–44; Rowland Atkinson ve John Flint, "Accessing Hidden and Hard-to-Reach Populations: Snowball Research Strategies," *Social Research Update* 33 (2001).

örgütlüler ve öğrenciler ulaşılması zor gruplardı, mevcut politik iklim ve toplumsal baskı sebebiyle hem iletişim yolları kısıtlıydı hem de güvenlik endişesi duyuyorlardı. Ulaşmamın mümkün olduğu katılımcılar mülakatlardan sonra bu konularda deneyimleri olan ve bunu aktarmaya istekli olacak başka katılımcılar önerdiler. Kriterlere uyan ve benimle görüşmeyi kabul eden katılımcıları çalışma grubuna dahil ettim. Çalışma grubunu oluştururken ve sahaya çıkarken kendilerini feminist özne olarak tanımlayan bu grupları birbirinden tamamen ayrık kolektif kimliklere sahip gruplar olarak düşünmedim. Fakat özellikle belirtmeye gerek duyduğum ve ayırdığım grup var. Birincisi kadın örgütlerini değil feminist örgütleri odağıma aldım, çünkü kendisini feminist olarak tanımlamayan yani konunun öznesi olmayan grupları feminist özne tartışmasına ve sonrasında feminizm içi bir tartışmaya yönelik oluşturdukları praksislere dair araştırmama dahil etmek anlamsızdı. Aynı şekilde LGBTİ+ örgütlerin içindeki her cinsiyet kimliğine ya da cinsel yönelime sahip özneler kendilerini feminist olarak tanımlamıyordu. Bu sebeple katılımcılara ulaşırken kendilerini feminist özne olarak tanımlamaları en önemli filtremdi.

Tam da bu aşamada feminist pratiklerden feminist teoriye ve aynı zamanda feminist yönteme kazandırılmış bir eleştirel müdahale olarak kesişimsellik ilkesinin önemini, sadece çalışma grubunu oluşturma sürecinde değil aynı zamanda tezin geri kalanında da gerekli noktalarda bir mercek olarak kullanılması açısından önemini vurgulamak gerekir. Bir analiz yöntemi olarak kesişimsellik ilkesi, çeşitliliği kabul eder ve bu çeşitliliğin getirdiği kapsayıcılıkla verileri toplamanın, analiz etmenin ve çözümlemenin feminist yöntemi oluşturmanın en önemli aşamalarından biridir. Kesişimsellik, toplumu oluşturan özne ve grupların kimliklerinin çoklu eşitsizlik ya da dezavantajlılık durumlarına işaret edebileceğine anti-özcü bir konumlanıştır.[82] Kimberle Crenshaw için kesişim, Aida Hurtado için ayrıcalık derecesi, Patricia Hill Collins için tahakküm matrisi adını alır, toplumdaki iktidar ilişkilerinin birbirlerinden ayrı ve kopuk olarak ele alınamayacağını savunur.[83] Bu teorik müdahale aynı zamanda bir çözümleme aracı, bir yöntem ilkesi olarak ele alınır. Doğası gereği sabit ve keskin sınırları olan bir araç olmasa da çoklu kimliklerin varlığını ve kesişimsel olduğunu kabul etmek, çoklu iktidar ilişkilerini çözümlemek ve bu ilişkileri

[82] Kimberlé Crenshaw, "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color," *Stanford Law Review* 43, no. 6 (1991): 1241–9

[83] Maria Carbin ve Sara Edenheim, "The Intersectional Turn in Feminist Theory: A Dream of a Common Language?," *European Journal of Women's Studies* 20, no. 3 (2013): 233–48.

sorunsallaştırmak için ilk adımdır. Çalışma başından sonuna, ilişkiler ağları üzerine sürekli bir sorgulamaya maruz bırakılır.[84]

Kesişimsel bir bakış açısıyla belirlenen bu gruplar, kendini feminist özne olarak tanımlayan ve bunun yanında farklı kimliklere sahip öznelerden oluşturulacak bir çalışma grubu oluşturmayı hedefler. Bu öznelerin kimlikleri belirli noktalarda kesişebilir ve ayrılabilir, çünkü tek bir kimliğe sahip yekûn bir grup yoktur. Fakat temel odak kendisini feminist özne olarak tanımlayan, feminist örgütlenme ve dayanışma pratiklerine sahip, patriyarkaya karşı direnen ve mücadele eden öznelerin deneyimleridir. Çalışma grubunun oluşturulmasını sağlayan ikinci odak ise bu grupların patriyarkaya karşı direnme pratikleri ve dayanışma pratiklerine dayalı bir ilişkilenmenin olmasıdır. Bu ilişkilenme, sokak eylemlerinden birlikte söz söylemeye, ortak kampanyalar yürütmeye her türlü ilişkiyi kapsar. Bu sebeple aralarında diyalog yollarının imkanlı olduğu, çoğu durumda ortaklaştıkları ve birlikte hareket ettikleri şehirler olan Ankara ve İzmir ve İstanbul'daki gruplar çalışma grubunu oluşturur. Sonuç olarak çalışma grubunun oluşturulmasında temelde üç unsurun varlığı aranır. Birincisi kendilerini feminizmin öznesi olarak tanımlamaları, ikincisi patriyarkaya karşı mücadele etmeleri, üçüncüsü de bu mücadele sırasında ortaklaşa diyalog ve dayanışma pratiklerine sahip olmalarıdır. Çalışma grubuna dahil edilen gruplar feminist ve LGBTİ+ örgütlerdeki örgütlü feministler ve kendilerini feminist olarak tanımlayan, üniversitelerde feminist ve LGBTİ+ öğrenci kulüplerine/gruplarına dahil öğrencilerdir. Temelde toplumsal hareketlerin ve öğrenci gruplarının siyasetlerini kurma ve dinamizmlerini içinde bulundukları politik ortama angaje edebilme becerileri, bu iki grubun seçilmesini hem tartışmaların deneyimleyeni olmaları hem de dayanışma ve direniş pratiklerini tekrar tekrar nasıl kurduklarına dair nokta atışı seçimler olmalarının önünü açar. Bu iki grubun kategori olarak teze dahil olma sebeplerini, toplumsal hareketlerin ve öğrenci gruplarının karakteristik özelliklerinde ve tarihi değiştirme güçlerinde görmek mümkündür.

Çalışma grubuna dahil edilen ilk grup feminist örgütlerde ve kendini feminist özne olarak tanımlayan LGBTİ+ örgütlerde örgütlü feministlerdir. Bu örgütler, özellikle Türkiye'de, feminist hareketin dinamik bir grubu olarak hareket eder. Feminist hareketin Türkiye toplumsal hareketleri arasındaki yeri, patriyarkanın her türlü haliyle mücadele

[84] Helma Lutz, "Intersectionality as Method," *DiGeSt. Journal of Diversity and Gender Studies* 2, no. 1–2 (2015): 39–44; Catharine A. MacKinnon, "Intersectionality as Method: A Note," *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 38, no. 4 (2013): 1019–30; Kathy Davis, "Intersectionality as Critical Methodology," *içinde Writing Academic Texts Differently*, der. Nina Lykke (New York: Routledge, 2014), 17–29.

etmeye yönelik sağlam bir tepki mekanizmasına sahiptir. Türkiye'de feminist hareket, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yarattığı problemleri tespit etme becerisiyle, zamana göre kendini dönüştürerek patriyarkanın değişimine karşı mücadele edebilmeyi başarır. Bu özelliğiyle feminist hareketin öznesinin kim olduğuna dair soruları sormak için, feminist örgütlenmeler doğru adreslerdir. Direniş mekanizmalarının inşası ile sadece sokağa değil, gündelik hayatın her alanına dair farklı yöntemler geliştirerek direniş pratiklerini oluşturmayı sağlar. Feminist örgütlü hareket Türkiye'de politik iklime ve zamanın ruhuna göre direniş pratikleri oluşturur, müttefik ağlarını genişletir, direniş yöntemlerini günceller ve dinamik bir hareket olarak devam eder. Son olarak toplumsal hareketler kolektif dayanışma bağlarının bir pratik olarak sürdürülmesini sağlar. Türkiye'deki feminist hareket, dayanışma pratiklerini ve diğer toplumsal hareketlerle dirsek temasını sürekli canlı tutar. Bunun yanı sıra uluslararası feminist hareket ile aktif dayanışma bağları kurar. Diyalogun açık olması, değişim ve dönüşümün sürekliliğini sağlar. Feminizmin öznesi kim sorusunun sürekli soruluyor olması da bu açıklığın ve esnekliğin bir getirisidir ve feminist hareketi dönüştürerek güçlendirmesi bu yüzden muhtemeldir. Feminist hareketin öznesine dair sorular ve tartışmalar, teoride olduğu kadar praksiste de kendini gösterir, diyalogun kurulduğu her yer tartışmanın yürütüldüğü yerlere dönüşür. Tartışmaya yöneltilen enerji ve odağın, feminist hareketin temel mücadelesi olan patriyarka ile mücadelesinde bir değişim yaratıp yaratmadığı ise bu tartışmanın nasıl yürütüldüğüne ve dayanışma ve direniş pratiklerine nasıl yansıdığına bakmaktan geçer. Tam olarak bütün bu sebepler, çalışma grubuna Türkiye'deki örgütlü feminist hareketin öznelerinin dahil edilmesini sağlar.

Çalışma grubuna dahil edilen ikinci grup ise üniversiteli feminist öğrenci grupları ile üniversiteli LGBTİ+ öğrenci gruplarıdır. Öğrenci grupları, toplumsal hareketliliğin itici güçlerinden birisidir, toplumsal, politik ve ekonomik değişim ve dönüşüm için reaktif bir güce sahiptir. Türkiye'de yaşanan toplumsal olaylarda hızla örgütlenebilme, dayanışma ve direniş pratikleri geliştirebilme potansiyelleri ile öne çıkmışlardır. 2013'te Gezi Parkı eylemlerindeki aktif katılımları[85] ve 2021'de Boğaziçi Üniversitesi Protestolarında[86] ortaya koydukları irade tepki mekanizmasını hızlı çalıştırma potansiyellerine örneklerdir.

[85] Ertuğrul A. Tonak, "Haziran Direnişi Üzerine Tahayyüller," *Toplumsal Tarih*, sayı 235 (2013): 26–29; Cihan Tuğal, "'Resistance Everywhere': The Gezi Revolt in Global Perspective," *New Perspectives on Turkey* 49 (2013): 157–72.
[86] Burcu Nur Binbuğa, "Student Protests at Boğaziçi University against Turkey's Authoritarian Regime" *Third World Quarterly*, October, (2024): 1–18.

Özellikle son yıllarda mevcut iktidarın üniversitelerdeki feminist ve LGBTİ+ kolektif kimliklerine sahip toplulukları kapatması, feminist ve LGBTİ+ öznelere karşı yöneltilen marjinalleştirici, şeytanlaştırıcı ve ötekileştirici bir politika yürütmesi[87] bir yandan patriyarkanın bu yüzü ile mücadelelerini anlamlandırmak açısından, diğer yandan kolektif kimliklerine yöneltilen saldırılar altında feminist özne tartışmalarının nasıl yürüdüğü ve nasıl bir etkisinin olduğunu anlamak açısından önemlidir. Seçilen bu iki grubun ortak özellikleri iktidar ve patriyarkanın hedef olarak belirlediği ve politikalarını bu yönde geliştirdiği gruplar olmaları ve feminist özne tartışmalarında aktif olarak bulunmuş olmalarıdır. Bunun yanı sıra patriyarkaya karşı mücadelede hızla örgütlenebilme, dayanışmayı güçlü tutabilme, sokak hareketleri olarak direniş pratiklerini güçlü tutmaları sebepleriyle feminizm içi tartışmalarda anlaşmazlıklara karışı diyalogu nasıl kurduklarını anlamak açısından seçilmişlerdir.

2.4. Neden Yarı-Yapılandırılmış Mülakat?

Yarı-yapılandırılmış mülakatlar örgütlü feministler ve öğrencilerden oluşan çalışma grubunun deneyimleri üzerinden elde edilecek bilgiye ulaşmak için uygun görülen yöntemlerden biridir. Bunun sebebi yarı-yapılandırılmış mülakatların gerçekleştirilme biçimidir. Araştırmacının belirlediği belirli temalar üzerine hazırladığı açık uçlu sorularla yürüttüğü görüşmelerde esneklik ilkesi ile devam etmesi, böylece deneyimlerin görüşme boyunca katı kurallara maruz kalmadan ortaya çıkabilmesini sağlar.[88] Feminist yöntemin bilgi üretim süreçlerine ilişkin görüşmelerde eşit bir yöntem izlemek, ötekileştirilmiş duygu, düşünce ve deneyimlerin sesini yükseltmek gibi müdahaleleri,[89] yarı-yapılandırılmış mülakatların esneklikleri ile uyumludur. Her bilginin konumlandığı toplumsal, politik ve

[87] Dilek Cindoğlu ve Didem Ünal, "Gender and Sexuality in the Authoritarian Discursive Strategies of 'New Turkey'," *European Journal of Women's Studies* 24, no. 1 (2017): 39–54; Dilek Cindoğlu ve Didem Ünal, "Reproductive Citizenship in Turkey: Abortion Chronicles," *Women's Studies International Forum* 38 (2013): 21–31; Ayşe Güneş-Ayata ve Gökten Doğangün, "Gender Politics of the AKP: Restoration of a Religio-Conservative Gender Climate," *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 19, no. 6 (2017): 610–27; Zafer Yılmaz, "Strengthening the Family Policies in Turkey: Managing the Social Question and Armoring Conservative-Neoliberal Populism," *Turkish Studies* 16, no. 3 (2015): 371–90; Simten Coşar ve İnci Özkan-Kerestecioğlu, "Feminist Politics in Contemporary Turkey: Neoliberal Attacks, Feminist Claims to the Public," *Journal of Women, Politics & Policy* 38, no. 2 (2017): 151-174.; Fundanur Öztürk, "İstanbul Sözleşmesi: İki Hakimin Karşı Oy Kullandığı Kararla İlgili Hukukçular Ne Diyor?," *BBC Türkçe*, 20 Temmuz 2022, erişim 17 Eylül 2022, https://www.bbc.com/turkce/articles/cjke10zej62o.

[88] Charles J. Stewart ve William B. Cash, *Interviewing: Principles and Practices* (Boston: McGraw-Hill, 2008), 1-12.; Sait Gürbüz ve Faruk Şahin, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016).

[89] Ann Oakley, "Interviewing Women: A Contradiction in Terms." İçinde *Doing Feminist Research*, derl. Helen Roberts, Routledge, (2013): 30-61; Nancy A. Naples, *Feminism and Method: Ethnography, Discourse Analysis, and Activist Research* (New York: Routledge, 2003), 1-13.

kültürel bir bağlam bulunmaktadır, yarı-yapılandırılmış mülakatların getirdiği esneklik sayesinde bu bağlamı anlamlandırmak mümkün olur.

Araştırmacının refleksiviteyi göz ardı etmeyerek ilk olarak araştırmanın içinde kendi konumunu ikinci olarak da katılımcı ile arasındaki iktidar ilişkilerini de bu görüşmenin önemli bağlamsal bir etkeni olarak görmesi önemlidir. Araştırmacı hiçbir zaman salt gözlemci ve nötr bir bilgi toplayıcısı değildir. Kendisine ait konumlanmış bilgilere ve önyargılara sahiptir ve araştırmanın içinde etken durumdadır. Araştırma konusunu seçmiş olmasının sebebi bile konumlanmış bilgisinin sonucudur.[90] Bilgi üretim sürecinde araştırmacı kadar etken durumda olan katılımcı ile arasında kurduğu iletişimin her türü bir iktidar ilişkisi doğurur. Bu sebeple araştırmacının katılımcıyı bilgi kaynağı olarak değil aktif olarak bilgiyi üreten olarak görmesi önemlidir.[91] Bu iki subjektif konumun farkında olması, güçlendirilmiş nesnellik için ve araştırmanın güvenilirliğini artırabilmesini. Bunun yöntemi ise görüşmelerde güven ve samimiyet ortamının kurulması ve etik ilkelerin ortaya konmasından geçer. Katılımcının görüşmeyi istediği zaman sonlandırabileceğini ve çalışmadan çekilebileceğini bilmesini sağlayan rıza onamının alınması ya da veriler çözümlenir ve analiz edilirken katılımcının anonimleştirilmesi yani mahremiyetinin korunduğunu bilmesi etik kurallar çerçevesinde güven ortamının sağlanmasını amaçlar.[92]

Feminist yöntemin etik duyarlılığı, eşitlikçilik, kesişimsellik ve kapsayıcılık ilkeleri, iktidar ilişkilerine dair eleştirel müdahaleyi kendinden başlatması bilgi üretim süreçlerini daha sağlıklı hale getirir.

2.5. Feminist Söylem Analizi

Feminist yöntemin geleneksel olanları değiştirip dönüştürme müdahalesinin bir parçası olarak, geleneksel söylem analizlerinin feminist bakış açısıyla sistematik bir şekilde elden geçirilmesiyle feminist pratikleri, feminist örgütlenmeyi ve feminist öznenin varoluşunu çözümlemek daha derin bir bakış açısı sunar. Tezin kendini konumlandırdığı yöntemden yola çıkarak feminist eleştirel söylem analizi ve feminist postyapısalcı söylem

[90] Donna J. Haraway, "Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective," *Feminist Studies* 14, no. 3 (1988): 575-599.
[91] Miranda Fricker, *Epistemic Injustice: Power and the Ethics of Knowing* (Oxford: Oxford University Press, 2007), 24-48.
[92] Ann Oakley, "Interviewing Women: A Contradiction in Terms." İçinde *Doing Feminist Research*, derl. Helen Roberts, Routledge, (2013): 30-61.

analizi çalışma grubundan gelen deneyim ve bilgi aktarımını çözümlemek için başvurmaya uygundur. İki analiz türü birbiriyle ilişkili olsalar da farklı teorik konumlanmalar sonucu ortaya çıkar. Ortak amaçları toplumdaki açığa çıkarılmamış söylem ve iktidar ilişkilerini ortaya çıkarmak iken yöntemi ve odaklandığı dinamikler açısından farklılaştıklarını söylememiz mümkündür.

Feminist eleştirel söylem analizi ideoloji, iktidar ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği ilişkilerini dilin etkisi ile inceler. Teun A. Van Dijk'ın temellerini ortaya koyduğu eleştirel söylem analizinin[93] kavramsal ve epistemolojik araçlarının feminist bir bakış açısıyla geliştirilmesiyle ortaya çıkan feminist eleştirel söylem analizi, iktidar ilişkilerinin ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin dil üzerindeki etkisini analiz ederek toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin bu yollarla ortaya çıkışına odaklanır.[94] Bu yolla kadınların iktidar ilişkileri içinde bastırılan seslerine odaklanarak bu eşitsizliğe karşı direniş pratiklerinin neler olduğunu görmeyi amaçlar.[95] Feminist postyapısalcı analiz, geleneksel anlamda nesnelliği tartışmaya açar. Söylem ve bilgi üretimi ile şekillenmiş ve karmaşık iktidar ve toplumsal cinsiyet ilişkilerini sürekli olarak inşa ettiğini savunur. Foucault'nun söylem teorisinden yola çıkarak söylemin bütün iktidar ilişkilerini şekillendiren fakat sabit olmayan bir yapı olduğunu vurgular.[96] Toplumsal cinsiyet ve kimlikler sürekli olarak inşa edilir, bu inşayı şekillendiren güç ise söylemdir.[97] Bu güç hem baskılayıcı hem de özgürleştirici potansiyellere sahiptir, söylem bilgi ve iktidarın kesişim noktasını oluşturarak analizin başlangıç noktasını oluşturur. Sürekli olarak yeniden inşa edildiği için özne merkezi olan sabit olarak ele alınmaz. Bu sebeple performatif bir özelliğe sahiptir.[98]

Bu iki analiz yönteminin eklemlenerek kullanılabilmesi için ortaklaştıkları ve ayrıştıkları yerlere bakmak, feminist öznenin teori ve praksis ile karmaşık ve çok yönlü ilişkilenmesini çözümlemek için önemlidir. Epistemolojik olarak feminist eleştirel söylem analizi nesnel bir gerçekliğin mümkünlüğüne işaret ederek bu gerçekliğin dil aracılığıyla üretildiği ve yapısal eşitsizlikleri ürettiği düşüncesinde konumlanır. Burada iktidar özneler

---

[93] Teun A. van Dijk, "Principles of Critical Discourse Analysis," *Discourse & Society* 4, no. 2 (1993): 249-283.
[94] Michelle M. Lazar, *Feminist Critical Discourse Analysis: Gender, Power and Ideology in Discourse* (Palgrave Macmillan, 2005), 1-30.
[95] Norman L. Fairclough ve Ruth Wodak, "Critical Discourse Analysis," içinde *Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction, Discourse as a Social Interaction,* der. Teun A. van Dijk (London: Sage, 1997), 258–84.
[96] Michel Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*, çev. Veli Urgan (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014).
[97] Chris Weedon, *Feminist Practice and Poststructuralist Theory* (Blackwell Publishing, 1987): 107-135.
[98] Judith Butler, *Cinsiyet Belası*, çev. Hülya Erdem (İstanbul: Metis, 2018), 77-95.

üzerinde etkide bulunan dışsal bir aktördür. Özne bütün bu baskı yapılarından ve iktidar ilişkilerinden etkilenen olarak işaretlenir. Buna karşılık feminist postyapısalcı söylem analizi dilin sabit bir gerçeklik kategorisini temsil etmediğini, nesnel bir gerçekliğin var olmadığını, gerçekliği dilin kendisinin sürekli olarak yeniden inşa edildiğini savunur. Bu durumda ne iktidar ne de özne sabit olmaz, çok katmanlı süreçler olarak inşa edilir. Bu sebeple özne değişmez bir sabit değildir, söylem ve bağlam yoluyla inşa edilir. Sonuç olarak feminist eleştirel söylem analizi patriyarka ile mevcut mücadele dinamiklerini ve süreçlerini anlamak için, feminist postyapısalcı söylem analizi ise feminist öznenin ve ona etki eden diğer kategorilerin inşa sürecini anlamak için yararlı birer araçtır.[99] Bu şekilde iktidar ilişkilerinin sabit ve yapısal kategorilerini ve öznenin varoluşunun bağlam ve deneyime dayalı akışkan yapısını bütüncül şekilde çözümlemek mümkündür. Toplumsal cinsiyetin, feminist öznenin ve iktidar ilişkilerinin hem yapısal kategorilerini hem de performatif boyutlarını eklemlenmiş yaklaşımla incelemek bu çok boyutlu ilişki ağlarını anlamayı derinleştirir.[100] Farklı odak noktaları olsa da konumlanışları sebebiyle toplumsal ve politik dinamiklerin farklı araçlarla ele alınmasının mümkünlüğü, feminist yöntemin kesişimselliğine özgüdür, feminist yöntem birçok teori ve yaklaşımla kesişir.[101]

Feminist araştırma, tek bir yöntemi araç olarak kullanmak ve kendini kısıtlamak zorunda değildir. Epistemik olarak konumlanmış bilginin peşine düşmek,[102] güçlendirilmiş nesnelliği[103] sağlayabilmek şartıyla, böyle bir esnekliğin yolunu araştırmacıya açar. Çalışma grubundan aktarılan bilgi ve verilerin hangi temalar/kategorilerle inceleneceği, güçlendirilmiş nesnelliği sağlamak için önemlidir. Bu kategorileri, Lacan'ın kapitone noktalarından yola çıkarak, sürekli olarak yeniden inşa edilen anlam ve bilgilerin sabitlendiği sabitlenme noktaları olarak kullanmak mümkündür.[104] Söylemin ve anlamın akışkan olduğu ve sürekli dönüşerek özneleri ve deneyimleri oluşturduğu böylece politik bağlamda hegemonya ve iktidar ilişkilerini kurar.[105] Bilginin ve konumlanmaların yeniden

[99] Jane Sunderland, *Gendered Discourses* (Palgrave Macmillan, 2004), 5-24.
[100] Judith Baxter, *Positioning Gender in Discourse: A Feminist Methodology* (Palgrave Macmillan, 2003), 42.58.
[101] Nina Lykke, *Feminist Studies: A Guide to Intersectional Theory, Methodology and Writing* (New York: Routledge, 2010)., 1-14.
[102] Donna J. Haraway, "Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective," *Feminist Studies* 14, no. 3 (1988): 575-599.
[103] Sandra Harding, "Rethinking Standpoint Epistemology: What is Strong Objectivity?" *The Centennial Review* 36, no. 3 (1993): 437–470.
[104] Jacques Lacan, *Écrits: A Selection*, çev. Bruce Fink (London: W. W. Norton, 2006), 412-417.
[105] Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, çev. Ahmet Kardam (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 269-84.

ve yeniden inşa edilen doğasında odaklanılacak sabitler olarak düşünüldüğünde bu kategoriler, bir anlığına bir sabitlenmenin yaşandığı durumları işaret eder.

Analizin odaklanacağı kategoriler, özne-oluş süreçleri ve öteki ile ilişkileri, hegemonya ve iktidar ilişkileri, dayanışma, direniş-örgütlenme pratikleri ve praksistir. Özne-oluş süreçleri feminist öznenin, Türkiye'deki tarihinin dünyadaki feminist özne tarihiyle karşılaştırmalı olarak inceleyerek günümüzde nasıl varoluş ve dönüşme süreçlerinden geçerek çoğullaştığını ötekileri ile de ilişkilendirerek anlamlandırır. Hegemonya ve iktidar ilişkileri, bu tezin iki boyutunu aydınlatır; birincisi feminist özne ve patriyarkanın Türkiye'deki tezahürleri arasındaki iktidar ilişkileri, ikincisi ise feminist öznenin kendi dönüşüm sürecinde yaşadığı kendi içinde oluşan hegemonya ve iktidar ilişkilerine ışık tutar. Böylece feminist hareketin, Türkiye bağlamında, örgütlenme pratiklerinin nasıl kurulduğu nelerden etkilendiği örüntüsünü anlamaya öncülük eder. Feminist öznenin yaşadığı krizin patriyarkaya karşı mücadelede örgütlenme, dayanışma ve direniş pratiklerini nasıl değiştirdiği feminist mücadelenin pratiğini anlamak için önemlidir. Son olarak feminist mücadelenin karşılaştığı krizlerle hangi yollarla çözüme ulaştırdığına dair yönteme dayalı bir tahayyül ortaya koymak feminist praksiste bir alet çantası oluşturur. Bütün bu eksenlerin çözümlenmesi tekrar özneye doğru bakıldığında bu tezin sorunsallaştırdığı iki duruma bakılır. Birincisi, feminist öznedeki bu dönüşümün patriyarka ile mücadelesinin nasıl etkilendiği, ikincisi de praksisin teorik bir feminist özne tartışmasına nasıl cevap verdiğidir. Bu sayede feminist öznenin teorik tartışmaları ile feminist praksis arasındaki ilişkilenmeyi ortaya çıkarmak mümkün olur. Her bir düğüm noktasına iki farklı açıdan yaklaşmak sahadan elde edilen bilginin çok boyutluluğundan faydalanabilmeyi sağlar. Bu amaçla diyalog başlatıcı ve görüşmeyi derinleştirici amaçla hazırladığım görüşme soruları EK1'de sunuldu.

Çok boyutlu bir çözümleme için seçilen bu kapitone noktaları, tezin temel teorik çerçevesini oluşturur. Çalışma grubunun deneyimlerinden aktarılacak bilgiyle birlikte çözümleme aracı olarak birer odak noktası olmaları, açıklayıcı bir rol üstlenmelerini sağlar.

2.6. Sahaya Çıkarken ve Sahadayken

Pilot görüşmelerimi yaptığım ve saha takvimimi planlamaya başladığım 2025 yılının şubat ayında, belirlediğim üç büyük şehirden hangi örgüt ve topluluklara dahil olan feminist öznelerle görüşeceğimi kararlaştırmış durumdaydım. Sahadan iletişim kurduğum insanların da yönlendirmeleriyle çalışma grubu listemi güncellemekteydim. Şubat ayının son

günlerinde meclise sunulacak bir yasa tasarısı kamuya sızdı. Yasa tasarısı öncelikli olarak LGBTİ+'ları hedef alan maddeler içeriyordu fakat bunun yanında "biyolojik cinsiyete uygun olma" ibaresi ile sadece LGBTİ+'ları değil, mevcut iktidarın sınırlarını kendi makbul kadın ve erkek portresini çizmek için muğlak bıraktığı şekliyle herkesi ilgilendiriyordu.[106]

8 Mart öncesi ve sonrası feminist özneler için çok hareketli geçer. Mart ayına yayılacak şekilde etkinlikler ve paneller düzenlenir. 8 Mart eylemi ve gece yürüyüşü için toplantılar alınır ve organizasyon süreci devam eder. Bu sebeplerle görüşme için ulaştığım feministlerle 8 Mart'tan sonra mülakat tarihi kararlaştırmak üzere anlaştık. 8 Martlara giden bu süreç, eylem gününün kendisi ve sonrasının hareketliliği senelerdir benim için kendiliğinden bir gözlem alanı oluşturdu. Ben de bu süreci sosyal medyadan ve eylem yerinde takip etmeye bu sene de devam ettim. Ankara'da son yılların en kalabalık 8 Mart eylemi yaşandı. Yıllardır Kızılay'daki Sakarya Meydanı dışında yürünmesine izin verilmeyen[107] feministler 2025 yılının 8 Mart'ında Kızılay'ın birçok sokağını turlayarak Feminist Gece Yürüyüşünü gerçekleştirdiler.[108]

Bu sırada 18 Mart'ta İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Ekrem İmamoğlu'nun üniversite diploması İstanbul Üniversitesi tarafından iptal edildi. 19 Mart'ta ise İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Ekrem İmamoğlu hakkında yapılan yolsuzluk ve terör bağlantılı iddialarla gözaltına alındı. Ülkenin birinci muhalefet partisi olan CHP'nin bir sonraki cumhurbaşkanlığı seçiminde aday olarak işaret ettiği isim Ekrem İmamoğlu'ydu. İBB'nin ve Şişli Belediyesi'nin birçok çalışanı da gözaltına alındı. Belediye başkanlığı konumu ve cumhurbaşkanlığı adaylığı ile birlikte bu gözaltı ülke siyasetinde sembolik bir kırılma anı yarattı. Aynı gün usulsüz diploma iptaline ve gözaltılara tepki göstermek üzere toplanan, İstanbul Üniversitesi öğrencileri Beyazıt Kampüsü'nde protestolara başladılar. İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin Beyazıt'ta polis barikatını yıkmaları[109] ile dalga dalga ilerleyen protestolar birçok üniversiteye yayıldı. Özellikle ODTÜ öğrencilerinin eylemleri üniversite kampüsünün içine polislerin girmesi ve müdahale etmesiyle halktan büyük tepki

[106] Kaos GL, "LGBTI Derneklerinden LGBTI Karşıtı Kanun Teklif Taslağına İlişkin Ortak Açıklama: Hepimiz Hedefteyiz," *KaosGL*, 6 Mart 2025, erişim 26 Mayıs 2025, https://kaosgl.org/haber/lgbti-derneklerinden-lgbti-karsiti-kanun-teklif-taslagina-iliskin-ortak-aciklama-hepimiz-hedefteyiz.

[107] Özellikle Yüksel Caddesi ve Konur Sokak kesişimindeki İnsan Hakları Anıtı politik eylemlerin sembolü olduğu için bir süredir 8 Mart'ta oraya yürünmesine izin verilmez.

[108] Sendika.org, "Ankara Feminist Gece Yürüyüşü: Mücadelemiz Sınırsız, Feminist İsyandayız," *Sendika.Org,* 8 Mart 2025, erişim 26 Mayıs 2025, https://sendika.org/2025/03/ankara-feminist-gece-yuruyusu-mucadelemiz-sinirsiz-feminist-isyandayiz-721599

[109] Sendika.org, "İstanbul Üniversitesi'nde Diploma Eylemi: Üniversiteliler Polis Barikatlarını Yıktı," *Sendika.Org*,19 Mart 2025, erişim 26 Mayıs 2025, https://sendika.org/2025/03/istanbul-universitesinde-diploma-eylemi-universiteliler-polis-barikatlarini-yikti-722525.

topladı.[110] Bir diğer yanda ise CHP genel sekreteri Özgür Özel'in olağanüstü kurultay kararı alması, bu kararın arkasında ülkenin ana muhalefet partisi olan CHP'ye kayyum atanacağı iddialarının olması, partinin cumhurbaşkanı adayının seçim dışı bırakılmaya çalışılması gibi sebeplerle başlattığı mitingler birçok şehre yayıldı.[111]

Bir ay içinde hem tüm ülkeyi hem de benim belirlediğim çalışma grubumu direkt ilgilendiren gelişmeler ardı ardına ve çok hızlı bir şekilde yaşandı. Çalışma grubum hem politik olarak aktif öznelerden oluştuğu için, hem de ülkenin içinde bulunduğu politik durumun onlara yönelik ve birinci elden onları etkileyen gelişmelerden oluşması sebebiyle saha sürecim sekteye uğradı. Örgütlü ve öğrenci feminist öznelerin gündemleri ve öncelikleri değişti. Bunun yanında bir kısmının böyle güvensiz ve belirsiz bir atmosferde güvenlik çekinceleri de oluştu. Çalışma grubumu oluşturduğum Ankara, İstanbul ve İzmir'de hem üniversitelerde hem şehirdeki alanlarda eylemler her gün devam etti. Bağlantı kurduğum görüşmecilerime -özellikle de öğrencilere- ulaşamadım. Örgütlü feministler de alanlardaydı. Biyolojik cinsiyete indirgemeci yasa tasarısının sızışı ve arkasından seçme ve seçilme hakkının gasp edilmesi zaten sokaklarda ve alanlarda yoğun ve atik bir pratikle eylem geleneğini sürdüren örgütlü feminist ve LGBTİ+'ları harekete geçirdi. Bir yandan da kendilerine yönelik gelecek düzenlemeler sebebiyle kendi korunaklı alanlarında çözüm arayışları ve durum analizi yapıyorlardı. Bu sırada İstanbul'a giriş çıkışlara kısıtlama getirildi. Kısıtlamanın kimlere getirildiği de muğlak bir ifade ile belirtilmişti: eylemlere katılma ihtimali olan kişilerin İstanbul'a girişine izin verilmeyecekti.[112]

Tekrar tekrar planlayarak mülakat takvimimi gerçekleştirmeye çalıştım. Toplumsal ve politik mücadeleye alışık olan çalışma grubuma bir süre sonra kısıtlı da olsa ulaşmayı başardım. Fakat daha önce de belirttiğim gibi gündemleri ve odakları güncel politik durumdaydı. Görüşmeciler mülakatın önemli bir kısmında güncel durum üzerine konuşmaya yöneliyordu. Dolayısıyla feminist öznenin kim olduğuna dair yapılan tartışmalar üzerine deneyimleri ve praksise nasıl yansıdığı üzerine fikirlerine geri dönmek ekstradan bir çaba sarf etmeyi gerektirdi. Çünkü daha büyük bir tehlike ve tehdit vardı. Bununla bağdaştırılan çıkarımlar aslında tezimin sorusuna, patriyarkaya karşı mücadelenin bu tartışmayla zayıflayıp zayıflamadığına dair merakıma yönelik verilen bir ipucu niteliğinde oldu. Bu

[110] Devrim Stadyumu, "ODTÜ Direnişinde Yedinci Gün: 30 Gözaltı," *bianet*, 27 Mart 2025, erişim 26 Mayıs 2025, https://bianet.org/haber/odtu-direnisinde-yedinci-gun-30-gozalti-305885.
[111] BBC Türkçe, "CHP olağanüstü kurultay kararı aldı: 'Kayyum girişimlerinin önünü kesiyoruz'," *BBC Türkçe*, 21 Mart 2025, erişim 26 Mart 2025, https://www.bbc.com/turkce/articles/cg4kdkn3vk5o.
[112] Diken, "İstanbul'da Eylem Yasağı Dört Gün Uzatıldı, Kente Giriş Çıkış Kısıtlandı," *Diken*, 22 Mart 2025, erişim 26 Mayıs 2025, https://www.diken.com.tr/istanbulda-eylem-yasagi-dort-gun-uzatildi-2/.

tartışmalar artık 4-5 sene önceki hararetiyle gerçekleşmiyordu, şu an taraflar birbirlerinin varlığını ne sosyal medyada ne de sokaklarda çok hissetmiyordu. Çünkü artarak devam eden kadın düşmanı, trans düşmanı ve LGBTİ+ düşmanı bir politika vardı.

Bütün bu gelişmelerin giderek artması, katı ve görünür bir politika haline gelmesi uzun senelerin sonucu olsa da son dönemde sertleşerek hız kazandığı bir gerçektir. Hem sahaya dahil olmaya çalışırken çalışma grubunun isteksizliği ve bazıları ile iletişim kuramamam hem de yaptığım görüşmelerde katılımcıların bu konu üzerinde mutlaka durmaları bu politikanın etkilerinin feminist ve LGBTİ+ öznelere yeni bir konumlanma getirdiğini söylemek mümkün. Bu konumlanma, kendi korunaklı alanlarına çekilme, toplumsal alanda görünürlüğü ve temsiliyeti daha dikkatli bir şekilde sürdürme ve belki de bazı karma alanlardan uzaklaşma olarak tanımlayabilirim. Örgütlü olarak gösterilen bu konumlanışın kendi kişisel hayatlarında yaptıkları pratiklerin bir yansıması olduğu kolayca görülüyor.

Sonuç olarak tezimin konusu ve sorusu çerçevesinde, sahayla iletişimimde etkisi olan bu durumları şöyle özetlemek mümkün: birincisi feminist öznelerin mevcut iktidarın yönelttiği baskı ve yok sayma hatta kriminalize etme politikalarının ana gündem olması ve bununla bağlantılı olarak kendilerini güvende hissetmeyen örgüt ve öznelerin korunaklı alanlarına çekilmelerine ve bazılarının görüşmeyi reddetmesine yol açtı. İkincisi feminizmin öznesi tartışmalarının günümüzde feminist özneler arasında önceliğini yitirmesi ve gündemde gerilerde kalması katılımcıların özne tartışmalarının taze olduğu zamanlardaki kadar konuşmaya istekli olmamalarına sebep oldu. Çünkü ülkenin politik atmosferi bu tartışmayı aşan bir dayanışma gerektiriyordu. Üçüncüsü ise yine ülke gündeminin toplumsal muhalefet için yoğun olması sebebiyle örgütlere ve örgütlü öznelere böyle mobilize bir dönemde ulaşmayı zorlaştırdı.

2.7. Analizi Yaparken

Ankara ve İzmir ve İstanbul'da toplam 24 katılımcıyla gerçekleştirdiğim mülakatlar 45 dakika ile 2 saat arasında sürdü. Mülakatlardan önce, mülakatlar sırasında ve mülakatlardan sonra gözlemlediklerim, görüşlerim, deneyimlerim, hissettiklerim ve kafamda oluşan ekstra soruları bütüncül olarak görebilmek için notlar tuttum. Hazırladığım sorular genellikle diyalogu başlatan anahtarlar oldu. Soruların katılımcılarda yarattığı çağrışımlar ve bilinç akışı ile gittikleri yerler konuşmayı zenginleştirdi. Mülakatların terapötik bir sağaltıma dönüşmemesi veya konunun dağılmaması için konuşma içinde

gerekli müdahalelerde bulundum, bunun dışında konuşmalarımı onlar açıklama istemedikçe veya bana soru sormadıkça kısa tuttum.[113] Mülakatlarda refleksif bir tutum izlesem de yönlendirici olmamaya özen gösterdim. Özellikle onların konuşurken rahat edebileceği yerlerde buluşmaya özen gösterdim. Konunun kendisi kamusal alanlarda konuşurken herhangi bir ilgi ve tepki çekebileceği için katılımcıların etraftaki insanlardan rahatsız olup olmadıklarına dikkat etmeye çalıştım. Görüşmelerimden birinde buluştuğumuz küçük bir kafede üniformalı bir grup vardı. Katılımcı ile masaya oturur oturmaz birbirimize baktık ve ikimiz de orada konuşmaya devam etmekten pek emin olamadığımızı anladık. Hızlı bir şekilde yer değiştirmeyi teklif etti, "çünkü ne olacağı belli olmaz" dedi. Bir diğer görüşmemde ise katılımcı bana önerdiği kafeye ilk defa gittiğimi söylediğimde "burası bizim için güvenli alan, ally" dedi. Bir diğer görüşmemde yine aynı kafedeydim fakat sokaktaki bir masada oturuyorduk. Sokaktan geçen bir grup erkek konuştuklarımızı duyarak geri dönüp ne yaptığımızı -özellikle benim mesleğimi- öğrenmeye, bizimle iletişime geçmeye çalıştı. O anda katılımcının konuşmaya devam etmek istemediğini fark ettim, mülakata ara verip katılımcı ile sokak hakkında konuşmaya başladım. Grubun uzaklaşmadığını fark edince katılımcı daha güvenli ve korunaklı bir alan olan kafenin arka bahçesine geçmeyi teklif etti. Arka bahçede görüşmemize devam etmeden önce ise konuştuğumuz konuları duyan bu grubun ne amaçla bizimle iletişim kurmak istediğini bilemediğini ve tedirgin hissettiğini bu yüzden anlatısına ara verdiğine dair açıklama yaptı.

Mülakat sırasında soru soran ve cevap veren arasındaki oluşacak tahakkümü kırmak ve eşitler arası bir deneyim aktarımına ortam sağlamak amacıyla bilmediğim konuları ve terimleri uygun zamanları kollayarak bilmediğimi belirtip sordum. Burada aslında bilginin ve deneyimin katılımcıdan bana doğru olduğunu bilmeyenin ve anlamaya çalışanın ben olduğumu, benim bilgimin ve refleksivitemin katılımcıyı anlamak ve çözümlemek kadarıyla o konuşmanın içinde var olduğunu hissettirmeye çalıştım.[114] Mülakatın başında kendimi ve çalışmamı tanıtmak amacıyla konuyu açarak bu konunun benim için önemini duygularımı ve düşündüklerimi anlatarak hem konuya hem de bana angaje olmalarını sağladım. Bunun

[113] Irving Seidman, *Interviewing as Qualitative Research: A Guide for Researchers in Education and the Social Sciences* (New York: Teachers College Press, 2006), 68-111.

[114] Michel Foucault, Özne ve İktidar'da tahakkümle iktidar arasında bir ayrım çizer. Bu ayrıma göre eşitler arasında iktidar, eşitsiz kurulan ilişkilerde ise tahakküm olur. Ben burada Foucault'a bir müdahalede bulunmak istedim. Eşitler arasında söylem ya da söylem dışı düzeyde kurulan bir ilişkide iktidarın da kesintiye uğratılabileceğini düşünüyorum. Bunun yolu da bu iktidarın oluşacağını kabullenmek ve onun söyleme sızacağı yerleri törpülemekten geçiyor. Yani farkında olmak ve buna karşı aksiyon almak. Görüşmelerde bunu uygulamaya çalıştım. Bknz: Michel Foucault, *Özne ve İktidar*, çev. Işık Ergüden ve Osman Akınhay (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014).

bir yandan bana başka katılımcılar önermelerinde de etkili olduğunu düşünüyorum. Katılımcıların hem konunun kendisi hem de ülkenin gündemi ve üzerlerindeki politik baskı sebebiyle kiminle görüşeceklerini bilmek istediklerini, bu sebeple de görüşmeye gelmeden önce beni araştırdıklarını, tam olarak bu tartışmada nasıl konumlandığımı anlamaya çalıştıklarını birçok kez belirttiler.

Görüşmelerden elde ettiğim ses kayıtlarını deşifre ettikten sonra MAXQDA isimli nitel veri analizi için yardımcı programda kodlamaya başladım. Nitel çalışmalarda tercih edilen bilgisayar destekli bu yazılım nitel araştırmanın karakteristiği gereği araştırmacı yerine analiz yapmaz. Programı veriyi düzenleme ve veriyi hızlı bir şekilde sınıflandırarak analizime yardımcı olması amacıyla kullandım. Kodlama yapma ve kodlamadaki örüntüleri keşfetme açısından pratik ve sistemli bir şekilde yardımcı olması sebebiyle böyle bir program kullanmayı seçtim. Kodlama temelde rutinler, ritüeller, kurallar, roller ve ilişkiler arasındaki örüntüleri bulmak için nitel araştırmalarda önemli bir yoldur.[115] Kodlama süreci, araştırmacının bakış açısına ve anlamları nasıl kavradığına bağlı bir süreç olarak tanımlanır. Johnny Saldana burada[116] Akira Kurosawa'nın Rashomon filmine örnek verir, bu film sosyal bilimlerde göreliliği ve gerçekliğe kimin baktığına göre değiştiğini ince bir işçilikle anlatan bir eserdir. Ben de aynı şekilde bu filmi araştırmacının refleksivitesi ve konumsallığıyla bağlantılı buluyorum. Bu bakış açısıyla verilere aşina olma sürecim şu yolu izledi: Görüşmeler sırasında aldığım notları, görüşme sonrasında görüşmenin bana düşündürdükleri ile ilgili tuttuğum ses kayıtlarını tekrar dinlemenin yanı sıra, görüşmeleri deşifre ederek yazıya geçirdiğim sırada tekrar tekrar okumam veriye aşinalığımı oluşturdu, bir diğer yandan teori ile saha arasındaki köprüyü kurma biçimimdi. Böylece ben de ilişkileri ve kuralları bulmak için anlam oluşturan ifadeleri kodlamaya başladım. Bu sebeple çözümlemelerim için kendi bakış açıma uygun kodlama yöntemini iki aşamalı olarak kurguladım. İlk aşamada yapısal kodlama ve geçici kodlama yaptım. Yapısal kodlamada önce sorularıma verilen cevapları bir bütün olarak kodladım. Mülakatların yarı yapılandırılmış olmaları sebebiyle sorularıma verilen cevaplar deneyim aktarımlarının bir bölümünü oluşturuyordu. Sorularım dışında ortaya çıkan eksenler ve kategoriler de vardı. Bu sebeple daha sonra geçici kodlamada literatür, sezgilerim, sahadan deneyimlerim ve kendi düşünüş biçimime göre oluşturduğum bir kavram listesiyle -daha sonra elenmek ya da birleştirilmek üzere- bir kodlama yaptım. Bu kısımda önce saha notlarımda ve görüşmeleri tekrar dinlerken

[115] Johnny Saldaña, *Nitel Araştırmacılar İçin Kodlama El Kitabı*, çev. Aysel Tüfekçi Akcan ve S. Nihat Şad (İstanbul: Pegem Akademi, 2019), 6.
[116] Johnny Saldaña, *Nitel Araştırmacılar İçin Kodlama El Kitabı*, 8

bulduğum örüntüleri listeledim. Örneğin cis kadınların kürtaj hakkı ile trans kadın ve trans erkeklerin hormona erişim hakkını katılımcıların hepsi bütünleşik bir hak mücadelesi olarak görüyordu. İkinci aşamada ise bu kodlamaların üzerinden odaklı kodlama yaptım. Bu aşamada aslında yavaş yavaş örüntülerin ortaya çıkmaya başladı. Ayrı ayrı örüntüler olarak kodladığım kavramlar bir araya gelerek ilişkilere dönüşmeye başladı. Örneğin kürtaj hakkı ve hormon hakkı genellikle mevcut iktidarın hegemonya ve iktidar kurma politikaları ile ilişkilendiriliyordu. Bu süreçte belirli odak noktaları olarak düşündüğüm kategoriler/kapitone noktaları etrafında daha sistemli, saha notlarıma ve literatüre daha sağlam ayak basan ve sahanın kendiliğinden konuşmasını sağlayan bir kod sistemi oluştu. MAXQDA kod sistemi (EK 2) özetle şu şekilde oluştu: geçici kodlamada anlamlı bulunarak kodlanan örüntüler en alt basamağı (örn. Kürtaj), bu örüntülerin kullanıldığı bağlamlar ikinci basamağı (örn. İktidar), bütün bu bağlamlar bütünün kurduğu ilişkiler ağının oluşturduğu kategoriler ise en üst basamağı (örn. Hegemonya/iktidar) oluşturdu. Saha ve teori arasında gidip gelerek izlediğim yol haritasında kodların içerikleri ve sınırlarını EK 3'te açıkladım.

Katılımcıların sesini, sözünü ve çeşitliliğini ortaya koymak önemli olsa da toplumun marjinalleştirilmiş dezavantajlı gruplarından oluştuklarını göz önüne alarak ve mevcut politik iklim sebebiyle çözümleme bölümünde katılımcıların ve örgütlerinin verilerinin güvenliği açısından anonimleştirdim.[117] Katılımcılara mülakat öncesinde tercihlerini sorarak[118] ortak bir karar aldık. İsimlerinin, örgütlerinin anonimleştirilmesini istediler, seslerinin duyulmasını sağlayabilmek adına[119] direkt alıntılara izin verdiler. Görüşme sırasında söyledikleri bir bölümü kullanmamı istemiyorlarsa bunu belirtebileceklerini söyledim. Katılımcıların birkaçının "bu söylediklerimi kullanma, dahil etme" şeklinde belirttikleri yerleri not aldım ve çözümlemeye dahil etmedim. Katılımcılara görüşme sırama göre Katılımcı1, Katılımcı2 gibi isimler verdim. Her bahsettiğim katılımcıyla ilgili düştüğüm dipnotta cinsiyet kimliğini belirttim, böylece deneyimleri ve bakış açılarıyla ilgili hem çeşitliliği göstermeyi hem de bir bütünlük sağlamayı amaçladım.

[117] Sharlene Nagy Hesse-Biber, "Feminist Approaches to In-Depth Interviewing," *içinde Feminist Research Practice: A Primer*, der. Sharlene Nagy Hesse-Biber (Thousand Oaks, CA: Sage, 2014), 182–233; Linda Bell, "Ethics and Feminist Research," *içinde Feminist Research Practice: A Primer*, der. Sharlene Nagy Hesse-Biber (Thousand Oaks, CA: Sage, 2014), 73–107.
[118] Irving Seidman, *Interviewing as Qualitative Research: A Guide for Researchers in Education and the Social Sciences* (New York: Teachers College Press, 2006), 68-111.
[119] Daphne Patai, "US Academics and Third-World Women: Is Ethical Research Possible?," *içinde Feminist Nightmares: Women at Odds: Feminism and The Problems of Sisterhood,* der. Susan Ostrov Weisser, Jennifer Fleischner, (New York: New York University Press, 1994), 21–43.

Tezin yöntemsel konumlanışı doğrultusunda her bölüm için birbirlerini tamamlayacak yöntem araçlarını bütüncül bir anlayışla seçtim. İlk bölümü oluşturan feminist mücadelenin Türkiye'deki tarihine bakmak bugün Türkiye'nin nasıl bir feminist mücadeleye ve praksise sahip olduğunu anlamak için ilk adımı oluşturdu. Bölümde Batı feminizminin izlediği yol ile Türkiye'deki feminizmin izlediği yol, farklılıkları ve ortaklaşmaları görmek, böylece Türkiye'deki feminist mücadelenin karakteristiğini ortaya koymak için birlikte sunuldu. Türkiye'de feminizmin mücadele ettiği ötekisi ile ilişkileri, feminist özne-oluş süreçlerinin ortaya konması için bakılan diğer ilişkiler ağı oldu. Bu şekilde güncel feminist özne tartışmalarının Türkiye'de yürütülme ve mücadeleyi etkileme biçimlerine dair bir arka plan vermesini amaçladım.

3. TARİH VE ÖZNE

Feminist öznenin kim olduğuna dair tartışma, feminist öznenin varoluşuna tekrar bakmayı önemli hale getirir. Böylece feminist özne-oluşun tarihinin hangi koşullarda nasıl gerçekleştiğini görmek mümkün olur. Varoluşçu özne ve tarih anlayışı feminist praksisin bugünkü tartışmanın sonucunda edindiği çıktıları anlamlandırabilmeyi sağlar. Bu bölümde özne-oluş tarihinin izlerini sürdüğüm Türkiye'deki feminist özneden bahsederken, özne olmayı ve onun projesini varoluşçu anlamda odağa alıyorum.

3.1. Özne-Oluş Süreçleri: Varoluşçuluğun Öznesi ve Varoluşçu Tarih

Özneleşme *(subjectivation)*, öznelleşme *(subjectification)* ya da özne-oluş *(subject-formation)* kavramı, feminist öznenin sınırları üzerine yürütülen tartışmanın ana çatışma hattı olarak ortaya çıktı. 'Özne kime denir?' ve 'Özne nasıl oluşur?' gibi özneleşme literatürüne ait soruların farklı versiyonları, bu tartışmanın yürütüldüğü farklı konular içinde ortak bir merak oldu. 'Feminist özne kendine neden feminist özne der? Feminist öznenin sınırları nereden çizilir? Feminist özne kimdir?' gibi soruların en başında, yukarıda tartışmanın bir kısmını görebileceğiniz 'Kadın kime denir, feminist özne sadece kadın mı olmalıdır, kadınlığın sınırları nasıl belirlenir?' gibi sorularla beraber feminist öznenin sınırlarının dönüşümünün ve yeniden keşfinin yolunu açtı. Yeniden keşfi vurgusunun sebebi, bu bölümde göreceğimiz gibi, feminist hareketin tarihinde feminist öznenin sınırlarının ve kadının nasıl bir canlı olduğunun, kadının tanımının ilk defa tartışılmamasıdır. Feminist hareketin tarihine baktığımızda kimlerin feminist özne olduğu, kimlerin feminizme dahil olduğu sürekli değişime uğrayan sınırlara sahiptir. Bu sınırlar asla kapanmayan bir tartışmanın konusudur. Asla kapanmayan bu tartışma sayesinde feminizmin verimli topraklarında mücadele edilir, bilgi üretilir, dayanışma örülür. Çünkü bu tartışma, bu bölümde görüleceği üzere feminizmlerin ve feministlerin tarihleri boyunca genişleyen, çoğullaşan, kapsayan ve kesişimsel yapısıyla hem değişen dünyaya hem de değişen patriyarka ve iktidar pratiklerine karşı mücadelesinde ve varoluş sürecinde kendini yeniler.

Bu üç kavram -özneleşme, öznelleşme ve özne-oluş- literatürde birbiri yerine de sıkça kullanılan kavramlar olsa da[120] bazı düşünürlerin kullanım farklarından yola çıkarak öznenin

[120] Bronwyn Davies, "Subjectification: The Relevance of Butler's Analysis for Education," *British Journal of Sociology of Education* 27, no. 4 (2006): 426; Marisol Venegas, "Becoming a Subject: A Sociological Approach," *Acta Sociológica* 73 (2017): 14.

ortaya çıkış sürecini tanımlarken farklı yönlerin ortaya çıktığını söylenebilir.[121] İlk yönde özne kendine içkin süreçleri, eylemleri, deneyimleri ve pratikleri yoluyla kendini kurar ve sabit değildir. Özneleşme burada öznenin kendisine doğrudur. İkinci yönde ise dışsal etken olarak iktidar ilişkileri, normlar, ideolojik aygıtlar, dil, kurumlar gibi yapıların müdahalesiyle özneyi şekillendirip konumlandırmasıdır. Burada öznelleşme süreci dünyadan özneye doğru bir yol izler. Bu iki bakış açısı birbirinden tamamen ayrık süreçler olarak tanımlanmamıştır, sadece öznenin kuruluşunun nereye yöneldiğini ve nelerden etkilendiğini anlamlandırmanın farklı süreçlerine işaret eder.[122]

Beauvoir'ın ve Sartre özne-oluş sürecini anlamlandırırken felsefelerindeki dönüşümün kırılma noktası da bu farktan ortaya çıkmıştır. Onların deyimiyle öznenin varoluşuna yönelik projesi onların erken yazıları ve geç yazıları arasında dönüşen ve zenginleşen bir bakış açısı olarak okunur. Temelde yukarıda bahsettiğimiz öznenin kendine yönelerek kendini kurması ile dünyanın özneye yönelik tahayyülünü özneye dayatmasının ayrı ayrı süreçler olmadığını ve birlikte yaşanarak özne-oluşun gerçekleştiğini düşünürler. Tarihsel bir kesitin anlatısı olarak tasarlanan bu bölüm de feminist öznenin sadece kendi kendini kurmadığını, ötekilerinden yani patriyarka ve diğer iktidar pratikleri ile karşılıklı konumlanarak feminist özne-oluşun süreçlerine dahil olduğunu görmeyi amaçlar. Bu sebeple Beauvoir ve Sartre'ın özne-oluş sürecini nasıl çözümlediklerini açıklamak, hem bu bölümün odağında olan Türkiye'de feminist öznenin dönüşümlerinin hikayesini anlamak hem de bir sonraki bölümde daha da derinleştirilen varoluşçu teori ve sahanın praksis perspektifinde çözümlendiği güncel tartışmanın çıktılarını anlayabilmek için önemlidir.

Beauvoir ve Sartre'ın varoluşçu bir bakış açısıyla özne-oluş sürecini ele aldıkları ve çok uzun yıllar üzerinde birlikte çalıştıkları bilinir.[123] Onlara göre özne-oluş öznenin kendisine yönelmesi ile başlar. Sartre'ın *Varlık ve Hiçlik* gibi ilk dönem çalışmalarına bakınca öznenin varoluşundaki tek etken öznenin kendini var etme motivasyonu ve bu

[121] Andreas Oberprantacher ve Andreas Siclodi, "Introducing a Contorted Subject Called 'Subjectivation'," *içinde Subjectivation in Political Theory and Contemporary Practices*, der. Andreas Oberprantacher ve Andreas Siclodi (London: Palgrave Macmillan, 2016), 1; Antonio Tucci, "Political Subjectivations: Between Freedom and Dependency," *Política Común* 9 (2016)., Wiebke Wiede, "Subjectification, the Subject, and the Self,", *Docupedia-Zeitgeschichte*, 21 Aralık 2020, erişim 20 Eylül 2025, http://docupedia.de/zg/Wiede_subjectification_v3_en_2020.

[122] Hubert Knoblauch, "The Subject of Communicative Action, Subjectivity and Subjectification," *içinde The Forgotten Subject*, der. Peter Gentzel, Friedrich Krotz, Jeffrey Wimmer ve Rainer Winter (Wiesbaden: Palgrave Macmillan, 2023), 10; Deborah Youdell, "Subjectivation and Performative Politics—Butler Thinking Althusser and Foucault: Intelligibility, Agency and the Raced–Nationed–Religioned Subjects of Education," *British Journal of Sociology of Education* 27, no. 4 (2006): 511–28.

[123] Margaret A. Simons, "Beauvoir and Sartre: The Philosophical Relationship," *The Yale French Studies,* no. 96 (1999): 36-51.

süreçte gerçekleştirdiği eylemler gibi görünür.[124] İki düşünürün özne-oluş sürecine dair anlatısı buradan yola çıkarak ortak bir perspektifle kurulur, fakat bir noktada Beauvoir, erken dönem Sartre'ın öznenin seçim özgürlüğüne etki eden dış etkenlere dair kısıtlı bakış açısını eleştirir. Varoluşçu özne-oluşun bireyin tekilliğinden öznenin toplumsallığına doğru yol aldığı son haline gelme yolculuğunu başlatan bir kırılma noktasıdır.[125]

Beauvoir'in müdahalesine kadar olan ve ortaklaştıkları özne-oluş süreci şöyledir: Özne varoluşunu gerçekleştirmek niyetiyle kendisine yönelir. Başkası ya da Öteki burada sadece özneye bakışı ile vardır. Başkası ya da başkaları özneye bakar, özne kendi varlığını tüm yüküyle hisseder. Bu durumda da varoluşunu gerçekleştirmek için hareket edebilir. Birey olmaktan özne olmaya geçişi bu niyet ile gerçekleşir.[126] Varoluşu, tamamen kendi seçimlerinin sonucudur ve istediğini seçmekte özgürdür. Zaten bu özgürlük hali özneye bir sorumluluk yükler ve bu sebeple Sartre'ın bulantı dediği iç sıkıntısına sahip olur: bu, kendi varoluşunu kendi seçimleriyle kuracak olma özgürlüğünün verdiği yüktür.[127] Öznenin kendi varoluşunu kendi seçimleriyle kurmasına proje, bu projeyi gerçekleştirebilmek için düşündüğü ve eyleme döktüğü her şeye de praksis denir. Öznenin varoluş sürecini gerçekleştirmesi de özgürlüğe giden yoludur.[128] Fakat Sartre'a göre bu anlatıda dış müdahaleler sadece ötekinin bakışıyla sınırlıdır. Öznenin doğduğu anda içine atıldığı şartlar öznenin projesine çok az etki eder, özne belirlenmiş değildir.[129]

İlk yazılarındaki bu eksiklik çağdaşları tarafından eleştirilir. Fakat daha öncesinde, daha Varlık ve Hiçlik yazılırken bu eksiğe işaret ederek eleştiride bulunan Beauvoir'dir.[130]

---

[124] Robert C. Solomon, *Akılcılıktan Varoluşçuluğa: Varoluşçular ve 19. Yüzyıldaki Kökenleri*, çev. Reha Kuldaslı (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2020), 549–550.

[125] Sonia Kruks, "Simone de Beauvoir: Teaching Sartre about Freedom," *Journal of the History of Philosophy 50,* no. 2 (Nisan 2012): 299-313.

[126] Robert C. Solomon, *Akılcılıktan Varoluşçuluğa*, 549.

[127] Jean-Paul Sartre, *Varoluşçuluk*, çev. Asım Bezirci (İstanbul: Say Yayınları, 2019), 33–75.; Ayrıca bulantının bir insana yapabileceklerini anlattığı edebi eseri bknz: Jean-Paul Sartre, *Bulantı,* çev. Selahattin Hilav (İstanbul: Can Yayınları, 1981).

[128] Jean-Paul Sartre, *Varlık ve Hiçlik*, çev. Turhan Ilgaz ve Gaye Çankaya Eksen (İstanbul: İthaki Yayınları, 2023), 652–53; Jean-Paul Sartre, *Yöntem Araştırmaları*, çev. Serdar Rifat Kırkoğlu (İstanbul: Can Yayınları, 2022), 90–150.

[129] Jean-Paul Sartre, *Varlık ve Hiçlik,* 332., Robert C. Solomon, *Akılcılıktan Varoluşçuluğa*, 598.

[130] Sartre'ın ilk dönem varoluş felsefesi ile son dönemi arasındaki dönüşüm sadece Beauvoir'in eleştirel müdahalesinin sonucu değildir. Sartre'ın Marksizm'i, diyalektiği ve tarih anlayışını ele alış biçimiyle çağdaşları Marksist'ler arasında Marksizm ve varoluşçuluk felsefesi arasında yürütülen çok uzun bir tartışma ve yıllar içinde değişen dönemin politik konjonktürünün getirdiği değişim de Sartre'ın varoluşçuluk felsefesindeki eksikleri görmesinde ve geliştirmesinde etkilidir. Beauvoir'in müdahalesinin önemi, tezin bu bölümünün odağına aldığı öznenin varoluş sürecine dair düşüncelerindeki dönüşümün başlangıç noktasını belirlemek ve her ne kadar felsefelerinin bütününde aynı fikirde olsalar da Beauvoir ile Sartre arasındaki düşünümsel gelişim farkını ortaya koymak için vurgulanır. Marksizm ve varoluşçuluk üzerine tartışmalar için: György Lukács, *Marksizm mi Varoluşçuluk mu?*, çev. Mehmet Sert (İstanbul: Yordam Kitap, 2021), 89–144; Daniel Sullivan, "Sartre's Critique of Dialectical Reason and New Materialism," *Sartre Studies International*

Öznenin projesini gerçekleştirirken seçimlerinde, yani hangi praksisleri eyleme geçireceği konusunda Sartre'ın düşündüğü kadar geniş bir özgürlüğe, sonsuz seçeneğe sahip olmadığını öne sürer. Özne tamamen özgür de değildir, tamamen belirlenmiş de değildir. Beauvoir'e göre Sartre'ın bu düşüncesi, sadece düşünce seviyesinde olabilecek bir durumdur, gerçek hayatta seçenekleri belirleyen birçok maddi koşul vardır. O yüzden özgürlük felsefesi üzerine yaptıkları konuşmalardan birinde şu soruyu sorar: "haremdeki bir kadının seçim özgürlüğü de herkesinki kadar mıdır?"[131] Burada Beauvoir'ın, *Müphemlik Ahlakı Üzerine* gibi ilk dönem eserlerinden beri[132] Sartre'la birlikte kurdukları özne-oluş sürecine dair çözümlemelerde öznenin seçimleri hakkında farklı düşündüğünü görmek mümkündür. 'Özne varoluşu için seçenekleri arasından istediğini seçebilir mi?' İstediğini seçtiği seçenekler kartelasındaki seçenekleri sonsuz seçenekler değildir, hepsi öznenin içine atıldığı dünyanın gerçekliğinin şartları çerçevesinde şekillendirilir. Beauvoir özne-oluş sürecini şekillendiren diğer maddi unsurların farkındadır. Gerçek hayatta öznenin varoluş sürecine müdahalede bulunan yapılar vardır. Bu yapılar öznenin varoluş sürecini nasıl şekillendirdiğine göre farklı kombinasyonlarla ve farklı yoğunlukta etki edebilir, ama mutlaka oradadırlar.[133] *İkinci Cinsiyet*'te deneyimler bölümünde de edebi eserlerinde de yapıların dışarıdan özneye yönelerek ettiği müdahalelerin etkilerini görmek mümkündür.[134]

Beauvoir'in Sartre'a yönelttiği eleştiri, Sartre'ın geç dönem yazılarında yerini bulur. Özellikle 1970'lerdeki yazılarında ve net olarak *Diyalektik Aklın Eleştirisi*'nde[135] Sartre bu eksiğini tamamlar.[136] Bütün bu özne-oluş anlatısının toplumsallığa yönelik tezahürü de

---

24, no. 1 (2018): 31–48; Angela Shepherd, "De Beauvoir, Existentialism and Marx: A Dialectic on Freedom," *Feminist Philosophy Journal* 3, no. 1 (2018): 1–17; George Novack, "Marxism versus Existentialism," *içinde Understanding History: Marxist Essays* (New York: Pathfinder Press, 1972), 251; Doug Lorimer, "Existentialism and Marxism," *Green Left Weekly*, 16 Şubat 1994; Raya Dunayevskaya, "Jean-Paul Sartre Outsider Looking In," *içinde Philosophy and Revolution: From Hegel to Sartre, and from Marx to Mao* (New York: Dell Publishing, 1973), 185; Jean-Pierre Barou, *Sartre: Başkaldırı Zamanı*, çev. Adnan Kahiloğulları (Ankara: Abis Yayınları, 2014), 7–24; Sam Coombes, "Jean-Paul Sartre's Existential Marxism Shows How We Can Make Our Own History," *Jacobin*, 26 Mayıs 2023, erişim 14 Temmuz 2025, https://jacobin.com/2023/05/jean-paul-sartre-existential-marxism-history-political-philosophy.

[131] Angela Shepherd, "De Beauvoir, Existentialism and Marx., Sonia Kruks, "Simone de Beauvoir: Teaching Sartre about Freedom.", Sonia Kruks, "Simone de Beauvoir and the Limits to Freedom," *Social Research* 67, no. 2 (Yaz 2000): 577-603.,

[132] Simone de Beauvoir, *Müphemlik Ahlakı Üzerine: Pirus ve Sineas*, çev. Gülçin Kaya-Rocheman (İstanbul: Everest Yayınları, 2022).

[133] Angela Shepherd, "De Beauvoir, Existentialism and Marx., Sonia Kruks, "Freedoms That Matter: Subjectivity and Situation in the Work of Beauvoir, Sartre, and Merleau-Ponty," in *Retrieving Experience: Subjectivity and Recognition in Feminist Politics* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2018), 27-52.

[134] Sonia Kruks, "Gender and Subjectivity: Simone de Beauvoir and Contemporary Feminism," *içinde Feminist Interpretations of Simone de Beauvoir,* ed. Claudia Card (University Park, PA: Pennsylvania State University Press, 1999), 277-99.,

[135] Jean-Paul Sartre, *Critique of Dialectical Reason*, Volume 1: *Theory of Practical Ensembles*, çev. Alan Sheridan-Smith, (London: Verso, 2004).

[136] Sonia Kruks, "Simone de Beauvoir: Teaching Sartre about Freedom."

benzer şekilde olur: Nasıl öznenin varoluş projesine niyetlenmeden önce birey olarak varsa, toplu olarak özneler de amaçsızca bir arada bulunuyorlarken serilik *(seriality)* dediği bir topluluktur. Serilik halindeki özneler ne zaman bir ötekiye karşı ortak bir amaç ile birleşirler, bir proje tahayyülüyle belirli praksisleri eyleme koymaya başlarlar işte o zaman kaynaşık grup *(group-in-fusion)* durumuna geçerler. Burada hala kendi değerlerine, kurallarına ve işleyişlerine sahip bir grup değillerdir, belirli bir erek için birleşmiş ortak eylemler yapan birlikte olduklarını fark eden ve bir ötekine karşı bir arada duran öznelerdir.[137]

Projenin sürecine bağlı kalırken kaynaşık grubun belirli işleyişler sistemi yoluyla kendi içinde değerler ve kurallar bütünü kurması, örgütlü grubu ortaya çıkarır. Kaynaşık gruptan örgütlü gruba geçiş, belirli bir amaca yönelik bütünleşmiş ve ötekiye sahip, aralarında sistemli bir işleyiş, belirli değerlerin kabulü, kurallar ve birbirlerine karşı sorumluluklarının olduğunu kabul etmiş öznelerin bir araya gelmesi ile gerçekleşir. Burada artık Sartre dış müdahalenin sahiplerini tanımıştır.[138] Sartre, practico-inert kavramını, -pratik atalet ya da pratiğin eylemsizliği olarak düşünebiliriz-[139] Beauvoir'in işaret ettiği özneyi etkileyen yapıların nasıl oluştuğuna ve öznenin varoluşunda etkilerini tanımlayabilmek için projenin bu anında kullanır. Practico-inert iki yönlüdür. Birincisi örgütlü grubun kendi koyduğu kuralların ve değer sisteminin bir süre sonra dinamizmini kaybederek kemikleşen kurumlara dönüşmesi halidir. İkincisi ise sadece grubun değil, tekil olarak öznenin varoluşunda da projesine ve praksislerine müdahale eden dış etkenlerin hepsidir. Bu etkenler zaten özneden önce veya özneden hariç olan ötekilerin praksislerinin oluşturduğu bütün yapıların kemikleşmiş halidir. Varoluş halinde olana yönelik bir müdahale, varoluş projesinin seçeneklerini belirleyen durumdur. Fakat practico-inert kaçınılmaz değildir, öznenin varoluşuna yönelik iradesi, serilik durumundan toplumsal ve politik olan gruplaşmaya geçebilmesi practico-inert yapılara yönelik bir mücadele olarak gerçekleştiğinde bu yapılar yıkılır. Yenileri kurulur, fakat şu kaçınılmazdır: her kurulan yapı ya da sistem practico-inert hale dönüşür.[140] Beauvoir'nın müdahalesi aslında practico-inert'in çevrelediği öznelerin konumlanmış özne *(situated subject)* olduğunu söyler.

---

[137] Kimberly S. Engels, "From In-Itself to Practico-Inert: Freedom, Subjectivity and Progress," *Sartre Studies International* 19, no. 2 (2013): 48-69.

[138] Gavin Rae, "Sartre, Group Formations, and Practical Freedom: The Other in the Critique of Dialectical Reason," *Sartre Studies International* 20, no. 1 (2014): 183-206., Jean-Paul Sartre, *Critique of Dialectical Reason, Volume 1: Theory of Practical Ensembles,* 345–402.

[139] Sartre practico-inert kelimesini kendisi bulmuştur. Bu tarz neolojizmler (uydurulmuş kelimeler) genellikle çevrildikleri dillerde de o şekilde kullanılmaya devam ederler. Ben de bundan sonra practico-inert şeklinde kullanmaya devam ettim.

[140] Kimberly S. Engels, "From In-Itself to Practico-Inert., Daniel Sullivan, "Sartre's Critique Of Dialectical Reason And New Materialism., Jean-Paul Sartre, *Critique of Dialectical Reason,* 77-109.

Dünyaya terk edilmiş, tek başına bırakılmış[141] olan özne, bedensel, toplumsal, tarihsel, ekonomik, dilsel ve cinsiyetlendirilmiş bir konumun içinde kendini kendinde-varlık[142] olarak bulur. Çözümlemesine cinsiyetlendirilmiş durumun içine bırakılmış/terk edilmiş bir özne olarak kadını ayrı bir kategori olarak dahil eder. Kadınların ikinci cins olarak görüldüğünü söylemesinin sebebi budur. Erkek, özcü bir biçimde, kendi-için-varlık olarak kabul edilir, yani kendini dönüştürme ve varoluş sürecinin içinde bulunma imkânı, bu imkânın getirdiği seçenekleri vardır. Fakat kadınlar, kendinde-varlıktır, toplumsalın içinde cinsiyetlendirilmiş bütün özellikler ve ondan beklenen davranış kalıplarıyla, seçim hakkı yok gibidir. İçine atıldığı düzeni, kamusal alanda ve özel alannda sürdürmek ve yeniden üretmekle yükümlü bir araç, bir alet bir nesne gibi görülür.[143] Yine de Beauvoir öznenin atıldığı dünyadaki durumlarda, durumun olgusallığını *(facticity)* aşabilmenin mümkünlüğünü savunur. Kadınlar atıldıkları şartların içinde, bu şartları oluşturan düzeni devam ettirmeleri beklenir. İçkinlik *(immanence)* kavramını, kadının hiçbir şeyi -özellikle kendisini- değiştirmeden/seçmeden var olmaya devam etmesine ve çevresindeki süreğenliği devam ettirmesine yönelik beklentiyi açıklamak için kullanır. Buna karşı aşkınlık *(transcendence)* kavramı, öznenin içkin olduğu şeyi değiştirme gücünü ön plana çıkarır, içkin olduğu konum tamamıyla öznenin durumunu belirleyemez/kapatamaz.[144] Özne durumundan yönelerek varoluşunu gerçekleştirirken aynı zamanda durumunu praksisler yoluyla aşar ve böyle özgür olur.[145] Bu şekilde varoluşçuluk, somut dünyada karşılığı olmayan bir felsefeden politik olarak bir zemine oturan bir özgürlük felsefesine dönüşür.

Beauvoir ve Sartre'ın tarih anlayışı da öznenin varoluş sürecinin tamamlayıcısıdır. Sartre öznenin olumsal olarak var olduğunu ve özgürlüğün koşulunun da olumsallıktan geçtiğini söyler. Beauvoir'a göre tarih cinsiyetlendirilmiştir, öznenin oluş sürecinde

---

[141] Sartre'ın délaissement/abandonment olarak tabir ettiği bırakılmışlık, öznenin ne olduğuna ya da ne olacağına dair hiçbir verili koşul olmadan dünyaya gelmesi ve varoluşunu sürdürmesi açısından ateist bir dünyaya terk edilmişlik halidir. Bu bakış açısı ile Sartre, Heideggerin geworfenheit/throwness yani fırlatılmışlık kavramından esinlenir. Fakat öznenin başlangıçtaki bu eksiklik, yokluk, hiçlik halini verilen koşullarda değil verilmeyenlerde aradığı için, hiçlikten gelen bir varoluş olarak tanımladığı öznenin başlangıç durumunda Heidegger'den farklı konumlanır. Heidegger'in fırlatılmışlık kavramı için bknz: Martin Heidegger, *Being and Time*, çev. Joan Stambaugh (Chicago: University of Chicago Press, 2002), 174.

[142] Kendinde-varlık özü önceden belirlenmiş nesne, kendisi-için-şey ise varoluşunu gerçekleştirebilme özgürlüğüne sahip öznedir.

[143] Sonia Kruks, "Freedoms That Matter., Angela Shepherd, "De Beauvoir, Existentialism and Marx, Sonia Kruks, "Gender and Subjectivity: Simone de Beauvoir and Contemporary Feminism," 277-299., Simone de Beauvoir, *Müphemlik Ahlakı Üzerine*, 213-223.

[144] Sonia Kruks, "Gender and Subjectivity., Angela Shepherd, "De Beauvoir, Existentialism and Marx.

[145] Ursula Tidd, "Simone de Beauvoir and feminist praxis," *Feminist Theory* 10, no. 1 (Nisan 2009): 101-105., Andrea Nye, "Preparing the Way For a Feminist Praxis," *Social Theory and Practice* 13, no. 3 (Güz 1987): 297-417.

patriyarkal yapılar, kültürel anlatıların yeniden üretimini sağlar. Cinsiyet normlarının sürekli üretim alanıdır. Bu açıdan belirleyicidir ama aşılması mümkündür.[146] Özne, dünyaya atıldığı olumsal şartların sınırları çerçevesinde, fakat kader gibi kabullenmediği olgusallıkla kuşatılmış durumdadır.[147] Sartre *Eleştiri'*de de tarihin kolektif bir totalizasyonun sonunda sürekli yeniden oluştuğunu, bu kurulumun sürekli değişen koşullar ve özneler yüzünden olumsal olduğunu öne sürer. Totalizasyon, bir önceki praksislerin bütünü olarak Sartre'ın düşüncesinde bütünleşme olarak kavramlaşır.[148] Zorunlu bir bütünlük değildir, praksislerin olumsal olarak oluşmasıyla bütünleşmiştir: "Tarih, önceden belirlenmiş bir sona sahip olmayan bir süreçtir; olumsal bir bütünleşmedir (totalizasyondur)."[149] Sartre'a göre tarihin bu olumsallığı içinde tutarlı bir diyalektiği barındırabilir.[150] Tamamen belirlenemez değildir: "Diyalektik, kıtlıktan, olumsal koşullardan ve insanların bu koşullara verdikleri tepkilerden doğar."[151]

Beauvoir, diyalektiği kadınlığın kuruluşu ve onu aşmanın mümkünlüğü üzerinden var eder. Olumsal olarak oluşan tarih, öznenin seçimleri, maddi koşullar, kolektif eylem biçimleri ve rastlantısal kırılma anlarının bir bütünü olmasının yanı sıra cinsiyetlendirilmiş hegemonik yapıları da içerir. Kadınlık mitler, kültürel tekrarlar, cinsiyetlendirilmiş normlarla sürekli olarak kurulur, kadın doğulmaz derken biyolojik bir kaderin olmadığını, kadın olunur derken de toplumsal olarak kadın mitine uyan bir kadın olması için kadının şekillendirilmeye, belirlenmeye, kapatılmaya çalıştığına işaret eder.[152] İnsanlık erkek üzerinden tanımlanır, erkek ise kadını kadının varlığından yola çıkarak değil kendisi ile ilişkili olarak tanımlar: "Erkek Özne'dir, Mutlak olandır, Kadın Başka'dır.[153] Bu durumun özne tarafından aşılması için sadece bilinç sıçraması değil aynı zamanda patriyarka ve diğer tahakküm türlerine karşı yapısal bir dönüşüm gerekir. Beauvoir burada Marx ve Engels'in tarihsel materyalizmi ile Sartre'dan daha çok ilişki içindedir. Beauvoir'a göre özne tarihsel bir fikrin ürünüdür, ne kadar biyolojik gerçekleri onu etkilese de aslında biyolojik olarak verili olanın, tarih kültür toplum ve ötekiler tarafından nasıl yorumlandığı onu olduğu şey

[146] Sonia Kruks, "Gender and Subjectivity., Angela Shepherd, "De Beauvoir, Existentialism and Marx.
[147] de Beauvoir, *Müphemlik Ahlakı Üzerine,* 29-31.
[148] Sartre, *Critique of Dialectical Reason*, 42-64.
[149] Sartre, *Critique of Dialectical Reason*, 34.
[150] Sartre, *Critique of Dialectical Reason*, 122-152.
[151] Sartre, *Critique of Dialectical Reason*, 42.
[152] Sonia Kruks, "Simone de Beauvoir: Engaging Discrepant Materialisms," içinde *New Materialisms: Ontology, Agency, and Politics*, der. Diana Coole ve Samantha Frost (Durham, NC: Duke University Press, 2010), 258-80., Mary G. Dietz, "Introduction: Debating Simone de Beauvoir," *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 18, no. 1 (1992): 74–88.
[153] Simone de Beauvoir, *İkinci Cinsiyet: Olgular ve Efsaneler,* çev. Gülnur Savran (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2019), 26.

haline getirir, bu da zamana ve şartlara göre değişen bir tanımlamaya dönüşür.[154] Kadınlar tarih boyunca tarihin dışarlıklısı olurlar. Feminist hareketle birlikte kolektif eylemlerle bir aşkınlık praksisine geçerler ve tarihe etki eden/tarih yapan olurlar.[155] Beauvoir'in açtığı bu pencereden bakıldığında tarihin diyalektiği net bir şekilde görülür: onun öznenin varoluş süreçlerinde insanları tek bir kategori halinde almaması ve kadın kategorisinin varoluş yolculuğunun farklılığının altını çizmesi ve cinsiyetlendirilmiş yapılara yönelik vurgusu sayesinde bugün feminist öznenin nasıl kendini kurduğunu anlamak mümkün olur. Bütün bir feminist hareketin tarihi, ikinci cins olarak belirlenmeye, sabitlenmeye çalışılan 'kadının' -ve erkeğin karşısında konumlanan diğer bütün cinsiyet kimliklerinin- praksisleridir. Gramsci'nin eskinin öldüğü ve yeninin henüz doğmadığını söylediği canavarlar zamanının Beauvoir ve Sartre'ın öznenin özgürleşmesine içkin olumsal dönemleri olarak görmek mümkündür.

Bu bölüm, feminist öznelerin/feministlerin[156] içine atıldığı practico-inert durumları -dönemin patriyarka ve iktidar pratikleri- ortaya çıkararak öznelerin konumlanmış özne hallerini çözümlemeyi amaçlar. Bu çözümleme aynı zamanda feminist öznelerin varoluş projelerini nasıl praksislerle yürüttüklerine de ışık tutar. Bu varoluş sürecini anlamlandırmak ve öznelerin kendilerini tanımlama ve varoluş projelerini gerçekleştirme praksislerinin belirli bir dönem aralığından hangi özelliklere sahip olduğunu anlamak için bir yoldur. Bu yol ise bu bölümün temel amacını göz önüne serer: feminist öznelerin kendilerini tanımlayış biçimlerinin ve örgütlü grup olarak kurdukları mücadele ve dayanışma pratiklerinin practico-inert yapı olarak kemikleşmesini ortaya koyduktan sonra yine feminist özneler tarafından yıkılarak yeni bir proje ve dönüşmüş praksislerle her seferinde tekrar kurulduğunu göstermektir. Bu, feminist özne kimdir tartışmasının varoluşsal süreçlere içkin olduğu anlamına gelir, aşılan practico-inertten sonra yeni proje için dönüşen praksisleri keşfetmeden önceki adımdır. Beauvoir ve Sartre'ın yukarıda ortaya konulan öznenin varoluş süreçlerine dair çözümlemeleri, son bölümde feminist öznenin dönüşümü üzerine tartışmaların bir çıktısı olan feminist diyalog praksisini ortaya sererken gerekli yerlerde derinleştirildi.

---

[154] Megan Burke, *Becoming a Woman: Simone de Beauvoir and the Politics of Trans Existence* (Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2024): 26-51.
[155] de Beauvoir, *İkinci Cinsiyet: Olgular ve Efsaneler*, 73–85.
[156] Beauvoir ve Sartre'ın özne-oluş sürecine dair çözümlemeleri ışığında, hem bireylikten özne olmaya geçişin bir sonucu hem de serilik durumundan kopuş olarak feminist politika ve teori ile bir proje kurması, başka bir dünya hayal etmesi, hem de bunun mücadelesini vererek praksisi gerçekleştirmesi açısından, feminist özne ve feminist kelimelerini bu tezde aynı anlamda kullandım.

Bu çerçevede özne- öteki (başkası) diyalektiğini de göz önüne alarak tarih içinde nasıl oluştuğuna göz atmak, bugünkü tartışmanın ortaya çıkışının münferit olmadığını ortaya koyar. Tarihin, feminist öznenin varoluşunun tarihi olan kesitine bakıldığında feminist özne kendini yeniden ve yeniden tanımlar, mücadele ettiği ve ötekisi olan patriyarkanın sürekli dönüşen çok boyutlu kesişimsel tahakkümlerine göre yeni mücadele ve dayanışma pratikleri örer. Bugünün tartışması olarak adlandırabileceğimiz 'feminist özne kimdir?' tartışması bu sebeple kendi tarihi olan, feminizmin tarihi içinde kendine yer edinmiş bir tartışmadır. Feminizmin kendini dönüştürebilmesinin motor gücüdür. Feminizmin metamorfozudur. Bu sayede feminist hareket hem teoride hem de pratikte dinamik bir hareket olarak güncelliğini korur. Feminist özne kimdir tartışmasının sürekliliğinden bahsederken şunları belirtmekte fayda vardır: Feminist özne kimdir sorusu feminizm içi bir tartışmanın sorusudur. Buradaki süreklilik, feminizmin ve feminist öznenin sınırlarını ve tartışmaya açık bir yapısının olmasına işaret eder. Tarihin zorunlu olarak ilerlediğine değil, olumsal/zorunsuz bir şekilde ilerlediğine işaret eder. Bu tartışmanın farklı şartlar ve dönemlerde yapılabilme ihtimalinin kapısını açık bırakır. Bu bölümde odaklanılan feminist öznenin tarihi, farklı feminist özne-oluş hallerinin, farklı patriyarka biçimleri ile mücadelesi sırasında nasıl değiştiğine dair kırılma noktalarını içerir. Bu şekilde farklı koşullarda olumsal biçimde feminist öznenin kendini ve sınırlarını sorguladığının, tartıştığının, öğrendiğinin ve çoğullaştığının izini sürmüş oluruz. Bu kırılma anları bitmeyen bir tartışmanın getirdiği dönüşümlerdir. Feminist öznenin dönüşümünün tarihini incelemek; bugünün tartışmasının içeriğini, feminizmin patriyarka ile mücadelesindeki yerini ve tartışmanın feminist harekete ne öğrettiğini anlamak için önemli bir yolculuktur.

Bu yolculuğun bu kısımda açıklanan teorik hattı kadar, yönteme ve pratiğe dair konumlanmaları da bugünün tartışmasını ve bu tartışmanın yapılış biçimine dair eleştirilerin ortaya çıkardığı feminist diyalog praksisini anlamanın yollarını açar. Bu sebeple feminist özne-oluşun tarihyazımına geçmeden önce hangi konumlanma ile tarihin bu kesitinin yorumlandığını ortaya koymak gereklidir. Bu bölüm, Simone de Beauvoir ve Jean Paul Sartre'ın özne-oluş süreçleri ve tarih anlayışları yol haritası olarak alınarak, Türkiye'deki feminist öznenin özne-oluş süreçleri, Batı'daki feminist özne-oluş tarihiyle karşılaştırmalı olarak ve öteki olarak konumlandırdıkları iktidar ve patriyarka ilişkileri ile diyalektik sürecini ortaya koyarak izler. Feminist öznenin çoğullaşma ve dönüşüm yaşadığı kırılma dönemleri, her dönüşümde çoğullaşan feminist özneler arasındaki feminist mücadele, dayanışma ve direniş pratiklerinin nasıl tekrardan örüldüğünü görmemizi sağlar.

3.2. Tarih, Kimin Tarihidir? Batı'da ve Türkiye'de Feminist Öznenin Tarih Yolculuğu

Feminist hareketten bahsedilirken sanki bütün olarak tek bir hareket varmış gibi bahsedilir. Farklı coğrafyalarda, kültürlerde farklı feminizmler ortaya çıkar ve bu hareketlerin/düşüncelerin Batı ile benzerlikleri ve farklılıkları bulunur, bu da feminist hareketin içindeki çoğulluğu ortaya koyar. Bu yüzden anaakım genelleştirilmiş feminist hareketi ortaya koyarken Batı feminizmi olarak adlandırmak uygun düşer. Burada Batı kelimesinin Dünya yerine seçilmesi, feminizmin Batı'dan Türkiye'ye doğru esin kaynağı olması, feminizmin kültürel bir sonuç olarak Batılı bir hareket ve düşünceler sistemi olduğunu değil, tarihsel bir sonuç olarak Batı'nın Türkiye'deki hareketi etkileyerek öncülü olduğunu vurgulamak içindir. Feminizmin Türkiye'de doğduğu ve kendine ait sesini kazandığı dönemlere bakıldığında Türkiye'nin siyasal alanı inşa sürecinde politik bir seçim olarak Batı'ya yüzünü döndüğü dönemlere denk gelir.[157] Buradan hareketle feminist hareketin özne çeşitliliğine açık oluşu tek, bütüncül ve homojen bir feminizmden bahsetmek yerine 'feminizmlerden' bahsetmemizin önünü açar. Feminizmin çoğul oluşu feminist öznenin çoğul olmasını ve feminizmin teoride ve praksiste yeniliklere açık ve değişim dönüşümü sürekli yaşayan bir hareket olmasını sağlar. Feminizmlerden bahsederken aslında feminizmin temel özelliğinin çeşitliliği kendisine içkin oluşuyla tanımlanması olarak bakıldığında ise, feminist teoriyi ve hareketi daha dinamik/dönüşebilen bir yerden okumak da mümkün olabilir. Barındırdığı çeşitlilikler feminist öznenin ve feminizmin tarihin o anında içinde bulunduğu bütün toplumsal, ekonomik, siyasal, kültürel şartlar içinde oluşan tür bir feminizm ve feminist özne-oluşumuna sahip olmasının bir sonucudur. Bu sebeple tezin tamamında feminizmler ve feminizm aynı anlamda ve birbirinin yerine kullanılır.

Feminist hareketin katı keskin sınırları yoktur, onun yerine kendi içinde değişip dönüşebilen ve kendine ittifaklar kurabilen varoluş süreçleri vardır. Tarihi boyunca kendini var ederken belirli süreçlerden geçer ve bu süreçlerde kesişmelerinin mümkün olduğu her anda LGBTİ+ hareketiyle ilişkiler kurar. Birbirlerine 'doğal müttefik' *(natural ally)* demekte sakınca görmemelerinin birçok sebebi vardır. Bunlardan birincisi ve bu tezin ana odağını oluşturan sebebi sadece müttefik olmaları değil aynı zamanda feminist hareketin özneleri ile LGBTİ+ hareketinin öznelerinin kesişimsel oluşu, feminist öznenin LGBTİ+ özne olduğu,

[157] "Batılı değerler" ve evrensellik tartışması için bknz. Heiner Bielefeldt, ""Western" versus "Islamic" Human Rights Conceptions? A Critique of Cultural Essentialism in the Discussion on Human Rights," *Political Theory* 28, no. 1 (2000): 90-121.

LGBTİ+ öznenin feminist özne olduğu durumların bu iki hareketi birbirine dikişlemesi sebebiyle tarihsel ortak bir varoluşu paylaşabilmeleridir. Bu sebeple bugün yürütülen feminist özne kimdir tartışması feminizm içi bir tartışmadır. İkincisi patriyarkal, politik, ekonomik ve toplumsal yapıların içinde var olabilmek için benzer mücadele süreçlerinden geçiyor olmalarının getirdiği, beraber hareket etmekte -örgütlenmek de diyebiliriz- kolaylaştırıcı ve güçlendirici bir yön bulmalarıdır. Üçüncüsü, feminist hareketin ve LGBTİ+ hareketin 'öteki' tarafından uygun görülen cinsiyet ve toplumsal cinsiyet çerçeveleriyle tanımlanmasıyla ortaklaşması, yine birlikte hareket etmenin kolaylaştırıcı unsurudur. Dördüncüsü özellikle LGBTİ+ hareketin öznelerinin kimlikleri ve yönelimleriyle yasadışı sayıldıkları dönemlerde feminist hareketin içinde kendilerine alan bulmaları ve kendilerini güvende hissediyor olmalarıdır. Beşincisi uyumlu örgütlenme ve aksiyon pratiklerine sahip olmanın verdiği güçlendirici etkidir. Bu nedenler feminist hareketin güçlenmesine, büyümesine ve çeşitliliğe açık olmasına olanak sağlar. Bu tezin odaklandığı feminist özne tartışması iki hareketin tarihsel ortaklaşmasının getirdiği dönüşümün çatışma halidir. İki ayrı hareketin kesişim kümesinde bulunan öznelerin feminizm-içi tartışmasıdır. Bu sebeple bu bölümde feminist öznenin tarihi, LGBTİ+ öznelerle kesiştikleri anlar da dahil edilerek ele alınır. Bu sayede feminist özne kimdir tartışmasına dahil oldukları anların da tarihinin izi sürülür.

Bir totalizasyon olarak feminist hareketin var oluşu kendisini oluşturanın ne olduğu kadar, mücadele ettiği ötekinin ne olduğuna da dairdir. Burada, kendisini sadece öteki ile kurmadığı açık olsa da mücadele ettiği öznenin kim olduğu da ona birçok özellik kazandırır. Feminizm için bu, patriyarkadır. Feminist öznenin patriyarkayı nasıl tanımladığı, nasıl bir patriyarka ile mücadele ettiği ve bu mücadeleyi nasıl sürdüreceğine dair çözüm önerileri çeşitledikçe birden fazla feminizmin varlığı kendini gösterir. Bunun yanında çeşitli varyasyonları olduğuna dikkat çekilmesi gereken bir diğer olgu ise patriyarkadır. Patriyarkayı homojen bir yekûn olarak görmek de hatalı bir çözümlemeye yönlendirebilir. Zamana, mekâna, içinde bulunduğu ve onu oluşturan şartlara karşı patriyarka da değişik şekiller alarak kendi var oluş sürecini sürdürür.

Tezin bu bölümü, temelde feminist öznenin tarih içinde dönüşümüne odaklanacaktır. Fakat Beauvoir ve Sartre'ın düşüncelerine tekrardan dönmek gerekirse, öznenin varoluşu ve kendine ait projesi sadece kendisinin müdahalesiyle gerçekleşmez. İçine atıldığı durum, yani tarihsel, toplumsal, kültürel, ekonomik, patriyarkal yapıların getirdiği şartlar öznenin seçenek çeşitliliği üzerinde etkilidir. Feminist özne bu durumu aşmaya çalışanken, ötekisi

ise patriyarka ve diğer iktidar ilişkileridir. Bu sebeple feminist öznenin dönüşümü patriyarka ve diğer iktidar ilişkileri ile birlikte diyalektik olarak ortaya konur. Birinci karşılaştırma noktası burasıdır. İkinci karşılaştırma -ve belirli anlarda ortaklaşma- noktası ise Batı ve Türkiye'de feminist öznenin dönüşüm tarihi arasındadır. Feminist öznenin dönüşümü tartışmasının Türkiye'deki feminist özneler arasındaki tarihi ile Batı'dakinin geçtiği farklı yolları karşılaştırmak, ortaklaşma noktalarını ve farklılıklarını bulmak hem feminist öznelerin hem de patriyarkanın nasıl dönüştüğüne dair net bir resim çizer. Feminist öznenin ve patriyarkanın tarihsel dönüşümlerinin birbirleriyle ilişkilerine bakarken izlenecek yol feminist tarih yazımıdır.

3.3. Feminist Tarih Yazımı Neden Gereklidir?

Geleneksel tarihi eleştirel bir yolla dönüştürmek, göz ardı edilenleri ortaya koymak gibi birçok açıdan yorumlayabileceğimiz feminist tarih yazımı sadece kadınları tarihe kazandırmak için değil, aynı zamanda kadın tarihini kadınlara kazandırmak için ortaya çıkan bir yöntemdir.[158] Saba Mahmood'a göre özneleşmeyi engelleyen bir yöntem olarak bilginin ve tarihin yanlı ya da eksik aktarımı aslında politik bir kontrol aracı işlevi görür. Tarih, iktidar ilişkilerinde muktedirin madunu kontrol aracıdır.[159] Çünkü anaakım ya da geleneksel tarih, patriyarkanın sadece kadınları değil madun olan bütün grupları göz ardı ettiği bir şekilde yazılmıştır ki bu da ne iyi niyetli ne de gözden kaçan bir sapmadır. Patriyarka varoluşunu devam ettirmek için bilgiyi üretme, elinde tutma ve yeniden üretme araçlarını kullanır. Buradan yola çıkarak feminist tarih yazımı kadınlara dair ve kadınların da içinde bulunduğu bir tarihi yazmakla kalmaz, geleneksel olanın neden eksik olduğunu soru haline getirir.[160] İlişkisellik, anahtar kavramdır. Kadını tarihsel aktör olarak ortaya çıkarmak yalnızca feminist bilinci yükseltmekle kalmayıp aynı zamanda sürekli aynı şekilde tekrar edilen genel tarihlerin sorgulanmasının önünü açar. Ayşe Durakbaşa bu ilişkiselliği şöyle açıklar: "Tarihsel süreçlerin analizinde cins dinamikleri, en az sosyal sınıf dinamikleri kadar önemli görülmeye başlandı."[161] Bu sebeple tarihin nasıl eleştirel olduğunu ve eleştirel tarihin

[158] Joan Kelly-Gadol, "The Social Relation of the Sexes: Methodological Implications of Women's History," *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 1, no. 4 (1976): 809-23.
[159] Saba Mahmood, "Women's Agency within Feminist Historiography," *The Journal of Religion* 84, no. 4 (2004): 573-79.
[160] Blossom Stefaniw, "Feminist Historiography and Uses of the Past," *Studies in Late Antiquity* 4, no. 3 (2020): 260-83.
[161] Ayşe Durakbaşa, "Feminist Tarih Yazımı Üzerine Notlar," içinde *Kadın Araştırmalarında Yöntem*, der. Serpil Çakır ve Necla Akgökçe (İstanbul: Sel Yayınları, 1996), 217.

olayların oluşmasını nasıl açıkladığını ortaya koymak önemlidir. Çünkü feminist tarih yazımını sadece tarihsel bir kategorizasyon olarak değil, aynı zamanda hem teorik hem de yöntemsel bir müdahale olarak görmek gerekir.

Feminist tarih yazımını sadece kadınların tarihin içinde bir yerlere konumlandırmak ve kadınları görünür kılmak işlevi olarak görmediğimiz zaman, eleştirel tarihi ve böylece feminist tarih yazımını başlatmış oluruz. Eleştiriyi hem geleneksel tarihe hem de onunla eş zamanda yürüyen ideolojilere yönelterek "Neden böyle oldu?" sorusunu sormak mümkün olur. İdeolojilerin tarih yazımını algılayış biçimleri, feministlerin tarih yazımı hakkında düşünmelerine olanak sağlar. Blossom Stefaniw'e göre liberalizm, neyin/hangi bilginin kullanışlı olduğunu ve ona verilecek tepkilerden hangisinin geçerli olduğunu belirleme yöntemiyle geleneksel tarih yazımını akademi, medya ve piyasa gibi alanlarda epistemolojik kurumsallaşma ile bilgiyi elinde tutup yeniden üreterek güçlendirir.[162] Marksizm ise belirli bir tarih yazımı anlayışı içinden geldiği için, her ne kadar Marx tarafından böyle bir çözümlemeye gidilmese de, Friedrich Engels'in,[163] Marksistlerin[164] ve Marksist feministlerin tarihsel çözümlemeleri önemli noktalara işaret eder.[165] Fakat çözümlemelerini materyalist düzeyde temellendirmeye çalışmaları, tarih yazımını feministleştirirken ya eksik bırakır ya da yavaşlatır.[166]

Postmodernizm ise Marksizm'in açıkta bıraktığı eksiklerden yola çıkar. Böylece, söylem, bilgi, iktidar ile tarih yazımıyla ilişkisi arasındaki bağlantıyı kurmaya olanak sağlayacak bağlar üretir. Joan Scott'a göre eleştirel tarih, tarihin zamansız bir olgu olmasıyla ilgili düşünüşe karşı bugün olanın aslında her zaman böyle olmayabileceğini, geçmişte de farklı şekillerde tezahür etmiş olabileceğine dair yeni bir görüş öne sürmektedir.[167] Denise Riley, deneyimin salt kadınlıkla değil kadınlığın tahakkümle ilişkisiyle ortaya çıktığını belirtirken Scott buna şöyle bir ekleme yapar; deneyimin söylemsel karakteri bu ilişkisellikte

---

[162] Blossom Stefaniw, "Feminist Historiography and Uses of the Past,"
[163] Friedrich Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, çev. Erken Özalp* (İstanbul:Yordam Kitap, 2019).[164] August Bebel, *Kadın ve Sosyalizm,* çev. Sabiha Sertel ve Sevinç Altınçekiç (İstanbul: Yordam Kitap, 2019)., Rosa Luxemburg, "Women's Liberation and Marx's Philosophy of Revolution," *Urbana* (1982): 7613-16.
[164] August Bebel, *Kadın ve Sosyalizm,* çev. Sabiha Sertel ve Sevinç Altınçekiç (İstanbul: Yordam Kitap, 2019)., Rosa Luxemburg, "Women's Liberation and Marx's Philosophy of Revolution," *Urbana* (1982): 7613-16.
[165] Shulamith Firestone, *The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution* (Verso Books, 2015)., Heidi Hartmann, *Marksizm'le Feminizm'in Mutsuz Evliliği*, çev. G. Aygen, (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006)., Heidi Hartmann, "Capitalism, Patriarchy, and Job Segregation by Sex," *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 1, no. 3, Part 2 (1976): 137-169., Catharine A. MacKinnon, "Feminism, Marxism, Method, and the State: An Agenda for Theory," *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 7, no. 3 (1982): 515-544.
[166] Joan Wallach Scott, *Feminist Tarihin Peşinde*, çev. A. Günaydın, A. Sönmez, F. Dinçer, Ö. Tümer, Ö. Aslan, (İstanbul: Bgst Yayınları, 2013), 72.
[167] Scott, *Feminist Tarihin Peşinde,* 16.

önemli bir rol oynadığını belirtir.[168] Scott bu sebeple toplumsal cinsiyet kategorisini, tarihsel analizde kullanarak yani tarihsel materyalleri siyasi sorular sorarak eleştirel feminist tarih anlatısını kurar. Toplumsal cinsiyet tarihte anlatılan farklılıklara cevap olarak değil, soru olarak yer ederse, tarihi anlamanın ve yeniden yazmanın feminist bir anlamı olduğunu söyler.[169] Normatif olarak inşa edilen geleneksel tarihe bu şekilde meydan okumak, öznelerin deneyimlerinin getirdiği kanıt olma otoritesini, kuran ve kurulanın tarihsel olarak bir ilişki içinde olduğunu, dolayısıyla da bu ilişkiselliğin ortaya konmasını vurgular. Böylece bir feminist tarih yazımının amacı ortaya çıkar: geleneksel tarihte göz ardı edilen olarak ötekiye meşru bir kanıt aracı sağlar.[170] Tarihsel analiz kategorisi olarak toplumsal cinsiyetin kullanılmasının iki önemli sebebi vardır. Birincisi toplumsal cinsiyet cinsler arasında algılanan farklılıklara dayalı toplumsal ilişkilerin kurucu ögesidir. İkincisi, iktidar ilişkilerini açığa çıkarmada asli yol olarak düşünülebilir. Çünkü iktidar, direkt toplumsal cinsiyetle ilgili bir ilişki üretmediği durumlarda bile onun meşrulaştırıcı işlevinden destek alır.[171] Serpil Çakır, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin sonuçlarından biri olarak tarih yazımında kadınların neden olmadığına dair iktidar ilişkileri üzerinden çözümler:

> Yazma ve kaydetme eylemi olarak tarih, biçimsel olarak yazılacak olayları ve bu olaylara ilişkin bilgiye sahip olmayı, her şeyden önemlisi de tarih adına neyin seçilerek yazılacağı türünden kararları verebilmeyi gerektirir. Bu ise güç ve iktidar konusuna girer. Güç ve iktidar ilişkileri ve durumları, cinsiyetler üzerinde türlü etkilerde bulunur. Tarih, iktidar ile yakından ilişkilidir. Tarih yazımı, çıkar ve iktidar ilişkisini de gösterir. Eril iktidarın hüküm sürdüğü, kadın ve erkek arasında eşitlik yerine uçurumun söz konusu olduğu bir dünyada kadınların tarihi temsili, erkek yazarlar tarafından ve erkeklerin çıkarları üzerinde şekillenecek, kadınların ikincilliğine katkı sunacaktır.[172]

Feminist tarih yazımı üzerine literatür, feminist tarihin öneminin ortaya konulması için ve bunu nasıl yapılacağına dair birtakım ilkeler ortaya koyar.[173] Tarihsel gerçekliğin peşine düşmek, iktidar ilişkilerini sorgulamak, kadını ve dolayısıyla deneyimlerini görünür kılmak,

---

[168] Scott, *Feminist Tarihin Peşinde,* 159.
[169] Scott, *Feminist Tarihin Peşinde,* 50.
[170] Scott, *Feminist Tarihin Peşinde,* 144-145.
[171] Scott, *Feminist Tarihin Peşinde,* 84-89.
[172] Serpil Çakır, "Tarih Yazımı," içinde *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi*, der. A. K. Turhanoğlu (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi AÖF Yayınları, 2019), 183-184.
[173] Serpil Çakır, "Feminist Tarih Yazımı," *Feminist Bellek,* 14.06.2021, Erişim tarihi: 15.03.2024, https://feministbellek.org/feminist-tarih-yazimi/

tahakküm pratiklerini çözümlemek ve sorgulamak, kadını kamusal alana retrospektif olarak dahil etmek ve özel alanı sorgulamak tarihsel olarak cinsiyet rollerinin bulunduğu konumu anlamak.[174] Yani Maria Mies'in belirttiği biçimde feminist araştırma sonucu elde edilen kadın deneyimleri yaşamın kendisinde değişim ve dönüşüme sebep olarak politik bilgi haline gelmelidir.[175] Aynur Demirdirek, Osmanlı'da feminist kadın hareketinin izlerini sürmekle sadece onların değil, kendisini de feminist özne olarak görünür kılmış olduğundan bahseder.[176] Toplumsal cinsiyet kategorisini böyle bir dönüşüm sürecinde kullanmak mümkündür çünkü siyaset tarihi toplumsal cinsiyet alanında sahnelenir.[177] Bu amaçlarla çıkılan yolda Scott toplumsal cinsiyeti, farklılıklara dayalı kurulan toplumsal ilişkilerin kurucu ögesi olarak tanımlar ve nasıl analiz kategorisi olarak kullanılacağına dair bir izlek sunar; ona göre toplumsal cinsiyet kategorisi şu dört unsura bakarak tarih yazımının analiz kategorisi olarak ortaya konur: birincisi kültürel simgelerin, -genellikle çatışan ve bir temsil anlatısının ağır bastığı- çoğul temsillerini ortaya koymak, ikincisi bu simgelere atfedilen temsilleri oluşturan normatif kavramları (dinsel, ideolojik, bilimsel, eğitimsel vs.) ortaya koymak, üçüncüsü bu normatiflikten ortaya çıkan sabitliği/değişmezliği bozarak toplumsal cinsiyet alanında çıkan baskının ve tartışmanın doğasını kurumlar ve örgütlenme gibi boyutlarda siyasi bir analize tabii tutmak, son olarak öznel kimlik oluşumunu ortaya koymak.[178] Böylece Scott'un ikinci toplumsal cinsiyet tanımlamasına varılır, "toplumsal cinsiyet iktidar ilişkilerini göstermenin asli yoludur."[179] Bu unsurlara beşinci aşama olarak, Ariella Rotramel'in tarih yazımı için kategorik analiz aracı olarak vurguladığı[180] Crenshaw'ın dünyanın ve insan deneyiminin karmaşıklığını anlamak için,[181] Patricia Hill Collins ve Sırma Bilge'nin feminist çalışmalara analitik bir yaklaşım olarak[182] önerdiği öznenin kesişimselliğini eklemek çözümlemeye faydalı bir son aşama olarak feminist hareket tarihindeki çeşitliliğin ve kapsayıcılığın dönemsel olarak izlerini sürmeyi

[174] Scott, *Feminist Tarihin Peşinde,* Cheryl Glenn, "Truth, Lies, and Method: Revisiting Feminist Historiography," *College English* 62, no. 3 (2000): 387-389.Gisela Bock, "Women's History and Gender History: Aspects of an International Debate," *Gender & History* 1, no. 1 (1989): 7-30.[175] Maria Mies, "Liberating Women, Liberating Knowledge: Reflections on Two Decades of Feminist Action Research," *Atlantis: Critical Studies in Gender, Culture & Social Justice* 21, no. 1 (1996): 10-24.
[175] Maria Mies, "Liberating Women, Liberating Knowledge: Reflections on Two Decades of Feminist Action Research," *Atlantis: Critical Studies in Gender, Culture & Social Justice* 21, no. 1 (1996): 10-24.
[176]Aynur Demirdirek, "Feminist Politikadan Tarih Yazıcılığına," içinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünceler: Feminizm*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 23-26.
[177] Scott, *Feminist Tarihin Peşinde,* 95
[178] Scott, *Feminist Tarihin Peşinde,* 85-87.
[179] Scott, *Feminist Tarihin Peşinde,* 84.
[180] Ariella Rotramel, "Feminist Historiography," içinde *The Companion to Feminist Studies*, der. Nancy A. Naples (Hoboken, NJ: Wiley, 2020), 301–320.
[181] Kimberlé Crenshaw, "Race, Gender, and Sexual Harassment," *California Law Review* 65 (1991): 1467.
[182] Patricia Hill Collins ve Sırma Bilge, *Kesişimsellik*, çev. Ege Acar, (Ankara: Fol Kitap, 2023).

kolaylaştırır. Bu beş unsur, bu bölümde Türkiye'de feminist özne-oluş tarihinin nasıl tezahür ettiğini ortaya koymak için takip edilecek izleği ortaya koyar: Birinci olarak, Türkiye'de inşa edilen örgütlü kadın/feminist simge odakta olmak üzere, feminist özne ve patriyarka simgelerinin ilişkisel bağlamda çoğul temsilleri ortaya konacaktır. İkinci aşamada, bu simgelere atfedilen normatif anlatıların kuruluş sebepleri ortaya konacaktır. Üçüncü aşamada bu simgelerin temsilleri ve normatif temsillerin arasındaki baskı ve çatışmanın doğası incelenecektir. Dördüncü olarak Türkiye'de tarihsel olarak feminist özne-oluş ortaya konacaktır. Beşinci olarak ise tarihsel bir özne olarak Türkiye'de feminist öznenin keşisimsel varlığı ve deneyimleri ortaya konacaktır. Böylece feminist özne ve patriyarka arasındaki iktidar ilişkilerinin diyalektiği yoluyla feminist öznenin dönüşümünün tarih yolculuğunu görmek mümkün olacaktır. Böyle bir yol haritası ile öznenin deneyimin, özne ve öteki arasındaki diyalektik gerilimin ve maddi koşulların özne-oluş projesi üzerindeki etkisinin peşine düşmek, Beauvoir ve Sartre'ın, olumsal/zorunsuz tarih anlayışları ile de örtüşür. Bu bölümde incelenen beş unsur sırasıyla filozofların özne-oluş süreçlerinde çözümledikleri belirli anlara tekabül eder: birincisi özne ve öteki, ikincisi maddi koşullar ve practico-inert yapılar, üçüncüsü kaynaşık grup ve öznenin praksisi, dördüncüsü öznenin oluşan projesi, beşincisi örgütlü grup. Feminist öznenin dönüşüm tarihi örgütlü grubun kendi içinde practico-inert'e dönüşmesi, bu sebeple feminist öznenin hem kendi deneyimleri hem de patriyarka ve iktidar tarafından oluşturulan maddi koşulların etrafında yeni bir proje kurması, bu proje için praksis eyleme koyması ve tekrardan kaynaşık gruba, sonrasında da örgütlü gruba dönüşmesinin değişen koşullar altında yolculuğudur.

Yine de şunu belirtmek gerekir, Scott tarih anlayışında Beauvoir ve Sartre'den söylemin/dilin önemi konusunda farklı bir görüşe sahiptir. Söylem, özne-oluşta diğer yapılardan ve normlardan daha etkilidir.[183] Yine de öznenin deneyimi ve özne-oluşa etki eden maddi koşulların ortaya çıkardığı yapıları geri plana atmaz. Bu sebeple feminist öznenin dönüşümünün tarih yazımını yaparken, onun analiz yöntemini dönüştürerek kullanmak mümkündür. Sonuç olarak, Scott'a göre deneyimi görünür kılmak ve tahakküm ilişkilerinin varlığını açığa çıkarmak önemlidir fakat asıl mesele aralarındaki ilişkilerin ve mekanizmaların ortaya çıkmasıdır. Özne-oluş ve bu öznelerin deneyimlerinin nasıl üretildiğini ortaya koyan tarihsel süreçlere bakıldığında, yani deneyimler tarihselleşince, özneler de tarihselleşir.[184] Feminist tarih yazımı feminist praksisin bir formu olarak ortaya

[183] Sonia Kruks, "Going Beyond Discourse: Feminism, Phenomenology, and 'Women's Experience'," *Hypatia* 10, no. 1 (Kış 1995): 23.
[184] Scott, *Feminist Tarihin Peşinde,* 149.

çıkar.[185] Çünkü Scott'a göre "Siyaset tarih toplumsal cinsiyet alanında sahnelenmiştir."[186] Bu sebeple, Türkiye'de feminist öznelerin tarih yazımını yapmak bugün yaşadıkları deneyimleri, birbirleriyle ve toplumdaki diğer gruplarla ilişkilerini ortaya koymak için bize tarihsel bağlam ve bir bütünlük sağlar. Feminist tarih yazımında anaakım dönemselleştirme olarak kullanılan dalga metaforunu her zaman ilk akla gelendir. Dalga metaforunun kullanışlılığına ve eksiklerine bakmak, bu bölümde feminist öznenin dönüşümünün tarihini izlerken dalgalardan ayrılma sebebini ortaya koyar. Kullanışlılığı ve analitik kolaylaştırıcılığı dalgaların izlerinin feminist tarihyazımında her zaman yeri olmasını sağlasa da onu dönüştürmek ve zenginleştirmek bir *'practico-inert'* olmaması için praksistir.

3.4. Bir Dönemselleştirme Yöntemi Olarak Feminizmin Dalgaları: Kimlerin Hikayesi Yazılıyor?

Feminist düşünce ve hareketin tarih boyunca nasıl gelişip dönüştüğünü anlatırken 'dalga' metaforuna dayanarak yapmak hem Batı tarihinde hem de Türkiye tarihinde önemli bir kolaylaştırıcıdır. Bir şemsiye kavram olarak dalgaları en basit haliyle ortaya koymak gerekirse, Batı'da feminist hareketin birinci dalgası 1800'lerin ikinci yarısından 1920'lere kadar uzanır ve kadınların oy hakkı ve eşitlik isteğine dayanır. İkinci dalga, 1960'ların sonundan 1980'lerin sonuna kadar olan dönemde kadın ve erkek arasındaki farklılığa işaret eder. Üçüncü dalga ise 1980'lerin sonundan 2010'ların başına kadar olan süreyi kapsar ve kadınların kendi içindeki farklılıkları ön plana çıkarmaya odaklanır. Dördüncü dalga ise 2010'ların başından günümüze kadar olan kısımda, internetin önemli bir rol oynayarak dijital feminist hareketin varlığına ve gücüne işaret eder.[187]

Feminizmin dalgaları Batı feminist tarihi için bir meta-anlatı olarak kemikleşir, Batı merkezli tarih yazımının başvuru kaynağına dönüşür. Batı-merkezli anlatıya uluslararası feminist hareketin bir parçası olarak eklemlenebilmek amacıyla yerel feminizmlerin bu dönemselleştirmeyle paralel bir anlatı kurmaya yönelik bir eğilim vardır. Bu eğilim zamanla eleştirel bir dönüşüm geçirmeye başlar. Bir yanıyla feminist hareketi meşrulaştırabilmek için yerel feminizmlerin temel dalga dönemselleştirmesine dahil olma anlaşılabilir olsa da farklılıkların ortaya konulabilmesi açısından yerel feminizmlerin hikayesinin de görünür

[185] Ariella Rotramel, "Feminist Historiography," 301-302.
[186] Scott, *Feminist Tarihin Peşinde,* 95.
[187] Ania Malinowska, "Waves of Feminism," *The International Encyclopedia of Gender, Media, and Communication* 1 (2020): 1-7.

hale gelmesi önemlidir. Yani başta görünürlük ve aidiyet amacıyla uyumlanmaya çalışılan feminist dalga tarihselleştirmesi, artık yerelde feminist hareketlerin tarihinin özgünlüğünü görünmez kılmaya başlar.[188] Bir diğer yandan Batı'daki dalga metaforuna bağlı kalarak feminizmin tarihi yazılırken kimlerin temsiliyeti üzerinden yazıldığına bakınca anaakım feminist öznenin sınırlarının dışarıda bıraktığı feminist öznelerin hikayeleri de ortaya çıkar. Bu fark ediş, Batı deneyiminin bir meta anlatı olarak sabitlenmesiyle farklı feminist özne-oluşların tarihini görmenin engellendiğine yönelik bir eleştiridir.[189] Şunu reddetmemek gerekir ki Batı feminizminin dalga dönemselleştirmeleriyle olumsal olarak ortaklaşan anlarının olduğu görülür. Fakat farklılaşan yanlarının ortaya konmasıyla Türkiye'de feminizmin tarihinin dönemselleştirmeleri zaman içinde çeşitlenir, kendi anlatısını ve sesini kazanır. Bu eleştiriler, feminist tarih yazımının zenginleşmesine olanak sağlar. Bu bölümde Türkiye'deki feminist öznenin tarihi, dalga metaforundan kopuşla kendi tarihselleştirmesini bulur. Batı feminizminin tarihi sabitlendiği dalga dönemselleştirmesi ile ortaya konurken, Türkiye'de feminist öznenin tarihi dönüşümlerinin izlerini sürer. Böylece kopuş noktaları ve özgünlüğünü ortaya koymak kolaylaşır. Yine de önce, Türkiye feminizmini dalgalarla tarihselleştiren ana örneklere bakmak eksik olanı görmek ve dalga metaforuna yönelik eleştiriyi anlamak için yararlıdır.

Nükhet Sirman'ın 1989 yılında yaptığı dönemselleştirmeye göre feminizmin birinci dalgası 19. Yüzyılın ortalarında Osmanlı Devleti'nde Tanzimattan sonra başlayan, reformist Genç Türkler tarafından modernleşme döneminde kadınların eğitim hakkı üzerine başlar. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile başlayan ikinci dalga, vatandaş olarak modern kadın imgesi üzerine bir çalışmadır temel hak ve özgürlüklerin kazanılması ile sonlanır. 1980'lerde başlayan üçüncü dalga ise aktörleri kadın olan dalgadır ve hala devam etmektedir. Bu sebeple son dalgayı şekillendirmek ve özelliklerini net belirlemek kolay değildir.[190] Farklı bir dönemselleştirmeye giden Ayşegül Yaraman'ın 1992'de yaptığı çözümlemeye göre ise yine Osmanlı'da aynı dönemlerde başlayan ve Türkiye Cumhuriyeti'nde kadınlara temel hakların verilmesiyle sona eren birinci dalgadan sonra, 1970'lerde başlayan ve 1980'lerde

[188] Dalga metaforu tarihselleştirmesinin eksik kaldığına ve Türkiye'deki feminist tarihi ortaya koyarken yetersizliğine dair eleştiriler ve öneriler için bknz: Başak Tuğ, "Feminist Tarihyazımında Dalgaları Aşmak: 1930-1950 Arası Feminist Mücadelede Sabiha Sertel," içinde *İlk Yüzyılı Biterken Cumhuriyet: Demokratikleşme Momentleri, Sıradan İnsanlar ve Siyaset* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2024), 71-87., Sevgi Adak ve Selin Çağatay, "Revisiting feminist historiography on women's activism in Turkey: beyond the grand narrative of waves," *Women's Studies International Forum* 74 (Mayıs–Haziran 2019): 723-744.,

[189] Demet Gülçiçek, "Feminist Tarih ile İlişkilenmek: Dönemler, Tanımlar, Eklemeler," içinde *Feminist Eleştiri*, ed. Demet Gülçiçek ve Emine Erdoğan (İstanbul: Metis, 2022), 105-125.

[190] Nükhet Sirman, "Feminism in Turkey: A Short History," *New Perspectives on Turkey* 3 (1989): 1-34.

kendini tamamen gösteren toplum-devlet-patriyarka eliyle kendisine yüklenen görev ve sıfatlardan özgürleştirici yapısını 1960'ların cinsel özgürlük havasından alır. Bu dönem hala devam eder, Yaraman'a göre üçüncü aşama dediği gelecekte ise insanlığı cinsiyet ayrımı olmadan ve feminizme gerek kalmadan, insana atfedilen değerler ışığında bir gelecek bekler.[191] Bu dönemselleştirmeler Türkiye'de feminist hareketin oluşmasında ve tarihinde önemli noktalara değinse ve kritik çözümlemelerde bulunsa da farklı feminist öznelerin tarihlerinin eklendiği feminist literatür ile güncellenmeye ihtiyaç duyar. Bu sebeple bu çalışmada farklı bir yol izlemek ve Türkiye feminizmi için bugünden bakarak yeni bir tarihselleştirme yapmak gerekir. Özetle, Türkiye feminist hareket tarihinde dalga metaforu ile tarihselleştirme yapıldığında birinci dalga Tanzimat döneminden sonra başlar ve temel hakların kazanıldığı 1935'te sona erer. İkinci dalga 1980'den sonra başlar ve 1990'larda sona erer. Bu iki dalga arasında tamamen bir sessizlik ve boşluk var gibi görünse de hak istemi ve eşitlik için çalışmalar devam eder. Üçüncü dalga ise kesişimsellik ilkesinin etkisiyle, Kürt ve İslamcı kadınlar gibi farklı kimliklerle kendini tanımlayan kadınların harekette yer almasıyla 1990'ların sonundan 2010'ların başına kadar olan süreci kapsar. Dördüncü dalga feminizm ise dijital aktivizmin feministlerin işlevsel olarak kullandığı bir yöntem olmasıyla birlikte 2010'ların ortalarından itibaren Türkiye'de kendisini gösterir. Nancy Hewitt'e göre, yeni dalgalar dönemsel olarak aktivizm patlamalarının tanımlanabilmesi için bir araç olduğu kadar, her dalgaya ait feministlerin kendilerinden öncekileri gördükleri ve onların bıraktıkları mirası geliştirdikleri bir alan olarak ortaya çıkar.[192] Fakat bu bakış açısı ilerlemeci tarihe aittir, birazdan tartışılacağı üzere, tarihin sadece ileriye doğru aktığı varsayımıyla birlikte dalgaların birinin bitip diğerinin başladığı ve yeni dalganın diğerini geçtiği fikrine dayalıdır.

Sistematik olarak sessizleştirilmiş kadınların tarih içindeki konumlarını değiştirmek için anlaşılır, bir bakıma kolaylaştırıcı bir tarih yazımı yapmak için dalga metaforu kullanışlı ve sistematik bir yapıdır. Yine de Türkiye'de feminist özne ve praksisin geçirdiği dönüşümleri anlamak için dalga metaforuna dayalı bir tarihselleştirme yönteminden kopuş yaratmanın sebeplerinden bahsetmek gerekir. Bu sebeple bölümün bu kısmı, Dalgaların kolaylaştırıcı olduğu kadar kolaya kaçmaya, temsiliyet ve görünürlük açısından anaakım olanı sabitlemeye sebep olan yönlerine işaret eden uyarılar sayesinde, kolayın bataklığına

[191] Ayşegül Yaraman-Başbuğu, *Resmi tarihten kadın tarihine: elinin hamuruyla özgürlük*, (İstanbul: Bağlam, 2001).
[192] Nancy A. Hewitt, "Feminist Frequencies: Regenerating the Wave Metaphor," *Feminist Studies* 38, no. 3 (2012): 658-680.

düşmeden, gözden kaçan yerleri görerek nasıl bir tarih yazımı yapılır sorusunun cevabını arar.

Feminist dalgalar ile tarihi dönemselleştirmek, bir anlamda keskin sınırlarla birbirinden ayrılmış birbirinden bağımsız olayların ve düşüncelerin art arda konulmuş hali gibi görülmesine sebep olmuştur. Aksu Bora'ya göre bu tür bir dönemselleştirme müfredatlaşmaya ve ezber bilgiye dönüşür.[193] Fatmagül Berktay, dönemselleştirmelerin her ne kadar pedagojik olarak anlamayı kolaylaştırma yanı olsa da dönem ve dalgalar arasında belirli toplumsal nedenlere dayanan süreklilikler, kopuşlar, iç içe geçişler ve birlikte varoluşlara dikkat etmemiz gerektiğini vurgular.[194] Berktay, Gramsci'nin "hatırlamak direnmektir." sözünü hatırlatırken şunu vurgular: Bu dönemselleştirmenin görünür olmak ve kendi geçmişini aramak için yapıldığını unutmamak gerekir.[195]

Metaforlar kavramların sınırlarını genişletir ve anlamayı kolaylaştırır fakat metaforun yine de bir metafordan başka bir şey olmadığını bilmek gerekir.[196] Batı'da ve Türkiye'de feminist hareketi dalgalarla açıklarken çoğunlukla Kuzey Amerika/Küresel Kuzey/Batı Avrupa feminist hareketine uyan bir dönemselleştirmeyi kullanmak, Türkiye'de yaşanan feminist hareketi anlamlandırmak için eksik kalır. Çünkü dünyanın farklı yerlerinde olduğu gibi Türkiye'de de başka şekillerde ve başka sorunların da ortaya çıkışıyla şekillenir. "İlla metaforlarsa ben akıntılardan bahsetmek isterim ya da farklı öncelikleri farklı yaklaşımlarla iplik iplik örebileceğim şeyler var."[197] Benzer bir şekilde Demet Gülçiçek de renkli ipliklerin yuvarlandığı bir yumağa benzetir: "ben feminist hareketlerin tarihini küçüklü büyüklü, çok renkli ipliklerin yuvarlandığı bir yumak olarak tahayyül ediyorum. Yumakta renklerin farklılığını görebilirsiniz ama nerede başladığı nerede bittiği belli değildir. Yumağı biraz açmaya çalıştığınızda, yani kadın hareketlerini analize giriştiğinizde, hangi ipin daha kısa hangisinin daha uzun olduğunu tespit etmek zordur çünkü bunlar çoğunlukla birbirine düğümlenmiştir."[198] Burada ben de bir süredir feminist hareketin farklı desenlerin, farklı kumaşların bir araya gelerek anlamlı bir bütün oluşturması, feminizmlerin beş benzemez

---

[193] Aksu Bora, "Feminizmin Dalgaları," içinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünceler: Feminizm*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 506.
[194] Fatmagül Berktay, "Osmanlı'dan Bugüne Kadın Mücadele Tarihine Bir Bakış," Academy in Exile, 12 Ekim 2020, YouTube videosu, https://www.youtube.com/watch?v=9GivD4ddykg&ab_channel=AcademyinExile.
[195] Fatmagül Berktay, "Tarihin Cinsiyeti," History+, 14 Ekim 2021, YouTube videosu, https://www.youtube.com/watch?v=lStReX8-TmI&ab_channel=history%2B
[196] Aksu Bora, "Feminizmin Dalgaları," 506.
[197] Aksu Bora, "1970'lerden Günümüze Dünyada ve Türkiye'de Feminist Hareket," Academy in Exile, 12 Ekim 2020, YouTube videosu, https://www.youtube.com/watch?v=7d9pf2KUqYI&ab_channel=AcademyinExile
[198] Demet Gülçiçek, "Seksenli Yılların Feminist Kadın Hareketleri: Kişiseli Politik Yapmak," içinde *Türkiye'nin 1980'li Yılları*, ed. Mete Kaan Kaynar (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2023), 775.

olsalar bile bir arada durabilme, dayanışma becerileri ile kırkyama işine *(patchwork)* benzediğini düşündüğümü eklemek isterim. Feminist hareketi benzettiğimiz bu metaforlara bakınca, farklı olmasına rağmen ayrıksı olmayan, dikkatli baktıkça detayına indikçe bir bütüne dönüşen ve birlikte bir anlam yaratan şeyler olduğunu görürüz.

Deniz Kandiyoti dalgaları kolaylaştırıcı şematik bir araç olarak aldığını belirtir ve bu aşamaların yapay olduğunu çünkü düşüncesel olarak bir dalgaya özgü bir fikrin ya da mücadelenin başka bir dalgada da görüldüğünü yani birbirine geçtiğini ekler.[199] Julia Kristeva kadınların zamanında dalgaların birbiri ardına sıralanan dönemler olmadığını, tutumlardan bahsedildiğini ve bu tutumların da zaman zaman iç içe geçmiş olduğundan bahseder.[200] Aksu Bora buradan yola çıkarak birinci dalganın eşitlik ikinci dalganın fark ve üçüncü dalganın kadınların kendi arasındaki fark meselelerinden inşa edilen bir müfredatlaşma ve basit bir ezber olduğunu söyler ve şu sorunun önünü açar: "eşitlik ve farklılık birbirinden ayrı düşünebileceğimiz şeyler midir?"[201]

Alev Özkazanç feminizmin zamana ve zemine uygun farklılaşmalar yaşayan bir süreklilik içinde evrildiğinden bahseder. Ona göre dalgalardan bahsetmeyi mümkün kılan ise birinci ve ikinci dalga arasında yaşanan geri çekilme ve gerileme olarak bir boşluk varmış gibi görülmesidir. Bu durum ikinci dalganın gelişini görmeyi kolaylaştırmıştır. Fakat üçüncü ve dördüncü dalganın arasını ayırt etmek, sert çizgilerle ayırmak mümkün değildir.[202] Aksu Bora ise birinci ve ikinci dalgalar arasında bir boşluk olduğu söylenen süreçte hiçbir şey olmamış gibi görülmesine rağmen görülmeyenin çokluğundan bahseder. Bu dönemde Türk Kadınlar Birliği'nin meclise gönderdiği 12 kadın milletvekilinin yasa önünde eşitlik talepleri ile sundukları öneriler ve edebiyat alanında üreten kadınlar önemli örneklerdir.[203] Başak Tuğ bir diğer 'gözden kaçan' örneği, bu dönemde Sabiha Sertel'in yürüttüğü çalışmaları gün yüzüne çıkarır.[204] Aksu Bora, ikinci dalga feministlerin birinci dalgadan, 'anneannelerinin varlığından', ancak 1990'larda Aynur Demirdirek ve Serpil Çakır'ın çalışmaları sonucunda haberdar olduklarını ve öncüllerinin sadece sol hareket değil aynı zamanda daha eskiden,

[199] Deniz Kandiyoti, "Dalga tanımlamasının feminist harekete katkısı var mı?" Bilim akademisi, 11 Mart 2022, YouTube videosu, https://www.youtube.com/watch?v=taDc3XV3GjM&list=PLmUZF7kWHsRdMUDezgK-bqeI_633l0pxu&index=2&t=3s&ab_channel=BilimAkademisi
[200] Julia Kristeva, "Kadınların Zamanı," çev. İskender Savaşır, *Defter* 21 (1994): 7-29
[201] Aksu Bora, "Barışın Ekolojisi Buluşmaları- Feminizmin Dalgaları," Kültürhane, 27 Nisan 2019, YouTube videosu, https://www.youtube.com/watch?v=e_ZIjju2xoE&t=5450s&ab_channel=K%C3%BClt%C3%BCrhane
[202] Alev Özkazanç, "Feminizm Tarihi," ODTÜ Tarih Topluluğu, 6 Mart 2021, YouTube videosu, https://www.youtube.com/watch?v=KlXWVh2kVLo&ab_channel=ODT%C3%9CTarihToplulu%C4%9Fu
[203] Aksu Bora, "Barışın Ekolojisi Buluşmaları- Feminizmin Dalgaları
[204] Tuğ, "Feminist Tarihyazımında Dalgaları Aşmak," 71.

Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e uzanan bir tarihten geldiğini fark ettiklerini anlatır.[205] Bu bir hatırlama ve takdir etmeyle birlikte, tarihsel sürekliliği fark etmenin ta kendisidir.[206] Dalga yerine kuşak ya da nesil kavramsallaştırmasının, bir döneme ait özelliklerin bütününe işaret etmesi özelliğiyle bağlam açısından daha sürdürülebilir olduğu önerisi burada öne çıkar.[207] Böylece feministlerin büyükanne, anneanne, anne olarak benimsediği geçmişleri ile bağlantı kurma yani tarih ile ilişkilenme biçimleri güçlenir.

Dalga metaforunun kullanılış biçimiyle, feminist siyasetin özgül yapısı, "çok katmanlı, çok kahramanlı ve çok dilli olması" özellikleri feminizmin ortaya çıktığı toplumsal bağlamların çoğulluğunu görme, dışarıda kalanlar ve görülmeyenlerin olması konusunda işi zorlaştırır. Yine de dalga dalga ilerleyen, geri çekilse de sonra yükselen bir hareket olarak hayal etmek bu zorlukları kolaylaştırıcıdır.[208] Akıntı, nesil, kuşak gibi müdahalelerle dalga metaforunun dışarıda bıraktığı ya da görülmeyen kıldığı ne varsa ortaya konarak feminist tarih yazımı zenginleşir. Bu sebeple her ne kadar alışılagelmiş bir şekilde kullanılacak olsa da bu metafor artık kendine dikkat edilecekler listesi edinir, öğrenerek devam eder. Dalga metaforunun görmeyi güçleştirdiği yerde feminist tarih yazımının incelikli çabası, görülmeyenleri, dışarıda kalmış deneyimleri içererek tarihe ve kadınlara ve feministlere kazandırır. Tarihin lineer akışının olamaması, feminist hareket ve düşüncenin çoğulluğu ve dünyanın farklı yerlerinde farklı şekillerde yaşanıyor oluşu, bu esnekliğe ihtiyaç olduğunun göstergesidir. Bu sayede feminizmler kendi geçtikleri yolları ve çeşitliliklerini benimseyerek Batı feminizmini yakalamaya, ona benzemeye çalışmadıklarını, sadece onunla birlikte güçlendiğini oraya koyar. Kamusal alan talebi, eşitlik istemi, farklılık, kesişimsellik gibi iki tarihin ortaklaştığı noktaların olması, olumsal şekilde birleşim noktaları sağlasa da feminist özneler bu durumlara farklı koşullarda sahip olur. Farklılaşan bir diğer yer de feminist öznelerin bu durumlarla ne yapacağıdır. Ne yapacaklarına dair seçenekler de kendi varoluş projeleri, bun uygun ortaya koyacakları praksisleri ve maddi koşullara dayalı yapılar ile ötekilerinin konumlanmalarına göre belirlenir.[209] Bunun sonucu olarak, Türkiye'de feminist

[205] Aksu Bora, "Barışın Ekolojisi Buluşmaları- Feminizmin Dalgaları
[206] Aksu Bora, "Feminizmin Dalgaları," 508.
[207] Aylin Görgün Baran, "Feminizmin Gelişim Serüveni: Dalga Yerine Kuşak Diyelim mi?", Koç Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi (KOÇ-KAM), 13 Ocak 2021, Erişim tarihi 15.03.2024, https://kockam.ku.edu.tr/feminizmin-gelisim-seruveni-dalga-yerine-kusak-diyelim-mi-aylin-gorgun-baran/
[208] Aksu Bora, "Feminizmin Dalgaları," 511.
[209] Toril Moi, buna benzer bir örneği Beauvoircı bir düşünüşle kadınlık ve annelik gibi konularda biyolojik gerçekliğin gerçek olduğunu fakat tek başına bir anlam ifade etmediğini, önemli olan bu gerçekliğin toplumsal, kültürel ve patriyarka gözünde nasıl anlamlandırıldığı ve nasıl bir sembol yüklendiği üzerinden farklı deneyimlere yol açtığını söyler. Toril Moi, "What Is a Woman?," *London Review of Books* 15, no. 3 (11 Şubat 1993): 3.

özne ne dalga tarihlerine ne de dalgaların getirdiği özneleşmelere tam uyar. Kendi hikayesi vardır.

3.5. Türkiye'de Feminist Öznenin Dönüşümünün Tarihi

Tarih, patriyarkanın kadınları kontrol edilebilmek için çeşitli yöntemlerle etiketlendirilmesi, marjinalize edilmesi, yok sayılması ve yok edilmesi için kullandığı alanlardan biridir. Sistematik olarak kullanılan ve zamanla sadece biçimleri değişen bu kontrol etme çabasını, orta çağ dönemi cadı avlarına kadar dayandırmak mümkün. Silvia Federici'ye göre cadı avlarının bu kadar yaygın bir şekilde gerçekleştirilmesinin birkaç sebebi var: dönemin çitleme hareketine direnen kadınların topraklarını ele geçirmek, cinsel açıdan özgür davrananları fişleyerek kadın cinselliğini kontrol etmek, yoksul ve şifacı olanları fişleyerek güç kazanmalarını engellemek, kapitalist topluma geçişte yaşlı ve emeği sömürülemeyecek olanları toplumdan temizlemek ve en önemlisi diğer kadınları bu kadınlarla dayanışma ihtimallerini ortadan kaldırmak için yıldırmak.[210] Kadınların, özellikle de feministlerin peşini bırakmayacak olan çirkin, bekar, öfkeli cadı imgesi o zamanlardan günümüze bir miras olarak gelir ve feministler "biz yakamadığınız cadıların torunlarıyız." diyerek bu miti sahiplenir. Bu bölüm, bu mitin dönüşümünün hikayesini anlatır.

Türkiye'de feminist öznenin dönüşümünün tarihi, Batılı dalga dönemselleştirmesinden nasıl ayrıldığını da göstererek dönemselleştirilir. Varoluşçu bakış açısıyla Türkiye'de feminist öznenin varoluş projesi, dönüşümü, varoluşunu etkileyen maddi koşullar/yapılar ve ötekisi ile mücadelesinin kendine özgü tarihine odaklanılır. Bu bölüm, Türkiye'de patriyarkanın ve iktidar pratiklerinin dışarıda bıraktığı özneyi nasıl bir 'öz'ün içine hapsetmeye çalıştığı, onunla mücadele eden feminist öznenin bu dayatmayı reddetme praksisi ve kendisi için kurduğu proje etrafında dönüşen feminist öznenin tanımı ve sınırlarının bir tarihidir.

[210] Silvia Federici, *Cadılar, Cadı Avı ve Kadınlar,* çev. Bilge Tanrısever (İstanbul: Otonom, 2019)., Silvia Federici, *Caliban ve Cadı: Kadınlar, Beden ve İlksel Birikim,* çev. Öznur Karakaş (Fol Kitap, 2023).

3.6. Kadınların Uyanışı: Kadınlar Eşitlik ve Kamusal Alanı İstiyor

3.6.1. Batı'da birinci dalga feminist öznenin var oluşu ve kökleri

Feminist tarihin miladı olarak aldığımız bütün örnekler ve izler kadınların toplumsal hayattaki eşitsizliği işaret ediş ve reddediş anlarına denk gelir. Kadınların erkeklere göre dezavantajlı olmalarına toplumdaki yerleri ve onlara sağlanmayan eğitim imkanlarının sebep olduğunu, aslında erkeklerle aynı akla sahip olduklarını *Hanımlara Ciddi Bir Öneri* isimli yazısında öne süren Mary Astell, 17. yüzyılın ilk yarısında ilk defa sistematik bir feminist çözümleme ortaya koyar.[211] Benzer bir biçimde, Fransız Devrimi'nden tam iki yıl sonra Olympe de Gouges *Kadın ve Kadın Yurttaşın Hakları Bildirgesi'ni* yazdığında, devrimin özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ilkelerinin sadece belirli bir sınıfa ait erkekler için geçerli olmasına karşı çıkar. Çünkü kadınlar ve siyahlar devrimin kazanımlarından dışlanır.[212] Bildirge, kadınlar için erkeklerle aynı haklara sahip olmayı talep eder. Kadın ve erkeğin eşit olduğu ve toplumsal farklılıkların sadece genel yarar için kabul edilebileceğine[213] vurgu yaptığı metinde ceza alırken eşit olan kadınların temsilde de erkeklerle eşit olmalarını talep eder: "Kadınların idam sehpasına götürülme hakkı varsa… kürsülere çıkma hakları da olmalıdır."[214] Olympe de Gouges'in erkeklere, "söyleyin bana benim cinsimi ezme hakkını size kim verdi? Gücünüz mü yetenekleriniz mi?"[215] seslenişi siyasal alanda kadının siyasal alandaki temsili için ilk feminist oyunbozanlığı[216] yaptığını gösterir. Bu ilerici fikirleriyle tehlikeli olduğu ve devrimi tehlikeye attığı öne sürülerek idam edilir. Aynı dönemlerde Mary Wollstonecraft'ın "ya doğa insanla insan arasında büyük bir fark gözetmiş ya da dünyaya şimdiye kadar egemen olan medeniyet son derece taraflı davranmış"[217] diyerek kadınların neden erkeklerle eşit haklara sahip olması gerektiğini tartışır. Böylece kadınların eşit hak talep edebilecekleri, etmelerinin neden gerekli olduğuna dair kadınların erkeklerle, devletlerle ve toplumlarla arasındaki toplumsal sözleşmeye yönelik eleştirel tartışmaların açılması, birinci dalga feministleri için yol gösterici olur. Yaklaşık yüzyıl sonra Harriet

---

[211] Valeria Bryson, *Feminist Politika Teorisi*, çev. Aylin Gülaşık, (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2019), 22.
[212] Gisela Bock, *Women in European History,* çev. Allison Brown, (Oxford: Blackwell Publishing, 2002), 53.
[213] Olympe de Gouges, *Femme, réveille-toi! Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne* (Paris: Gallimard, 2014), 24.
[214] de Gouges, *Femme, réveille-toi!,* 25.
[215] de Gouges, *Femme, réveille-toi!,* 22.
[216] Feminist killjoy: toplumun normlarından rahatsız olup bunları belirterek etrafa rahatsızlık vermek, keyif kaçırmak. Bknz: Sara Ahmed, *Feminist Bir Yaşam Sürmek*, çev. Sümer Aydaş (İstanbul: Sel Yayınları, 2018).
[217] Mary Wollstonecraft, *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi*, çev. Deniz Hakyemez, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,2019), 9.

Taylor ve John Stuart Mill kadın erkek eşitliğine dair yazılar yazarken,[218] Friedrich Engels kadınların aile, mülkiyet ve toplum üçgeni arasındaki yerine dair çözümlemelerde bulunur.[219] Farklı ideolojik bakış açılarıyla 'kadın sorunu' kendisinden bahsettirmeyi bu dönemde başlar ve tartışmaya açılır.

Düşün dünyasında, metinler üzerinden ve entelektüel salonlarda kadınların eşitlik ve eğitim hakkı üzerine konuşulanlar ilk meyvesini 1800'lerin ortasından başlayarak 1900'lerin ilk yarısına kadar olan süreçte örgütlü feminizmin uyanışı ile verir. Vatandaşlık ve söz söyleyebilmek beyaz erkeklerin doğal olarak sahip olduğu bir haktır, bu sebeple kölelik karşıtı hareketler ve feminist karşı çıkışlar aynı döneme denk gelir.[220] Bu dönemde feminizmin anneanneleri ortaya çıkar, orta sınıf beyaz kadınların eşit oy hakkı talebi gündeme gelir. Bu hareket liberal olarak yorumlansa da temelde savunular bireysel hak yerine toplumsa yarar üzerinden yürütülür.[221] Aynı dönemde tamamen özerk olarak siyah kadınlar da kendi oy hakları için mücadeleye başlar.[222] Bu mücadele tek yönlü değildir, kölelik karşıtı hareketle iç içe geçmiştir ve Angela Davis'in deyimiyle 'yeni bir kadınlık' yaratılmaktadır.[223] Bu dönemde beyaz feminist kadın hareketi siyah feministlerin mücadelesi ile ilgili kendi içinde homojen bir tutuma sahip değildir. Yine de feminizmin öznesi olan kadının tek bir simgeye denk geldiği fikrinden vazgeçmek ve keşisimselliğin varlığını görmek için yeterli sayılır.[224] Özellikle beyaz erkeklerin, siyah erkeklerin oy hakkı talebini beyaz kadınlarınkinden daha makul gördükleri bir ortamda kesişimsel tahakkümler bütünü kendini bütün gücüyle gösterir ve bu farklı feminizmlerin farklı mücadeleler geliştirmesini sağlamıştır.[225] Sokaklara dökülen, eylemler yapan ve bu uğurda ölen bu kadınlar, ailesine bağlı evinin hanımı, leydi olarak makbulleştirilen kadından çok uzak bir yere konumlandırılır: ironik olarak süfrajet[226] ismi takılan bu kadınlar, çirkin, akıl sağlığı

[218] Rosemarie Botts Tong ve Tina Fernandes, *Feminist Düşünce*, çev. Beyza Sümer Aydaş (İstanbul: Sel Yayınları, 2021), 34-35.
[219] Friedrich Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, çev. Erken Özalp* (Yordam Kitap, 2019).[220] Valeria Bryson, *Feminist Politika Teorisi*, 57-67.
[220] Valeria Bryson, *Feminist Politika Teorisi*, 57-67.
[221] Valeria Bryson, *Feminist Politika Teorisi,* 144.
[222] Nell Irvin Painter, "Sojourner Truth," içinde *The American Radical*, 25-32. (Routledge, 2013).
[223] Angela Davis, *Kadınlar, Irk ve Sınıf*, çev. Selda Arit (Ankara: Heretik Yayın, 2019).
[224] Hagar Kotef, "On Abstractness: First Wave Liberal Feminism and the Construction of the Abstract Woman," *Feminist Studies* 35, no. 3 (2009): 495-522.
[225] Judith Hole ve Ellen Levine, *Rebirth of Feminism*, (New York: Quadrangle Books, 1971), 3.
[226] İngilizcede oy hakkı anlamına gelen suffrage kelimesine küçültme eki takılarak oluşturulmuş, küçük oycuklar gibi küçümseyici bir anlama sahiptir. Fakat feministler bu kelimeyi sahiplenmiş ve pejoratif anlamını yok etmiştir.

yerinde olmayan, arıza çıkaran yabani kadınlar olarak adlandırılır.[227] Politik bir özne olarak kamusal alana çıkış mücadelesi bu şekilde başlar, 1900'lerin başından itibaren oy hakkını kazanırlar.

Aynı dönemlerde, Marksistlerin teorinin içinde 'kadın sorunu' Clara Zetkin ve Rosa Luxemburg tarafından August Bebel'in *Sosyalizm ve Kadın* eserinin açtığı yolda tartışılmaya ve toplantılarda, kongrelerde işçi kadınların hakları üzerinden gündeme getirilmeye başlar. Fakat, oy hakkı mücadelesinde 'burjuva feministlerle' dayanışma göstermezler.[228] Zetkin, Marksist hareket içinde 'kadın sorununu' gündeme alınmazken bile çıkardığı *Eşitlik* dergisiyle sosyalist kadın hareketin önünü açar.[229] Yine de 8 Mart'ın Uluslararası Kadın Günü olması, 1910'da gerçekleştirilen Uluslararası Sosyalist Kadınlar Kongresi'nde Zetkin tarafından önerilir.[230] Tarihin bu diliminde farklı seslerin benzer bir karşı çıkışla partiyarkal normlara, iktidar pratiklerine ve onun getirdiği toplumsal koşullara eleştiri getirdiğini ve farklı bir hayatın mümkünlüğünün hayalini kurduğu görülür.

3.6.2. Türkiye'de feminist öznenin uyanışı: Yıkılan imparatorluğun vitrininden erken dönem cumhuriyetin vitrinine, vitrin camlarını yıkmak

3.6.2.1. Geç Osmanlı'da kadınların praksisi: Modernleşme projesinin vitrini olmayı reddetmek

Türkiye'de feminist hareketin uyanışının karakteristik yapısını ise yıkılmakta olan bir imparatorluk ve yerine kurulan bir cumhuriyetin getirdiği patriyarkal kodlar ve iktidar pratiklerinin yapılarına karşı örülen bir dayanışma ve direniş praksisi oluşturur. 1800'lerin ortası geç Osmanlı politik hayatında da hareketliliğin başladığı bir dönem olarak görülebilir. Bunun başlıca sebebi son dönemlerine girmiş Osmanlı'nın değişen dünyanın ulus-devletleşme çağına ayak uydurmak için reformlara yönelmiş olmasıdır.[231] Özellikle Tanzimat Fermanı'ndan sonra ülkenin düşünsel hayatının özgürlük ve Batılılaşma isteği

[227] Rosamund Billington, "Ideology and Feminism: Why the Suffragettes were 'Wild Women'," *Women's Studies International Forum* 5, no. 6 (1982).
[228] Valeria Bryson, *Feminist Politika Teorisi*, 179-193.
[229] Lise Vogel, "Marxism and the Oppression of Women: Toward a Unitary Theory," içinde *Marxism and the Oppression of Women* (Brill, 2013).
[230] Çiğdem Çidamlı, "Bir ayrışma ve bütünleşme öyküsü: 8 Mart, 2. Enternasyonal ve Sosyalist Kadın Hareketi," *Kadın Savunma Ağı*, 6 Mart 2020, Erişim tarihi 16.03.2024, https://kadinsavunmasi.org/bir-ayrisma-ve-butunlesme-oykusu-8-mart-2-enternasyonal-ve-sosyalist-kadin-hareketi-cigdem-cidamli/
[231] Roderic H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876* (Princeton University Press, 1963), 3-52.

birçok fikre kapı açmıştır. Bu istem, devlet yapılanmasında, yönetim biçiminde ve toplumda birtakım değişimlerin önünü açacak modernleşmeye dair projeler bütünüdür. Şunu belirtmek önemlidir, önü açılan bu yeniliklerin belirli bir amaca hizmet etmesi önemlidir: çağdaşlaşmaya.[232] Milliyetçi akımın cemaat-ulus inşası, kadınların kimliklerinin toplumsal değişimin bir parçası olarak değiştirmelerine ve bazı özgürlükleri yine aynı çerçevenin içinde elde etmelerini sağlar.[233] Sınırları buradan çizilen bir aydınlanma dalgasında kadınların uyanışı ise ancak bu proje dahilinde kabul edilir. Hukuk, eğitim, giyim, çalışma ve toplumsal yaşam gibi birçok konuda kadınların gündelik yaşama dair dergiler çıkarması, hayır ve yardım derneklerinde aktif olmaları bu sınırlara dahildir. Bu dönemde kadınların taleplerini, toplumsal, siyasal ve gündelik yaşama dair düşüncelerini ve eleştirilerini ortaya koyan en önemli mecra *Kadınlar Dünyası* dergisi olmuştur. Buradaki yazılar kadınların dünyaya ve kendilerine bakış açıları konusunda önemli ipuçları verir.[234] Fakat şunu unutmamak gerekir ki, kadınların hak ve kamusal alanda var olma talepleri, normatif toplumsal cinsiyet rollerine dair eleştirileri üzerinden feminist mücadeleyi örgütlemeleri, kendilerine verilen alanla yetinmemeleri kendi iradelerinin bir sonucudur. Nitekim sadece kamusal alanda kendilerine alan inşa etmekle kalmamış, aynı zamanda bu dönemde erkekler tarafından çıkarılan dergi ve gazetelerde de hem siyasete dair güncel konularda hem de kadınlarla ilgili konularda yazılar kaleme alırlar.[235] Daha öncesinde ev içinde anne ve eş rolünde olan kadınların kamusal alanı talep etmeleri için seçtikleri yol ilk başta basındır. Özellikle dergiler ve gazeteler, kadınların sorunlarını anlatmak, buldukları çözüm yollarını paylaşma yöntemiyle bilinçlendirme faaliyetleridir. Bu hareketlilik, toplumda belirli bir ayrıcalığa sahip zengin ve okumuş zümreye ait olan kadınların erişebildiği bir ayrıcalıktır. Batı feminizmindeki orta sınıf beyaz kadınlara muadil olarak, Avrupa'ya seyahat edebilen, okuma ve dil bilen iyi eğitilmiş ayrıcalıklı ve seçkin zümrenin aydınları olarak düşün hayatında yer almaya başlar.

Tanzimat'ın ilanıyla beklenen kadınların eğitim ve siyasal hakları üzerine beklenen hiçbir gelişmenin gerçekleşmemesi kadınlara 'Kadın ilerlemesini kimden bekleyelim?'

---

[232] Ayşegül Yaraman-Başbuğu, *Resmi tarihten kadın tarihine: elinin hamuruyla özgürlük*, (İstanbul: Bağlam, 2001), 22.
[233] İpek Bahar Karaman-Yılmazgil, "Women's Imagined Communities: Constructing New Nation and New Women in the Late Ottoman Period," *Turkish Studies* (2025): 807-27., Ayşegül Baykan ve Belma Ötüş-Baskett, *Nezihe Muhiddin ve Türk Kadını,* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999), 20-22.
[234] Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi* (İstanbul: Metis Yayınları, 2016)., Aynur Demirdirek, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi,* (Ankara: Ayizi Kitap, 2011)., Mithat Kutlar, *Nuriye Ulviye Mevlan ve Kadınlar Dünyası'nda Kürtler,* (İstanbul: Avesta Yayınları, 2010)., Hülya Osmanağaoğlu, *Feminizm Kitabı: Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Seçme Metinler* (İstanbul: Dipnot Yayınları, 2015).
[235] Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, 77.

sorusu etrafında tartışmalarının yolunu açar.[236] İyi bir kadın ve iyi bir eş olmanın, yani toplumun onlara yüklediği görevleri kabul etmekle beraber, *Hanımlara Mahsus Gazete* yoluyla Fatma Aliye, erkeklerle kadınları kıyaslayarak toplumdaki konumları sorgular, kadınların gelişmesinin önündeki en büyük engellerden birisi olarak erkeklere işaret eder.[237] Kadın simgesi Müslüman kadınların erkekle eşit olmadığı, erkeğin birden çok eşinin olabildiği, kadınların kamusal alanda örtünmesini gerektiren Osmanlı toplumunda iyi bir eş ve anne olma simgeleri ile bütünleşir. Kadınların var olabildiği özel alan, ailenin içi ve evdir. Eğer kamusal alana dahil olacaklarsa, örtünmeleri gerekmektedir ki, kadınları başkaldırmaya iten mücadele alanlarından birisi de bu konudur.[238] Bazıları kendilerini feminist olarak tanımlamasalar bile, eşitsizliklere karşı eleştirel bir tavır takınırlar. Yine de İslami değerleri ve toplumsal normları da idealize ederek geçmişe ve geleneklere yatırım yaparlar.[239] Kandiyoti'ye göre İslam kültürel kimliğin belirleyeni olduğu için, İslami uygulamaların baskıcı yönlerinin İslamiyet'le alakalı olmadığını öne sürerek anlatı kurarlar.[240] Gayrimüslim kadın gruplarından özelikle Ermeni kadınlar bu dönemde etkinlerdir, kendi cemiyetlerince eş, anne, kız kardeş gibi aynı simgelerle kuşatılırlar, fakat bu simgeler onların kamusal alana daha aktif bir şekilde girerek çağdaşlaşmalarının bir yolu olarak yine belirli sınırlarda kabul edilir. Yazmaları, kadına yüklenen bir erdem olan sessizliği bozduğu için, Gayrimüslim olmalarıyla da birleşince, ahlaksızlıkların yolunu açmak olarak algılanır. Bunun yanı sıra Gayrimüslim kimlikleri ile farklı bir hukuka tabiidirler.[241] Bu sebeplerin hepsi birleşince, feminizmin 'bir adalet feryadı' olduğu düşüncesi Ermeni kadınların mücadelelerinin temelini oluşturur.[242] Bu dönem feminist mücadelenin etkin unsurlarından bir diğeri ise Gayr-ı Türk halklardan olan Kürtlerdir. Bütün kadınlara açık, dil din ve etnik ayrımcılık içermeyen bir yayın hayatı olmasına özen gösteren *Kadınlar Dünyası* Kürt kadınlarının yazılarına bir alan açar. Dönemin Türkçülük akımından uzak farklılıkların farkında olarak çoğulluğu kucaklayan bir temsil alanı yaratmak, şehirli ve

[236] Aynur Demirdirek, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının,* 59.
[237] Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, 69.
[238] Zeynep Hanım, *Bir Türk Kadınının Avrupa İzlenimleri*, (İstanbul: Everest Yayınları, 2016), 89.
[239] Ebru Aykut, "İfratla Tefrit Arasında Müslüman Osmanlı Kadınları ve Feminizm," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünceler: Feminizm*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 58.
[240] Deniz Kandiyoti, *Contemporary Feminist Scholarship and Middle East Studies, Gendering the Middle East*, der. Deniz Kandiyoti, (London: I.B. Taurus, 1996), 9.
[241] Lerna Ekmekçioğlu, *Bir Adalet Feryadı: Osmanlı'dan Türkiye'ye Beş Ermeni Feminist Yazar: 1862-1933* (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2006), 117-48.[242] Melissa Bilal, Lerna Ekmekçioğlu ve Belinda Mumcu, "Hayganuş Mark'ın (1885-1966) Hayatı, Düşünceleri ve Etkinlikleri: 'Feminizm: Bir Adalet Feryadı'," *Toplumsal Tarih* 15 (2001): 48-56.
[242] Melissa Bilal, Lerna Ekmekçioğlu ve Belinda Mumcu, "Hayganuş Mark'ın (1885-1966) Hayatı, Düşünceleri ve Etkinlikleri: 'Feminizm: Bir Adalet Feryadı'," *Toplumsal Tarih* 15 (2001): 48-56.

okumuş olan kısıtlı bir zümre de olsa farklı kimliklere sahip kadınları kapsamak amacındadır.[243] Nuriye Ulviye Mevlan 'Kadınlar ne zaman anlaşılacak?' sorusunun cevabını ararken, Mes'adet Bedirxan, içinde yaşadıkları toplumun eğitimsizliği sebebiyle kadınlığı ancak kadınların kendisinin kurtaracağını söyler.[244]

Müslüman-Türk toplumda kadının erkekle eşit olmaması üzerinden inşa edilen kadının toplumdaki yeri özellikle Müslüman kadınların Osmanlı'daki diğer gruplara dahil diğer kadınlardan daha geç harekete geçmelerine sebep olur.[245] Bu dönemde Müslüman ve Gayrimüslim kadınlar arasında ilerlemeye ve modernleşmeye dair bir ayrım olmadığı, eğitimin önemini daha geç fark etseler de Müslüman feministlerin de olabileceği ile ilgili tartışmaların ortaya çıkmış olması farklılıklarla birlikte olabilmeye işarettir.[246] Dikkate değer bir husus da şuradadır, bu dönemde yapılan bütün çağrılar 'kızkardeşlerim' söylemi ile kapsayıcı bir vurguyla yapılır.[247] Özellikle dernekleşmede, farklı alanlarda faaliyet gösteren derneklerin, özellikle feminist bir dernek olan *Osmanlı Kadınının Hukukunu Savunma Derneği* gibi, din ve mezhep fark etmeksizin tüm kadınlara açık oluşu kapsayıcılığa işaret eder.[248] En önemlisi ise, kamusal alanda kendilerine bir alan açabilmiş bu kadınların, çoğalabilmek için bilinç yükseltmek üzerine kurdukları derneklerle örgütlenmeyi genişletmeleri, ülke sorunları ve savunmasına dair dernekleşmeleri ve siyasi partilerin kadın dernekleri olarak faaliyet göstermeleridir.[249] 1911 yılına gelindiğinde, hiçbir derneğe ait olmayan, *Beyaz Konferans* adı altında 300'den fazla kadının katılımıyla 9 adet konferansın düzenlenmesi, kadınların kendilerine dair sorunları konuşmak için birleştirir.[250] Hem ulusal hem de uluslararası konferanslar Osmanlı ve erken dönem Cumhuriyet feministlerinin dayanışmayı örgütlediği, birbirlerinden ve dünyanın geri kalanından öğrenerek büyüdüğü yerlerdir.[251]

Kadınlara atfedilen bu simgeler, görüldüğü üzere, tabii oldukları dinler, bu dinlerin getirdiği toplumsal normların baskısıyla kurulur. Farklı kimliklere sahip olsalar da Osmanlı

[243] Mithat Kutlar, *Nuriye Ulviye Mevlan ve Kadınlar Dünyası'nda Kürtler,* 38-65.
[244] Mes'adet Bedirxan, "Kadınlar Ne Zaman Anlaşılacak?," içinde *Feminizm Kitabı: Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Seçme Metinler,* derl. Hülya Osmanağaoğlu, (İstanbul: Dipnot Yayınları, 2015), 87-89.
[245] Ayşegül Yaraman-Başbuğu, *Resmi tarihten kadın tarihine,* 21.
[246] Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, 76.
[247] Ülfet Yaylı, "Kızkardeşliğin feminist Dalgalarda Çalkantılı Yolculuğu," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünceler: Feminizm*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 512-19.
[248] Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, 107.
[249] Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi,* 87-132.
[250] Aynur Demirdirek, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının,* 71-79.
[251] Nicole Van Os, "Ottoman Muslim and Turkish Women in an International Context," *European Review* 13, no. 3 (2005): 459-79.

toplumunun kabul ettiği kadın tezahürüne uygun davranmaları gerekir. Her birinin kendi topluluklarının kuralları farklılaşsa da temelde patriyarkal normatif bir düzen kuruludur. Bu düzeni değiştiren kadının iradesi dönemin uluslaşma ve modernleşme akımlarına uyumlu olarak gelişebilmiştir. Özellikle eğitim, giyim ve çalışabilme gibi konularda toplumsal kurumları ve normları eleştirirler. Baskı alanlarına karşı mücadele alanları, sınırları belli bir çağdaşlaşma projesi olsa bile, asıl önemli olan iradeleri ile genişlettikleri ve mücadeleyi örgütledikleri yerlerdir. Osmanlı'nın son dönemlerinde kadın öznesi bu deneyimlerden ve baskı-mücadele dinamiklerinden geçerek ortaya çıkmıştır ve görüldüğü üzere sadece tek bir zümreye ya da kimliğe ait bir mücadele değildir. Çeşitli gelenek ve toplumsal normlardan gelerek, patriyarkanın farklı yüzlerine karşı mücadele praksisi oluştururlar. Bu praksis, kendi topluluklarının onları tanımladığı normlara karşı kendilerine bir alan açmaktan geçer, bu alanı yazın hayatı üzerinden gerçekleştirmeye başlasalar da kısa sürede birleşmeye, konuşmaya ve sorunları paylaşmaya farklı sorunlara ortaklaşarak çözüm yolu bulmaya dönüşür. Bu projeye dahil olan öznelerin, toplumun belirli okuma-yazma bilen ve eğitim almış kesiminden gelen ayrıcalıklı kadınlar olduğu açıktır. Fakat bu dönemin feminist öznelerinin projesi, cemiyetlerinin makbul kadını olmak, imparatorluğun çağdaşlaşma projesinin vitrininde olan azınlıkta olmaktan geçmez, kadınların toplumdaki varlığına ve seçeneklerine dair gerçek bir dönüşüm istedikleri gerçektir.

3.6.2.2. Erken Cumhuriyet'te kadınların praksisi: Makbul çağdaş kadın vatandaş vitrini olmayı reddetmek

Bir süreklilik olarak Erken Cumhuriyet döneminde de gördüğümüz 'projenin bir parçası olarak kadın özgürleşmesi' münevver cumhuriyet kadınını yine Batılı, çağdaş ve aydın olarak inşa etme projesiyle devam eder.[252] Fatmagül Berktay bu sürekliliğe "nafile biraderlik sözleşmesi" adını verir.[253] Ulus-kimlik inşasının bir parçası olarak kadınlar, kendilerine biçilen bu görevi yapmalıydılar, fazlasını değil. Fakat Osmanlı feministlerinden dinamik bir hareket devralan bu Erken Cumhuriyet kadınları, aynı fikirde değildir. Nezihe Muhiddin bu dönemde milli hareketin 'ergenlik çağında olduğundan' ve Türk kadın hareketinin üzerine düşeni görevleri aydın ve köylü kadınlar birlikte çalışarak yaptığından,

[252] Ayşe Kadıoğlu, "Cinselliğin İnkârı: Büyük Toplumsal Projelerin Nesnesi Olarak Türk Kadınları," içinde *75. Yılda Kadınlar ve Erkekler*, der. Ayşe Berktay Hacımirzaoğlu, (İstanbul: Tarih Vakfı, 1998), 89-100.
[253] Fatmagül Berktay, "Dünden Bugüne 'Nafile Biraderlik Sözleşmesi'," içinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünceler: Feminizm*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 560-78.

yararlılığını erkeklere destek olarak gösterdiğinden bahseder.[254] Birlikte savaşılıp kazanılan ve bu yolla kurulan bir ülkede eşitlik buradan türemelidir fakat yine bir devrim sorası umulan ilerleme ve özgürleşme aşamasına ulaşılmaz. Cumhuriyet devrimleri, kıyafet devrimi ile çarşaftan ve peçeden kurtulma, medeni kanunun kabulü ile eşitliğe açılan yol; karma eğitim ile kadınlara erkeklerle eşit eğitim hakkı vererek kadın öznesinin çağdaşlaşarak kamusal alanda bir simge, bir temsil yaratmasını planlar. Fakat bu temsil, siyaset alanı için geçerli değildir. Tekeli'ye göre cumhuriyet devrimlerinin verdiği memur ve burjuva zümreye ait elit/seçkin kadınların hayatına etki edecek devrimlerin itaatkâr eşler ve iyi anneler yaratacaktı.[255] Ulusun anneleri olan bu kadınlar, misyonları gereği özneliklerini 'milliyetçi siyasetin özneleri' olarak kurarlar.[256] Kandiyoti de cumhuriyet devrimlerinin 'belirli bir sınıfa yönelik'[257] yapıldığından bahseder.[258] Tekeli devlet feminizminin kadınlar üzerindeki etkisinden şöyle bahseder: "Kendilerini dönemin devlet feminizminin temsilcileri olarak gören bu kadınlar, modernleşmenin öncüleri olmanın heyecanını öylesine tutkuyla yaşadılar ki, kendi konumlarının çoğu Türk kadınının gerçek koşullarını yansıtmadığını fark edemediler…Bu kadınların yeni kimliği kendi seçtikleri değil, atfedilen bir kimlikti. Atayan da devletti."[259] Birçok feminist sosyal bilimcinin bahsettiği üzere devlet feminizmi kadınların mücadele alanına müdahale eder ve 1980'lere kadar bu alanda baskınlığını korur.[260] Batılılaşma projesinin sahibi elitler, kamusal alana kadına açmakla ilgili korumacı bir yöntem izlerken aynı zamanda özel alanda da patriyarkal bağların devamını önemser.[261] Karar alıcı ulus-devlet otoritesi kadın-erkek eşitliğinde kadınların ne kadar eşit olabileceğine karar verir.

Nezihe Muhiddin kadın olmaktan kaynaklı sorunların kadın aklı ve kadın eliyle görülüp düzeltilebileceğini ve bunun da tek bir el değil toplumun eli olacağından

---

[254] Ayşegül Baykan ve Belma Ötüş-Baskett, "Nezihe Muhiddin ve Türk Kadını,"114.
[255] Şirin Tekeli, "Emergence of the feminist movement in Turkey," içinde *The New Women's Movement*, der. Drude Dahlerup, (Londra: Sage Publications, 1986), 185.
[256] Ayşe Durakbaşa, "Türk Modernleşmesinin Kamusal Alanı ve Kadın Yurttaş," içinde *Birkaç Arpa Boyu Cilt 1,* der. Serpil Sancar, (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011), 463.
[257] Class-biased republican revolutions
[258] Deniz Kandiyoti, "Emancipated but Unliberated? Reflections on the Turkish Case," *Feminist Studies* 13, no. 2 (1987): 323.
[259] Şirin Tekeli, "Emergence of the feminist movement in Turkey, 185.
[260] Şirin Tekeli, "Emergence of the feminist movement in Turkey…, Gökten Doğangün, *Gender Politics in Turkey and Russia: From State Feminism to Authoritarian Rule* (Bloomsbury Publishing, 2019)., Yeşim Arat, "Feminists, Islamists, and Political Change in Turkey," *Political Psychology* 19, no. 1 (1998): 117-131., Deniz Kandiyoti, "Gender and Women's Studies in Turkey: A Moment for Reflection?," *New Perspectives on Turkey* 43 (2010): 165-176.,
[261] Yeşim Arat, "From Emancipation to Liberation: The Changing Role of Women in Turkey's Public Realm," *Journal of International Affairs* (2000): 111-112.

bahsederken, aslında bireysel değil toplumsal bir mücadelenin kadının özgürleşmesinde rol oynayacağına işaret eder.[262] Ayrıca gelecekteki kadınlara sözlerini, yazılarını bırakmanın yanında, mücadeleyi devam ettireceklerini belirtir: "bizden sonra gelenlere yolu temizleyeceğiz."[263] Sirman bu dönemdeki kadın hareketinin tarihten silinmesine, önde gelen feministlerin çok sonradan duyulmasına yönelik davranışı çözümlerken 'Türkiye tarihine girmek için belirli bir şekilde davranmak' gerektiğinden bahseder.[264] Aksu Bora, ikinci dalga olarak adlandırılan feministlerin birinci dalgadan haberinin ancak feministlerin tarih yazımını yeniden yapması ile öğrendiklerinden bahseder.[265] Cumhuriyetin oluşturduğu milliyetçi, yeni çağdaşlaşan ulus-devletinin kadın projeksiyonuna uymayanlar, milli tarih yazımında dışarıda bırakılmıştır. Erken Cumhuriyet feministleri, eleştirel yazıları ve mücadele biçimlerinin sonucu olarak Kadınlar Halk Fırkası'nın kurmaları ve oy hakkı talepleriyle birlikte,[266] devletin belirlediği çağdaş Türk kadını sınırlardan çıkar.

Kadınlar Halk Fırkası'nın kuruluşu, yeni cumhuriyetin kuruluşu için emek sarf eden ve mücadele eden kadınların sonunda çağdaş bir toplumda kendilerine ait olan alanları kazanabileceklerine dair ümitvar kadınların coşkusunun bir sonucudur. Nezihe Muhiddin *Kadının Yolu*'nda şöyle yazar: "En yeni, en kuvvetli esasata istinad eden ali ve aziz Cumhuriyetimizin kanunları da her halde uzun müddet kadınlarını gayr-i meş'ur bir çocuk, bir mecnun, veyahud hukuk-i medeniyyeden mahrum bir mücrim vaziyetinde, memleketin mukadderatından uzak görmeğe tahammül edemeyecektir."[267] Nezihe Muhiddin, Latife Bekir Çeyrekbaşı, Sabiha Zekeriya Sertel'in kurucuları; Şuküfe Nihal'in ise aktif üyelerinden biri olduğu Kadınlar Halk Fırkası, çağdaşlaşmanın bir parçası olarak gördüğü kadın meselesinin 'memleket meselesi' olduğuna inançlarıyla, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kuruluşundan bile önce, 15 Haziran 1923'te tüzük ve programını ilan eder. Sekiz ay kadar sonra hükümet kadınların seçme ve seçilme haklarının olmaması sebebiyle partinin kuruluşunu reddeder.[268] Yaprak Zihnioğlu'nun aktarışıyla, gazeteye verilen program ilanında vatandaş olabilmek için gerekirse kadınların askere gidebileceklerinden bahsetmiş olmaları gibi 'sakıncalı' görülen söylemlerin çıkarılmasıyla dernek olarak devam etme izni

[262] Ayşegül Baykan ve Belma Ötüş-Baskett, "Nezihe Muhiddin ve Türk Kadını," 129.
[263] *Kadın Olmanın Günahı,* Yönetmen Ümran Safter, Belgesel, (2019), kişisel erişim. Nezihe Muhiddin'in sözü.
[264] *Kadın Olmanın Günahı,* Nükhet Sirman.
[265] Aksu Bora, "Barışın Ekolojisi Buluşmaları…
[266] Funda Gençoğlu, "Kadınlar Halk Fırkası: Doğudan Yükselen Işık," *Doğu Batı Düşünce Dergisi* 63 (2013): 75–92., Zafer Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015).
[267] Nezihe Muhiddin, "Cumhuriyet'in Türk Kadınlığı Üzerinde Feyzi," içinde *Feminizm Kitabı: Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Seçme Metinler,* derl. Hülya Osmanağaoğlu, (İstanbul: Dipnot Yayınları, 2015), 124.
[268] Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap* (İstanbul: Metis Yayınları, 2003), 85-88.

verilir, Türk Kadınlar Birliği bu şekilde 1924 yılında kurulur.[269] Yine de Nezihe Muhiddin *Kadının Yolu*'nda eşitsizliğin zayıflığa ve dezavantaja dönüştüğünden bahsederek, Cumhuriyet'te kadınlar için açılabilecek alanlara dair inancından bahseder:

> İtiraf etmeliyiz ki, Cumhuriyet'in feyzinden en çok istifade edecek biz kadınlar olacağız. Son inkılabdan evvel, fikri esaretin umumi hayânızda ika' ettiği tahribat, en çok kadınlar tarafından mahsus idi. Hakkı tanımayan, fikre hürmet etmeyen irtica, zulmünü en kolaylıkla en zayıfta ika' edebiliyordu.[270]

Hadice Ahmed ise yine *Kadının Yolu'*nda 1927 yılında yazdığı yazıda, kadınları çağdaş tarzda köle olarak gören kadın düşmanlarına seslenir:

> Anlayamıyorum? Ne sebeble hala kadını -velev ki asrın icabatına tevfikan biraz istihale etmiş ve yeni bir tarzda da olsa - kendinize esir görmek istiyorsunuz. Gözleriniz önünde gittikçe açılan, yükselen, hatta birçok cihetlerde erkeklerle müvazi yürüyen, münevver Türk kadınının hakkını tanımak istemiyorsunuz. Mütevazı köşesinde birçok mezahime göğüs gererek çalışan Kadın Birliğini, Türk kadınını ışığa sürükleyecek bir cemiyet nüvesini, kadın erkek takdir edeceğimiz yerde ona hücum ediyorsunuz. Lakin şuna emin olmalısınız ki, Türk kadını ne bahasına olursa olsun hakkını tanıtacak, kendisine verilmek istenilmeyen mevki' i pek az zamanda kazanacaktır.[271]

Türk Kadınlar Birliği bu tarihten itibaren örgütlü bir şekilde kadınların bilinçlendirilmesi, sosyal hayata girmeleri ve siyasal haklarını kazanabilmeleri için mücadele eder. Bu dönemde yaptıkları iki büyük miting ses getirir.[272] Kadınlar seçme ve seçilme hakkını aşamalı olarak 1934 yılına kadar 'kazanırlar.' Sema Kendirci, genel tarihte bu kazanımdan bahsedilirken kadınlara seçme ve seçilme hakkının 'verildiğinden' bahsedilmesini eleştirir.[273] Bu süreç içinde aktif olarak hükümete muhalefet eden kadınlar, özellikle de Nezihe Muhiddin, sessizleştirilir.[274] 1935 yılında ise, aralarından 18 kadın milletvekili meclise girmiş seçme ve seçilme hakkını elde ettikleri için kuruluş amacını tamamladığını ilan ederek fesih kararı alır. Bu kararın asıl sebeplerinden biri CHP'nin

[269] *Kadın Olmanın Günahı,* Yaprak Zihnioğlu konuşması.
[270] Nezihe Muhiddin, "Cumhuriyet'in Türk Kadınlığı Üzerinde Feyzi, 126.
[271] Hadice Ahmed, "Kadın Aleyhdarlarına Açık Mektup," içinde *Feminizm Kitabı: Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Seçme Metinler,* derl. Hülya Osmanağaoğlu, (İstanbul: Dipnot Yayınları, 2015), 131.
[272] Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap,* 211 ve 253-254.
[273] Kadın Olmanın Günahı, Sema Kendirci.
[274] Kadın Olmanın Günahı.

baskısıyken, diğer bir sebebi kadınların ve erkeklerin eşit haklara sahip olduğuna dair bir inancın oluşmuş olmasıdır.[275] Erken Cumhuriyet'in devrimleri yapan seçkinleri, çağdaş Türk kadını projeksiyonunda yer alamayacak tüm toplumsal sınıf ve kolektif kimlikleri göz ardı edip yok sayar. Ayşe Durakbaşa, seçkin zümrenin kadınları dışındaki tüm kadınların modernleşmenin getirdiklerinden faydalanmasının daha geç gerçekleştiğinden bahseder:

> Türk modernleşme projesinin yarattığı kamusal alan seçkinci özelliklerinin yanı sıra cinsiyetçi nitelikler de taşıyordu; devletin yönetici seçkinleri arasına dahil edilen kadınlar belirli sınıfsal ve ideolojik özelliklere sahip kadınlardı. Öteki kadınlar ise modernleşme sürecinde genişleyen halkaların içine ancak eğitimin yaygınlaşmasıyla ve eğitim yoluyla katılabildiler.[276]

Bu dönemin çağdaş Türk kadını yaratma projesi, özellikle milliyetçi özne inşasını amaçlayan milliyetçi feminizm etrafında şekillendiği için,[277] Ermeni ve Kürt kadınların tamamen sessizleştirilmesine sebep olur.[278]

Erken Cumhuriyet döneminde devrimler, hükümetin çağdaş ulus-devlet inşası gündeminde yer aldığı kadarıyla gerçekleşir. Buradan hareketle dönemin makbul kadın simgesi, eğitimli, çağdaş görünen ve giyinen, belirli çalışma alanlarında kendine yer bulabilen, yeni cumhuriyeti temsil edecek vitrin mankenleri olması gerekir. Özel alanda ise itaatkâr eş ve iyi anne olmalılardır. Bu özelliklere uyan kadınlar, belirli elit/seçkin bir sınıfın üyeleridir, toplumun geneline yayılacak eşit bir özgürleşmeden uzak olsa da kadınlar için yolu açmak için görev yüklenirler. Ulus- devlet inşasına uyumlu olarak, milliyetçi, Batılılaşma yanlısı bir dinamik içinde kendisine açılan bu alanla yetinmemek kendi özneliklerini yaratacak deneyimi onlara sunar. Kadınlar hak ettiklerini, yani erkeklerle eşit olmayı, sadece içinde bulundukları konjonktüre dayalı olarak değil, Batı'dan esen süfrajet rüzgarına katılarak da isterler. Erken Cumhuriyet'in örgütlü kadınları zaten belirli bir eğitime sahip, belirli ekonomik koşullara ve çalışma hakkına erişimi olan kadınlardı. Karar alma mekanizmalarında yer almak, kendi yaşamları üzerinde söz hakkı sahibi olma talepleriyle dönemin kontrolcü paternal hükümetiyle çatışırlar. Sessizleştirme, yıldırma ve tarihten silme silsilesi bunun en önemli göstergesidir. Bu mücadele ve deneyim süreçlerinin

---

[275] Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap,* 257-258.
[276] Ayşe Durakbaşa, "Türk Modernleşmesinin Kamusal Alanı ve Kadın Yurttaş," 464.
[277] Deniz Kandiyoti, "Women and the Turkish State: Political Actors or Symbolic Pawns," içinde *Woman-Nation-State*, der. Anthias, Floya, and Nira Yuval-Davis (London: Palgrave Macmillan UK, 1989), 126-149., Kumari Jayawardena, *Feminism and Nationalism in the Third World* (Verso Books, 2016): 60-68.
[278] Mithat Kutlar, *Nuriye Ulviye Mevlan ve Kadınlar Dünyası'nda Kürtler…,* Lerna Ekmekçioğlu, Bir Milleti Diriltmek, (İstanbul: Aras Yayınları, 2021).

sonunda muhalif seslere dönüşmeleri sayesinde seçme ve seçilme hakkını kazanır ve bir özne olarak yeni kurulan Cumhuriyet'in eşit kadın vatandaşları olurlar. Bu dönem Cumhuriyet'in sınıfsız imtiyazsız tek tip bir millet yaratma çabası, farklı kimliklere ait tüm grupları olduğu gibi, farklı kadın kimliklerini de görünmez kılar. Makbul kabul edilen örgütlü kadınların bile muhalif sesler yükselttiklerinde tarihten silindiği bir dönem olduğunu göz önüne alırsak, farklı kimliklere, çoğulcu feminist dayanışmaya, kapsayıcı kesişimsel bir örgütlü mücadeleye dair iz sürmek zorludur.

3.6.2.3. 1930-1980: Türkiye'de feminizmin 'çorak yılları' mı?

Şirin Tekeli, geçmişe dönük baktığında bu dönemin devlet feminizmi ile şekillendiğini ve aktif feminist bir mücadele sürdürülmediği için feminizmin çorak yılları olduğunu söyler.[279] Alternatif ve muhalif feminist öznelerin seslerinin bastırıldığı ya da yok sayıldığı bir dönem de olsa bu dönemin tarihine yönelik çalışmalar kadın seslerinin yükselmeye devam ettiğini gösterir. Başak Tuğ, bu dönemde yeterince makbul sayılmayan Sabiha Sertel'in[280] Feryal Saygılıgil ise Suat Derviş'in izlerini sürer.[281] Yeterince Kemalist olmadıkları için devlet feminizminin oluşturduğu sembolik alanın dışında bırakılan bu figürlerin yanı sıra milli makbul kadın vitrinine uyumsuz olan Ermeni ve Kürt kadınların geri plana atıldığından ve tarihten silinmeye çalışılır.[282]

Örgütlü mücadelenin sessizliği devam etse de kadınlar siyaset alanlarından tamamen geri çekilmez. 1949 yılında hakları kazanmak kadar korumanın önemini vurgulayarak, Türk Kadınlar Birliği tekrar açılır ve bünyesinden milletvekillerinin seçilmesini sağlar. Dalga metaforunun en büyük handikaplarından biri burada kendini gösterir: Türkiye'de birinci dalga ile ikinci dalga arasında bir boşluk olduğu düşünülmesine rağmen, tarihi biraz kazıyınca hala bir mücadele hattının kendine has bir praksisle devam ettiğini görülür. Örgütlü feminizm, siyasal hayatta var olabilmek ve kadının toplumun her alanında statüsünü yükseltebilmek için çalışmış nafaka ve boşanma gibi konularda kadınların yararını

[279] Şirin Tekeli, "Birinci ve İkinci Dalga Feminist Hareketlerinin Karşılaştırmalı İncelemesi Üzerine Bir Deneme," içinde *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler,* der. A.B. Hacımirzaoğlu (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998), 337–346.
[280] Başak Tuğ, "Feminist Tarihyazımında Dalgaları Aşmak.
[281] Feryal Saygılıgil, "Suat Derviş: 'Muharrir'," içinde *Kadınlar Hep Vardı: Türkiye Solundan Kadın Portreleri*, der. Feryal Saygılıgil (İstanbul: Dipnot Yayınları, 2017), 131–148.
[282] Başak Tuğ, "Feminist Tarihyazımında Dalgaları Aşmak.

gözetecek kanun tekliflerinde bulunurlar.[283] Devlet feminizminin çizdiği sınırları genişletmeye, kendini var etmeye ve kazandıkları hakları koruyup daha da geliştirmeye çalışan kadınlar, çok partili sisteme geçmiş olmanın verdiği çoğulculuk rüzgarının da yardımıyla görünürlüklerini artırmaya çalışır. Bu dönemde sivil alanda örgütlü mücadeleye dair bütünlüklü bir hareket görülmese de kazanılan alanlardan tamamen çekilmedikleri unutulmamalıdır. Durgun yıllar aslında sessizce akan sular gibi kadınların eşitliğe, toplumsal alanda var olmaya dair mücadelelerine devam ettikleri dönemlerdir. Bahsedilen aralık neredeyse 50 yıllık bir aralıktır, bu dönemlerin durgun, kopuk, sessiz görülmesine yönelik eleştirel çalışmalar artmaktadır. Bu dönemlerde kadınların toplumsal, siyasal ve ekonomik hayata katılımlarının artması ile yaşadıkları eşitsizlikleri ve farklı karma örgütlerle örgütlenmelerini inceleyerek kadınların farklı praksislerle patriyarkal normlarla mücadele ettiğini koyar.[284] Hareketliliğin yükseldiği dönemin 1980'ler olduğu düşünülse de 1980'lerin feminist dinamiğine giden yol ve feminist öznesini harekete geçiren yol 1970'lerde yaşanan sol sosyalist örgütlenmelerin içindeki kadınların hareketin patriyarkal pratiklerine yönelik eleştirileri ve farklı bir örgütlenmenin mümkün olduğuna dair tahayyüllerinden geçer.[285]

3.7. Kadınların İsyanı: Kadınlar Farklılığın Kabulüne Dayalı Eşitlik İstiyor

3.7.1. Batı'da ikinci dalga feminist öznenin var oluşu ve kökleri

Kadınların feminist özne-oluş süreçlerindeki en önemli dönemeçlerden biri 1960'ların getirdiği özgürleşme rüzgarıdır. Birinci dalgada erkeklerle eşit olduklarını ve yaşamın içinde onlar kadar var olduklarını ortaya koyan kadınlar, artık bu eşitlik ilişkisinin içeriğine dair çoğul fikirler sunmaya başlar, toplumsal yaşam, ekonomi, siyaset ve gündelik hayatta kadınlık halinin çözümlemelerini yapar. Farklı sorunlara temelleri farklı düşünce akımlarına dayalı çözümler arar. Bunlar kadar önemlisi, kadın miti, kadınlık durumu, kadın kategorisinin çözümlenmesine dair konuşmaya tartışmaya başlarlar. 'Biz buradayız!' dedikten sonraki durakları, 'Biz kimleriz?' sorusunu sormak ve cevaplarına dair arayışa çıkmak olmuştur. Bu sebeple bu dönemde, feminist düşüncenin çoğulluğunu besleyecek

[283] Aksu Bora, "Feminizmin Dalgaları," 506-511.
[284] Ezgi Sarıtaş ve Yelda Şahin, "Ellili Yıllarda Kadın Hareketi," içinde *Türkiye'de 1950'ler*, der. Mete Kaan Kaynar (İstanbul: İletişim Yayınları, 2022), 627-665., Ezgi Sarıtaş ve Yelda Şahin, "Altmışlı Yıllarda Kadın Hareketi: Süreklilikler, Kopuşlar ve Çeşitlenme," içinde *Türkiye'de 1960'lar,* der. Mete Kaan Kaynar (İstanbul: İletişim Yayınları, 2022), s. 727-758.
[285] Sevgi Adak, "Yetmişli Yıllarda Kadın Hareketi: Yeni Bir Feminizmin Ayak Sesleri," içinde *Türkiye'de 1970'ler,* der. Mete Kaan Kaynar (İstanbul: İletişim Yayınları, 2022), 609-629.

olan akımların güçlendiğini görmek mümkündür. Buradan hareketle feminist özne-oluşun birden fazla tanımlamalarının ortaya çıkışı bu dönemde belirginleşir.

Simone de Beauvoir 1949'da *İkinci Cinsiyet*'i yazdığında, temel bir ayrıma dikkat çeker. "Kadın doğulmaz, kadın olunur."[286] Cinsiyet ve toplumsal cinsiyetin varlığı burada varoluşçu bir felsefenin sonucu olarak ortaya çıkar. Bir kadını kadın yapan şeyler bütününün doğuştan gelmediği, daha çok o kadının ait olduğu en küçüğünden en büyüğüne toplumsal grup ve çevrelerin etkisiyle, kendini oluşturduğunu ileri sürer. Kadınlık burada öznenin kendisini birtakım dışsal faktörlerin de etkisiyle var ettiği bir kategoridir.[287] Bu düşünce biçimi kadını etkileyen ve etkileyebilecek tüm unsurları tartışmaya açan yolu ortaya çıkarır.

1960'ların özgürleştirici muhteviyatı feminist öznenin toplumdaki konumu ve deneyimleri üzerine liberal, Marksist, radikal ve çok ırklı yorumların yeşermesine olanak verir.[288] Betty Friedan, *Kadınlığın Gizemi'*ni yazdığında, kadınların erkeklerle aynı olmadığını, farklılığın ise eşit olmaya ve eşit olmayı talep etmeye engel olmadığını ortaya koyar.[289] Liberal bir yaklaşımla, var olan sistemi reformist bir tavırla dönüştürmenin, eşitsizliği yok edeceğine inanır. Özellikle siyasal temsil, çalışma eşitliği gibi konuları ön plana çıkarması, orta-üst sınıf beyaz Amerikalı kadınları feminizmin özne olarak odağına aldığını gösterir.[290] Aynı dönemde radikal feministler ise daha devrimci bir anlayışla, toplumsal ve gündelik hayatın her alanında ele aldıkları kadınlara dair problemleri daha ses getirici bir şekilde çözümlemenin gücünü savunur. Kişisel olan politiktir. Kate Millett eril tahakkümün ortadan kaldırılmasının, kadının özgürleşmesinin önündeki en önemli etken olarak görür.[291] Çünkü eril tahakküm cinsiyet/toplumsal cinsiyet sistemlerinin tamamen içine sızmış bir kontrol mekanizmasıdır.[292]

Diğer yandan çağdaş sosyalist feministler kapitalizm ve patriyarkanın birbirinden ayrı iki baskılama ve sömürü kaynağı olduğunu ortaya koyar. Kadın emeği, ücret eşitsizliği, ev içi emek, yeniden üretim gibi konuları birincil olarak ele alırlar. Juliet Mitchell, Freud'dan

---

[286] Simone de Beauvoir, *İkinci Cinsiyet: Yaşanmış Deneyim*, çev. Gülnur Savran (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2019), 13.
[287] de Beauvoir, *İkinci Cinsiyet: Olgular ve Efsaneler*, de Beauvoir, *İkinci Cinsiyet: Yaşanmış Deneyim*.
[288] Sue Thornham, "Second Wave Feminism," içinde *The Routledge Companion to Feminism and Postfeminism*, (Routledge, 2004), 25-35.
[289] Betty Friedan, *The Feminine Mystique* (New York: Norton, 2001).
[290] Rosemarie Botts Tong ve Tina Fernandes, *Feminist Düşünce*, 50., Iris van der Tuin, "Feminisms, First, Second, and Third Wave," *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Gender and Sexuality Studies* (2016): 1-5.
[291] Kate Millett, *Sexual Politics* (Columbia University Press, 2016).
[292] Sue Thornham, "Second Wave Feminism…", Iris van der Tuin, "Feminisms, First, Second, and Third Wave."

etkilenilerek saf ekonomi temelli çözümlemelerin cinsellik farkını gözden kaçırdığını ileri sürerken[293] Heidi Hartmann da Marksizm'in cinsiyet körü bakış açısının değiştirilmesi gerektiğini çünkü kadınların kapitalist patriyarka üniter sistemiyle mücadele ettiğini ortaya koyar.[294] Bu çözümlemeler kadın öznesini işçi ve emekçi kadınlar üzerinden tanımlayarak alt sınıftaki kadınları kapsamakla birlikte, kadının üreme ve yeniden üretim yönünden cinsel olarak kategorilendirilmesiyle de kapsayıcı bir analiz sunar.

İkinci dalganın anaakım anlatılan fikirleriyle birlikte, çok-ırklı hareketlerin de zamanı olduğunu söylemek mümkündür. Bu hareketler 1900'lerin ortalarında başlayıp yükselen anti ırkçı ve kölelik karşıtı hareketin bir devamı olarak beyaz olmayan kadınların *(women of color)*, yani siyah, Asyalı ve Latin kadın örgütlenmelerinin, feminist mücadeleye başlaması ile ortaya çıkar. Bu sebeple Amerika'da orta sınıf beyaz kadınları anaakım olarak gören beyaz feminizm tarih yazımına, kesişimselliğin ve beyazlar haricindeki kadınların feminist mücadeleye katılmasının sadece ikinci dalga feminist hareketin sonucuymuş gibi görülmesini eleştirirler.[295] Anti-faşist sebeplerle bir araya gelen çeşitli sınıf,[296] ırk, kültür ve etnik kökendeki kadınların mücadeleleri 1970'ler sonunda birçok beyaz kadının da dahil olduğu bir yöne evrilir.[297] Özellikle radikal feministlerin, cinsiyet ve ırk analojisi kurarak yaptıkları analizler, dayanışmanın derinleşmesini sağlar.[298] Üçüncü dalgaya karakteristik özelliğini verecek olan kesişimselliğin temelleri, buraya aittir.

1970'ler Beauvoir'ın varoluşçu feminizminden etkilenen ve Fransız feminizmi diye adlandırılan feminist düşüncenin de ortaya çıkış dönemidir.[299] Amerika ve İngiltere'de deneyimlenenden farklı olarak, felsefi ve psikanalitik yoğunluklu fikirleriyle, Luce Irigaray ve Julie Kristeva temelde Lacan'ın psikanalitik okulundan etkilenirler.[300] Kadının özne-oluşu ve kadınlığın sınırları/tanımları üzerinde dil, kültür ve farklılık kategorileriyle öteki ile özne arasındaki ilişkiyi kadın-erkek oluş üzerinden tartışır.[301]

---

[293] Juliet Mitchell, *Woman's Estate* (Verso Books, 2015).
[294] Heidi Hartman, *Marksizm'le Feminizm'in Mutsuz Evliliği*, çev. Gülşah Aygen (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006).
[295] Becky Thompson, "Multiracial Feminism: Recasting the Chronology of Second Wave Feminism," *Feminist Studies* 28, no. 2 (2002): 337-360.
[296] Nancy MacLean, "The Hidden History of Affirmative Action: Working Women's Struggles in the 1970s and the Gender of Class," *Feminist Studies* 25, no. 1 (1999): 42-78.
[297] Becky Thompson, "Multiracial Feminism…"
[298] Voichita Nachescu, "Radical Feminism and the Nation: History and Space in the Political Imagination of Second-Wave Feminism," *Journal for the Study of Radicalism* 3, no. 1 (2009): 29-59.
[299] Sue Thornham, "Second Wave Feminism…",
[300] Rosemarie Botts Tong ve Tina Fernandes, *Feminist Düşünce*, 261-269.
[301] Sue Thornham, "Second Wave Feminism…",

Rosi Braidotti'nin kararlı bir şekilde gelecek zaman kipiyle yazılmış yarı kehanet yarı ütopya dediği[302] ikinci dalga feminizm, farklılıkların ön plana çıktığı bilinç yükseltme süreci dönemidir.[303] Feminizmin kitleselleşmesine ve birden fazla kimliğe, gruba ve sınıfa ulaşmasına alan açan bir süreçtir. Bu sayede farklı sorunlara, durum tespitlerine ve çözümlere ait kategorilendirmeler ortaya çıkar. Feminist öznelerin çoğulluğu görünür hale gelir. Sadece kadın ve erkek arkasında değil, farklı kadınlık halleri arasındaki farklılıkların, çeşitliliklerin ortaya çıkışıdır. Kişisel olan her şeyin politik olarak çözümlenmesi, yani özel alanın politikleşmesi, farklılıkları aydınlatmak için gerekli olan müdahaledir.

3.7.2. Türkiye'de feminist öznenin isyanı: 'kadınlar vardır'[304] ve örgütlülüğün dönüşümü

3.7.2.1. 1970'lerde Kadınlar sol sosyalist hareketi eleştiriyor: Yoldaş ve bacı vitrinini yıkmak

Türkiye'de feminizmin çorak yılları kabulünün yıkıldığı ilk bölüm 1940'lardan 1960'ların sonuna kadar olan parçalı direnişin izleriyse, ikinci bölüm de 1970'lerde sol sosyalist hareket içindeki patriyarkal kodları ve iktidar ilişkilerini eleştiren kadınların yarattığı hareketliliktir. 1980'lerdeki bilinç yükseltme hareketliliği, kişisel olanın politik olduğu fikri ile özel alandaki toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin tartışmaya açılması 1970'lerin örgütlülük deneyiminin itici günün izlerini taşır. Bir bakıma Batı'dan gelen 68 rüzgarının etkisi hissedilse de dönemi asıl şekillendiren 1970'lerde Türkiye'de politik ve düşün alanının geçirdiği darbe geçmişi, devlet-toplum ilişkisidir. Bu ilişkinin Türkiye düşün hayatına yansıyış biçimi toplumun politik bir özne olarak kendini nasıl konumlandırdığına ve devletten buna nasıl bir karşılık aldığına dair sınırları belirler. Toplumsal dönüşümün gelişmesini ve sınırlarını görmemizi mümkün kılar. 1960 darbesi ve ardından yürürlüğe giren anayasanın demokratik ve özgürlükçü tınısı, Türkiye'de siyaseten farklı düşüncelerin ve seslerin yeşermesine olanak sağlarken 1971 darbesi bu hareketliliğe ket vurur. 1970

[302] Rosi Braidotti, *Nomadic Subjects: Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory* (Columbia University Press, 1994): 145-149.
[303] Sue Thornham, "Second Wave Feminism…",
[304] Filiz Kerestecioğlu'nun yazdığı, bestelediği ve Dayağa Karşı Yürüyüş eyleminde kürsüden söylediği şarkının adıdır, Türkiye'de feminist harekette sembolik bir yeri vardır.

siyasetleri ise günden güne daha fazla politize olmuş Türkiye toplumunun reaktif tavrını ortaya koyar.[305]

1980 darbesine doğru giderken iktidarın kimlik inşası süreci ve buna binaen aşırı politize olmuş toplumun içinde, kadınların özne-oluşuna bakmak gerekirse, sadece devletle değil, içinde bulundukları örgütlerle ilişkilerinin de sorunlu olduğunu görmek mümkündür. Bu dönemde kadınlar aktif olarak sol örgütlenmelerin içinde yer alır. Emel Akay'a göre 1970'lere gelene kadar kitlesel bir kadın hareketi Türkiye'de varlık göstermemiştir. Bu dönem sol hareketin içinde kadınlar yer almış, Suat Derviş, Sevim Belli, Behice Boran gibi belirli isimler öne çıkmışsa da kadınların ilk örgütünü kurması 1969 yılında Devrimci Kadınlar Birliği ile olmuştur.[306] 1970'lerin ikinci yarısında, sol-sosyalist-komünist grupların içinde kadınlar kendi örgütlenmelerini kurmaya başlar.[307] Fakat bu kadınlar kendilerine feminist demez, onlara göre feminizm liberal burjuva ideolojisidir, direnişi böler. Kadının ezilmesi temelde kapitalizmin bir ürünüdür ve bir kere kapitalizm sönümlendiğinde kadınlar da özgürleşecektir.[308]

Sendikalar, partiler ve örgütler içinde aktif olarak yer alan, düşüncelerini paylaşan ve kendilerini bir özne olarak ortaya koyabildikleri bir ortamda olduklarını hisseden kadınlar, geriye dönük hesaplaşmalarında eşitsizliklerin daha net görürler. Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) kadın örgütü olan İlerici Kadınlar Derneği'nden (İKD) Nilgün Yurdalan kadın sorununun farkındalığının İKD'de olduğunu fakat kendi yoldaşlarının bu eşitsizliği ayrımcılığı yapmadıklarını o dönem için düşündüklerini belirtirken şunu ekler: "ya da (onlarla) çatışmaya girmek istemiyorduk." TKP'nin tarihinde bir Suat Derviş olduğunu bilmemelerini şöyle yorumlar; "zaten devletin komünist tarihi yok etmeye çalışırken bir de erkek egemen hareketimiz engel oluyordu tarihe."[309] İlkay Demir ne kadar risk alıp fedakârlık yaparlarsa önlerinin o kadar açıldığını fakat iş iktidar olmaya geldiğinde kadınlara kapıların kapandığından bahseder.[310] Sonradan geriye bakıldığında erkek egemen olarak tanımladıkları örgüt işleyişleri, yönetimde ve eylemde iş bölümlerine dair eşitsizlik,

[305] Nur Çelik, "Türkiye'de Darbeler ve Siyaset İmkânı," *Mülkiye Dergisi* 34, no. 268 (2010): 209-224.
[306] Emel Akal, *Kızıl Feministler: Bir Sözlü Tarih Çalışması* (İstanbul: TÜSTAV, 2003), 81.
[307] İlerici Kadınlar Derneği, *İlerici Kadınlar Derneği (1975-80): 'Kırmızı Çatkılı Kadınlar'ın Tarihi,* der. Muazzez Pervan, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013)., Kurtuluş Kendini Anlatıyor, *Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar,* der. Emir Ali Türkmen, (Ankara: Dipnot Yayınları, 2022)[308] İlerici Kadınlar Derneği, *İlerici Kadınlar Derneği (1975-80),* 3.
[308] İlerici Kadınlar Derneği, *İlerici Kadınlar Derneği (1975-80),* 3.
[309] *Sanki eşittik: 1960-70'li yıllarda devrimci mücadelenin feminist sorgusu,* Yönetmen Güliz Sağlam, Belgesel (2012), https://vimeo.com/349930978 : Nigün Yurdalan'ın konuşması.
[310] *Sanki eşittik*, İlkay Demir'in konuşması.

kadınların giyim ve hitap[311] yoluyla cinsiyetsizleştirilmesi gibi birçok örneklerle politik bir özne olarak dönem siyasetinde aktif kadınların farklı farklı örgütlenmeler içinde, kendi hareketleri içinde ayrımcılığa uğradıkları görülür.[312] Kurtuluş hareketinden Latife Demirci Kahya "erkekler nadiren kavradıkları feminist mücadeleyi daha ziyade mecbur kaldıkları için tanımak zorunda kaldı."[313] Yine de kadınların burada kendilerine açtıkları alan, kadın sorununa dair belirledikleri çalışan anneler için kreşler, eşit iş bulma hakkı, eşit ücret gibi gündemler ve izledikleri politikalar, feminist bir projenin gelişine dair işarettir.[314] Bu dönemde kadınlar politik bir özne olarak toplumda ve devlet karşısında ahlaksız ve allahsız birer devrimci, solcu, sosyalist; kendi hareketlerinin içinde yoldaş, bacı, arkadaş ve dolaylı olarak cinsiyetsiz kimlikleriyle var olurlar. Toplumsal normların sınırlarını çizdiği ahlak kodlarının dışında kaldıkları ve devlet otoritesine karşı mücadele ettikleri için öteki olurken bir yandan da ne kadar işlevli olurlarsa o kadar alan tanıyan erkek egemen hareketin içinde kadın olduklarını fark ettirmeden var olmak zorundadırlar. Bu deneyimler bütünü, kadın hareketine itiş gücünü sağlayacak feminist özneyi ortaya çıkarır. Toplumda kadın olmaktan kaynaklı çoklu tahakkümlerin varlığıyla çözümün sadece sosyalist devrimde değil, bağımsız bir kadın hareketiyle var olabileceğine inanan feminist özne böyle ortaya çıkar. Stella Ovadia'nın o döneme kadar gelen hâkim ideolojilerdeki eksiğe işaret etmesi, feminizmin kendine alan açmasının sebeplerini ortaya koyar:

> Kemalizm, kadınları okula göndererek, eşek sırtında, köylere ebe olarak yollayarak, öğretmen yaparak ya da meclise sokarak kurtaracağını iddia etti. Ama bunların hiçbiri uzun sürmedi; evde yemeği yine kadınlar pişirdi… 70'lerdeki 'solculuk' da, kadınlar için başka bir sanrıydı. Solculuk, dünyanın kurtuluşunu emeğin kurtuluşuna bağlıyordu; ama emeğin kurtuluşu, nedense hep erkeklerin emeğinin kurtuluşuydu.[315]

[311] Arkadaş, yoldaş, bacı… Fraksiyona göre değişiklik gösteriyor.
[312] *Sanki eşittik: 1960-70'li yıllarda devrimci mücadelenin feminist sorgusu*
[313] Kurtuluş Kendini Anlatıyor, *Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar,* 309.
[314] İlerici Kadınlar Derneği, *İlerici Kadınlar Derneği (1975-80),* 21.
[315] Stella Ovadia, "Feminist Hareketin İlk Günleri (Örgütlenme Zorlukları, Özgün Örgütlenme Deneyimleri)," içinde *Özgürlüğü Ararken*, der. Berivan Kum, Fatma Gülçiçek, Pınar Selek ve Yeşim Başaran (İstanbul: Amargi, 2005): 59.

3.7.2.2. 1980'ler feminizm örgütlü sesini buluyor: Kendilerine ait bir proje yaratmak

1980 darbesi ise tüm siyasetlerin üstünden 'silindir' gibi geçerek siyaset yapan herkese toplumsal alanın gündemini belirleyebilecek tek aktörün devlet olacağını bildirir. Bu devletin politikalarını Türk-İslam sentezi çevresinde belirlediği ve sadece liberal-ekonomik fikirlere açık olduğu bir dönemi getirir.[316] Bu dönemde solcu/devrimci kadınlar ya hapse girmiş ya da eve geri dönmüşlerdir. İktidarın sosyalist siyasetlere karşı uyguladığı yasağın yanı sıra kadınların toplumdaki yerlerini, ait olduğu siyasetlerdeki yerlerini ve evdeki yerlerini sorguladıkları bir döneme girer.[317] Taciz, tecavüz, şiddet ve çalışma alanlarında eşitsizlik gibi konularda kadınların özel olan politiktir söylemi etrafında birleştirir.[318] Bu dönemde kendisinin farkına varan, sesini bulmaya çalışan farklı bir hareketin ortaya çıkmasına alan açılır. Bu açılan alan, pejoratif bağlamda 'Eylülistler' olarak tanımlanan feministlerin siyaset alanına muhalif bir ses olarak katılımıdır. Şirin Tekeli'ye göre sol gelenek içinden gelmelerine rağmen bu şekilde adlandırılır.[319] Handan Koç terimin Yalçın Küçük'ün kullanmaya başladığını belirtir:

> Eylülizm, 12 Eylül sonrası ortaya çıkan sol-politik boşlukla da bağlantılı bir şeydir. Ve biz feministler 12 Eylül'ün bu boşluk ortamından faydalanan fırsatçılar, Eylülistler olarak suçlandık. Şule'nin çok güzel anlattığı gibi, sosyalistlerle dayanışmayan, sosyalizme ihanet eden, devrimci ahlakı terk eden, üstü kapalı veya açık orospular denmeyi hak eden münasebetsizlikteki insanlardık. Yani, Eylülizm genelde hakaret olarak kullanılır. 80 sonrası sol yenildiği ve solcu liderler içeride olduğu için, bir politika alanının açıldığını ve feminizmin de buradan çıktığını kabul etmek zorundayız, ama feminizm meclise giremedi. Eğer feminizm, 12 Eylül'ün yarattığı ortamı, Eylülizmi kullanan bir hareket olsaydı, şimdiye meclisteydi.[320]

1982'de İstanbul'da *Yazko'*nun bir projesi olarak feminist kitapları Türkçeye çevirmek üzerine *Çeviri Grubu* kurulur. İçlerinde Stella Ovadia, Şirin Tekeli, Yaprak Zihnioğlu,

---

[316] Etienne Copeaux, *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine* (İstanbul: İletişim, 2006), 29-111.[317] *Sanki eşittik: 1960-70'li yıllarda devrimci mücadelenin feminist sorgusu,* Gülseren Pusatlıoğlu konuşması.
[317] *Sanki eşittik: 1960-70'li yıllarda devrimci mücadelenin feminist sorgusu,* Gülseren Pusatlıoğlu konuşması.
[318] Aksu Bora ve Asena Günal, *90'larda Türkiye'de Feminizm* (İstanbul: İletişim, 2002), 7-12., Şirin Tekeli, *Feminizmi Düşünmek*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017), 213.
[319] Şirin Tekeli, "1980'ler Türkiye'sinde Kadınlar," içinde *1980'ler Türkiyesi'nde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, der. Şirin Tekeli (İstanbul: İletişim Yayınları, 1993), 33.
[320] Şule Aytaç ve Handan Koç, "İsyanı Nisvan: 80'ler Türkiye'sinde Feminist Hareketin Ortaya Çıkışı," içinde *İstanbul- Amargi Feminizm Tartışmaları*, der. Esen Özdemir ve Sevi Bayraktar (İstanbul: Amargi, 2011), 285.

Gülnur Savran gibi isimlerin olduğu bu grup *Somut* adlı dergide her hafta bir sayfa feminist yazılar yayınlamaya başlar. Çeviriler ve yazılar odağındaki çalışmalar kendi deneyimlerinden yola çıkar ve toplumsal çözümlemelere dönüşür.[321] Kürtajdan şiddete, ücretsiz ev emeğinden iş bulmanın zorluklarına kadına dair her şeyin yazıldığı bu sayfaya dair anılarında Berat Günçıkan dönemin politik yükünün kadınların üzerindeki ağırlığından bahseder:

> Erkeklerin alaycı gülüşü 80den sonra tam da somutun 4. Sayfası yayınlanmaya başladığı günlerde öfkeyle bükülen dudaklara bıraktı yerini. Darbenin etkisinden olacak kimsenin alay edecek gücü yoktu, sadece kırgınlık ve kızgınlık vardı. Kızgındılar çünkü binlerce kişi içerdeyken kadınlar hala bir ihtimal olan sosyalizmi bırakmış haklarıyla birlikte mahremiyet diye öğrendikleri muhafazakârlığın da örtüsünü kaldırmaya başlamıştı.[322]

Şirin Tekeli yine dönemin bu yeni harekette hissettirdikleri ve düşündükleri hakkında şunları aktarır: "Mahcup feminizmimizin simgesi dediği sayfadaki feminaya ithafen: 1980 öncesi ruh halimi böyle tanımlamıştım. Kadınların 4. Sayfada buluşması bir görünürlük kazanma ve kendi sözünü arama serüveni olsa da 1980'lerin başında sanıyorum hepimiz mahcup feministlerdik."[323] Tek bir sayfanın yetmediği noktada kadın sayfası sona erdirilse de *Sosyalist Feminist Kaktüs ve Feminist Dergi'ye* öncüllük eder.[324] Çeviri Grubu da toplantı yasağı sebebiyle *Kadın Çevresi* ismiyle şirket olarak kurulur.[325] Aynı dönemlerde Ankara'da içlerinde Aksu Bora, Aynur Demirdirek, Nükhet Sirman gibi isimlerin olduğu *Perşembe Grubu*, yine aynı toplantı yasağı sebebiyle, kadın günü görünümünde toplanarak okuma-tartışma üzerine toplanmaya başlar. Kendi deneyimlerinden yola çıkarak kadınlık deneyimlerinin bahsedildiği bunun üzerinden feminist metinlerin tartışmalarının yürütüldüğü ve feminist politikaya dair yönetimsel, araçsal, kadın sorunlarına ve çözümlere dair her şeyi keşfettikleri bir döneme girilir.[326] Örgütlenmeden önce neden örgütlenmek gerektiğini anlamaya dair bir yola çıkış olan *Perşembe Grubu* buluşmalarıyla ilgili Aynur

---

[321] Şule Aytaç ve Handan Koç, "İsyanı Nisvan, 277.
[322] Berat Günçıkan, "Eğer Hala Sokaktaysak," içinde *Somut 4. Sayfa: İlk Feminist Yazılar*, der. Stella Ovadia ve Evin Doğu, (Ankara: Kadın Kültür İletişim Vakfı, 2013), 24.
[323] Şirin Tekeli, "Dördüncü Sayfa," içinde *Somut 4. Sayfa: İlk Feminist Yazılar*, der. Stella Ovadia ve Evin Doğu, (Ankara: Kadın Kültür İletişim Vakfı, 2013), 74-75.
[324] Şule Aytaç ve Handan Koç, "İsyanı Nisvan…
[325] *İsyan-ı Nisvan*, Yönetmen Melek Özman, Belgesel, (Filmmor Kadın Kooperatifi: 2008): Canan Arın konuşması.
[326] Aynur Demirdirek ve Nükhet Sirman, "Perşembe Grubu Deneyimi," içinde *Özgürlüğü Ararken*, der. Berivan Kum, Fatma Gülçiçek, Pınar Selek ve Yeşim Başaran (İstanbul: Amargi, 2005), 173.

Demirdirek kadınların kendini bulma meselesini anlatır: “Bizim grupta, başta kendilerine 'feminist' demeyenler vardı. Ama sonradan, yaşadığımız öfke, belirlenmiş kadınlığın dışında bir kadınlık bulmak, cinselliğimizi, kimliğimizi yeniden oluşturmak gibi konuları konuştukça, 'buna feminizm deniyorsa, ben feministim' demeye başladı birçok kişi.”[327] *Perşembe Grubu'nun* farklı isimlerle istedikleri zamanlarda çıkardıkları *Yeter* olarak tanımladıkları el yordamıyla çok geniş bir ağa yaydıkları, kadın sorunlarından bahsettikleri bir dergileri de vardır.[328] Kadınların sorunlarıyla ilgili bu tartışmalar meyvesini 17 Mayıs 1987'de ilk sokağa çıkma deneyimi 'Dayağa Karşı Dayanışma Yürüyüşü' ile verir.[329] Ovadia harekete geçme motivasyonlarını şöyle anlatır: “'Akıllı' bir yargıç, "kadının sırtından sopayı, karnından sıpayı eksik etmeyeceksin" diye bir karar çıkarınca, 'ortalığı karıştırabildik'... Orada belirleyici olan, bizim grup olarak dışa dönük bir şey yapmaya hazır olmamızdı; o 'aklı evvel' in kararı değil...”[330] Kadınların yaptıkları kampanyalar ve eylemler, toplumsal olaylara karşı tepkilerini sokağa dökerek ve bu konuda bulabildikleri her mecrada yazıya dökerek tartışmak yoluyla olur.

1980'ler bir yandan da Türkiye'nin neoliberalizm ile tanışmasıyla depolitize edilen toplumun kapitalist söylem bağlamında yeniden politize edildiği bir dönemdir. Yine de devlet eliyle oluşturulan bu siyasal alanın dışında muhalefet kurmaya başlayan sosyalist, radikal, etnik, İslamcı, Kemalist, liberal ve kültürel gibi farklı görüşlerden feministler 'kadın meselesi' paydasında buluşur.[331] Şule Aytaç o dönem içinde bulundukları çeşitliliği şöyle anlatır:

> Aramızda inanın solun bütün renkleri vardı... Her şey vardı. Dolayısıyla, biz dedik ki, burada feminist şemsiye altında toplanıyoruz. Başka çalışmalarınızda gidip Troçkistlerle ya da Maocularla çalışabilirsiniz, ama siz buraya geldiğiniz andan itibaren kadınsınız; kadın olma durumuna isyanınızdan dolayı buradasınız ve buna feministçe bir çözüm bulmak üzere buradasınız, hepimiz onun için buradayız, dedik. Bu o kadar güçlü bir şemsiyeydi ki, hakikaten hiç kimse söz geçiremedi.[332]

---

[327] Aynur Demirdirek ve Nükhet Sirman, “Perşembe Grubu Deneyimi, 177.
[328] Nacide Berber, “Perşembe Grubu ve Yeter!” içinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünceler: Feminizm*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 111-116.; Aksu Bora, *Feminizm Kendi Arasında*, (Ankara: Ayizi Kitap, 2018), 205.
[329] Şahika Yüksel, “Eş Dayağı ve Dayağa Karşı Dayanışma Kampanyası,” içinde *1980'ler Türkiyesi'nde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, der. Şirin Tekeli (İstanbul: İletişim Yayınları, 1993), 348-349.
[330]Stella Ovadia, "Feminist Hareketin İlk Günleri, 66.
[331] Betül Karagöz, "Türkiye'de 1980 Sonrası Kadın Hareketinin Siyasal Temelleri ve 'İkinci Dalga' Uğrağı," *Memleket Siyaset Yönetim* 3, no. 7 (2008): 168-190.[332] Şule Aytaç ve Handan Koç, "İsyanı Nisvan…, 292.
[332] Şule Aytaç ve Handan Koç, "İsyanı Nisvan…, 292.

Belirli bir zümrenin elinden çıkan, resmi devlet söyleminden uzaklaşarak toplumsal bir bağlam kazanan kadın hareketi farklı öznelerin kendini göstermeye başladığı bir siyasal alana dönüşür.[333] Feministler düşündükleri kadar az olmadıklarını görürler:

> Sadece kadınlık durumundan kaynaklanan bir sorun için yürümüştük. Yürüyüşün de verdiği kuvvetle, kampanyanın olası diğer biçimlerini tartışmaya başladık. Farklı gruplardan kadınlar (Feminist dergisi, Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği, Sosyalist-Feminist Kadınlar, bunların bir bölümü daha sonra Kaktüs dergisini çıkarmaya başladı) ve tek tek kadınlar düzenli olarak toplanmaya başladılar… Kampanyanın en somut kazanımı, farklı kadınların ve kadın gruplarının somut bir sorun çerçevesinde, tek bir merkezi yapıya sahip olmadan ortak bir dizi faaliyeti sürdürmesi deneyiminin yaşanması olmuştur. Bu deneyim, bizim daha sonra başka kadınlık meseleleri ile bir araya gelmemizde önemi olan yapıcı ve öğretici bir deneyimdir.[334]

Yine aynı yıl Türkiye CEDAW'ı[335] imzalar, kadınlar artık hayatın her alanında yapılan ayrımcılıklara karşı durabilecek hukuki dayanakları ve bu sayede aktif olarak müdahale edebilecekleri yeni alanlara sahip olur.[336]

1980'lerin sonuna gelirken bu iki grup dirsek temasıyla yürüttükleri iletişimi, Ankara'daki feministlerin teklifiyle *Feminist Haftasonu* adı altında kadın hafta sonu düzenleyerek pekiştirmek ister. Ankara'da 1989 Şubat ayında yapılan kadın sorunları, eylem pratikleri ve örgütlenmeye dair tartışmaların yürütüldüğü bu konferansın sonunda çoğalarak ayrılırlar. Nükhet Sirman bu çoğulluğa dair bir anı paylaşır: "1989'daki ilk büyük feminist buluşma olan, Birinci Feminist Haftasonu'nda sosyalist feministlerle sosyalist olmayan feministler arasında 'Önce eziliyoruz mu yazacağız, önce sömürülüyoruz mu yazacağız?' diye çok ciddi bir tartışma çıktı."[337] Konferans sonunda Kadınların Kurtuluşu Bildirgesi yazılır.[338] Yine aynı yıl İstanbul'da düzenlenen *Kadın Kongresi* ise bu çoğulluğun, farklı

---

[333] Şirin Tekeli, "1980'ler Türkiye'sinde Kadınlar, 33.
[334] Şahika Yüksel, "Eş Dayağı ve Dayağa Karşı Dayanışma Kampanyası, 348-349.
[335] Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Yok Edilmesi Sözleşmesi.
[336] Canan Arın, "1980'den 2013'e," içinde *Somut 4. Sayfa: İlk Feminist Yazılar*, derl. Stella Ovadia ve Evin Doğu, (Ankara: Kadın Kültür İletişim Vakfı, 2013), 70-73., Elif Ege, "CEDAW," *Feminist Bellek*, 5.12.2022, Erişim tarihi: 17.03.2024, https://feministbellek.org/cedaw/
[337] Nükhet Sirman, "Kadınların Milliyeti," içinde *İstanbul- Amargi Feminizm Tartışmaları*, der. Esen Özdemir ve Sevi Bayraktar (İstanbul: Amargi, 2011), 91.
[338] Filiz Karakuş, "11 Şubat 1989: Ankara'da Feminist Hafta Sonu toplantısı başladı," Çatlak Zemin, 11.02.2024, Erişim tarihi: 17.03.2024, https://catlakzemin.com/11-subat-1989-ankarada-feminist-hafta-sonu-toplantisi-basladi/

seslere ve bakış açılarına sahip olmanın zorluklarını feminist harekete öğretir. Sadece İstanbul ve Ankara değil, İzmir ve Adana gibi birçok şehirden gelen kadınların düzenlediği kongreye katılım çok yüksektir. Sol siyasetten gelen devrimci kadınlar ile feministler -ki kendi aralarında sosyalist feministler de vardır, burada fark kendilerine feminist diyebilmekten gelir- arasında erkeklerin kongreye katılıp katılmamaları gibi kongrenin işleyişi kapsamındaki konular kadar sunumlarda yer alabilecek içeriklere dair farklı düşünceler de tartışma konusu olur. Feministler kongreyi terk etseler de kongre sonrası bildirinin yazılması kadınların bu buluşmalardan bir çıktı almaya ve öğrenmeye yönelik tutum aldıklarını gösterir.[339] Deneyimlerinden yola çıkarak başladıkları arayışları ve yapısız örgütlülüğü ile suçlanan ve yadırganan bu hareket,[340] daha sonrasında 1980'lerde Türkiye'de siyaset yapma biçimlerini değiştirir.[341] Bilinç yükseltme grupları ile başlayan kadın bedeni, kimliği ve emeği üzerindeki tahakküm tartışmalarının, kurulan tahakkümü reddedişe dönüşür.[342] 1980'lerin sonu itibariyle küçük gruplardan büyüyerek bir ses kazanan kadın hareketi, radikal söylemlerde bulunan muhalif bir grup ve sadece mevcut kadın politikalarını değil, patriyarkal sistemi de eleştiren güçlü söylemleriyle kamusal alanda radikal bir özne haline gelir.[343] Bu dönemin feminist özneleri, kadın kategorisinin özcü bir kadın olma durumundan doğru değil, kadınlık deneyimi üzerinden ele alır, kadınlık deneyimini ise ezilme/sömürülme durumuna karşı mücadele hattından çizer. Bir diğer bahsedilmesi gereken ise, kendine özgür bağımsız bir hareket olması, farklı örgütlenmelerin peşinden gitmemesidir. Kadınlık deneyimi, farkın kabulü gibi kabullerini ise bilinç yükseltme praksisini kullanarak örgütlenmekten alır.[344]

1980 atmosferi, Türkiye'de siyaset yapma pratiklerinin değişimini korku ve şiddetin tekel olmasıyla sağlamıştır. Toplum, örgütlü halk ve devlet arasındaki ilişki dinamiklerine dair bu değişim, farklı bir muhalefet tarzının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Türk-İslam sentezi ile kendine yeni bir ses yaratan devlet ise yeşermeye başlayan kadın hareketinin muhalefetine karşı tepkisel davranmaz. Bu dönem Türkiye ekonomide liberal, siyasette muhafazakâr muktedir ideolojisi pragmatist demokratik bir tutum izler. Böylece 1980'lerde

[339] Banu Paker, "1989 Kadın Kurultayı," içinde *Özgürlüğü Ararken*, der. Berivan Kum, Fatma Gülçiçek, Pınar Selek ve Yeşim Başaran (İstanbul: Amargi, 2005), 187-201.
[340] Stella Ovadia, "Anmalar Zamanı," içinde *Somut 4. Sayfa: İlk Feminist Yazılar*, derl. Stella Ovadia ve Evin Doğu, (Ankara: Kadın Kültür İletişim Vakfı, 2013), 4-6.
[341] *İsyan-ı Nisvan*, Yönetmen Melek Özman, Belgesel, (Filmmor Kadın Kooperatifi: 2008): Aynur Demirdirek konuşması.
[342] Şirin Tekeli, *Feminizmi Düşünmek*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017), 337-343.
[343] Ömer Çaha, *Sivil Kadın,* (Ankara: Savaş Yayınevi, 2017), 6.
[344] Demet Gülçiçek, "Seksenli Yılların Feminist Kadın Hareketleri.

kadının özne olarak kendisini birden fazla tahakkümler ağı içinde olduğunu keşfetme ve üzerine atanan sembolleri sorgulama dönemi olur. İnci Özkan Kerestecioğlu bu kesişimden şöyle bahseder:

> Türkiye'de neoliberalizmin tarihi ile feminist hareketin canlanmasının tarihi kesişiyor ve bu kesişme feminizmin seyrini doğrudan etkiliyor. Neoliberal politikaların uygulamaya konulması, politik zeminin otoriterleşmesiyle mümkün olabildi. 12 Eylül 1980 darbesi ve bu darbenin anayasası siyasal katılımı sınırlandıran ve toplumsal muhalefeti zayıflatan bir dizi uygulamayı hayata geçirdi. Neoliberalizmin emekçi sınıfları, sermaye karşısında savunmasız hale getirmesi ve otoriteryanizmin baskıcı ortamı topyekûn bir sessizlik yarattı. Bu sessizlik, paradoksal biçimde, daha önce dışarıda bırakılanların, toplumsal muhalefetin içinde dahi sesi bastırılanların, sözünü ve sesini keşfetmelerine imkân sağladı.[345]

Eylülist yani fırsatçı olarak görülen feminist kadınlar, sol gelenekten gelseler de kadın olma haline dair deneyimlerini paylaştıkları alanlar yaratmaları ile, ayrımcılığa uğradıkları ve ezildikleri alanın devlet olduğu kadar toplumsal alan-kendi hareketleri ve özel yaşamlarının da içine sirayet ettiğini fark eder. Her yerde kadın olarak ayrımcılığa uğradıkları fikri artık yeni tartışmalara yol açar. Bununla birlikte içinden geldikleri sol hareketlerden tepkiyle karşılaşırlar. 'Mahcup feminist' olmaları buradan gelir. Bu örüntüler içinde feminist kadınlar kim olduklarına dair bir keşif süreci geçirirken, güçlerini ve sınırlarını bulmaya çalışırken geçmişlerine karşı suçluluk duygusunu da içeren bir hesaplaşmaya girerler. Özellikle aktif bir örgütlenme geçmişine sahip kadınların örgüt içi tüm pratikleri sorguladığı bir dönem başlar. Öncelikle kurucu ideoloji olan Kemalizm'in paternal biçimde inşa ettiği örnek kadın vatandaş stereotipine, sonra da sol hareketin kadınların sorunlarını ikinci planda bırakan yoldaş, bacı, arkadaş stereotipine karşı çıkmıştır. Bu dönemde kadınlar kendileri için kendileriyle birlikte politika yürüterek kendilerine biçilen rolleri reddederek kendi seslerinin peşine düştükleri bir proje yaratmışlardır. Hem ideolojik patriyarkal normatif mekanizmalarla hem de geleneksel normlarla mücadele etmişlerdir. Praksisleri bir yandan yazın dünyasında, akademik çalışmalarda diğer yandan sokaklarda kurulmuştur. Feministler için, kadınların tarihinde çok tanıdık olan hiç eskimeyen etiketler yapıştırılır: çirkin, hafif meşrep, lezbiyen, evde kalmış… Kendilerini

[345] İnci Özkan Kerestecioğlu, "Türkiye'de Güncel Feminist Hareket İçindeki Ayrışmalar ve Tartışmalar," içinde *Duvarları Yıkmak, Köprüleri Kurmak: Yeni Küresel Feminizmin Yükselişi ve İmkânları*, der. Nacide Berber (Heinrich Böll Stiftung Derneği. Türkiye Temsilciliği Yayınları, 2017): 56.

sarmalayan ve içinde bulundukları ortam her neyse onun makbul kadınlarına çevirmeye çalışan normlarla hesaplaşmalarının başlamasıyla, kadınlar kendilerine feminist demeye başlarlar. Sokağa çıkmak, kendilerine biçilen tüm her şeye başkaldırmak, sorunları tespit etmek, sebeplerini tartışmak ve bir çözüm yolu aramak, kısaca kendi seslerini bulmaya çalışma süreçleri içinde yalnız olmadıklarını çok fazla ve farklı olduklarını keşfetmeleri ile kadın sorunların çeşitliliğini ve mücadelenin değişken yapısını keşfetmeleri özellikle mücadeleyi kapsayıcı, sorunlara bakış açısını da kesişimsel olmasını sağlar.

3.8. Kadınların Çoğulluğu: Kadınlar Farklılıklarıyla Çoğullaşıyor

3.8.1. Batı'da üçüncü dalga feminist öznenin var oluşu ve kökleri

"Ben kadın değil miyim?" Sojourner Truth bu soruyu 1851 yılında sorarak kadın kategorisini sınırlarını çok eski bir tarihte tartışmaya açar, siyah kadınlarla beyaz kadınlar arasındaki hak ve özgürlük uçurumlarını işaret eder. Afrikalı Amerikalı kadınların da kadın olduğunu ve köle kadınların deneyimlerinin özgür burjuva beyaz kadınlarınkinden farklı olduğunu söyler.[346] Farklılığa dair bu yarılma, kendi feminist mücadelelerini yürütürken farklı kimliklere ve kültürlere sahip kadınları, farklı deneyimlerin yarattığı özneleri tarih içinde var eder. Batı'da 1980'lere gelindiğinde farklılıklarla birleşme ve çoğalmanın pratikleri görülmeye başlar. Bu pratikler beyaz olmayan kadınların *(women of color)*,[347] beyaz kadınların problemlerini ve mücadelesini merkeze almış feminist anlayışa eleştirisi sonunda ortaya çıkar. Farklılığa dair bu belirleme farklı deneyimlerin ve dolayısıyla farklı tip mücadele biçimlerini ortaya çıkarır. Çünkü mücadele edilen ötekinin muhteviyatının çoğulluğunun farkına varılır. Dolayısıyla mücadelenin türü de değişir. Buradan doğan tepki, feminist mücadele yürüten orta sınıf beyaz kadınların sorunlarına ve mücadelesini anaakımlaştıran anlayışa bir tepkidir. Siyah kadınlar problemlerini o zamana kadar feminist mücadele eden beyaz kadınların göz ardı ettiği eleştirisini seslendirmeye başlar. Siyah kadınlar bunun yanında kölelik karşıtı mücadele içinde yer alan siyah erkeklerle birlikte mücadele yürütürken bir mücadele de siyah erkeklerin kadınlara karşı ayrımcılığına yönelik olarak devam eder. Siyah olma ve kadın olma boyutlarının iç içe geçmesiyle 'tahakkümler matrisi' oluşur.[348] Siyah kadınların mücadelesi bu şekilde çeşitlenir. Siyah kadınların

[346] Sojourner Truth, *Narrative of Sojourner Truth* (Penguin, 1998).
[347] Anaakım ve norm kabul edilen beyaz kadınlar dışında kalan bütün kadınları ve kadınlık deneyimlerini temsil eder.
[348] Patricia Hill Collins, "Black Feminist Thought in the Matrix of Domination," *Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness, and the Politics of Empowerment* (1990): 221-238.

deneyimlerinden ve kimliklerinden yola çıkarak yaptıkları bu çözümleme genişleyerek kesişimsellik ilkesi etrafında kavramsal bir zemine oturur.

Tek ve homojen bir feminizmden ve kadın kimliğinden değil, çoğul bir kategori olarak feminizmlerden ve kadınlardan bahsetmek daha anlamlı hale gelir.[349] Böylece feminist düşüncenin ve mücadelenin tarihini çoklu kimliklerin deneyimlerini kesiştirerek ortaya koymak mümkün olur. Tarih boyunca farklı şekillerde mücadele eden farklı kadınların toplumsal alandaki temsilleri ikinci dalga feminizm döneminde iyice belirginleşen çoğalarak birleşme/dayanışma pratikleriyle birlikte feminizmi eleştirilerin dikkate alındığı bir dönüşüm evresine sokar. Feminizmin ikinci ve üçüncü dalgası arasında keskin bir fark olmaması ve kümülatif bir sürecin sonucunda dönüşüme girilmesi de buradan kaynaklanır.[350] Bu sürecin tamamı yapıbozum pratiği olarak, postmodern ve postyapısalcı feministler tarafından ele alınması üçüncü dalgayı oluşturur. Daha çok farklılık meselesini odağına oturtan düşünce olarak, feminist meselelerin sadece kadın-erkek meselesi olmasından çıkarılması, sadece pratikte değil, feminist teori dünyasında da kapsayıcılığı ve çeşitliği ortaya çıkarır. Kapsayıcılığın önemi ve kesişimselliğin ön plana çıkarılması, çoğulluk üzerine verimli tartışmaları ortaya çıkarır.

1980'ler farklılıkların ortaya çıkmaya başladığı ve kadınların mücadelesinin çeşitlendiği bir dönem olarak ortaya çıkar. Özellikle anaakımlaşmış feminist mücadelenin göremediği ya da kapsamadığı birçok konuya değinilir. Kimlik politikalarının politik bir analiz kategorisi olarak yaygınlaşması, çokkültürlülük deneyimlerini ortaya koyması açısından etkili olmuştur. Bu sebeple bell hooks,[351] Kimberle Crenshaw, Patricia Hill Collins gibi siyah kadın hareketinin içindeki düşünürler siyah kadın olmakla ilgili sorunların beyaz kadın sorunlarından farklılaştığı yerlere dikkat çekmeye başlar.[352] bell hooks, kişilerin kendilerini tanımladığı kimliklerin çokluğunun birden fazla ilişkiyi içermesi sebebiyle birden çok baskı ve sömürü ilişkisinin kurulacağından bahseder.[353] Bu müdahaleyi sadece yeni bir eklemlenme olarak görmemek, aynı zamanda feminizmin kendi içine ve beyaz kadınların feminizmine yapılan sert bir eleştiri olduğunun altını çizmek gerekir. Çünkü bu

[349] Rosalind Delmar, "What Is Feminism?," *içinde Theorizing Feminism* (London: Routledge, 2018), 5–28.
[350] Shelley Budgeon, *Third-Wave Feminism and The Politics Of Gender in Late Modernity,* (UK: Palgrave Macmillan, 2011), 156.
[351] bell hooks isminin baş harflerini yazılarında hep küçük olarak kullanır, feminist literatür de ondan bahsederken yazarın kendi seçimini devam ettirir.
[352] Alison Stone, *Feminist Felsefeye Giriş*, Çev. Yonca Cingöz ve Bilge Tanrısever, (İstanbul: Otonom Yayıncılık, 2015), 224-294.
[353] bell hooks, *Feminizm Herkes İçindir: Tutkulu Politika,* Çev. Ece Aydın, Berna Kurt, Şirin Özgün, Aysel Yıldırım, (İstanbul: bgst Yayınları, 2014), 18-19.

eleştiri feminizmin güçlenmesini ve öznelerin çoğulluğunu ve çokluğunu ortaya koyan bir hareket haline gelmesini sağlayan müdahale olmuştur.

Özellikle ABD'de, beyaz kadınların kendileri dışındaki tüm kadınları farklılıklarına ve deneyimledikleri patriyarkal tahakkümlere karşı tek bir tip beyaz olmayan kadın varmış gibi davranmasıyla siyah feministlerin eleştirisi ortaya çıkar.[354] bell hooks beyaz kadınların ekonomik bağımsızlık kazanmaya başlaması ve refah seviyelerinin artmasıyla oluşan ivme kaybına, iktidar feminizmine ve feminist hareketin net tanımlarının muğlaklaşmasına dikkat çeker.[355] Siyah kadınların yaşadığı çoklu tahakküm sistemlerini sınıf mücadelesinin içinden gelen feminist kadınların da yaşadığı ikilemle benzerdir, bell hooks "sınıfın feminist gündeme oturtulması, sınıf ve ırkın kesişim noktalarının görünür kılacağı alanlar" açtığını söyler.[356] Böylece farklı kimlikler ve mücadele örüntülerinin getireceği dezavantajlar ve deneyimler olduğu ortaya çıkar. Bu sebeple bell hooks 'feminizm herkes içindir' diyerek kapsayıcılığın önünü açar.[357] Kimberle Crenshaw kesişimsellik kavramını ilk kez kullandığında ayrımcı söyleme karşı en azından hâkim anlayışın ve söylemin dışından, marjinalize edilmiş olanı kapsayarak bir bakış açısı oluşturmanın önemini vurgular.[358] Kesişimselliği hem ırkçılık ve patriyarkanın ilişkiselliği etrafında hem de beyaz olmayan kadınların deneyimlediği üst üste binen tahakküm sistemlerini ifade etmek için kullanır, böylece farklı kimliklere sahip öznelerin grup siyasetlerinde yaşadığı gerilimleri hafifletmek için kullanır.[359] Patricia Hill Collins'e göre kesişimsellik iktidar ilişkilerini, toplumsal fenomenleri ve toplumsal adalet alanında eleştirel bir pratik sağlamak için kullanışlı bir analitik araç ve çalışma alanı sağlar.[360]

Yani kesişimsellik hem politika hem teori, hem olguyu tanımlamak için çerçeve hem de çözüm sırasında bir analiz aracıdır.[361] Tahakküm matrisi olarak da yorumlanan ve farklı kimliklerin farklı derecede ayrıcalığa ya da tam tersi dezavantaja sahip olduğuna dair farklı

---

[354] Rosemarie Botts Tong ve Tina Fernandes, *Feminist Düşünce*, 167-169.
[355] hooks, *Feminizm Herkes İçindir*, 18-19.
[356] hooks, *Feminizm Herkes İçindir*, 55.
[357] hooks, *Feminizm Herkes İçindir,* 97-99.
[358] Kimberlé Crenshaw, "Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics," içinde *Feminist Legal Theories* (Routledge, 2013), 23-51.[359] Kimberlé Crenshaw, "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color," *Stanford Law Review* 43, no. 6 (1991): 1241–9.[360] Patricia Hill Collins ve Bilge Sırma, *Kesişimsellik*, çev. Ege Acar, (Ankara: Fol Kitap, 2023), 65-108.
[359] Kimberlé Crenshaw, "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color," *Stanford Law Review* 43, no. 6 (1991): 1241–9.[360] Patricia Hill Collins ve Bilge Sırma, *Kesişimsellik*, çev. Ege Acar, (Ankara: Fol Kitap, 2023), 65-108.
[360] Patricia Hill Collins ve Bilge Sırma, *Kesişimsellik*, çev. Ege Acar, (Ankara: Fol Kitap, 2023), 65-108.
[361] Maria Carbin ve Sara Edenheim, "The intersectional turn in feminist theory: A dream of a common language?," *European Journal of Women's Studies, 20, 3,* (2013): 233-248.

güç sistemlerine işaret eden kesişimsellik farklı kimliklere sahip beyaz olmayan kadınlar arasında çalışmaların çeşitlenmesine olanak sağlar: ırk, sınıf, cinsiyet, cinsel yönelim, cinsel kimlik yaş, engellilik, göçebelik din…[362] Özne kendini sadece tek bir kimlikle tanımlamaz ve farklı kimlikler farklı dezavantajlı konumlar ve tahakküm sistemlerini ilişkisel bir şekilde deneyimler. Alev Özkazanç kesişimselliğin duygulara dair yönünü şöyle anlatır:

> …tanıdık bir feminist arzuyla ilişkilidir: Kadınlar arası farklara duyarlı ancak yine de kimlik üzerinden değil, ortak değerler üzerinden ilerleyen kapsayıcı, içerici bir feminist hareket oluşturmak ve başka ezilme biçimleriyle eklemlenen daha geniş siyasal koalisyonlar içinde yer almak arzusuyla.[363]

3.8.2. Türkiye'de feminist öznenin çoğulluğu: deneyimler çoğullaşıyor: Farklı deneyimlerin tanınmasıyla büyümek

3.8.2.1. 1990'larda farklı kadınların siyasetleri: Özgürlüğün farklı projeleri

1980'lerden gelen bu dinamizm Türkiye'de feminist öznenin 1990'larına farklı kimliklere ait kadınların politika yaptığı ve kimliklerini ortaya koydukları bir döneme dönüşür. Kitleselleşmeye başlayan ve kendini tanıdığı bir on yıldan çıkan feminist hareket bu dönemden itibaren kurumsallaşmaya da başlar. Gelinen bu noktaya etki eden unsurlar hem feminist mücadelenin kendi dinamiğinin bir sonucudur, hem de dönemin mevcut iktidarı ve politik atmosferi bu sonuca zemin oluşturur. Neoliberal muhafazakârlığın ve milliyetçiliğin birleşimi olarak adlandırılan yeni sağın nüvelerinin atıldığı bu dönem iki özelliğiyle dikkat çeker. Birincisi ekonomide liberal ilkelerin sonuna kadar benimsendiği ve uluslararası kredilerin öneminin ön planda olduğu bir arka planla gelen liberal politikalardır.[364] İkincisi ise 1970'lerde ortaya çıkan Milli Görüş hareketinin yükselmesi,

---

[362] Nira Yuval-Davis, "Intersectionality and Feminist Politics," *European Journal of Women's Studies, 13, 3*, (2006): 193-209., Sylvia Walby, "Complexity Theory, Systems Theory and Multiple Intersecting Social Inequalities," *Philosophy of Social Sciences*, 37, 4, (2007): 449-470.

[363] Alev Özkazanç, "Türkiye'de Kadın Hareketi ve Kesişimsellik Yaklaşımı: Kesişimsellik Tartışması," *içinde Duvarları Yıkmak, Köprüleri Kurmak: Yeni Küresel Feminizmin Yükselişi ve İmkânları* (Heinrich Böll Stiftung Derneği. Türkiye Temsilciliği Yayınları, 2017), 24.

[364] Galip Yalman, "The Turkish State and Bourgeoisie in Historical Perspective: A Relativist Paradigm or a Panoply of Hegemonic Strategies?," *The Politics of Permanent Crisis: Class, Ideology and State in Turkey* içinde, der. Neşecan Balkan ve Sungur Savran (New York: Nova Science Publishers, 2002). 21-54.[365] Simten Coşar, "The AKP's Hold on Power: Neoliberalism Meets the Turkish-Islamic Synthesis," içinde *Silent Violence: Neoliberalism, Islamist Politics and the AKP Years in Turkey,* der. Simten Coşar and Gamze Yücesan-Özdemir (Ottawa: Red Quill Books, 2012), 67-92.

muhafazakârlığın siyasalda kendine bir alan bulmasıdır.[365] Funda Gençoğlu'na göre 1990'lar koalisyon hükümetlerinin yönetemediği demokratik çalkantılar, ekonomik problemler ve toplumun farklı kesimlerindeki grupların taleplerine cevap verememesi sebebiyle, 1980'lerde direnç gücü kırılan toplumsal muhalefetin tekrar kendini göstermeye başladığı bir dönemdir.[366] Mevcut iktidarın ve toplumun paralel bir dinamik izleyerek muhafazakârlaştığı -ya da muhafazakâr yönünü rahatça açığa çıkarabilecek bir alan bulduğu- bu döneme karşılık feminist hareket, feminist öznelerin çoğulluğunu keşfetme dönemini yaşar.

Bu dönemde 1980'lerden gelen ana akım feministlerin hareketiyle ilgili genel olarak, hareketin STK'laştığı, kurumsallaştığı ve 'proje feminizmi'[367] olarak adlandırılan bir alanın açılmasıyla yeni bir döneme girdiği görülür. Asena Günal ve Aksu Bora'ya göre 1990'lar eski toplumsal muhalefetin sokaklar dahil her alanda gerilediği bir dönemdir.[368] Bunun sebeplerinden birisi yukarıda bahsedilen, boşalan toplumsal muhalefet alanına feministlerin talip olmalarıdır. Kurumsallaşma, sivil toplum örgütlerinin açılması, AB üyelik süreçleri ya da uluslararası krediler gibi sebeplerle iktidarın, uluslararası yükümlülükleri yerine getirmek için, kadın sorunlarına dair aksiyon almasını sağlar.[369] Önce Devlet Planlama Teşkilatı beş yıllık planda Türk aile kurumunun kadının çalışma hayatına girmesiyle erozyona uğradığına dair rapor üzerine kurulan Kadının Statüsü ve Sorunları Başkanlığı'nın[370] sonra Kadından

[365] Simten Coşar, "The AKP's Hold on Power: Neoliberalism Meets the Turkish-Islamic Synthesis," içinde *Silent Violence: Neoliberalism, Islamist Politics and the AKP Years in Turkey,* der. Simten Coşar and Gamze Yücesan-Özdemir (Ottawa: Red Quill Books, 2012), 67-92.

[366] Funda Gençoğlu Onbaşı, "'Radical Social Democracy': A Concept That Has Much to Say to Social Democrats in Turkey," *Contemporary Politics* 22, no. 1 (2016): 95-113.[367] Proje feminizmi hareketin STK'laştığı ve kurumların proje fonlarından yararlanarak faaliyetlerini sürdürmesiyle ortaya çıkan bir kavramdır. Daha ayrıntılı bilgi ve eleştiriler için bknz: Serpil Sancar, "Türkiye'de Kadın Hareketinin Politiği: Tarihsel Bağlam, Politik Gündem ve Özgünlükler," içinde *Birkaç Arpa Boyu: 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar,* der. Serpil Sancar (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011), 53–109., Deniz Kandiyoti, "Kadın Hakları Çıkmazda mı?," *bianet,* 10 Mart 2015, erişim 20 Kasım 2025, https://bianet.org/haber/deniz-kandiyoti-kadin-haklari-cikmazda-mi-162912

[367] Proje feminizmi hareketin STK'laştığı ve kurumların proje fonlarından yararlanarak faaliyetlerini sürdürmesiyle ortaya çıkan bir kavramdır. Daha ayrıntılı bilgi ve eleştiriler için bknz: Serpil Sancar, "Türkiye'de Kadın Hareketinin Politiği: Tarihsel Bağlam, Politik Gündem ve Özgünlükler," içinde *Birkaç Arpa Boyu: 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar,* der. Serpil Sancar (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011), 53–109., Deniz Kandiyoti, "Kadın Hakları Çıkmazda mı?," *bianet,* 10 Mart 2015, erişim 20 Kasım 2025, https://bianet.org/haber/deniz-kandiyoti-kadin-haklari-cikmazda-mi-162912

[368] Aksu Bora ve Asena Günal, *90'larda Türkiye'de Feminizm* (İstanbul: İletişim, 2002), 8.

[369] Selma Acuner, "90'lı Yıllar ve Resmi Düzeyde Kurumsallaşmanın Doğuş Aşamaları," içinde *90'larda Türkiye'de Feminizm,* der. Aksu Bora ve Asena Günal, (İstanbul: İletişim, 2002), 125-158.

[370] Filiz Koçali, "Millî Görüşçüler İş Başında: Müslüman-Türk Kadını Yaratılmak İsteniyor," içinde *Feminizm Kitabı: Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Seçme Metinler*, der. Hülya Osmanağaoğlu (İstanbul: Dipnot Yayınları, 2015): 320.[371] Birsen Talay Keleşoğlu, "Yalnızlıktan Meşruiyete:1980 Sonrası Kadın Hareketi ve Kurumsallaşma," içinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünceler: Feminizm*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 148-158.

Sorumlu Devlet Bakanlığı'nın kurulması gibi feministler arasında devletle ilişkilerin tartışıldığı atılımlar yapılır. Bu tartışmalar, devlet feminizminin vitrinine ait olmamak ile bu atılımları bir fırsata çevirmek üzerinedir. Bunun yanında uluslararası fonlarla yürütülen projelerin kendine yer bulmasıyla feministlerin bir kısmı ofislere doğru çekilir, feminist hareketin içeriği seyrelmeye başlar.[371]

Feminist öznenin çoğulluğu ilk defa bu dönemde ortaya çıkmaz, daha eskidir fakat bu dönemde öne çıkan bu çeşitliliğin örgütlü olarak ortadan çıkışı, ve kendilerine dair kendilerine özel bir proje kurmalarıdır. Dolayısıyla farklı tahakküm sistemlerine maruz kalan kadınların feminist politika alanına girdiği bir dönem olarak tanımlanabilir. Aksu Bora kesişimselliğin toplumsal cinsiyet kavramının en başından beri kendisinde olduğundan bahseder: "…yaşamımı aklımı, özgürlük potansiyelimi aramak. Bu yalnız yapılabilecek bir şey değildi. Ne tek başıma ne de sadece benzerlerimle. Tersine, başkaları, bana benzemeyenler, adı farklı olanlarla bir araya gelerek onların hikâyesini kendiminkiyle birleştirerek, hikâyenin bütününü görmeye çalışarak ilerleyebilirdim…"[372] Bora, kesişimsellik kavramının kendisine dair bir hatırlatmada bulunur:

> Toplumsal cinsiyet kavramı neden farklı tahakküm biçimlerini görmemize yetmiyormuş ki?... Kavramı (kesişimselliği) değil de kullanılma biçimlerini dert etmemiz gerekiyor: Kesişimsellik belirli bir kullanımında, pekala politik bir içeriğe kavuşabiliyor… Kadınlık ve erkeklik (ve lezbiyenlik) birer kimlik değildir. Toplumsalın dokusunu ören tahakküm sistemlerinin "tertibat"larıdır. Feminizm, bu tertibatları anlamakla yetinmez, onları ortadan kaldırmak ister. Kavramlar bunun içindir, daha iyi anlayalım ki onunla ne yapabileceğimizi tahayyül edebilelim diye. Tahakkümün saçaklarını toplayıp bohçalamak için değil.[373]

Bu müdahaleden yola çıkarak ve buraya kadarki tarihsel anlatının ışığında, kapsayıcılığı ve kesişimselliği toplumsal alandaki öznelerin çoğulluğunun politik temsilin güçlenmesi, kitleselleşmesi ve uluslararasılaşması yönünde bir yenilik olarak görmek mümkündür. Şirin Tekeli bu çoğulluğun yapısının dayatmacı olmadığından bahseder:

---

[371] Birsen Talay Keleşoğlu, "Yalnızlıktan Meşruiyete:1980 Sonrası Kadın Hareketi ve Kurumsallaşma," içinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünceler: Feminizm*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 148-158.
[372] Aksu Bora, *Feminizm Kendi Arasında*, (Ankara: Ayizi Kitap, 2018): 39.
[373] Aksu Bora, "Kesişimsellik," *Birikim*, 21.03.2017, Erişim 17.03.2024. https://birikimdergisi.com/haftalik/8225/kesisimsellik

> Feminist kadın hareketi, Türkiye'de daha önce bilinmeyen, tanınmayan yepyeni bir muhalefet yarattı. Köktenci demokrat, çoğulcu, katılımcı, hatta bireyci bir hareket bu. Kendilerine, hiçbir gruba katılmak istemedikleri için "münferit" diyen, ama buna rağmen hareketten dışlanmayan ve kendileri gibi münferitlerle birleşerek ayrı bir grupçuk oluşturmaya zorlanmayan kadınların varlığı bunun en iyi göstergesi. Bu gelişmede büyük ölçüde kadınlık durumuyla bağlantılı olarak kendi içimizdeki ideolojik ve/veya sosyolojik parçalanmışlığımız kadar, feminizmin anti-otoriter, hiyerarşiye, katı örgütlenmelere karşıt ilkelerini benimsemiş ve sindirmiş olmamız da etkili oldu. Ayrıca bu gelişmede feminizmin siyasi iktidarı hedeflemeyen, hatta klasik anlamda, yani kuralları erkeklerce belirlenmiş biçimiyle siyaset yapmaktan hazzetmeyen bir hareket oluşu ve seçimi çok bilinçli olarak ideolojik/toplumsal mücadele yönünde yapması da belirli bir rol oynadı.[374]

Buradan yola çıkınca 1980'lerden gelen sosyalist kadınlar ve feministler arasındaki tartışmalar, dayanışma ve örgütlenme praksislerine bu dönemde üç büyük grubun dahil olduğu görülür. Kürt kadınlar, İslamcı kadınlar ve LGBTİ+ hareketi. Kadın kategorisinin kapsadıkları kadar feminist özne kategorisinin kapsadıkları da artık hem tartışma hem de zenginleşerek güçlenmenin bir parçasıdır. İslamcı kadınlar bağlamında kadın hareketine dahil olmak, feminizme içkin olmak anlamına gelmez. Kadınlarla ilgili sorunlara karşı mücadeleler alanında politika yapmaya başlarlar. Kürt kadınlar ve LGBTİ+ hareketi bağlamında ise yeni bir eklemlenme değil örgütlenerek, kendi kimlikleriyle siyasal alanda var olma, politika yapma anlamını taşır. Böylece farklı kimliklere sahip kadınların farklılık gösteren sorunları ve mücadele yöntemleri hem feminist harekette hem de Türkiye siyasal alanında kendini gösterir.

Kürt kadın hareketinin otonom olarak ortaya çıkışı 1990'ların başına denk gelir. Bu dönem aynı zamanda Kürt hareketinin parti kurarak Türkiye'deki demokratik sürecin bir parçası olma atılımıyla aynı zamandadır. Gültan Kışanak, 1990'ların politik ortamını şöyle tanımlar:

> 90'lar, 12 Eylül faşizminin etkilerinin kırıldığı, demokratik, sol, sosyalist hareketlerin, kadın örgütlerinin, sendikal mücadelenin yeniden toparlandığı yıllardı…[375] Kadınlar da bu mücadelenin bir parçası olarak gösterilere, mitinglere

[374] Şirin Tekeli, *Feminizmi Düşünmek*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017), 78.
[375] Gültan Kışanak, *Kürt Siyasetinin Mor Rengi,* (Ankara: Dipnot Yayınları, 2018): 18.[376] Kışanak, *Kürt Siyasetinin Mor Rengi,* 20.

> kablıyordu. Sokakta şekillenen bir politikleşme süreci başlamışb. Bir dip dalga harekete geçmişti. Kadınlar, Kürt siyasal hareketinin kapılarını zorluyordu.[376]

Kurumsal siyasetin bir parçası olmakla başlayan bu süreç, Kürt kadınların, 1980 feministlerinin geçirdiği bilinç yükselmesi sürecini 1990'larda geçirmelerini sağlar. Kurumsal siyaset yeterli değildir, Kürt hareketinin içinde kadınlara sıkça söylenen ulusal dava başarıya ulaşınca kadınların özgürleşeceği fikri de yeterli gelmez.[377] Bir yandan da kamusal alana çıktıklarında Kürt hareketi içinde, özel alanlarında yani evlerde ailelerinin içinde kadınlarla kurulan tüm ilişkilerin cinsiyetçi olduğuna dair bir fark ediş gerçekleşir. Cinsiyetçilikle hesaplaşma ulusal birlik amacıyla ortak hareket etme sebebiyle sürekli geri plana atılır.

> Örneğin, kurtuluş mücadelesini temel almak ve diğer sosyal ve politik sorunları ikincil görmek, politik toplumsal gelişmeyi "halkımız hazır değil" ya da "halkın değer yargılarına ters düşer" gibi argümanlarla engellemek, aslında topluma "yeni düşünceleri" taşıma görevini üstlenen insanların, yani genellikle erkeklerin, kendi düşünce sınırlılıklarını ve çözemedikleri sorunları örtbas etme çabasından kaynaklanmamaktadır. Ayrıca, gelecekte egemen rollerini sürdürme ve sağlama alma isteğini içermektedir. Bu tür bir yaklaşım, Kürt kadın kimliğini, kadınlık durumunu değerlendirmeyi ve egemen ideolojiyi sorgulamayı bilinmeyen bir kurtuluşa erteler ve gelişmenin önünü tıkar.[378]

Kendi hareketlerinin içindeki bu yaklaşımı eleştiren Kürt feministlerin cinsiyetçiliği sorgulaması ve birçok dergi üzerinden tartışmaya başlamaları, hareketi hızlandırır. Kürt hareketinin özellikle 1990'lar yılındaki muhteviyatı, kadını, çocukları yetiştirerek onlara Kürtçeyi ve Kürt kültürünü öğretmekle yükümlü bir yurtsever anne olarak sembolleştirir. Kadın eğer kamusal alana çıkarsa, Kürt hareketinin eylemleri gereğince, en büyük eylemi yaparak tanrıçalaşabilir.[379] Bütün bu sistemleri eleştiriye tabi tutarak Kürt hareketinin bir

---

[376] Kışanak, *Kürt Siyasetinin Mor Rengi,* 20.

[377] Sema, "Kürt Kadın Kimlikleri," içinde *Feminizm Kitabı: Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Seçme Metinler*, der. Hülya Osmanağaoğlu (İstanbul: Dipnot Yayınları, 2015): 529-535.[378] Sema, "Kürt Kadın Kimlikleri, 529.

[378] Sema, "Kürt Kadın Kimlikleri, 529.

[379] Necla Açık, "Ulusal Mücadele, Kadın Mitosu ve Kadınların Harekete Geçirilmesi: Türkiye'deki Çağdaş Kürt Kadın Dergilerinin Bir Analizi," çev. Tanıl Bora, içinde *90'larda Türkiye'de Feminizm,* Aksu Bora ve Asena Günal, (İstanbul: İletişim, 2002), 285-287.[380] Necla Açık, "Ulusal Mücadele, Kadın Mitosu ve Kadınların Harekete Geçirilmesi, 279-307., Nadje Al-Ali ve Latif Taş, "Reconsidering Nationalism and Feminism: The Kurdish Political Movement in Turkey," *Nations and Nationalism* 24, no. 2 (2018): 453–73. Ayrıca jineolojînin farklı temalara yönelik perspektifini görebileceğimiz bir dergisi vardır: *Jineolojî Dergisi*, erişim 7 Aralık 2025, https://jineolojidergisi.com/.

parçası olarak devam etmek için geniş bir politikayı şekillendirerek ve Batı feminizmine eleştiri ya da bir tamamlayıcı müdahale olabilecek bir kadın özgürleşmesi dinamiği ortaya koyarlar: Jineolojî.[380] Türkiyeli feministlerle olan koşullara, deneyimlere, kültüre ve farklı tarihe ait farklılıklarını kurdukları seyrek iletişimlerde fark ederler. İletişim, Gültan Kışanak'a göre Kürt kadınların parti içinden doğru politika yapmaları sebebiyle seyrek başlar,[381] Necla Açık'a göre ise bağımsız Kürt feminist gruplar kurulunca daha yoğun hale gelir.[382] Türkiyeli feministlerin *Arkadaşıma Dokunma* kampanyası, Kürt kadınlarına yönelik açık ve kapalı tüm milliyetçiliklere karşı çıktıklarına dair bir mesajı ileterek onlara yalnız olmadıklarını hissettirir, bunun arkasında 8 Mart'ta ortak yürüyüş yapılır.[383] İnci Özkan Kerestecioğlu, feminizmin kapsayıcılık yolculuğuna dikkat çeker:

> 1996'da Kürt kadınlarının çıkardığı Roza, Jujin, Jin u Jiyan gibi dergilerde, "Türkiye'de adı konulmadan, etnik kimlik belirtilmeden yapılan feminizmin Türk feminizmi" olduğu yolundaki eleştiriye kulaklarını tıkamamış bir feminist hareket var.[384]

1990'larda siyasal alana dahil olan bir diğer grup, İslamcı kadınlar ve Müslüman feministlerdi. Seküler-dindar ayrımının getirdiği, Kemalizm'e karşı büyük tepki milli görüş hareketinin açtığı alanda kendilerine yer bulurlar. Hem bu ikilik hem de kadınların Müslüman çevrelerindeki konumları ve deneyimleri farklı bir örgütlenme türü olarak kendini gösterir. Parti içinde örgütlenen bir diğer kadın grubu olarak Refah ve Fazilet Partileri'nin kadın kolları olarak, sahada aktif olarak çalışırlar. Milli Görüş hareketinin adil düzenini kurmakta aktif olarak çalışmalarına, anne ve hanım simgelerinden sıyrılıp, kadın kimliğiyle erkeklerle birlikte görevler almalarına doğru bir dönüşüm yaşanır.[385] Kadın kollarının 'kapı kapı dolaşması' siyasi etkinliğin biçimini değiştirmeye başlar. Aynı zamanda kürsüden yapılan kurtuluş konuşmaları yerine kadınlara onlarla aynı derde sahip kadınlar yüz yüze konuşarak toplumsallaşır, ortaklaşır.[386] Bu değişim kamusal alanın,

---

[380] Necla Açık, "Ulusal Mücadele, Kadın Mitosu ve Kadınların Harekete Geçirilmesi, 279-307., Nadje Al-Ali ve Latif Taş, "Reconsidering Nationalism and Feminism: The Kurdish Political Movement in Turkey," *Nations and Nationalism* 24, no. 2 (2018): 453–73. Ayrıca jineolojînin farklı temalara yönelik perspektifini görebileceğimiz bir dergisi vardır: *Jineolojî Dergisi*, erişim 7 Aralık 2025, https://jineolojidergisi.com/.
[381] Gültan Kışanak, *Kürt Siyasetinin Mor Rengi,* 58.
[382] Necla Açık, "Ulusal Mücadele, Kadın Mitosu ve Kadınların Harekete Geçirilmesi
[383] Gültan Kışanak, *Kürt Siyasetinin Mor Rengi,* 53.
[384] İnci Özkan Kerestecioğlu, "Türkiye'de Güncel Feminist Hareket İçindeki Ayrışmalar ve Tartışmalar, 60.
[385] Yeşim Arat, *Rethinking Islam and Liberal Democracy: Islamist Women in Turkish Politics* (State University of New York Press, 2012), 36-37.
[386] Ruşen Çakır, *Direniş ve İtaat: İki İktidar Arasında İslamcı Kadın* (İstanbul: Metis Yayınları, 2000), 112.[387] Aysel Saktanber, "Whose Virtue Is This? The Virtue Party and Women in Islamist Politics in Turkey," içinde

gündelik yaşam pratiklerinin İslamileştirilmesinin öncü aktörü olur.[387] Canan Aslan Akman'a göre

> …kadınlar ilk defa kendilerini kamusal alanda İslam'daki geleneksel rollerine tezat oluşturacak bir hareketliliğin içinde buldular. Bu aktivist rol aynı zamanda Kemalist-laik kadındaki pasif, edilgen ve ikinci planda kalmış İslamcı kadın imgesine de zıt bir varoluş ve karşı koyuş biçimiydi.[388]

Kadının kamusal alanı çıkması, özellikle çalışabilmesi ve eğitim alabilmesi alanlarında seküler kesimin başörtü meselesi üzerinden dindar kadınlara gösterdiği çifte standart, en büyük tartışmadır. Başörtü tam olarak özel hayatla kamusal hayatın arasında, Müslüman kadınlar için bir köprüdür.[389] Özellikle dindar kadınlar kamusal alanda başörtüleri sebebiyle tespit edilip kısıtlanabilirken dindar erkekleri tespit etmenin o kadar kolay olmaması, cinsiyetçi politikalara karşı eleştirinin zeminini oluşturur.[390]

Kurumsal siyaset modern görünümlü İslamcı kadınlarla vitrin oluşturarak, batılı modern kadına alternatif bir kadın inşası kurmaya çalışır. Dindar kadınlar, ailelerinin, cemaatlerinin veya partilerinin çıkarlarını kendi çıkarlarından daha çok kollama söylemiyle motive edildiklerinden, Hidayet Şefkatli Tuksal'a göre hala dindar kadınların kolektif olarak kendi çıkarlarını öncelemeyen bir amaçla kurulan bu stratejinin hesabını sormuş değiller.[391] Parti faaliyetleri ve siyaset içinde aktif var olma hareketi, İslamcı erkekler ve var olan sistemin çizdiği sınırlara kurumsal siyaset temelinde çarpar. Refah partisi kadınların aktivitelerini kadınlara mahsus alanlarda tutmaya ve kadınların parti mekanizmasında ve

---

Right-Wing Women: From Conservatives to Extremists Around the World, der. Paola Bacchetta ve Margaret Power (New York: Routledge, 2002), 71-83.

[387] Aysel Saktanber, "Whose Virtue Is This? The Virtue Party and Women in Islamist Politics in Turkey," içinde *Right-Wing Women: From Conservatives to Extremists Around the World*, der. Paola Bacchetta ve Margaret Power (New York: Routledge, 2002), 71-83.

[388] Canan Aslan Akman, "Sivil Toplumun Yeni Aktörleri Olarak İslami Eğilimli Kadın Dernekleri," *Toplum ve Demokrasi* 2, no. 4 (Eylül-Aralık 2008):74.

[389] Aynur İlyasoğlu, "Islamist Women in Turkey: Their Identity and Self-Image," içinde *Deconstructing Images of Turkish Women*, der. Zehra Arat, (Macmillan, London, 1998), 241-263.[390] Ayşe Düzkan, "Yasaklanan örtü mü kadınlar mı?," içinde *Feminizm Kitabı: Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Seçme Metinler*, der. Hülya Osmanağaoğlu (İstanbul: Dipnot Yayınları, 2015), 497.[391] Hidayet Şefkatli Tuksal, Dindar Çevrelerden Kadın Politikası Üretimi," içinde *Özgürlüğü Ararken*, der. Berivan Kum, Fatma Gülçiçek, Pınar Selek ve Yeşim Başaran (İstanbul: Amargi, 2005), 239-257.

[390] Ayşe Düzkan, "Yasaklanan örtü mü kadınlar mı?," içinde *Feminizm Kitabı: Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Seçme Metinler*, der. Hülya Osmanağaoğlu (İstanbul: Dipnot Yayınları, 2015), 497.[391] Hidayet Şefkatli Tuksal, Dindar Çevrelerden Kadın Politikası Üretimi," içinde *Özgürlüğü Ararken*, der. Berivan Kum, Fatma Gülçiçek, Pınar Selek ve Yeşim Başaran (İstanbul: Amargi, 2005), 239-257.

[391] Hidayet Şefkatli Tuksal, Dindar Çevrelerden Kadın Politikası Üretimi," içinde *Özgürlüğü Ararken*, der. Berivan Kum, Fatma Gülçiçek, Pınar Selek ve Yeşim Başaran (İstanbul: Amargi, 2005), 239-257.

siyasette yükselme istemlerine sahip grupların yerini yeni ve daha itaatkâr kadrolarla değiştirir.[392]

Bir diğer yandan da Müslüman feministlerin kadının dindeki yeri ve dinin kadına bakış açısı üzerine iki ayrı fikir akımını tartıştığı görülür: dini erkeklerin yorumladığı tür cinsiyetçi olmadığını ortaya koymak ya da revize etmek. Kadın- erkek eşitliği ve kadının eve ait olması konuları başlıca konulardır.[393] Bir diğer eleştirileri de Batı'nın inşa ettiği modern kadın simgesinin tekliğine karşıdır. Başka tür kadınların da var olduğunu, kendi varlıklarını moda ve edebiyat gibi alanlarda Müslüman kadını inşa ederek ve yayarak ortaya koyarlar.[394] 1995 yılındaki BM Pekin Dünya Kadın Konferansı'na İstanbul'dan bir grup dindar kadın bağımsız olarak katılır.[395] Batılı olarak gördükleri, ana akım feministlerle başörtü ayrımcılığına ve kadına dair ya da kadına atfedilen değerleri tartışarak iletişime geçerler. Birbirlerine o kadar da öteki olmadıklarını böyle keşfederler. Ayşe Düzkan başörtüsü ayrımının seküler değil cinsiyetçi bir ayrım olduğunu söyler:

> Müslüman kadınları tespit edip kamusal alandan dışlamak yükselen İslamcılığa bir cevap olmuyor, çünkü her örtülü kadın dışlandığında, bunun anlamı Müslümanların bir kapının daha dışında bırakılması değil, bir kadının daha eve kapatılmasıdır ve başı örtülü olduğu için iş ya da meslek sahibi edilmeyen her kadının öfkelenmeye hakkı vardır. Ben o öfkenin muhatabı olmak istemiyorum ve başörtü yasağına karşıyım.[396]

Berrin Sönmez ise laiklik ilkesinin şeriatçı erkeklerin işine gelen tarafını, başörtülü kadınların siyasette var olmalarının engellenmesiyle ortaklaştığını söyler: "Kadın olduğu için başörtülü olanlar başörtülü olduğu için kolektif cezalandırma yoluyla toptan haklarını kaybediyor, siyaset yapamıyordu. Laiklik ilkesinin şeriatçıları mutlu eden kadın karşıtı uygulanışı elbette eğitim ve çalışma hakları gibi siyasal hakları için de mücadeleyi gerekli gördü dindar kadınlar için."[397] Kendisini Müslüman feminist olarak tanımlayan Konca

---

[392] Merve Kavakçı, seküler kesimin kadın aday çıkarmamaları eleştirilerine karşı dindar kurumsal siyaset tarafından atanmış bir istisnadır. Ruşen Çakır, *Direniş ve İtaat: İki İktidar Arasında İslamcı Kadın* (İstanbul: Metis Yayınları, 2000), 6.
[393] Zehra Yılmaz, *Dişil Dindarlık: İslamcı Kadın Hareketinin Dönüşümü* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016): 21-23.
[394] Zehra Yılmaz, *Dişil Dindarlık,* 220-223.
[395] Hidayet Şefkatli Tuksal, "Türkiye'de İslami Feminizm Tartışmaları," içinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünceler: Feminizm*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 232.
[396] Ayşe Düzkan, "Yasaklanan örtü mü kadınlar mı?" 497.
[397] Berrin Sönmez, "Siyasal haklar bağlamında feminist mücadele ve İslami feminizm," *Gazete Duvar*, 7.09.2023, Erişim tarihi 17.03.2024, https://www.gazeteduvar.com.tr/siyasal-haklar-baglaminda-feminist-mucadele-ve-islami-feminizm-haber-1636240

Kuriş'in Hizbullah terör örgütü tarafından kaçırılıp işkenceyle öldürülmesi,[398] Müslüman kadınların feminist olmasına karşı gözdağı ve cezalandırma niteliğinde bir kadın cinayetidir.[399] Konca Kuriş'in katledilmesi, çoğu Müslüman kadını sindirse de küçük bir grubun da mücadele azmini artırır.[400]

Feminizmin Türkiye'deki politik alanına dahil olan Kürt kadın hareketinin getirdiği milliyetçi gerilim ve Müslüman kadınların getirdiği seküler/Müslüman gerilimi Kemalist feminizmin tepkisiyle karşılaşır. Kemalist ideolojinin bir parçası olarak Kemalist devrimleri ve kazanımlara karşı bir tehdit olarak görülen başörtüsü tartışması sebebiyle, İslamcı kadınların Kemalist feministlerle uzlaşması mümkün olmamıştır.[401] Başörtülü kadınların kamusal alana çıkmaları ve talepleri eski nesil seküler Kemalist kadınlar tarafından tehlike olarak görülür.[402] Kemalist feministlere göre Başörtülü kadınlar kendi seçimleriyle örtünmezler, kandırılmışlardır ve onlara yardım edilmelidir.[403] Nermin Abadan Unat bu çatışmanın kuşaklar sorunu olduğundan bahseder, ona göre radikal feministler bu farklılıklara katılmadıkları noktalarda yine de saygı duyarlar. Kemalizm'in yeniliklerini tepeden inme yaptırımlar olarak yorumladıkları için Kemalist feministlerin bu konudaki tepkilerine karşı dururlar.[404] Feminist olmak, başörtüsü, beden ve iffet gibi konular, bu dönemde farklı kimliklere sahip feministlerce *Pazartesi ve Sosyalist Feminist Kaktüs* gibi dergilerle karşılıklı tartışılmıştır.[405]

Bu dönemde LGBTİ+ topluluğunun varlığının izleri toplumsal ve politik olarak neredeyse görünmezdir. 16. yüzyıl Osmanlısına kadar özellikle saray çevresinde ve edebiyatta izleri sürülse de 1990'lara kadar toplumsal hayattaki varlıkları yok sayılır. Toplumsal alanda görünürlükleri ve temsiliyetleri sınırlıdır. Bunun başlıca sebebi erken

---

[398] Ayşenur Değer ve Rümeysa Çamdereli, "Konca Kuriş," içinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünceler: Feminizm*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 224-230.
[399] Berrin Sönmez, "Başörtüsü," Feminist Bellek, 15.110.2021, https://feministbellek.org/basortusu/ Erişim: 17.03.2024.
[400] Ruşen Çakır, *Direniş ve İtaat, 50.*
[401] Yeşim Arat, "From Emancipation to Liberation: The Changing Role of Women in Turkey's Public Realm," *Journal of International Affairs* (2000): 107-123.[402] Yeşim Arat, *Rethinking Islam and Liberal Democracy: Islamist Women in Turkish Politics* (State University of New York Press, 2012), 27-28.
[402] Yeşim Arat, *Rethinking Islam and Liberal Democracy: Islamist Women in Turkish Politics* (State University of New York Press, 2012), 27-28.
[403] Yeşim Arat, "A Feminist Mirror in Turkey: Portraits of Two Activists in the 1980s," *Princeton Papers*, Fall, vol. 5, (1996): 122.[404] Nermin Abadan-Unat, "Söylemden Protestoya: Türkiye'de Kadın Hareketi'nin Dönüşümü," içinde *75. Yılda Kadınlar ve Erkekler*, der. Ayşe Berktay Hacımirzaoğlu, (İstanbul: Tarih Vakfı, 1998), 323-336.
[404] Nermin Abadan-Unat, "Söylemden Protestoya: Türkiye'de Kadın Hareketi'nin Dönüşümü," içinde *75. Yılda Kadınlar ve Erkekler*, der. Ayşe Berktay Hacımirzaoğlu, (İstanbul: Tarih Vakfı, 1998), 323-336.
[405] Gülşen Çakıl Dinçer, "Feminizmle İlişkisi Bağlamında Türkiye'de İslamcı Kadın Hareketi," içinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünceler: Feminizm*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 239-251.

cumhuriyet döneminde Osmanlı kaymak tabakasının 'oğlancı' mirasını[406] almak yerine batılı bir vatandaş kimliği inşa etme isteğinden ileri gelir. Bu kimlik, sağlıklı çocuklar yapıp yetiştirebilecek erkek ve kadınlardan oluşan heteroseksüel bir millet tahayyülüdür.[407] Bir diğer sebebi de 1970'lerden itibaren, İslami bakış açısının yerini sağlamlaştırmaya başlaması, 1980'lerden sonra gelen neoliberal akıma bağlı olarak Anadolulu Müslüman tüccarların devletle ilişkilerinin artmasıdır.[408] Türkiye'de kamusal alanda var olan öne çıkmış birkaç figür de sanat camiasına aittir.[409] Politik olarak LGBTİ+ hareketinin örgütlenmesi, dayanışma göstermeleri ve kamusal alanda hak savunuculuğu yapmaları ise 1990'larda başlar. 1993 yılında İstanbul'da ilk *Onur Yürüyüşü* denemesinin izin alınmasına rağmen polis mukavemeti ile karşılaşması ardından İstanbul'da Lambda Ankara'da ise KaosGL kurulur.[410] LGBTİ+ hareketi, başlangıcından itibaren feminist hareketle el ele yürüse de asıl 2000'lerde kendini konsolide eder.

1990'larda siyasal alana dahil olan feministlerle ve kadınlarla[411] birlikte kadın simgeleri ve bu simgelerin temsil ettikleri çoğullaşır. Kürt kadınlar, etnik ötekiliklerinin ve bunun getirdiği stigmatizasyonların yanı sıra kendi hareketlerinin içinde de yurtsever anne ve eylemlerde tanrıçalaşan rollerini sorgulamaya başlarlar. Aynı zamanda kurtuluş *[sic]* ve özgürleşme hareketi[412] içinde kadınlara yaşatılan sistematik cinsiyetçiliği fark edip sorgularlar. Burada milliyetçilik ve cinsiyetçiliğin üst üste geçtiği tahakkümleri bir arada görmek mümkündür. Kendilerine hem hareket içinde hem de Türkiye feminist siyaset alanında kendilerine ait bir alan açarlar. Hem kendi hareketleriyle ve kültürleriyle mücadele ederken hem de farklı siyasetler yapan Türkiyeli feministlerle iletişim ve dayanışma köprüleri kurmaya başlarlar. Sadece parti siyasetinin yetmediğini de gözlemleyerek, bağımsız gruplar oluştururlar. Jineolojî ve Türkiye feminizmi böylece etkileşime girmiş olur.

---

[406] Rıza Zelyut, *Osmanlı'da Oğlancılık*, (Kaynak Yayınları, 2016.), 256.
[407] Hakan Ataman, "Less Than Citizens: The Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Question in Turkey," içinde *Societal Peace and Ideal Citizenship for Turkey*, der. Rasim Özgür Dönmez ve Pınar Ennelis, (Lexington Books, 2011), 125-158.
[408] Louis A. Fishman, "Turkey and LGBT Rights: A Historical and Global Perspective," *Turkish Policy Quarterly* 11, no. 4 (2013): 149-159., Serkan Delice, "The Janissaries and Their Bedfellows: Masculinity and Male Friendship der Eighteenth-Century Ottoman Istanbul," içinde *Gender and Sexuality der Muslim Cultures*, der. Gül Özyeğin (Routledge, 2016), 131-152.[409] Cenk Özbay ve Kerem Öktem, "Turkey's Queer Times," *New Perspectives on Turkey* 64 (2021): 117-130.[410] Hakan Ataman, "Less Than Citizens, 132.
[409] Cenk Özbay ve Kerem Öktem, "Turkey's Queer Times," *New Perspectives on Turkey* 64 (2021): 117-130.[410] Hakan Ataman, "Less Than Citizens, 132.
[410] Hakan Ataman, "Less Than Citizens, 132.
[411] Kendilerine feminist demeyen ama bir grup olarak sistematik biçimde politika yapan, siyasal alanda var olan kadınlar.
[412] Kürt hareketi, farklı gruplar arasında farklı isimlerle refere ediliyor: Kürt kurtuluş hareketi, Kürt özgürleşme hareketi, Kürt hareketi gibi.

Müslüman feministler ve dindar/İslamcı kadınlar tek bir grup olarak ele alınamaz fakat bu iki grubun Türkiye'nin şu anki kadın meselesi ve feminizm tartışmalarına katkısı açısından 1990'larda Müslüman ve başörtülü kadınların kamusal alana ve siyaset yapmaya doğru açılmaları açısından tarihi bir momentumu birlikte yaratırlar. Başörtü takan kadınların, dindar bir aileye ve çevreye/komüniteye sahip olan kadınların 1990'larda siyaset yapmaya başlaması, bir araya gelmesi ya da kendileri hakkında ve kendilerini ilgilendiren normlar hakkında konuşmaları açısından bir bütün olarak değerlendirilebilir. Evde eş, iyi bir anne ve İslam'ın çizdiği sınırlar içinde emanet ve korunması saklanması gereken bir simge olmaktan kadın olarak kendilerine yapılan başörtü ayrımcılığına karşı bir politikanın içinde yer alırlar. Dini kuralların toplumsal normlarla harmanlandığı bu temsiliyet kuruluşları sebebiyle hem kendi topluluklarında günah ve ahlak sınırlarını genişletmeleriyle sınanır, hem de seküler-Müslüman gerilimine maruz kalırlar. Bu çatışma, doğası sebebiyle daha çok politize olmayı peşinden getirir. Böylece 2000'lere gelindiğinde yaptıkları siyaseti iktidara taşıyan kadın öznesi olarak muhafazakâr/Müslüman kadın öznesi politik alana dahil olur.

1980'lerin dayanışma ve örgütlenme praksisleri ile feminist özneler 1990'ların sonlarında yükselişe geçen kurumsallaşmaya adım atar. Kadın örgütleri çoğalır, devletle kadın politikaları üzerine dönem dönem uluslararası kamuoyunu memnun etmek amacıyla 'gerektiği kadar' ilişkiler kurulur. Devlet ile kadın hakları ve politikaları açısından kazanım elde edilmeye çalışıldığı bir döneme girilir. Burada stratejik bir ortaklık kurulduğu söylenemez, daha çok çekişme ve pazarlık ön plandadır. Ayrıca uluslararası fonların feminist örgütlere projeler ve saha araştırmaları yapıp raporlamaları için verilmesi gibi sebeplerle proje feminizmi de ortaya çıkar. Devletin kontrol etmek istediği bir durum olarak ortaya çıkan bu alan, devlet örgütlenmesinde kadınlara dair alan açılmasını da sağlar. Böylece feminist hareket bürokratik bir deneyim edinmeye başlar. Türkiye'deki kadınların sorunları ve düzenlenecek politikalarla ilgili şiddet, cezasızlık, kadın emeği, siyasal temsil gibi birçok konuda çalışmalar yapılır.

Farklı feminist özne durumları ve kadınlık hallerine sahip feminist özne, neoliberal, milliyetçi ve muhafazakâr devlet ve toplum dinamikleriyle kendi deneyimlerinden yola çıkarak mücadele praksisini devam ettirir. Siyasal alanın dinamikleri, kadınların arasındaki çatışmalara da sirayet eder. Çatışmalar çözüm ve dayanışma yolları bulmanın önünü açar. Feminist hareket ve kadın hareketi olarak iki ayrı söylemin ortaya çıkması, bu çoğulluğun eseridir. Feminist özne, bu deneyimlerle birlikte çoğulluğun mücadeledeki gücünü

keşfetmeye başlar. Birden fazla mücadeleler olduğunu keşfeder, keşisimsel bir kitlesellik ortaya çıkmaya başlar.

3.8.2.2. 2000'lerde Feminist Özneler: Örgütlenmenin Praksisi

2000'ler kadın mücadelesinin genişlemesi kadar derinleşmesi için de önemli bir zaman dilimini başlatır. 1990'ların getirdiği siyasal çeşitlilik kendi gerilimlerini de beraberinde getirir. Bu gerilimlerin birbiriyle bağlantılı ve birbirini etkileyen iki hattı olduğunu söylemek mümkündür. Birincisi Türkiye'nin siyasal hayatındaki seküler-Müslüman gerilimidir. Bu gerilim özellikle AKP'nin ılımlı İslam[413] ve demokratik muhafazakârlık politikalarıyla, Milli Selamet-Refah-Fazilet partiler zincirlemesinin son ve kendini dönüştürmüş hattı olarak ortaya çıkmasıyla iyice yükselir. 2002'de iktidara geldiğinde Batı'ya yüzünü dönmüş, küreselleşme yanlısı İslami bir siyaset tonu tutturur.[414] Türkiye'nin neoliberal politik yapısına muhafazakâr ilkeleri eklemleyerek, Kemalist politik kültürden uzaklaşan insan hakları ve özgürlük konularında 'nispeten' liberal bir gelişme izleyen bir yere konumlanır.[415] 2010'lu yıllara kadar, Kemalist-askeri siyaset geleneğinden uzak ve AB uyum yasaları çerçevesinde demokratikleşme, insan hakları ve hukukun üstünlüğü konularında reform paketlerine sahip bir politika yürütür.[416] Bu konumlanış, hem siyasette hem toplumsalda, seküler/dindar ayrımını derinleştirir.

AKP'nin takındığı liberal tavır, özellikle AB uyum sürecine ağırlık vermesiyle, ülkedeki ötekiler için siyasette bir alan açar. Batı'ya yönelik bir tavır olarak amaç odaklı açılan bu alan AKP'nin yürüttüğü 'aralık kapı politikası' olarak görünür. İdeolojisi sebebiyle kadın-erkek eşitliğine inanmayan yine de sınırlı bir anlayışla kadının insan haklarını kendi ideolojisine göre dönüştürmeye çalışan bir iktidar profili çizer. Bu ilişkilerin kurulmasının önemli aktörleri, feminist örgütlerle etkileşimlerde bulunan İslamcı/dinci kadın örgütlerinin

---

[413] Yalçın Akdoğan, *Muhafazakâr Demokrasi* (AK Parti, 2003), erişim 17 Mart 2024, https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/2633.

[414] İhsan D. Dağı, "Transformation of Islamic Political Identity in Turkey: Rethinking the West and Westernization," *Turkish Studies* 6, no. 1 (2005): 21–37.

[415] Paul Kubicek, "The European Union and grassroots democratization in Turkey," *Turkish studies* 6, no. 3, (2005): 361-377.

[416] Jessica Leigh Doyle, "Government Co-option of Civil Society: Exploring the AKP's Role within Turkish Women's CSOs," *Democratization* 25, no. 3 (2018): 445-463.[417] Serpil Sancar, "Türkiye'de Kadın Hareketinin Politiği: Tarihsel Bağlam, Politik Gündem ve Özgünlükler," içinde *Birkaç Arpa Boyu Cilt 1*, der. Serpil Sancar, (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011), 77.

kendi aralarında da güçlü iletişime sahip olmasıdır.[417] Bu politikaların AB uyum sürecinin getirdiği alan kadar, fonların da etkisiyle Türkiye'de kadın hareketinin kurumsallaşması hızlanır. Tek bir konu üzerine odaklanır ve bu konuya yönelik projeler gerçekleştiren ve bu şekilde bir sektöre dönüşmüş bir sivil toplum yapısı ortaya çıkar.[418] Projelerle hak temelli mücadele arasındaki etki ve yarar bağlantısı zayıf olduğu için pratikte kadınların toplumsal, siyasal ve ekonomik anlamda konumları ve mücadele ettikleri sorunlara yönelik katkısı yüksek değildir.[419] Bu özelliklere sahip kadın örgütlerinin ortaya çıkışı, iktidarın neoliberal patriyarkal davranış örüntüleriyle birlikte,[420] feminist hareketin dinamiğini değiştirir, bölünmesine neden olur ve mücadeleyi yavaşlatır.[421] Hareket içinde hiyerarşik konumlanmalar yaratmış ve ideolojik ayrımları derinleşir.[422]

Kurumsallaşma, devletle diyalog kurmanın yollarının açılması, siyasetçileri ve iktidarı kadınların sorunlarından haberdar etmeyi sağlasa da kadın haklarına ve özgürleşmesine duyarlı kadın bürokratların, femokratların,[423] ortaya çıkışı gerçekleşmez. Kadınlar, karar alma mekanizmalarının içine dahil edilmezler. Bu sebeple kadınlara siyasalda açılan alanın 'amaca yönelik' ve sınırlı olduğunu unutmamak gerekir. Sancar'a göre,

> …feministlerin siyasal karar süreçlerine katılımını sağlamak için feminist uzmanların bürokratik kurumlara atanması ve önemli kadın hakları savunucularının siyasal parti yönetimlerine ve parlamentoya temsilci olarak aday gösterilmesi/ seçilmesi henüz gerçekleşmedi… ciddi bir direnç olduğu için birçok önemli kadın hakları ihlali, örneğin fuhuşun önlenmesi gibi, hâlâ siyasetin gündemine giremiyor.[424]

---

[417] Serpil Sancar, "Türkiye'de Kadın Hareketinin Politiği: Tarihsel Bağlam, Politik Gündem ve Özgünlükler," içinde *Birkaç Arpa Boyu Cilt 1*, der. Serpil Sancar, (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011), 77.
[418] Simten Coşar ve Funda Gençoğlu Onbaşı, "Women's Movement in Turkey at a Crossroads: From Women's Rights Advocacy to Feminism," *South European Society & Politics* 13, no. 3 (2008): 325–44.
[419] Serpil Sancar, "Türkiye'de Kadın Hareketinin Politiği: Tarihsel Bağlam…
[420] Metin Yeğenoğlu ve Simten Coşar, "The AKP and the Gender Issue: Shuttling between Neoliberalism and Patriarchy," içinde *Silent Violence: Neoliberalism, Islamist Politics and the AKP Years in Turkey,* der. Simten Coşar and Gamze Yücesan-Özdemir (Ottawa: Red Quill Books, 2012), 179–209.[421] Simten Coşar ve İnci Özkan-Kerestecioğlu, "Feminist Politics in Contemporary Turkey: Neoliberal Attacks, Feminist Claims to the Public," Journal of Women, Politics & Policy 38, no. 2 (2017): 151-174.
[421] Simten Coşar ve İnci Özkan-Kerestecioğlu, "Feminist Politics in Contemporary Turkey: Neoliberal Attacks, Feminist Claims to the Public," Journal of Women, Politics & Policy 38, no. 2 (2017): 151-174.
[422] Simten Coşar ve Funda Gençoğlu Onbaşı, "Women's movement in Turkey at a crossroads…
[423] Serpil Sancar, "Kadın Hakları Mücadelesinde Küresel Dinamikler II: Avrupa'da Değişimler," *Kısa Dalga,* 24 Kasım 2002, erişim 20 Kasım 2025, https://kisadalga.net/yazar/kadin-haklari-mucadelesinde-kuresel-dinamikler-ii-avrupada-degisimler_47618
[424] Serpil Sancar, "Türkiye'de Kadın Hareketinin Politiği: Tarihsel Bağlam… 89.

Türkiye'de siyasal çeşitliliğin getirdiği ikinci gerilim hattı ise, feminist hareket bağlamında, feministlerin ve kadın hareketinin öznelerinin arasında oluşan siyasi/ideolojik gerilimdir. Bu gerilim Türk-Kürt ve seküler-dindar çatışması olarak kendini göstermeye devam eder. Müslüman feministlerin ve dindar kadın örgütlerinin kendilerine siyasalda alan açmasıyla çok sesli çok kimlikli ve farklı bakış açılarına sahip bir kadın hareketi ortaya çıkar. Kerestecioğlu'na göre "…feminist hareketin bu çatışmalara, Türk siyasal hayatının diğer öznelerinde görülmeyen bir yapıcılık ve hızla refleks verdiğini teslim etmek gerekir."[425] 1980'lerde feminist hareketin Kemalist modernleşmenin kadınlar için patrimonyal olarak izin verdiği sınırlarda özne olabilmesini eleştirerek farklılıklara yer açması sayesinde hem feminist hareketin içindeki çeşitliliğe hem de bu çeşitliliğin getirdiği gerilimlere, dolayısıyla dönüşüme alan açılır.[426] Bu dönüşüm, Kemalist-İslamcı kadınlar arasındaki çatışma sebebiyle Türkiye'de feminist hareketin beslendiği Kemalist otoriter modernleşmeciliğin çöküşüyle birlikte Kemalist kadınlardan ve feministlerden ayrıldığı dönem olarak görülür.[427] Çoğulluk bu noktada Türkiye'de feminist hareketin kendisini güçlendirdiği bir yere tekabül eder. Yine de kimlik farklılığı sağlayan bir gösteren olarak hareket eder. Durakbaşa burada özgürleşmenin asıl amaç olduğundan bahseder: "Bugün sanırım, o tarihsel momentteki özgürleşme soluğunu ve itkisini yeniden hatırlamakta yarar var; bugünkü kamusal alanın yapılanmasında tanınma ve kimlik siyasetlerinin önüne özgürleşme arzu ve utkusunu koymamız gerekiyor. İslamcı kadınların da güçlenmenin yanı sıra özgürleşme problemi ile yüzleşmeleri gerekecek."[428] Başörtüsü tartışmasında, 1980'lerden gelen feminist hareket Kemalist kadınların/feministlere destek vermez, fakat feminist gündemin ana meselesi haline de asla getirmez.[429] Bu sebeple, neoliberal-muhafazakâr -2010'dan itibaren otoriter-popülist- AKP'nin politik hamlelerinde başörtüsü her zaman yer bulur.

2000'li yıllar, 1990'ların çatışma ortamında yeşeren Kürt kadın hareketi için, Türk-Kürt ekseninde Kemalist gelenekle ve bu gelenekten kadınlarla çatışmanın yaşandığı bir dönemdir. Kürt kadınların kendilerine ait sivil toplum kuruluşları açabilmeleri sayesinde örgütlenmeleri ve dayanışmayı genişletmelerinin bir sonucu olarak, şiddetin farklı boyutlarına dair mücadeleleri sürdürürler.[430] Böylece, kendi hareketi içinde "yedek güç

[425] İnci Özkan Kerestecioğlu, "Türkiye'de Güncel Feminist Hareket İçindeki Ayrışmalar ve Tartışmalar, 59.
[426] Ayşe Durakbaşa, "Türk Modernleşmesinin Kamusal Alanı ve Kadın Yurttaş… 461-475.
[427] Serpil Sancar, "Türkiye'de Kadın Hareketinin Politiği: Tarihsel Bağlam… 73.
[428] Ayşe Durakbaşa, "Türk Modernleşmesinin Kamusal Alanı ve Kadın Yurttaş… 472.
[429] Serpil Sancar, "Türkiye'de Kadın Hareketinin Politiği: Tarihsel Bağlam… 73.
[430] Gültan Kışanak, *Kürt Siyasetinin Mor Rengi,*

olmaktan çıkıp yeni toplumsal projenin aktif ve etken bir gücü olabilme…"[431] yani kendi kaderine dair mücadelenin öznesi olabilme inisiyatifini eline alır. Kürt kadın hareketi, Türkiyeli feministlerle ilişkilerin derinleşmesini sağlayan özellikle kadına yönelik şiddetle mücadelede ortak kampanyalar yürütmek deneyim paylaşmak gibi ortaklaşmalarla mümkün olur. Bu ortaklaşma alanlarından bir diğeri de, ülkenin siyasi atmosferinden bazen etkilense de barış mitingleri ve barış nöbetleri yaptıkları barış mücadelesi olmuştur.[432] Kerestecioğlu'na göre böyle bir ortaklaşma, zorlu yollardan geçerek gelir: "Evet dirençler gösterildi; hâkim kültürden gelmenin konforunda hareket edildiğini fark etmek zaman aldı ama çatışmanın savaşa dönüştüğü bir ortamda, Türk ve Kürt kadınları bir araya getiren zeminlerin yaratılmasında feminist hareket önemli çabalar harcadı."[433]

2000'ler Türkiye'sinde feminist öznelerin çoğulluğu artarken bir yandan da LGBTİ+ hareketin alanının genişlediği ve özellikle anaakım feminist hareket gruplarıyla dayanışma örgütlediği görülür. Özellikle 2000'li yılların ortasından itibaren, queer hareket kadın hareketinden, sosyalistlerden ve Kürt hareketinin dayanışmasıyla birlikte tanınma, görünürlük ve kendi gündemlerini ortaya koyabildikleri politik bir alan yaratmaya başlar.[434] Hakan Ataman, Türkiye'de homofobik ve transfobik tepki ve politikaların muhafazakârlık ve geleneksel aile değerlerini, kutsal aile kurumunu korumak için üretildiğini, toplumsal bilinçsizlik sebebiyle de yayıldığını söyler. Bunun sonucu olarak da toplumsal, hukuki ve ekonomik boyutlarda kesişimsel bir eşitsizlik ortaya çıkar.[435] Queer olmanın toplumsal karşılığı ahlaksız, suçlu, günahkâr ve hasta olmakla özdeşleşir.[436] Louis Fishman'a göre AKP'nin iktidarının ilk 10 yılında LGBTİ+ öznelerine yönelik ayrımcılığa dair sessiz kalmasının iki sebebi vardır. Birincisi İslamcı/muhafazakâr ideolojik konumuna ve doğal olarak toplumda karşılık bulduğu tabanını koruma amacı gütmesi; ikincisi ise AB uyum süreçlerine yönelik olarak da direkt karşı çıkış gösterememesidir.[437] Bu ikili politika içinde, LGBTİ+'lerin görünürlüklerinin önemli bir parçası olan *Onur Yürüyüşleri'nin* yapılmasına resmi olarak 2001'de izin verilir ve demokratik açılım rüzgarının etkisiyle 2008'e kadar

[431] Sema, "Kürt Kadın Kimlikleri," 529
[432] Gültan Kışanak, *Kürt Siyasetinin Mor Rengi,* 55-56.
[433] İnci Özkan Kerestecioğlu, "Türkiye'de Güncel Feminist Hareket İçindeki Ayrışmalar ve Tartışmalar… 60.
[434] Mehmet Sinan Birdal, "Between the universal and the particular: The politics of recognition of LGBT rights in Turkey," içinde *Sexualities in World Politics*, der. Peter Draper (Routledge, 2015): 124-138.[435] Hakan Ataman, "Less Than Citizens… 139
[435] Hakan Ataman, "Less Than Citizens… 139
[436] Mehmet Sinan Birdal, "Between the universal and the particular…
[437] Louis A. Fishman, "Turkey and LGBT Rights: A Historical and Global Perspective," *Turkish Policy Quarterly* 11, no. 4 (2013): 157.

sorunsuz biçimde büyüyerek devam eder.[438] Fakat 2010'da Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanı Aliye Kavaf'ın eşcinselliğin tedavi edilmesi gereken bir hastalık olduğunu söylemesiyle,[439] AKP'nin izlediği politikaların değişeceğinin ilk işaretleri görülür. AKP'nin toplumun ötekisi olan birçok gruba yönelik eşitsizlikleri ortadan kaldırmak amacıyla 2009'da başlattığı, 'demokratik açılım' sürecinde yasalar önünde eşitlik ve ayrımcılığın önlenmesine dair kanundan 2011'de cinsiyet kimliği ve cinsel yönelim ibarelerinin çıkarılması, en başında devlet nezdinde LGBTİ+ öznelere eşitlik güvencesi verilmeyeceğine işarettir.[440] 2010'lu yılların başı, özellikle 2013 Gezi Parkı eylemlerine doğru tırmanan bir süreçte queer örgütlenmenin artması, AKP'nin neoliberal İslamcı iktidarında,[441] toplumsal olarak muhafazakârlığın ve otoriterliğin de artmasıyla karşılıklı olarak ilerler.[442] Queer özneler, devletin resmi politikası yoluyla marjinalleştirildikleri ve damgalanarak ayrımcılığın derinleştirildiği bir sürecin içine girerler.[443]

2000'li yılların başında -özellikle de AKP iktidarının 2010'lu yılların başına kadar olan ilk dönemini kapsayan dönemde- kadın hareketinin, feminist hareketin ve LGBTİ+ hareketin mücadele ettiği patriyarkanın yapısı, özgürlükçü bir tavır takınan neoliberal, muhafazakâr dini/İslamcı özelliklere sahiptir. Gittikçe otoriterleşen bu iktidar yapısı sebebiyle muhalif hareketlerde hem örgütlenme genişler hem de dayanışmanın derinliği artar. Bu süreçte kadın simgesi, iktidarın diyaloga girdiği ve politik amaçlarına yönelik olarak iş birliği kurduğu bir yerden şekillenir. İslamcı kadınlar sık kullanılan ifadesiyle, 'bacılar' özellikle AKP'nin uluslararası kamuoyunda vitrinini oluşturur. LGBTİ+ özneler, ise hasta, günahkâr ve dışlanmışlardır, yok sayılırlar. Bu temsillerin ortaklaştığı yer, AKP'nin uluslararası kamuoyunda, özellikle AB süreci kapsamında kadın öznelerle diyalog kurmak, LGBTİ+ öznelere ise açık bir politikayla ayrımcılık ve eşitsizliğe maruz bırakmamak şeklinde bir sistem işletmesidir. İktidarını meşru kılmak için neoliberal politikalar izlerken aynı zamanda sahip olduğu muhafazakâr ve Müslüman değerlerin çatışmasını gün yüzüne çıkarmamak üzerine bir denge politikası olarak görülebilir. Yine de Türkiye'nin feminizmlerinin mücadelesi, queer hareketinin yapısı sebebiyle eleştirel bir

[438] Evren Savcı, *Queer in Translation: Sexual Politics under Neoliberal Islam* (Durham: Duke University Press, 2020),18-19.[439] CNN Türk, "Bakan Kavaf: 'Eşcinsellik Bir Hastalık'," 7 Mart 2010, erişim 17 Mart 2024, https://www.cnnturk.com/turkiye/bakan-kavaf-escinsellik-bir-hastalik.
[439] CNN Türk, "Bakan Kavaf: 'Eşcinsellik Bir Hastalık'," 7 Mart 2010, erişim 17 Mart 2024, https://www.cnnturk.com/turkiye/bakan-kavaf-escinsellik-bir-hastalik.
[440] Hakan Ataman, "Less Than Citizens… 137.
[441] Cenk Özbay and Kerem Öktem, "Turkey's Queer Times,"
[442] Evren Savcı, *Queer in Translation…* 48.
[443] Hakan Ataman, "Less Than Citizens… 139.

duruş sergilemesi, kendilerine açıla bu alanı dayanışmayı örgütlemek için bir fırsat olarak kullandıklarını söylemek mümkündür. Burada dikkat çekmenin önemli olduğu bir konu, uluslararası fonlar ve devlet diyalogları için kurulan birimlerin kurumsallaştırdığı feminist hareketin dinamiğinin yavaşlamış olmasıdır. Yine de AKP'nin otoriter politikalarının yükseldiği ikinci dönemine geçerken, toplumsal muhalefet bağlamında tepki mekanizması hızlı işleyen bir özne konumunu kaybetmez. Bu özne-oluşun gücünü, en başta queer hareket olmak üzere birçok muhalif hareket ve grupla iletişim kurma, dayanışma gösterme ve kendi içindeki çoğulluğa, kapsayıcılığa ve kesişimselliğe önem vermesinden aldığını söylemek mümkündür.

Tepki mekanizmasının hızlanan dinamiği, feminizmin queer hareketle doğal ittifak oluşunun getirdiği ilişkisellikle birlikte okunduğunda feminizm içi konularda en önemli gündemini oluşturan, feminizmin kimleri kapsadığı ve feminist öznenin kim olduğu tartışmalarını ortaya çıkarır. Feminist öznenin praksis ortaya koymanın yanı sıra feminizmin, feminist öznenin ve kadın kategorisinin sınırlarını ve anlamını tartıştığı sürecin geldiğimiz son aşaması, bugünün feminizmlerinin kitleselliği ve çoğulluğuyla içinde olduğu değişim sürecinin bir parçasıdır.

3.9. Kadınlığın Çoğulluğu: Kadın Kategorisi Kimleri Kapsar? Feminizmin Öznesi Kimlerdir?

3.9.1. Batı'da dördüncü dalga feminist öznenin varoluşu, teorik kökleri ve tartışmanın tarihsel yolculuğu

2010'lu yıllara girerken internetin, sosyal medyanın ve yeni medyanın insan hayatına hızla girmesi ve bilginin hızlı dolaşımıyla feminist harekette ve feminist teorik gündemde farklı bir döneme girilir. Birinci ayrım, feminist öznenin dayanışma ve direniş praksisinde oluşan bir yeniliktir. Feminizmin kendi yerelinde kitleselleşmesi artar, internetin yaygınlaşması ile feminist örgütlenme dünya çapında bir iletişim ve etki alanına dönüşmeye başlar. Burada internet bir aracı olarak, bilginin ve haberin dünyada çok hızlı yayılmasına yardımcı olur. Böylece feminist teorik tartışmalar giderek hızlanan ve dünyanın her yerine eş zamanlı ulaşan bir dinamiğe sahip olur. Bu akıcı dinamik aynı zamanda feminist öznelerin praksislerine de etki eder. Dünyanın bir yerinde olan bir olay dünyanın her yerinden tepki mekanizmalarını çalıştırabilir duruma getirir. Örgütlenmeler, eylemler ve dayanışmanın ağı

sanal dünyanın ağı ile güçlenir. İnternet sağladığı bu imkanlar ile feminist harekete etkin bir şekilde kullanabileceği bir dayanışma ve mücadele praksisi sağlar. 2010'lu yılların başları feminist hareket için hızla bilgiye ulaşıldığı, feminist meseleler hakkında tartışma platformuna dönüşen, yardım ve ifşa mekanizmasının çok hızlı işletildiği ve örgütlenmenin hızlı bir şekilde gerçekleştiği bir dönemdir. Bilginin hızlı dolaşımı ile patriyarkaya karşı mücadelede tepkilerin hızlı verilmesi feminist hareketin ve mücadelenin en güçlü araçlarından birisi haline gelse de[444] aynı zamanda sanal dünyadaki gerçekliğin sorgulanmasına da sebep olur.[445]

Bu dönemin yarattığı ikinci ayrım ise farklı özne oluş durumlarına sahip olmanın getirdiği tahakküm örüntülerini imleyen kesişimsellik,[446] farklılık ve çeşitliliğin vurgulanmasıyla kapsayıcılık ilkesinin daha belirgin bir konumlanış olarak ortaya çıkmasıdır.[447] Bu konumlanış sürerken dördüncü dalganın aslında, üçüncü dalga ile başlayan ve neoliberal dünyada şekillenen postfeminizmin devamı olduğuyla ilgili eleştiriler ortaya çıkar.[448] Bu tespitin kaynağında postfeminizmin, 1960'lı yıllardaki ikinci dalga feminizmin kazanımlarını reddederek, feminist düşünceyi, mücadeleyi ve en önemlisi feminist özneyi

[444] Ealasaid Munro, "Feminism: A Fourth Wave?," *Political Insight* 4, no. 2 (2013): 22–25; Ruth Phillips ve Viviene E. Cree, "What Does the 'Fourth Wave' Mean for Teaching Feminism in Twenty-First Century Social Work?," *Social Work Education* 33, no. 7 (2014): 930–43; Diana Diamond, "The Fourth Wave of Feminism: Psychoanalytic Perspectives," *Studies in Gender and Sexuality* 10, no. 4 (2009): 213–23; Harriet Kimble Wrye, "The Fourth Wave of Feminism: Psychoanalytic Perspectives Introductory Remarks," *Studies in Gender and Sexuality* 10, no. 4 (2009): 185–89; Prudence Chamberlain, "Affective Temporality: Towards a Fourth Wave," *Gender and Education* 28, no. 3 (2016): 458–64.

[445] Shiva Negar ve Zohreh Nosrat Kharazmi, "The fourth wave of feminism and the lack of social realism in cyberspace," *Journal of Cyberspace Studies* 3, no. 2 (2019): 129-146.

[446] bell hooks, *Feminizm Herkes İçindir: Tutkulu Politika*, çev. Ece Aydın vd. (İstanbul: bgst Yayınları, 2014); Maria Carbin ve Sara Edenheim, "The Intersectional Turn in Feminist Theory: A Dream of a Common Language?," *European Journal of Women's Studies* 20, no. 3 (2013): 233–48; Kimberlé Crenshaw, "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color," *Stanford Law Review* 43, no. 6 (1991): 1241–9; Nira Yuval-Davis, "Intersectionality and Feminist Politics," *European Journal of Women's Studies* 13, no. 3 (2006): 193–209.

[447] Tegan Zimmerman, "#Intersectionality: The Fourth Wave Feminist Twitter Community," *Atlantis: Critical Studies in Gender, Culture & Social Justice* 38, no. 1 (2017): 54–70; Katie Blevins, "bell hooks and Consciousness-Raising: Argument for a Fourth Wave of Feminism," *içinde Mediating Misogyny*, der. Jacqueline Vickery ve Tracy Everbach (London: Palgrave Macmillan, 2018), 91–108.

[448] Nicola Rivers, *Postfeminism(s) and the Arrival of the Fourth Wave: Turning Tides* (Springer, 2017); Rosalind Gill, "Post-Postfeminism?: New Feminist Visibilities in Postfeminist Times," *Feminist Media Studies* 16, no. 4 (2016): 610–30; Jenny Coleman, "An Introduction to Feminisms in a Postfeminist Age," *Women's Studies Journal* 23, no. 2 (2009); Sarah Banet-Weiser, Rosalind Gill ve Catherine Rottenberg, "Postfeminism, Popular Feminism and Neoliberal Feminism? Sarah Banet-Weiser, Rosalind Gill and Catherine Rottenberg in Conversation," *Feminist Theory* 21, no. 1 (2020): 3–24; Prudence Chamberlain, *The Feminist Fourth Wave: Affective Temporality* (Springer, 2017); Ann Braithwaite, "The Personal, the Political, Third-Wave and Postfeminisms," *Feminist Theory* 3, no. 3 (2002): 335–44.

yapısökümüne uğratan feminizm-ötesi bir akım olduğu[449] ve dördüncü dalganın tartışmalarının bu akımı güçlendirdiği fikri yeni bir yorumlama olarak ortaya çıkar.

Yeni yorumlamalar sürerken, üçüncü dalganın belirleyici özelliği olan kesişimsellik ilkesi, Judith Butler'ın 1990'ların başından beri yaptığı öznenin performatifliği üzerine çalışmalarının temelini oluşturarak üçüncü dalga feminizmin sahip olduğu fikirlerin dönüşmeye başlamasını tetikler. Böylece cinsiyet, toplumsal cinsiyet ve beden hakkında toplumsal inşa temelli birçok tartışmanın alanı açılır. Butler'a göre özne kendisini kendisi aracılığıyla var ederken farklı var oluş biçimleri birer performans olarak tanımlanır, cinsiyetin performatifliği de bunlardan birisidir. Performatif olmak, öznenin belirli olumsallığın içinde performanslarını sürekli olarak kurması olarak tanımlanabilir. Cinsiyet performatif ve akışkandır, biyolojiyle veya kültürle değil gündelik hayattaki devinimlerle belirlenir.[450] Butler'ın bu katkısıyla birlikte feminizm teorisi içinde zenginleşen ve anaakım özne tanımının sınırlarını zorlayan bir özne söylemi ortaya çıkar.[451] Varoluşçu feminizmin öncülerinden Simone de Beauvoir'dan ve Fransız LGBTİ+ feminizmi öncülerinden Monique Wittig'den etkilense de[452] Butler, performatiflik üzerine teorisini şekillendirirken, bedenin, cinsiyetin ve toplumsal cinsiyetin ikiliği hakkında farklı bir yerde konumlanır.[453] Beauvoir, "kadın doğulmaz, kadın olunur" diyerek kadınlığın özde değil varoluşsal olarak öznenin kendisini, kendi deneyimleri ve içinde bulunduğu maddi koşulları aşma projesi ile şekillendirdiğini ortaya koyar.[454] Wittig ise Beauvoir'in tasvir ettiği kadınlık durumunu heteroseksüel ayrıcalıktan ayırarak biyolojik ve heteropatriyarkal toplumsal kuruluşu ve ayrımı sorgular.[455] Bu ayrımdan yola çıkarak Butler özne felsefesinde, öznenin yaşadığı deneyimde ve varoluşunda kendi payının çok geniş olduğunu söyler, öznenin performatifliğine vurgu yapar. Böylece Beauvoircu maddi koşullar, öznenin konumluluğu ve özne ilişkisinden kopar. Özne performatiftir ve söylemin etrafında kurulur.[456] Bu müdahale onun temelde tartıştığı evrenselliğin imkansızlığı ve tikellik tartışmasında politik

[449] Elizabeth Wright*, Lacan ve Postfeminizm*, Çev. Ebru Kılıç (İstanbul: Everest Yayınları, 2002).
[450] Judith Butler, *Cinsiyet Belası*, çev. Hülya Erdem (İstanbul: Metis, 2018).
[451] Butler'ın teorisinin derli toplu incelenmiş bir özeti için bknz. Alev Özkazanç, "Butler'ın Feminizmi: Siyasi bir okuma için kılavuz," *Mülkiye Dergisi* 37, no. 4 (2013): 118-138; Sara Salih ve Judith Butler, *The Judith Butler Reader*, (Blackwell Publishing, 2004).
[452] Salih ve Butler, The Judith Butler Reader, 8.
[453] Judith Butler, "Sex and gender in Simone de Beauvoir's Second Sex," *Yale French Studies* 72, (1986): 35-49.
[454] Simone de Beauvoir, İkinci Cinsiyet: Yaşanmış Deneyim, çev. Gülnur Savran (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2019), 13.
[455] Monique Wittig, "Kadın Doğulmaz," *Cogito 58: Feminizm,* çev. Çiğdem Akanyıldız ve Şeyda Öztürk (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009), 193–202.
[456] Bknz. Judith Butler*, Excitable Speech: A Politics of the Performative*, (New York: Routledge, 1997).; Judith Butler, *Cinsiyet Belası*.

öznenin tikel deneyimine verdiği önemi göstermiştir. Öznenin tikel deneyimi, postmodernist bir bakış açısıyla, öznenin var oluşunu sağlayan bir unsur olmanın yanı sıra feminizmin çoğulcu ve çeşitli olmasını sağlayan en önemli unsur olarak, kendisinden önceki feminist düşünüşün ortaya koyduğu evrensel, tek ve bütüncül bir kadın kategorisinin varlığının olamayacağına işaret eder.[457] Performatif siyaset, Butler'ın postmodern teoriye dayanarak kurduğu şekilde, kendini oluşturabilir fakat kapanamaz. Bu durum öznenin evrenselliği ihtimalini imkânsız kılmaktadır; çünkü gündelik hayat ile özneleşme arasındaki ilişki, öznenin sürekli akışkan ve sabit bir kimliğe sahip olmadığını/olamayacağını ortaya koyar. Feminist öznenin kim olduğuna yönelik tartışmalar da böyle bir teorik ayrımın getirdiği, çoğullaşan gündelik hayat deneyimleri ile bununla ilişkili olarak çoğullaşan özneleşme süreçleri arasında ortaya çıkan verimli ama gerilimli ilişkilerin yaşandığı kaygan zeminden türer. Siyasetin performatifliği adından da anlaşılacağı üzere eylem anında[458] kendini ortaya koyar ve bu anların ortaya çıkış veya oluşum koşullarının anlaşılmasının gerekliliğini işaret eder. [459] Özne de bu akışkan süreç ve kaygan zemin üzerinde kendini hiçbir zaman tamamen gerçekleştirip kapatamaz ve sadece eylem anında, ya da Lacancı bir deyişle kapitone noktasında kendini geçici olarak sabitler. Bu yüzden, feminist özne kolay bir şekilde tanımlanacak ve kavramsallaştırılacak bir kategori değildir.

Butler'ın teorik çerçevesini çizdiği bu konumlanma ikili cinsiyet ve toplumsal cinsiyete bir eleştiri olmakla birlikte kadın kategorisini yeniden sorgulamanın feminist öznenin kim olduğuna dair zengin bir tartışmaya yol açar. Butler bütün bu teorik tartışmaların yararına ve geçerliliğine vurgu yapmakla birlikte[460] pratikte yaşanan feminizmin mücadele etmeye devam ettiği meselelere dikkat çeker, pratikte hala kadın cinayetlerinin varlığından ve mücadele hattının buradan çizilmesi gerektiğine işaret eder.[461] Bu hatırlatma, kadın kategorisi üzerine ve feminist özne üzerine tartışmaların yanı sıra, içinde bulunduğumuz ve gündelik hayatta yaşadığımız, hayatın her anına sızan patriyarkal pratiklerin, kadın düşmanlığının, tahakküm ilişkilerinin hala feminizmin ötekisinin

[457] Judith Butler, Ernesto Laclau ve Slavoj Žižek, *Olumsallık, Hegemonya, Evrensellik*, Çev. Ahmet Fethi Yıldırım, (İstanbul: Hil Yayın, 2005).
[458] Moment of action
[459] Judith Butler, *Excitable Speech,* 133.
[460] Judith Butler, "Neden 'Toplumsal Cinsiyet' Fikri Tüm Dünyada Tepkilere Neden Oluyor?," *Velvele*, çev. Bawer Murmur, 24 Ekim 2021, erişim 15 Eylül 2022, https://velvele.net/2021/10/24/judith-butlerneden-toplumsal-cinsiyet-fikri-tum-dunyada-tepkilere-neden-oluyor/; "Judith Butler: Kadın Kategorisini Yeniden Tasavvur Etmeliyiz," *5harfliler*, çev. Hazal Halavut, 8 Eylül 2021, erişim 15 Eylül 2022, https://www.5harfliler.com/judith-butler-kadin-kategorisini-yeniden-tasavvur-etmeliyiz/.
[461] Judith Butler, "Judith Butler: Kadınları öldürmek suç olmadığında…," Yeşil Gazete, çev. Özde Çakmak, 21.07.2019, erişim 15.09.2022. https://yesilgazete.org/judith-butler-kadinlari-oldurmek-suc-olmadiginda/

gözünden işlediğine dair bir hatırlatmadır. Mücadele ve direniş odağını kaybetmeden çoğalmanın ve zenginleşmenin yollarını aramak bu sebeple çok kritiktir.

Queer teori ve performatifliğin biyolojik cinsiyetin ve toplumsal cinsiyetin sabit olmadığını ve kuruluş biçimlerini tartışmaya açması başka bir hareketin, transfeminizmin kendine alan bulmasını sağlar. Butler, queer teoriyi ortaya koyarken interseks, gay ve lezbiyenlere yani daha çok cinsel yönelime ağırlık verdiğini, trans varlığını çok fazla dahil etmediğini ve bu sebeple de queer teorinin bir eksikle başladığını kabul eder.[462] Transfeminizm bu eleştiriyi queer teoriye yönelterek kendi alanını kendisi inşa eder. Transfeminizm, transların varlığının ve gündelik hayattaki yerinin tartışılmaya başladığı bir dönemde, 2000'lerin başında kendine bir gündem belirlemeye başlar. Temel olarak trans öznenin ortaya çıkışı ve hak arayışı projesinin kurulmasıdır. Emi Koyama'nın 2001'de yazdığı *'Transfeminist Manifesto'*, trans öznelerin varoluşları için kurdukları projeyi ortaya koyar. Bir diğer yandan da oluşan çekincelere yanıt verir. İki önemli tespitte bulunur. Birincisi transların cis kadınların alanını, transfeministlerin cis feministlerin alanını işgal etmeye niyeti olmadığını, feminist hareketi genişletmeye geldiklerini belirtir. İkincisi ise cis kadınların da toplumdaki diğer dezavantajlı grupların özgürlüğü transların da özgürlüğüne bağlıdır. Burada özgürlüğün teminatının diğer öznenin özgürlüğüne bağlı olduğu karşılıklılık halini savunduğunu söylemek mümkündür. Transların taleplerini kısa ve öz iki hakla özetler: Birincisi her bireyin kendi kimliğini tanımlama ve toplumdan saygı görme hakkı, ikincisi ise mutlak bedensellik hakkı, hiç kimse bireyin bedeni ile ilgili alacağı kararlara müdahale edemez. Transların cis kadınları taklit etmesinin gerekmediğini, transların sadece biyolojik özcü şekilde cinsiyetleri ayıran bir dünyaya tehdit olabileceğini, trans kadınların geçmişlerinde erkek olarak deneyimledikleri ayrıcalıkların güvenilirliklerine zarar vermeyeceğini aksine bir varoluş olarak konumlanacağını, transların sınır bölgesi olarak adlandırdığı, hem kadınlık hem erkeklik deneyimlerini yaşaması sebebiyle feminist harekete zenginlik ve yeni bakış açıları katacağını bu sebeple ittifaklar kurarak hareketi geliştirmek gerektiğini vurgular. Hem manifesto hem eleştirilere yanıt

[462] Judith Butler, Cristan Williams ile söyleşi, "Judith Butler on Gender and the Trans Experience: 'One Should Be Free to Determine the Course of One's Gendered Life'," *The TransAdvocate*, 26 Mayıs 2015, erişim 13 Ekim 2025, https://www.versobooks.com/en-gb/blogs/news/2009-judith-butler-on-gender-and-the-trans-experience-one-should-be-free-to-determine-the-course-of-one-s-gendered-life, Cristan Williams, "Gender Performance: The TransAdvocate Interviews Judith Butler," *The TransAdvocate*, 1 Mayıs 2014, erişim 13 Ekim 2025, https://www.transadvocate.com/gender-performance-the-transadvocate-interviews-judith-butler_n_13652.htm.

niteliğindeki bu düşünceleri transfeminizmin temellerini kurar.[463] İlk çalışmalarında trans deneyimine çok ağırlık verir, daha sonra kendi eserlerine yönelik bir özeleştiri sunar. Kesişimselliği bir ilke olarak ele almak gerekiyorsa ve bunu feminizme öneriyorsa, aynı özeni transfeminizm analizinde ve önerilerinde sağlamcı, beyaz ve orta sınıf translar merkezli bir anlatının dışına çıkması gerektiğini engelli, beyaz olmayan, yoksul transları da kapsaması gerektiğini söyler.[464]

Cinsiyet kimliğinin, biyolojik cinsiyetin sabit ve özcü olduğu anlayıştan kopuş yaşaması ile trans bedenler üzerine politika üretebilmenin, görünürlüklerini artırmanın yolu açılır. Biyolojik özcülükten kopuş, kesişimsellik ve kapsayıcılık daha çoğul kadınlık ve feministlik tanımlarına alan sağlar. Tartışmaların ortaya çıkışı da bu alanın dönüşmesi ve nasıl paylaşılacağının farklı yansımalarıdır. Tartışmanın nasıl başladığına, devam ettiğine ve şu anki durumuna bakmadan önce tarihte bir adım geriye gitmek yararlı olacaktır. Transfeminizm örgütlü olarak kendini 2000'lerin başında göstermeye başlasa da trans varlığı ve bedeni üzerinden yapılan tartışmanın gerilimi 1970'lere kadar dayanır. Michigan Womyn[465] Music Festival sadece kadınların katılabildiği bir festivalken 1970 senesinde bir trans kadının cis kadınlarla birlikte festival alanına girmesi büyük bir tartışma ve panik havası yaratır. Güvenli ve penissiz bir alan olarak tarif ettikleri alanda trans kadın istemezler. Festivali düzenleyen kadınların arasında farklı görüşler ortaya çıkar, cinsiyet değiştirme operasyonu geçirmiş (post-op trans) trans kadınların kabul edilebileceğini düşünenler olsa da kadın doğmuş kadınların (woman born woman) katılabildiği 'penissiz bir alan' isteyenler vardır ve festival bu kararla bir sonraki yıllarda devam eder.[466] Bir diğer örnek trans kadın olan Sandy Stone'un konserine silahlı gelen trans-dışlayıcı radikal feministlerdir. Bu iki olayda da trans dışlayıcı radikal feministler güvenli alanlarının işgal edildiği ve kendilerini tehdit altında hissettiklerini öne sürerler.[467] Bugünkü tartışmada da görülen bu argümanların temeli bu dönemlerde atılır. Transfeminizm-TERF gerilim hattının tarihinde öne çıkan birçok olaydan ikisi olan bu olaylarda transların yanında olay anında da yer alan ve onları

[463] Emi Koyama, "The Transfeminist Manifesto," *içinde Feminist Theory Reader: Local and Global Perspectives*, der. Carole McCann, Emek Ergun ve Seung-kyung Kim (New York: Routledge, 2020), 83–90.
[464] Emi Koyama, "Whose Feminism Is It Anyway? The Unspoken Racism of the Trans Inclusion Debate," *The Sociological Review* 68, no. 4 (2020): 735–44., Emi Koyama, "The Transfeminist Manifesto," 83-90.
[465] Tarihin ve dilin erkek ve erkeklik üzerinden kurulmasını eleştirmek amacıyla bazı feministler tarafından İngilizce'de içinde erkek (man) kelimesi geçen kadın (woman) kelimesi yapıbozuma uğratılarak womyn kullanılır. Bir benzeri de tarih kelimesi için yapılır, history kelimesi his story (erkeğin tarihi) çağrışımı yaptığı için herstory kullanılır.
[466] Ruth Pearce, Sonja Erikainen ve Ben Vincent, "TERF Wars: An Introduction," *The Sociological Review* 68, no. 4 (2020): 677–98.
[467] Cristan Williams, "Radical Inclusion: Recounting the Trans-Inclusive History of Radical Feminism," *Transgender Studies Quarterly* 3, no. 1–2 (2016): 254–58.

sonrasında da destekleyen radikal feministlerdir. Bu ayrıntı, bizi bugünkü tartışmaların taraflarından biri olan TERF söyleminin doğuşuna götürür.[468] Radikal feministlerin, trans dışlayıcı olan radikal feministlerden kendi konumlarını ayırmak için kullandıkları bir terim olarak nötr bir anlamda ortaya çıkar. Bütün radikal feministler TERF değildir, trans kapsayıcı olan radikal feministler trans öznelerin varoluş süreçleri ve politikaları üzerine feminist çerçevelerde tartışılabileceğini fakat varoluşlarının gerçekliğini tartışmaya açmadıklarını trans kadınları kadın olarak kabul ettiklerini söyler. Monique Wittig, Andrea Dworkin, Katherine Mackinnon gibi dönemin radikal feministleri her ne kadar TERF'ler onları sahiplenmek istese de trans kadınları kadın olarak kabul ederler. John Stoltenberg burada bahsi geçen üç ismin cinsiyet sınıfı teorisine dair kadınlığı sınıf olarak yeniden kuran teorilerinin TERF'ler tarafında cinsiyet kastı olarak biyolojik ve cinsiyet özcü (sex-essentialist) bir kadınlık biçimiyle sabit ve değiştirilemez bir kader gibi yorumlamalarının sonucu olduğundan bahseder. Bu sebeple radikal feminizmi geri talep etmek gerektiğini söyler.[469]

1979'da çok ses getiren ve tartışmalara yol açan TERF hattını güçlendiren bir eser yazılır. Janice Raymond bugün hala konuşulan, trans bireylerin psikolojisi, tıp ve cerrahi işlemler ve trans dönüşüm süreçleri gibi konuları ele aldığı 'Transsexual Empire' isimli eserini yazar.[470] Bu eser özellikle içinde bulundurduğu iddiaların sözdebilim (pseudo-science) bilgilerle ve istatistiklerle desteklendiğinin kanıtlanmasına rağmen bugünkü tartışmalarda hala TERF'lerin argümanları olarak karşımıza çıkar.[471] Raymond'a göre, translar tıp ve cerrahinin oluşturduğu sentetik ürünlerdir.[472] Kadın olma deneyimini yaşamamışlardır, erkek olarak büyümenin getirdiği erkek ayrıcalıklarına sahiptirler ve bundan sıyrılamazlar. Geçirdikleri operasyonlar ve cinsiyet uyum süreçleri kadın olmanın deneyimini psikolojik olarak kadınların estetik olana ulaşımının kolaylığına imrenen düzeltilmesi gereken ve dönüşüm terapisine ihtiyaç duyan bireylerdir.[473] Raymond, direkt

[468] Viv Smythe, "I'm Credited with Having Coined the Acronym TERF — Here's How It Happened," *The Guardian*, 29 Kasım 2018, erişim 20 Aralık 2025, https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/nov/29/im-credited-with-having-coined-the-acronym-terf-heres-how-it-happened.
[469] Cristan Williams, "Radical Inclusion: Recounting the Trans-Inclusive History of Radical Feminism," *Transgender Studies Quarterly* 3, no. 1–2 (2016): 254–58.
[470] Janice Raymond, *The Transsexual Empire: The Making of the She-Male* (New York: Teachers College Press, 1994), 43–69, 154–77.
[471] Cristan Williams, "Fact Checking Janice Raymond: The NCHCT Report," *The TransAdvocate*, 18 Eylül 2014, erişim 20 Aralık 2025, https://www.transadvocate.com/fact-checking-janice-raymond-the-nchct-report_n_14554.htm.
[472] Janice Raymond, *The Transsexual Empire,* 155.
[473] Janice Raymond, *The Transsexual Empire,* 69-99.

olarak kadınlık mertebesini ölçen biyolojik saflıktan bahsetmez fakat onun yerine bütünlük etiğini önerir. Bütünlük etiği, bireylerin bedenlerini değiştirmeden/bozmadan orijinal bir tamlık durumunun sürdürmesidir. Doğal olanı sürdürmenin doğru olduğunu iddia eder. Ona göre, translar kadın bedenini ve kadını taklit eder, trans uyum süreçleri kadın bedenine tecavüz performansıdır. Toplumsal cinsiyet normları tarafından belirlenmiş kadınlık durumlarına kendilerini sokmaya çalışarak bu normları tekrar tekrar üretirler. Geleneksel kadın stereotipini pekiştirdiklerini iddia eder.[474] Amerikan Psikiyatri Derneği, Amerikan Psikoloji Derneği ve Amerikan Tıp Derneği'nin uzman görüşleri çok uzun süredir transların sağlıklı bir uyum süreci geçirmelerinin psikoloji, psikiyatrik ve tıbbi açıdan mümkün olduğu koşulları sağladığına dair rapor ve görüşlerine rağmen,[475] Raymond'un bu eseri Ulusal Sağlık Bakım Teknolojisi Merkezi (NCHCT) raporlarında ve Amerikan hükümeti tarafından bir uzman görüşü olarak alınır. Trans uyum süreçlerinin ve hormona erişimin kolaylaştırılacağı yasanın çıkması engellenir, bu işlemler sigorta kapsamından çıkarılır.[476] Rachel Mckinnon bu örnek üzerinden Raymond'un çalışmasının ve benzer çalışmaların transların kendi bedenlerini sakatlayan ve psikolojik olarak tedavi görmesi gereken bireyler olduğu fikrini translara yönelik bir ikna hamlesi olarak değil, çoğunlukta olan ve karar verici pozisyonda olan natrans gruba bir propoganda hamlesi olduğuna işaret eder.[477] TERF literatüründe psikolojik rahatsızlıkları olan ve akıl sağlığı bozuk insanlar olarak tanımladıkları transları gerçeklikle tanıştırma ve toplumun kurtarıcısı olma nosyonu bir argüman olarak çok sık görülür.[478]

1970'lerden 2000'lere uzanan bu gerilim, 2010'lu yıllara gelindiğinde belirli temalar üzerinden gittikçe şiddetlenir. TERF kelimesi zamanla nötr halini kaybeder ve negatif bir anlam kazanmaya başlar. Bu sebeple bugün TERF'ler kendilerine toplumsal cinsiyet eleştirel feministler diyerek trans dışlayıcılık ve nefret söyleminin birleştiği bir konumda olmalarına yöneltilen suçlamalardan kurtulmak isterler. Bir diğer yandan konumlarını yeniden markalaşma (re-branding) ile ideolojik bakış açısı olarak yeniden tasarlarlar. Bu değişim, dışlayan ve reddeden değil, eleştiren bir bakış açısına sahip olduklarını göstermeye

[474] Janice Raymond, *The Transsexual Empire*,154, 178.
[475] Rachel McKinnon, "The Epistemology of Propaganda," *Philosophy and Phenomenological Research* 96, no. 2 (2018): 486.
[476] Cameron Awkward-Rich, "Trans, Feminism: Or, Reading like a Depressed Transsexual," *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 42, no. 4 (2017): 819–41.
[477] Rachel McKinnon, "The Epistemology of Propaganda, 483–89.
[478] Kathleen Stock, *Material Girls: Why Reality Matters for Feminism* (London: Fleet, 2021); Sheila Jeffreys, *Gender Hurts: A Feminist Analysis of the Politics of Transgenderism* (London: Routledge, 2014); Helen Joyce, *Trans: When Ideology Meets Reality* (London: Oneworld, 2021).

yönelik çabadır. Fakat bu dönüşüm translara, queerlere ve kadın olma halinin kesişimselliğine dair bir dönüşüm değil, sadece isim değişikliğidir. Ben Bishop buna örnek olarak Women's Liberation Front (WoLF) isimli radikal feminist örgütün ne internet sitelerinde ne de çalışmalarında ırk, sınıf, yaş, engellilik gibi kesişimsel konulara değinilmediğinden sadece kadın doğmanın getirdiği eşitsizliklere odaklandıklarından bahseder.[479]

Feminizmin öznesi ve kadın kategorisine yönelik tartışmalar beden özerkliği, hukuk, tıp, çocuk hakları, spor müsabakaları, cinsiyetlendirilmiş kamusal alanların paylaşımı, dil ve söylem gibi birçok konuya yayılır. En sembolik olanları, dil, cinsiyetlendirilmiş kamusal alan paylaşımı ve spor müsabakalarına yönelik tartışmaları incelemek, TERF'lerin konumlanmaları[480] ve toplumsal cinsiyet karşıtı hareketle buluştuğu düzlemleri ortaya çıkarır. Tıp, beden özerkliği, hukuk ve çocuk hakları konuları, teknik uzmanlık bilgisi gerektirdiği için bu bölüme dahil edilmese de özellikle cinsiyet uyum süreçleri, hormona erişim hakkı ve beden özerkliğine yönelik tıbbi ve hukuki süreçler dışındaki istatistiki sonuçlar önemlidir. TERF'ler, trans olmanın doğal bir süreç olmadığını ve psikolojik bir sapma olduğunu vurgularlar, bu sebeple operasyon geçiren transların birçoğunun pişman olduğuna, topluma uyum sağlayamadığına çünkü kadın-erkek biyolojisine ters bir durumu zorladıklarına ve doğal olarak toplumda da yer edinemediklerine yönelik iddialarda bulunurlar. Bilimsel olarak hatalı olan ve bir gerçek gibi internette yayılan bu varsayımları Emile Hotine bilimsel ve istatistiki verilerle çürütür.: Cinsiyet geçiş/uyum sürecinden pişmanlık olup geri dönenlerin (detransition) oranı oldukça düşüktür (%1'in altındadır) ve bu durum genellikle toplumsal baskıların sonucudur.[481] TERF'lerin gerçek- ötesi bilim üretimi, toplumsal cinsiyet karşıtı hareketin (anti-gender movements) pratiğiyle ortaklaşır. Bu iki grup birçok noktada yakınlaşır, benzer politikalar yürütürler. Bir diğer ortaklaştıkları konu tehdit algısı üzerinden zarar görme halidir. Örneğin, TERF'ler trans haklarının ve trans kapsayıcılığın LGB bireylerin hakları için tehdit gibi görürler. Toplumsal cinsiyet karşıtı hareket ise trans haklarının çocuk istismarına ve cinsel suçlara yol açtığını iddia eder.[482]

---

[479] Ben Bishop, "TERF by Any Other Name: The Constitutive Rhetoric of Gender-Critical Feminism," *Women's Studies in Communication* 48, no. 2 (2025): 229–48.

[480] TERF'lerin söylemlerinin listesi için bknz: Cristan Williams, "You Might Be a TERF If…," *The TransAdvocate*, 24 Eylül 2013, erişim 13 Ekim 2025, https://www.transadvocate.com/you-might-be-a-terf-if_n_10226.htm.

[481] Emily Hotine, "Biology, Society and Sex: Deconstructing Anti-Trans Rhetoric and Trans-Exclusionary Radical Feminism," *Journal of the Nuffield Department of Surgical Sciences* 2, no. 3 (2021).

[482] Briar Dickey, "Transphobic Truth Markets: Comparing Trans-Hostile Discourses in British Trans-Exclusionary Radical Feminist and US Right-Wing Movements," *DiGeSt: Journal of Diversity and Gender Studies* 10, no. 2 (2023): 33-47.

Emily Hotine bu iddiaları da çürütür: Ergenlik engelleyiciler güvenli ve geri döndürülebilir medikal müdahalelerdir, bu sebeple bu tedavileri engellemek etik dışıdır ve intihar riskini artırır.[483]

Sembolik tartışmaları ve altında yatan nedenleri incelemeden hemen önce, bu dönemde kendine elverişli bir yer bulan patriyarkanın tezahürü olarak aşırı sağ, alternatif sağ, muhafazakarlık ve din ile yoğurulmuş toplumsal cinsiyet karşıtı harekete değinmek gerekir. Bunun iki sebebi vardır: birincisi feminist öznenin ötekisi olarak bu tartışma ekseninde feminist bir grupla ortaklaştıkları anların olmasıdır. İkincisi de bu tartışmayı büyütecek direkt müdahalelerde bulunmak için internet gibi herkese açık ve bu tartışmalara da erişebilecekleri bir ortamlarının olmasıdır. Dijital tartışma kültürünün bir parçası da onlardır. Feminist özne ve kadın kategorisinin sınırlarına yönelik tartışma, Sartre'ın deyimiyle bir kıtlık halinin aynı alanda var olmaya ve kaynakları kullanmaya çalışan iki grubun arasında çatışmaya dönüşmesi olarak görünür. Çünkü feminist hareketlerin içindeki alanların kadın haklarının, trans haklarının, çocuk haklarının ve cinsiyetlendirilmiş kamusal alanların sabit kabul edilip paylaşılmasına yönelik bir rekabete dönüştüğü kabul edilir. Fakat kabul edilen bu kıtlık anı gerçek bir kıtlık anının krizinin yansımaları mıdır? Kadın kategorisi ve feminist özne oluşla ilgili tartışmalar feminist hareketin tarihinde sürekli devam eder. Fakat son dönem tartışmalarının bir farkı vardır, feminist öznenin ötekisi olan patriyarka ile yeni sağ iktidar pratiklerin (aşırı sağcı, muhafazakâr, popülist, neoliberal ve otoriter vb.) birlikte toplumsal cinsiyet karşıtı hareket ekseninde feminizm içi tartışmalara direkt olarak müdahil olmaya çalıştığı ve feminizm içinden bir grupla ortaklaştığı ilk defa görülür.

TERF'lerin perspektiflerinde de de toplumsal cinsiyet karşıtı hareketin ideolojisinde de zaten dar olan alanlarının işgal edileceği, haklarının gasp edileceği, tehdit altında ve güvenliksiz olduklarına dair bir inanış bulunur.[484] Bu sebeple toplumsal cinsiyet karşıtı hareketin öteki olarak bu tartışma sürecine nasıl etki ettiğini incelemek önemlidir. Feminizmin ötekilerinden beslenerek ortaya çıkan bu hareket, projesinin temellerini Vatikan Katolik Kilisesi'nin feminist hareketi, kadın hakları mücadelesini ve LGBTİ+ hareketin mücadelesini toplumsal cinsiyet ideolojisi (gender ideology) olarak tanımlaması ile başlar. Toplum, din ve aileyi tehdit eden ve geleneksel değerleri yok sayan, kültürü yozlaştıran bir

[483] Emily Hotine, "Biology, Society and Sex: Deconstructing Anti-Trans Rhetoric…
[484] Ben Bishop, "TERF by Any Other Name: The Constitutive Rhetoric of Gender-Critical Feminism," *Women's Studies in Communication* 48, no. 2 (2025): 229–48.

ideoloji olarak tanımlanır.[485] 2000'lerde ise sağ popülist politikaların yükselmesi ile kendine yayılma alanı bulur. İnternetin yaygınlaşması, dijital aktivizmlerin çoğalması ve bilginin hızlı dolaşımının bir parçası olarak kendilerine 'manosfer' dedikleri erkek alanı yaratırlar ve bu alanlarda örgütlenirler.[486] Bu hareket feminizm, toplumsal cinsiyet eşitliği ve LGBTİ+ hakları çatısı altında, üreme hakları (kürtaj, aile planlaması), trans hakları (cinsiyet geçiş ve uyum süreçleri, hormona erişim hakkı), toplumsal cinsiyet temelli şiddetle mücadele, cinsellik ve cinsiyet eğitimi, toplumsal cinsiyet anaakımlaştırması (eğitim, hukuk vb. alanlarda) ve toplumsal cinsiyet çalışmaları konulara tamamen karşı çıkar. Bütün bu unsurlardan oluşan toplumsal cinsiyet ideolojisini toplumu yıkan, aileye ve çocuklara zarar veren bir ideoloji olarak tanımlar ve karşısında konumlanır.[487] toplumsal cinsiyet eşitliği yerine toplumsal adalet olması gerektiğini savunurlar, fakat bu adaletin sınırları muğlaktır.[488]

İki temel kavramsallaştırma, toplumsal cinsiyet karşıtı hareketin yapısını ortaya koyar. Birincisi toplumsal cinsiyet bir sembolik tutkal gibi feminizm ve LGBTİ+ hareketi, göçmen politikaları, hayvan politikaları gibi politikalara karşı duyulan muhafazakâr, sağcı, dindar hoşnutsuzlukları ve korkularını kendi üstüne çeker. Farklı ideolojilere ve amaçlara sahip grupları bir araya getirebilir böylece.[489] Bu hareketin kapitalizmin, sömürgeciliğin ve faşizmin mirasını sahiplenen bir karakteristiği olması böyle bir yapıştırmanın sonucudur.[490] İkincisi, toplumsal cinsiyet bir boş gösteren[491] görevi görerek aşırı sağ ve muhafazakâr gruplar arasında, farklı dönemlerde farklı konular karşısında birleşebildiği ve tanımını duruma göre şekillendirebildiği ve koalisyon kurabildiği esnek bir yapıya sahip olur.[492] Hande Eslen-Ziya, troll bilimi (troll science) olarak tanımladığı bir bilgi üretme biçimi ile interneti etken olarak kullanan hareket, bilimsel argümanları çarpıtır, popülist söylem

[485] Elżbieta Korolczuk, Agnieszka Graff ve Johanna Kantola, "Gender Danger: Mapping a Decade of Research on Anti-Gender Politics," *Journal of Gender Studies* 34, no. 5 (2025): 621–40
[486] Wen Liu vd., "Foreword: 'Feminist and Queer Resistance to Neo-Fascism's Anti–'Gender Ideology' Movements,'" *Journal of Lesbian Studies* 28, no. 3 (2024): 373–81; Michael Vallerga, "Anti-Gender Ideology and the Depiction of Lesbians in the Manosphere," *Journal of Lesbian Studies* 28, no. 3 (2024): 554–66.
[487] Roman Kuhar ve David Paternotte, *Anti-Gender Campaigns in Europe: Mobilizing against Equality* (London: Bloomsbury Publishing, 2017).
[488] Briar Dickey, "Transphobic Truth Markets…
[489] Weronika Grzebalska, Eszter Kováts ve Andrea Pető, "Gender as Symbolic Glue: How 'Gender' Became an Umbrella Term for the Rejection of the (Neo)Liberal Order," *Political Critique*, 13 Ocak 2017, erişim 13 Ekim 2025, http://politicalcritique.org/longread/2017/gender-as-symbolic-glue-how-gender-became-an-umbrella-term-for-the-rejection-of-the-neoliberal-order/.
[490] Conny Roggeband vd., "Anti-Gender Politics and European Democracies' Legacies of Exclusion and Violence," *Women's Studies International Forum* 112 (2025), 103151.
[491] Ernesto Laclau, "Why Do Empty Signifiers Matter in Politics?," içinde *Deconstruction: A Reader*, der. Ernesto Laclau (New York: Routledge, 2017), 405–13.
[492] Stephanie Mayer ve Birgit Sauer, "'Gender Ideology' in Austria: Coalitions around an Empty Signifier," *içinde Anti-Gender Campaigns in Europe*, der. Roman Kuhar ve David Paternotte (London: Rowman & Littlefield, 2017).

biçimiyle birleştirir ve gerçek-ötesi (post-truth) bir bilimsel gerçeklik üretir.[493] Bu hareketin, dünyanın genelinde ekonominin gidişatı, neoliberal politikaların krizi ve refahın düşüşü,[494] demokratik gerilemeler[495] gibi değişimlerden toplumlarda oluşan kolektif rahatsızlıklarının sebebi olarak gösterebileceği, öfkeyi yöneltecek bir alan bularak çatışma yaratmayı amaçlar.[496] Böylece yeni bir hegemonya ağı örmeyi hedefler.[497] Bir diğer amacı da , feminist ve LGBTİ+ hareketin yıllar boyunca mücadele sürdürerek elde ettiği kazanımları (kürtaj, cinsiyet uyum süreci, trans kimlikleri, eşcinsel evlilikler gibi) büyük kitleleri ve hükümetleri etkileyerek geri almaya çalışmasıdır.[498]

Sonuç olarak bu harekette toplumsal cinsiyet 'brükselden gelen ebola' benzetmesiyle tehlikeli bir salgın hastalık olarak tanımlanır.[499] Toplumsal cinsiyet karşıtı hareketin konumlanması, projesi ve araçlarını anlamak, feminizmin öznesi ve kadın kategorisi hakkındaki tartışmalarda TERF'lerle ortaklaştıkları konumları ve bu motivasyonun arkasındaki sebepleri anlamak için önemlidir. Bu iki grubun trans karşıtı politikaları, örneğin çocukları korumak, onların manipüle edilmesini engellemek için yapıldığını söylemek gibi, benzer politikalar yürütmesi TERF'lerin faşist feministler olduğu argümanını literatürde güçlendirir.[500] Neoliberal kaygılar ve faşist retoriklerle yürütülen tarihsel bir hesaplaşma olarak tanımlanır.[501] İki birbirine benzemez görünen grubun birlikte hareket etmesi mitolojideki 'hydra' isimli çok başlı canavara benzetilir.[502] Bu karşılaşma, feminist öznenin

[493] Hande Eslen-Ziya, "Right-Wing Populism in New Turkey: Leading to All New Grounds for Troll Science in Gender Theory," *HTS Theological Studies* 76, no. 3 (2020).
[494] Agnieszka Graff ve Elżbieta Korolczuk, *Anti-Gender Politics in the Populist Moment* (New York: Routledge, 2022); Conny Roggeband vd., "Anti-Gender Politics and European Democracies' Legacies of Exclusion and Violence," *Women's Studies International Forum* 112 (2025), 103151.
[495] Marta Rawłuszko, "And If the Opponents of 'Gender Ideology' Are Right? Gender Politics, Europeanization, and the Democratic Deficit," *Politics & Gender* 15, no. 4 (2019): 301-23; Birgit Sauer, "Authoritarianism, Neo-Conservatism and Gender: Democratic Backsliding and the 'New' Right," *Politics and Governance* 7, no. 3 (2019): 28–39; Andrea Pető, "Gender and Illiberalism," *içinde Routledge Handbook of Illiberalism*, der. András Sajó, Renáta Uitz ve Stephen Holmes (London: Routledge, 2021), 313–25.
[496] Wen Liu vd., "Foreword: 'Feminist and Queer Resistance to Neo-Fascism's Anti–'Gender Ideology' Movements,'" *Journal of Lesbian Studies* 28, no. 3 (2024): 373–81.
[497] Roman Kuhar ve David Paternotte, *Anti-Gender Campaigns in Europe: Mobilizing against Equality* (London: Bloomsbury Publishing, 2017).
[498] Briar Dickey, "Transphobic Truth Markets…
[499] Elżbieta Korolczuk, "Gender as 'Ebola from Brussels': The Anti-Colonial Frame and the Rise of Illiberal Populism," *içinde Anti-Gender Campaigns in Europe: Mobilizing against Equality*, der. Roman Kuhar ve David Paternotte (London: Bloomsbury Publishing, 2017).
[500] Ben Bishop, "TERF by Any Other Name: The Constitutive Rhetoric of Gender-Critical Feminism," *Women's Studies in Communication* 48, no. 2 (2025): 229–48., Sophie Lewis and Asa Seresin, "Fascist Feminism: A Dialogue," *Transgender Studies Quarterly* 9, no. 3 (2022): 463–79.
[501] Serena Bassi and Greta LaFleur, "Introduction: TERFs, Gender-Critical Movements, and Postfascist Feminisms," *Transgender Studies Quarterly* 9, no. 3 (2022): 311–33.
[502] Claire C. House, "'I'm Real, Not You': Roles and Discourses of Trans-Exclusionary Women's and Feminist Movements in Anti-Gender and Right-Wing Populist Politics," *DiGeSt: Journal of Diversity and Gender Studies* 10, no. 2 (2023): 14–32.

ötekisi olan patriyarka ile mücadele ederken, feminizm-içi bir tartışmaya ötekinin müdahil olabildiğini gösterir. Özellikle internetin bilginin dolaşımına kontrolsüz bir hız kazandırdığı gerçek-ötesi bir dönemde patriyarka aktif bir praksisle tartışmanın içine sızar. Bu sebeple de mücadele pratiklerini ve hattını yeniden düşünmesi gerektiğine dair bir deneyim olarak ortaya çıkar.

Feminist özne ve kadın kategorisi üzerine yürütülen sembolik tartışmalara geri dönersek, bu tartışma konularından biri kişi zamirleri (pronouns) meselesidir. Özellikle queer toplulukta kullanımı yaygınlaşan, nötr kişi zamirleri (they/them) kullanımı, erkek-kadın kişi zamirleri (he/him- she/her) yerine cinsiyet ayrımı yapmamak için kullanılır. Özellikle insanların tercih ettikleri kişi zamirlerini belirtmeleri yanlış cinsiyet kimliği atamamak (misgender) açısından tercih edilir. TERF'ler kişi zamirleri polisi olarak gördükleri trans/queer/kapsayıcı/kesişimsel feminist hattı dili bulandırmakla ve karmaşıklaştırmakla suçlar.[503] Kadın ve erkeği ayırt etmenin görünüşle yapılabileceğini kişisel tercihlere bağlı keyfi seçimlere bilmek zorunda olmadıklarını bunun bir tür faşizm olduğunu söylerler. Bunun yanı sıra giriş bölümünde bahsettiğim kadın kelimesinin kullanımı ve kullanıldığı alanların değişimi yaşanır. J.K Rowling'in adet gören insanlar başlıklı bir habere yönelik tweetini şöyle çevirebiliriz: "'Adet gören insanlar.' Eskiden bu insanlar için bir kelime vardı. Biri bana yardım etsin. Wumben? Wimpund? Woomud?"[504] Burada 'woman' kelimesinin kullanılmamasına yönelik bir itirazı vardır. Tek başına bu eleştiri birçok yararlı tartışma alanını açabilir, dili nasıl kullanacağımıza, kapsayıcılığı dahil etme yöntemlerimize yönelik konuşulabilir. Fakat J.K Rowling'in 2018'den beri trans varoluşu, trans hakları, trans kadınların içindeki erkeklik gibi konuları içeren, trans dışlayıcı bir gündemi vardır. Sürekli güçlü bir düşman olarak tasvir eder.[505] Özellikle 2018'de George Floyd isimli siyah bir sivilin Amerika'da polis tarafından öldürülmesi ile başlayan 'Black Lives Matter' gösterileri sırasında ve bu tür kolektif tepki mekanizmalarının çalıştığı birçok seferde bu tartışmaları yükselterek 'interneti meşgul' eder.[506] Kişilerin kendilerine nasıl hitap edileceğini seçmelerine dair fikirlerini Helen Joyce "trans kadınlar kadındır demek

[503] Stella O'Malley, "JK Rowling vs the Pronoun Police," *Spiked-Online*, 2 Temmuz 2025, erişim 13 Ekim 2025, https://www.spiked-online.com/2025/07/02/jk-rowling-vs-the-pronoun-police/.
[504] J.K. Rowling (@jk_rowling), "'People who menstruate.' I'm sure there used to be a word for those people. Someone help me out. Wumben? Wimpund? Woomud?," *X* (07 Haziran 2020), erişim 6 Temmuz 2025, https://x.com/jk_rowling/status/1269382518362509313?s=20.
[505] Lucy J. Miller, "J. K. Rowling's Anti-Trans Rhetoric: Populist Transantagonism," *Quarterly Journal of Speech* 110, no. 3 (2024): 479–88.
[506]Brendan Morrow, "J.K. Rowling's Transphobia Controversy: A Complete Timeline," *The Week*, 13 Şubat 2023, https://www.yahoo.com/news/j-k-rowlings-transphobia-controversy-102506549.html.

anlamsız, evrim insanları diğer insanların cinsiyetlerini onlara bakınca anlayacak kadar kusursuz biçimde donatmıştır." şeklinde belirtir.[507] Sophie Lewis ve Asa Seresin ise bu bakış açısının faşist özellikler barındırdığını vurgular.[508]

TERF'ler, yükselen aşırı sağın bir tezahürü olan toplumsal cinsiyet karşıtı hareketle birçok noktada aynı pozisyonu alır. Bu karşılaşma TERF ve trans/queer/kapsayıcı/kesişimsel feministler arasında gerçekleşen konuların neredeyse hepsinde başka sebeplere sahip olsalar da sonuç olarak buluşurlar. Dil ve söylem üzerine tartışmalarda, toplumsal cinsiyet karşıtı hareketin göndergesel (referentiality) tutumu, TERF'lerde de görülür. Göndergesel tutum, sözlükteki her kelimenin gerçeklikte bir karşılığı olduğuna, dilin sabit ve somut bir şey olduğuna ve değişmediğini kabul eder: Kadının biyolojik olarak sabit olması gibi, kadın kelimesi de zaman içinde dönüşüm gösteremez. Maureen Kosse bunun karmaşık ve akışkan olan belirsiz durumlara karşı net kategorilere ihtiyaç duyma ihtiyacından geldiğini belirtir. Güvenlik ihtiyacını, komplo teorilerini yayarak karşılamaya çalışırlar. Örneğin, alternatif sağcılar, 'erkek fatma soykırımı' (tomboy genocide meme) adını verdikleri bir görseli internette yayarak toplumsal cinsiyet ideolojisinin erkeksi lezbiyenlerin beynini yıkayıp manipüle ederek trans erkek olmalarına sebep olduğunu belirtir.[509] Benzer bir söylem TERF'lerin trans kadın diye bir şey olmadığını, kadın gibi giyinmek ve görünmek isteyen sanrısal erkeklerin olduğunu iddialarında görülür.[510]

Sembolik tartışmalardan bir diğeri de cinsiyetlendirilmiş kamusal alanın paylaşımı yani soyunma odaları, tuvaletler, hapishaneler gibi mekanların nasıl düzenleneceğine dair gerilim hattıdır. Genel olarak dünyada tek cinsiyetli kadın-erkek olarak inşa edilen alanlar fiziksel güvenlik ve kadınların erkekler tarafından travmatize edilmemesi gibi gerekçelerle TERF'lerin gündemindedir: Transların ve queerlerin kadın tuvaletlerini erkek tuvaletlerinden daha güvenli görmeleri ve bunun için bu tuvaletleri tercih etmeleri biyolojik kadınlar için tehdit oluşturur. Kadın beyanı veren ve kadın olduğunu iddia eden bir tacizci ya da tecavüzcü bu alanlara girebilir hale gelir. Burada mağdur-fail ayrımı ters çevrilir.[511]

---

[507] Helen Joyce, *Trans: When Ideology Meets Reality* (London: Oneworld, 2021), 10.
[508] Sophie Lewis and Asa Seresin, "Fascist Feminism: A Dialogue," *Transgender Studies Quarterly* 9, no. 3 (2022): 463–79.
[509] Maureen Kosse, "Referentialism and Discursive Parallels between US 'Alt-Right' and 'Gender-Critical' Conspiracism," *Journal of Right-Wing Studies* 2, no. 2 (2025), 160-86.
[510] Kathleen Stock, *Material Girls: Why Reality Matters for Feminism* (London: Fleet, 2021); Ash Percival, "J. K. Rowling Blames Liking Transphobic Tweet on 'Middle-Aged Moment'," *HuffPost UK*, 25 Mart 2018, erişim 3 Kasım 2025, https://www.huffingtonpost.co.uk/entry/jk-rolwing-transphobic-tweet_uk_5ab77230e4b054d118e3b789
[511] Julia Serano, *Whipping Girl: A Transsexual Woman on Sexism and the Scapegoating of Femininity* (Berkeley: Seal Press, 2007).

fakat gerçek tam tersidir, trans kadınların erkekler tuvaletine girdiğinde cinsel ya da fiziksel şiddete uğrama ihtimali, biyolojik bir erkeğin kadın beyanı vererek kadın tuvaletine girerek cinsel ya da fiziksel şiddet gösterme ihtimalinden çok daha yüksektir.[512] Şiddeti yapısal olarak yorumlamak yerine kimlik bazlı yorumlamaları eleştirilir, erkeklerin böyle bir eyleme geçmek için aracıya ihtiyaçları yoktur.[513] J.K Rowling'in kendi sitesinde soyunma odaları ile ilgili yaptığı açıklama ise tehdit ve güvensizlik duygusunu tetikler:

> Trans kadınların güvende olmasını istiyorum. Aynı zamanda, doğuştan kız ve kadınların güvenliğini tehlikeye atmak da istemiyorum. Tuvaletlerin ve soyunma odalarının kapılarını, kendini kadın olarak gören veya hisseden her erkeğe açtığınızda – ve dediğim gibi, cinsiyet değiştirme sertifikaları artık ameliyat veya hormon tedavisi gerekmeden verilebiliyor – o zaman içeri girmek isteyen tüm erkeklere kapıyı açmış olursunuz. Bu basit bir gerçektir.[514]

Deborah Shaw bu söylemleri ahlaki panik yaratma stratejisi olarak tanımlar.[515] TERF'lerin cinsiyetlendirilmiş kamusal alanları ve spor müsabakaları gibi konularda transların biyolojik kadınların alanlarını işgal edeceğine yönelik iddiaları, cinsiyetlendirilmiş kamusal alanların feminist hareketin ve kadın haklarının rekabete açık ve işgal edilmesi mümkün alanlar olarak tanımlaması çatışmanın yolunu açar.[516] Wendy Brown bu tür müdahaleleri neoliberalizmin kolektif sorumlulukla dayanışma haline yönelik saldırısı olarak yorumlar. Bu bakış açısı neoliberal rekabetçi özne yaratmaya çalışır.[517] Sağcıların göçmenlerin alanlarını işgal ettiğine yönelik inanışına ve buna karşı aksiyon alma durumlarıyla örtüşen tavırları vardır.[518] Bunun çok tartışılan örneklerinden birisi de Kathleen Stock'un trans dışlayıcı çalışmaları sebebiyle çalıştığı üniversitede işine son verildiğine yönelik yayılan söylenti olarak ortaya çıkar. Gerçekte olan, rektörlüğün Stock'un çalışmalarını istediği gibi sürdürmekte özgür olduğuna dair açıklamalarına rağmen Stock'un

---

[512] Deborah Shaw, "A Tale of Two Feminisms: Gender-Critical Feminism, Trans-Inclusive Feminism and the Case of Kathleen Stock," *Women's History Review* 32, no. 5 (2023): 768–80., Emily Hotine, "Biology, Society and Sex: Deconstructing Anti-Trans Rhetoric,

[513] Julia Serano, *Whipping Girl:*

[514] J. K. Rowling, "J. K. Rowling Writes about Her Reasons for Speaking out on Sex and Gender Issues," 10 Haziran 2020, erişim 28 Eylül 2025, https://www.jkrowling.com/opinions/j-k-rowling-writes-about-her-reasons-for-speaking-out-on-sex-and-gender-issues/.

[515] Deborah Shaw, "A Tale of Two Feminisms, 768–80

[516] Sheila Jeffreys, *Gender Hurts: A Feminist Analysis of the Politics of Transgenderism* (London: Routledge, 2014).

[517] Wendy Brown, *In the Ruins of Neoliberalism: The Rise of Antidemocratic Politics in the West* (New York: Columbia University Press, 2019), 28–29.

[518] Claire C. House, "'I'm Real, Not You', 14-32., Conny Roggeband vd., "Anti-Gender Politics and European Democracies' Legacies of Exclusion and Violence."

istifa etmiş olmasıdır. Fakat Daily Mail ve Daily Telegraph gibi sağ tandanslı gazetelerde Stock'un kovulduğuna yönelik defalarca yapılan haberler ifşa ve iptal kültürünü suçladıkları bir medya kampanyasına dönüşür.[519]

Tartışmaların alevlenmesi ve taraflar arasında sadece sözlü ve psikolojik değil fiziksel şiddet olaylarının yaşanması ile[520] feminist teori ve praksis, feminist yöntemle çözüm yolları aramaya başlar. Radikal feministlerin tarihsel olarak trans-dışlayıcı olmadıkları ve trans-kapsayıcı radikal feministlerin de olduğuna yapılan vurgular, farklılık etrafında birleşmenin kesişimsellik ile olabileceği, toplumsal adalet kavramı etrafında birleşilebileceği gibi çıkış yolları ile iş birliği ve dayanışmanın mümkünlüğü üzerine tartışmalar başlar.[521] Bu tartışma ontolojik[522] boyutta başlasa da gündelik hayata yayılır, yasa yapımından[523] öğrenci gruplarına,[524] internet forumlarından[525] sosyal medyada söylem türüne,[526] birçok alanda feminizmi ilgilendiren ve çözüm bulunması gereken meseleleri ortaya çıkarır.

Hakların ve alanların kimin daha büyük dilim alabileceğinin çatışmasının yaşandığı pasta olarak düşünülmesi ve sıfır toplamlı oyunlar olarak görülmesi,[527] TERF'ler ve trans/queer/kapsayıcı/kesişimsel feministler arasındaki gerilimi canlı tutar. Burada Emi koyama barış ve ittifak önerir, çünkü cis kadınların kürtaj hakkı ile transların hormon hakkı birbirini güçlendiren bedensel özerkliğe yönelik haklardır. Bu bir sıfır toplamlı oyun

[519] Deborah Shaw, "A Tale of Two Feminisms, 768–80
[520] WomenAreHuman, "Trans Activists Violently Attack Women in France, Spain on International Women's Day 2021," *Women Are Human*, 16 Mart 2021, erişim 19 Eylül 2022, https://www.womenarehuman.com/trans-activists-ratchet-up-violent-attacks-against-women-in-france-spain-for-international-womens-day-2021/.
[521] Cristan Williams, "Radical Inclusion: Recounting the Trans-Inclusive History of Radical Feminism," *Transgender Studies Quarterly* 3, no. 1–2 (2016): 254–58; Sally Hines, "The Feminist Frontier: On Trans and Feminism," *içinde The Routledge Handbook of Contemporary Feminism*, der. Tasha Oren ve Andrea Press (London: Routledge, 2019), 94–109; B. Camminga, "Disregard and Danger: Chimamanda Ngozi Adichie and the Voices of Trans (and Cis) African Feminists," *The Sociological Review* 68, no. 4 (2020): 817–33; Lucy Nicholas, "Remembering Simone de Beauvoir's Ethics of Ambiguity to Challenge Contemporary Divides: Feminism beyond Both Sex and Gender," *Feminist Theory* 22, no. 2 (2021): 226–47.
[522] Cristan Williams, "The ontological woman: A history of deauthentication, dehumanization, and violence," *The Sociological Review* 68,4 (2020): 718-34.
[523] Mayte Cantero Sánchez, "TERFs and Their Construction of the Otherness: A Critical Discourse Analysis of the Opposition to the Spanish Trans Bill Draft," yüksek lisans tezi, Linköping University, Department of Thematic Studies, Gender Studies (2022).
[524] Carly Thomsen ve Laurie Essig, "Lesbian, feminist, TERF: A queer attack on feminist studies," *Journal of Lesbian Studies* 26,1 (2021): 27-44.
[525] Inés de la Villa Vecilla, "'You are a TERF': discursive-semantic analysis of the use of the acronyms TERF and TRA in the trans-inclusive and trans-exclusionary radical feminism conflict," *Estudios interlingüísticos* 9 (2021): 60-76.
[526] Christina Lu ve David Jurgens, "The Subtle Language of Exclusion: Identifying the Toxic Speech of Trans-Exclusionary Radical Feminists," *içinde Proceedings of the Sixth Workshop on Online Abuse and Harms (WOAH)* (2022): 79–91; Cameron Awkward-Rich, "Trans, Feminism: Or, Reading like a Depressed Transsexual, 819–41; Rachel McKinnon, "The Epistemology of Propaganda," 485-89.
[527] Kathleen Stock, *Material Girls: Why Reality Matters for Feminism* (London: Fleet, 2021)

değildir. Temel sağlık ve yaşam hakkıdır.[528] Sonia Erikainen vd. patriyarkanın çok güçlü ve her zaman saldırmaya hazır bir şekilde kendini dönüştürdüğünü bu sebeple feministlerin dikkatini ve odağını onun stratejilerine vermesi gerektiğine dikkat çeker.[529] Deborah Shaw karşısında birleşilmesi ve asıl çatışmaya girilmesi gerekenin patriyarka olduğunu hatırlatır, uğruna mücadele edilecek ortak hakların ve patriyarkaya -ve diğer iktidar pratiklerine- karşı mücadele edilecek sorunların bir listesini önerir.[530] Lucy Nicolas, bu gerilimi aşmak için Beauvoir'e geri dönmeyi önerir. Biyolojik ve toplumsal cinsiyeti sabit kimlikler olarak almak ötekilik yaratır. Kategoriler varsa hiyerarşi de vardır. Özneleri kadın-erkek etiketleri ile değil, özgün varoluşları içinde kabul etmeyi ve kategorileri yok etmek için çabalamayı önerir. Öteki ile mücadeleye devam etmesi gerekir. Bunun için de karşılıklılık yani birbirinin özgürlüğü için sorumluluk almak önemlidir. Koalisyon siyasetini ortak kimlikler üzerinden değil ortak ezilmişlikler ötekileştirilmişlikler üzerinden kurmayı önerir. Patriyarkanın ötekisi olarak konumlanan feministlerin ortak mücadele zemini bu hat olmalıdır.[531] Dayanışma mükemmel bir ideolojik uyum gerektirmez bazen temel insani saygı üzerine kurulabilir.[532] Kadın kategorisini aşmak, içine atıldığı ve onu çevreleyen ezen sömüren şartları kaldırmakla olur. Bunun için de ne kadını silmesi ne de yüceltmesi gerekir. Birleşik Krallık'ta tartışmaların merkezinde olan LGBTİ+ hakları organizasyonu Stonewall[533] tartışma ve uzlaşmaya dair kapılarının açar:

> Trans bireyler ve trans bireylerin destekçileri, Birleşik Krallık'ta trans bireylerin eşitliğinin nasıl gerçeğe dönüştürülebileceği konusunda çetin geçecek ve dürüst tartışmalar yapmaya açıktır. Ancak, kendileri olmaya hakları olup olmadığı veya yasalarca vatandaş olarak haklara sahip olup olmadıkları konusunda tartışmaya açık değiller.[534]

---

[528] Emi Koyama, "Whose Feminism Is It Anyway? The Unspoken Racism of the Trans Inclusion Debate," *The Sociological Review* 68, no. 4 (2020): 735–44.
[529] Ruth Pearce, Sonja Erikainen ve Ben Vincent, "Afterword: TERF Wars in the Time of COVID-19," *The Sociological Review* 68, no. 4 (2020): 882–88.
[530] Deborah Shaw, "A Tale of Two Feminisms, 768–80.
[531] Lucy Nicholas, "Remembering Simone de Beauvoir's 'Ethics of Ambiguity' to Challenge Contemporary Divides: Feminism beyond Both Sex and Gender," *Feminist Theory* 22, no. 2 (2021): 226–47.
[532] Wen Liu vd., "Forward: 'Feminist and Queer Resistance to Neo-Fascism's 'Anti–Gender Ideology' Movements,'" *Journal of Lesbian Studies* 28, no. 3 (2024): 373–81
[533] *Stonewall*, erişim 10 Eylül 2025, https://www.stonewall.org.uk/.
[534] Stonewall, *Questions and Answers on Trans People*, erişim 28 Eylül 2025, https://www.valeofglamorgan.gov.uk/Documents/StaffnetPlus/GLAM/Questions-and-Answers-on-Trans-People.pdf.

Pejoratif bir adlandırma ile TERF savaşları adıyla da anılan[535] 2000'li yılların başında ilk olarak Birleşik Krallık'ta yoğun bir gündemle başlayan[536] tartışmalar Amerika'ya sıçrar. Bu iki ülkede büyük gerilimlerle 2025'te de devam eder.[537] Fakat aynı tartışmalar İskoçya,[538] Kanada,[539] İspanya[540] ve Almanya'da[541] kesişimsel ve kapsayıcı tarafın hem tartışmaların yürütülüşü hem de trans dışlayıcı politikaların hükümet politikalarına yansımaması sebebiyle düşük gerilimde devam eder. Macaristan,[542] Türkiye gibi ülkelerde ise hükümetin toplumsal cinsiyet karşıtı politikaları ile körüklenir. Türkiye'de tartışmanın gerilimi, TERF'lerin toplumsal cinsiyet karşıtı politikanın artması ve aynı yerde konumlandıkları gruplarla birlikte hareket etmemesi sebebiyle sönümlenir. Türkiye'deki feministlerin bu tartışmayı nasıl deneyimlediği, gerilimin nasıl çözüldüğü kendi aralarındaki ilişki kadar ötekisi olan iktidarın ve patriyarkanın pratikleri ile de alakalıdır. Türkiye'deki feminist öznenin bu deneyimi nasıl çözümlediği ve nasıl bir praksis ürettiğine dair analizden önceki son uğrak, tartışmaların Türkiye'de nasıl bir ortamda ne şekilde cereyan ettiğini ortaya koyar.

3.9.2. Türkiye'de feminist öznenin kategorik dönüşümü

3.9.2.1. 2010'dan bugüne feminist öznenin ötekisi ve tartışmanın yürütüldüğü koşullar

2010'lu yıllarda Türkiye feminist hareketinin yürüdüğü yolu anlayabilmek için tekrardan iki ayrı gerilim hattına bakmak yararlı olur. Birincisi, mücadele ettiği patriyarkanın devlet/iktidar ayağı ve politikalarının toplumsal hayata yansımasıdır. 2011 yılında demokratik açılım sürecini sonlandıran ve izlediği siyaseti değiştirmeye başlayan AKP,

[535] Ruth Pearce, Sonja Erikainen ve Ben Vincent, "TERF Wars: An Introduction," *The Sociological Review* 68, no. 4 (2020): 677–98.; Talia Mae Bettcher, "Trans Feminism: Recent Philosophical Developments," *Philosophy Compass* 12, no. 11 (2017): e12438.
[536] Sophie Lewis, "How British Feminism Became Anti-Trans," *New York Times*, 7 Şubat 2019, erişim 6 Şubat 2022, https://www.nytimes.com/2019/02/07/opinion/terf-trans-women-britain.html., Jenny Morrison, "Invoking Intersectionality: Discursive Mobilisations in Feminism of the Radical Left," *Social Movement Studies* 20, no. 6 (2021): 635–51.
[537] Eden Hills, "Trans-Exclusionary, Transnational: Gender-Critical Feminism and the Overstatement of Harm in the UK and Germany," *Redescriptions: Political Thought, Conceptual History and Feminist Theory* 28, no. 1 (2025): 6–21., Ruth Pearce, Sonja Erikainen ve Ben Vincent, "TERF Wars.
[538] Eden Hills, "Trans-Exclusionary, Transnational:
[539] Claire C. House, "'I'm Real, Not You.'
[540] Mayte Cantero Sánchez, "TERFs and Their Construction of the Otherness.
[541] Eden Hills, "Trans-Exclusionary, Transnational.
[542] Ben Vincent, Sonja Erikainen ve Ruth Pearce, "TERF Wars.

2013 Gezi Parkı Protestoları ile birlikte yeni bir döneme girer.[543] Demokratikleşmenin yok olmaya başladığı hem daha otoriter ve popülist hem de dindar/muhafazakâr ve neoliberal bir yapıya bürünür.[544] Yerli ve millilik söylemi ile milliyetçiliği neoliberal politikalarıyla birleştirir.[545] Bu politikalar bütünü aşırı politikleşmenin, kutuplaşmanın ve güvenliksizleştirmenin arttığı bir toplumsal alan yaratır.[546] Ergun Özbudun seçimlere ve kamu kaynaklarının dağıtımına yönelik bir eşitsizlik politikasının yürütüldüğü rekabetçi otoriterlik[547] olarak tanımladığı bu dönem halkı popülist bir şekilde biz-onlar ayrımıyla ayrıldığı bir kutuplaşmaya sokar. İktidarın halk tanımı belirlidir, dışarıda kalanlar halktan değildir hatta hain olarak kodlanır.[548] Menderes Çınar'a göre 2010'dan sonra AKP'nin siyasi kimliğinin ve politikasının değişimi, lideri Recep Tayyip Erdoğan'ın partiyi kendi otoriter liderliğini konsolide etmek için bir aparat olarak kullanmasının sonucudur.[549] Bu sebeple 2010 sonrası AKP'sinden ve politikalarından bahsederken aslında liderinin politikalarına işaret edildiğini unutmamak yararlıdır. İnşa edilen bu siyasi kimlik dönüşümü, liderin

[543] Funda Gençoğlu Onbaşı, "Gezi Park Protests in Turkey: From 'Enough is Enough' to Counter-Hegemony?," *Turkish Studies* 17, no. 2 (2016): 272-94.[544] Menderes Çınar, "Taksim Gezi'sinde AKP," *Birikim* 293 (2013): 17–22; Erdem Yörük, "The Long Summer of Turkey: The Gezi Uprising and Its Historical Roots," *South Atlantic Quarterly* 113, no. 2 (2014): 419–26; Ayşe Güneş-Ayata ve Gökten Doğangün, "Gender Politics of the AKP: Restoration of a Religio-Conservative Gender Climate," *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 19, no. 6 (2017): 610–27; Menderes Çınar, "From Moderation to De-Moderation: Democratic Backsliding of the AKP in Turkey," *içinde The Politics of Islamism*, der. John L. Esposito, Lily Zubaidah Rahim ve Nader Hashemi Ghobadzadeh (Gewerbestrasse, Switzerland: Palgrave Macmillan, 2018), 127–58; Dilek Cindoğlu ve Didem Ünal, "Gender and Sexuality in the Authoritarian Discursive Strategies of 'New Turkey'," *European Journal of Women's Studies* 24, no. 1 (2017): 39–54; Ergun Özbudun, "AKP at the Crossroads: Erdoğan's Majoritarian Drift," *South European Society and Politics* 19, no. 2 (2014): 155–67; Yeşim Arat, "Violence, Resistance, and Gezi Park," *International Journal of Middle East Studies* 45, no. 4 (2013): 807–9.[545] Nil Mutluer, "The Intersectionality of Gender, Sexuality, and Religion: Novelties and Continuities in Turkey During the AKP Era." *Southeast European and Black Sea Studies* 19, no. 1 (2019): 99–118.

[544] Menderes Çınar, "Taksim Gezi'sinde AKP," *Birikim* 293 (2013): 17–22; Erdem Yörük, "The Long Summer of Turkey: The Gezi Uprising and Its Historical Roots," *South Atlantic Quarterly* 113, no. 2 (2014): 419–26; Ayşe Güneş-Ayata ve Gökten Doğangün, "Gender Politics of the AKP: Restoration of a Religio-Conservative Gender Climate," *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 19, no. 6 (2017): 610–27; Menderes Çınar, "From Moderation to De-Moderation: Democratic Backsliding of the AKP in Turkey," *içinde The Politics of Islamism*, der. John L. Esposito, Lily Zubaidah Rahim ve Nader Hashemi Ghobadzadeh (Gewerbestrasse, Switzerland: Palgrave Macmillan, 2018), 127–58; Dilek Cindoğlu ve Didem Ünal, "Gender and Sexuality in the Authoritarian Discursive Strategies of 'New Turkey'," *European Journal of Women's Studies* 24, no. 1 (2017): 39–54; Ergun Özbudun, "AKP at the Crossroads: Erdoğan's Majoritarian Drift," *South European Society and Politics* 19, no. 2 (2014): 155–67; Yeşim Arat, "Violence, Resistance, and Gezi Park," *International Journal of Middle East Studies* 45, no. 4 (2013): 807–9.[545] Nil Mutluer, "The Intersectionality of Gender, Sexuality, and Religion: Novelties and Continuities in Turkey During the AKP Era." *Southeast European and Black Sea Studies* 19, no. 1 (2019): 99–118.

[545] Nil Mutluer, "The Intersectionality of Gender, Sexuality, and Religion: Novelties and Continuities in Turkey During the AKP Era." *Southeast European and Black Sea Studies* 19, no. 1 (2019): 99–118.

[546] Menderes Çınar, "Taksim Gezi'sinde AKP."

[547] Ergun Özbudun, "AKP at The Crossroads.

[548] Özlem Aslan and Pınar Dokumacı, "Re-Imagining Caring Spaces of Democratic Resistance and Resilience: The Spatial Politics of Opposition in Turkey," *New Political Science* 46, no. 4 (2024): 381–99.

[549] Menderes Çınar, "From Moderation to De-Moderation, 150.

maço/maskülen popülist siyasetinin serencamıdır.[550] Aynı zamanda bu dönem Meral Uğur Çınar'a göre yeni patrimoniyalizm dönemidir. Liderin kendisini koruyucu bir baba figüründe konumlandırması ve yönettiği ülkenin vatandaşlarını, özellikle kendi destekçilerini çocukları olarak görmesi, büyük bir aile anlatısı kurması dönemidir. Böylece sağlık hakkı ve sosyal haklar gibi temel haklar liderin keyfi bir lütfu gibi dağıtılır.[551]

Politikaların en çok kristalize olduğu bağlam ise toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine karşı mücadele eden gruplara karşı ortaya çıkar.[552] Deniz Kandiyoti'ye göre artık eril restorasyon dönemi başlar.[553] Türkiye'de feminist hareketin kazanımlarının kaybedilme tehlikesi başlar. AKP, destek vermediği fakat karşı da çıkmadığı, sessiz kalma politikası izlediği konularda sessizliğini bozar. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve LGBTİ+ hakları bu konuların başında gelir. Politikalarında muhafazakâr otoriter kırılma 2007'de[554] gerçekleşen AKP, 2010'a kadar toplumsal cinsiyet karşıtı hareketin tek aktörü ve oyun kurucusu hükümetken 2010'dan sonra kitleleri de dahil eder.[555] Dindar ve ölçülü kadını makbul ilan eder, feministler, ılımlı Müslüman feministler bu makbullük çemberinin dışında kalır.[556] AKP'nin ideal kadın portresinde anne olmak isteyen ailesine topluma bağlı muhafazakar kadın ideali anlatısı kurulur.[557] Bu anlatı ılımlı muhafazakar/Müslüman kadınlara karşı da tahammülsüz bir konumdadır.[558] İktidar, sivil toplum alanındaki diyaloglarını sadece GONGO'larla *(Government-Organized Non-Governmental Organization/Hükümet tarafından organize edilen bir sivil toplum örgütü)* sürdürür ve karar alma

[550] Betül Ekşi ve Elisabeth A. Wood, "Right-Wing Populism as Gendered Performance: Janus-Faced Masculinity in the Leadership of Vladimir Putin and Recep T. Erdoğan," *Theory and Society* 48, no. 5 (2019): 733–51.
[551] Meral Uğur-Çınar, "Patriarchy and Political Regimes: The Role of Patriarchal Narratives in Neopatrimonialism, Populism, and the Rise of the Far Right," *Women's Studies International Forum* 111 (2025): 103124.
[552] Zafer Yılmaz, "'Strengthening the Family' Policies in Turkey: Managing the Social Question and Armoring Conservative–Neoliberal Populism," *Turkish Studies* 16, no. 3 (2015): 371–90.[553] Deniz Kandiyoti, "Locating the Politics of Gender: Patriarchy, Neo-liberal Governance and Violence in Turkey." *Research and Policy on Turkey* 1, no. 2 (2016): 103–118.
[553] Deniz Kandiyoti, "Locating the Politics of Gender: Patriarchy, Neo-liberal Governance and Violence in Turkey." *Research and Policy on Turkey* 1, no. 2 (2016): 103–118.
[554] Pınar Melis Yelsalı Parmaksız, "The Paradox of the AKP's Gender Regime: Gender Identity of Religious Women in Türkiye," *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society* (2025): 830–51.
[555] Ayşe E. Alnıaçık ve Özlem Altan-Olcay, "Anti-Feminist and Anti-Gender Coalitions and Feminist Resilience in Turkey," *içinde Anti-Gender Mobilizations in Europe and the Feminist Response: Productive Resistance* (Cham: Springer Nature Switzerland, 2025), 137–65.
[556] Pınar Melis Yelsalı Parmaksız, "The Paradox of the AKP's Gender Regime.
[557] Berfin Çakın, "Gendered Dimensions of Ontological (in)Security: Women's Selective Exclusion in the New Turkey Narrative under the JDP Government," *Asian Journal of Women's Studies* 31, no. 2 (2025): 141–67.
[558] Ayşe E. Alnıaçık ve Özlem Altan-Olcay, "Anti-Feminist and Anti-Gender Coalitions and Feminist Resilience in Turkey, 137–65.

mekanizmalarından bağımsız kadın sivil toplum kuruluşlarını dışlar, diyalogu kapatır.[559] Aile kavramına, ailenin kutsallığına vurgu artar. Özellikle feminist mücadeleyi ve LGBTİ+ hakları mücadelesini ailenin kutsallığını, dolayısıyla da tüm toplumu ve bu toplumun varlığını tehdit ettiğine dair bir konuma oturtur. Kadının rolünü anne ve eş olmak üzerinden tanımlar, aileyi güçlendirme politikalarına yönelir. [560] Bu politikaların en sembolik hali 2011 yılında Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı'nın kaldırılarak yerine Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı'nın gelmesidir.[561]

Toplumsal cinsiyet eşitliği tanımını reddeder onun yerine toplumsal cinsiyet adaleti tanımını kabul eder. Toplumsal cinsiyet adalet fıtrat yanı yaratılıştan gelen sabit belirli özelliklerin kabul edildiği, kadın-erkek farkının önemsendiği, toplumsal ve özel hayatta kadın ve erkeğin farklı görevlerinin olması gerektiğine yönelik kategorileştirmeye yönelik bir politikadır. Bu politikada kadınlara düşen üremek ve aileyi devam ettirmektir. Yeni Türkiye söyleminde kendi kimliğini tanımlayabilmek ve kurabilmek amacıyla toplumsal cinsiyet karşıtı politikaları kitlelere açar. Aynı şekilde aileyi korumak adına Batılı değerler olarak gördüğü CEDAW, medeni kanun, 6284 numaralı kanun ve nafaka hakkı gibi hakların tartışmaya açılmasını, halkın, en azından halktan belirli bir grubun gündemi olmasını sağlar.[562] Aile kavramı toplumsal cinsiyet, cinsiyet kimliği ve cinsel yönelim temelli eşitsizliklere karşı hak arayışı arayan tüm toplumsal gruplara karşı korunması gereken bir yapı olarak ortaya konur. Bunun yanında nafakanın kaldırılmasına yönelik tartışmalar gündeme gelmeye başlar.[563] Diyanetin ailenin korunmasına yönelik söylemlerinin artması ve Büyük Aile Platformu'nun kurulması, toplumsal cinsiyet karşıtı hareket politikalarının kitleselleşmesini sağlamaktır. Eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliğine dair dersleri ve konuları 'gelen tepkiler' üzerine kaldırır. [564] Konumunu Batılı değerler tarafından işgal edilmemek, geleneği, aileyi dolayısıyla toplumu korumak üzerine kurar. İstanbul Sözleşmesi'nin yerine yerli ve geleneklere uygun Ankara Sözleşmesi önermesinin temel sebebi budur.[565] 2021

[559] Elifcan Çelebi, "How Do Women's GONGOs Influence Policymaking Processes in Turkey?," *Journal of Civil Society* 18, no. 3 (2022): 326–48; Berrin Koyuncu ve Aylin Özman, "Women's Rights Organizations and Turkish State in the Post-2011 Era: Ideological Disengagement versus Conservative Alignment," *Turkish Studies* 20, no. 5 (2019): 728–53.
[560] Zafer Yılmaz, "Strengthening The Family Policies in Turkey…
[561] Simten Coşar ve İnci Özkan-Kerestecioğlu, "Feminist politics in contemporary Turkey…"
[562] Ayşe E. Alnıaçık and Özlem Altan-Olcay, "Anti-Feminist and Anti-Gender Coalitions and Feminist Resilience in Turkey, 137–65.
[563] Işıl Kurnaz, "Harca Harca Bitmez Bir Nafaka Meselesi: Son Yiyişin Olsun," *Birikim*, 22 Eylül 2024, erişim 17 Mart 2024, https://birikimdergisi.com/haftalik/11503/harca-harca-bitmez-bir-nafaka-meselesi-son-yiyisin-olsun.
[564] Ayşe E. Alnıaçık and Özlem Altan-Olcay, "Anti-Feminist and Anti-Gender Coalitions and Feminist Resilience in Turkey, 137–65.
[565] Berfin Çakın, "Gendered Dimensions of Ontological (in)Security, 141-167.

yılında ise ilk imzacılarından olmaktan övünerek bahsettiği İstanbul Sözleşmesi'nden çekilir.[566] Ayşe Alnıaçık ve Özlem Altan Olcay'a göre yerli ve milli bir kimlik kurmaya çalışırken Batılı aşırı sağcı pratikleri kullanmaya devam eder.[567]

Batılı değerlerin aileyi, toplumu ve geleneği tehdit etmek için 'ortaya çıkardığı bir diğer grup da LGBTİ+ hareketidir. 2016 yılı temmuz ayında yaşanan darbe girişiminin ardından başlayan ve iki yıl süren olağanüstü hal dönemi, tüm muhalif grupların toplanma ve protesto hakkını kısıtlarken özellikle LGBTİ+ hareketine ait tüm grupların etkinlik ve eylem yapma hakkını yasaklar.[568] Bu yasak OHAL 2018'de sona ermesine rağmen, LGBTİ+ topluluklarına özgü olarak 2020'ye kadar devam eder.[569] Yasak kalkmış olmasına rağmen özellikle Ankara'da LGBTİ+ etkinlikleri Valilik aracılığıyla 2024 yılında hala yasaklı kalır.[570] 2021 yılında, Boğaziçi Üniversitesi'ne kayyım rektör atanmasıyla başlayan direnişe üniversiteli LGBTİ+ öğrenci gruplarının ve aday kulüplerin katılması AKP'nin radarına takılır, bu gruplar kriminalize edilir.[571] 2024'te gelinen noktada devlet üniversitelerinde bütün LGBTİ+ toplulukları resmi olarak kapatılır.[572] 2023 genel seçimlerinin sonunda Recep Tayyip Erdoğan'ın yaptığı balkon konuşmasında popülist bir politik homofobi siyaseti izler.[573] LGBTİ+'yı şeytanlaştırarak ve muhalif partileri de dahil ederek, halktaki biz/onlar ayrımını ve kutuplaşmayı[574] derinleştirir: "CHP, HDP ve İYİ Parti

[566] Ece Kocabıçak, "İstanbul Sözleşmesi'nden Çekilme Kararı Işığında Türkiye'de Patriyarkal Devlet," *Mülkiye Dergisi* 47, no. 1 (2023): 42–70., Kadının İnsan Hakları Derneği, "İstanbul Sözleşmesi'nden Çekilme Girişimi ve Sonrasında Yaşananlar," erişim 14 Nisan 2025, https://istanbulsozlesmesi.org/istanbul-sozlesmesinden-cekilme-girisimi-ve-sonrasinda-yasananlar/., bianet, "Danıştay'a Göre İstanbul Sözleşmesi'nden Çekilmek 'Hukuka Uygun'," *bianet*, 3 Ocak 2023, erişim 14 Nisan 2025, https://bianet.org/haber/danistay-a-gore-istanbul-sozlesmesi-nden-cekilmek-hukuka-uygun-272297.[567] Ayşe E. Alnıaçık and Özlem Altan-Olcay, "Anti-Feminist and Anti-Gender Coalitions, 137–65.

[567] Ayşe E. Alnıaçık and Özlem Altan-Olcay, "Anti-Feminist and Anti-Gender Coalitions, 137–65.

[568] Tuba Kancı, Buşra Çelik, Yavuz Bülent Bekki ve Umutcan Tarcan, "The Anti-Gender Movement in Turkey: An Analysis of Its Reciprocal Aspects," *Turkish Studies* 24, no. 5 (2023): 882–904.

[569] Serkan Alan, "OHAL Kalktı, LGBTİ+'lara Yasak Sürüyor," *Gazete Duvar*, 31 Ocak 2019, erişim 17 Mart 2024, https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2019/01/31/ohal-kalkti-lgbtilara-yasak-suruyor.

[570] KaosGL, "Ankara Valiliği'nden OHAL'e Dönüş: Kuirfest Yasaklandı!," *KaosGL*, 23 Şubat 2024, erişim 17 Mart 2024, https://kaosgl.org/haber/ankara-valiligi-nden-ohal-e-donus-kuirfest-yasaklandi.

[571] Edanur Tanış, "Boğaziçi Üniversitesi LGBTİ+ Çalışmaları Kulübü'nün Kapatılmasının Üzerinden 2 Yıl Geçti," *Medyascope*, 28 Eylül 2023, erişim 17 Mart 2024, https://medyascope.tv/2023/09/28/bogazici-universitesi-lgbti-calismalari-kulubunun-kapatilmasinin-uzerinden-2-yil-gecti/., İrem Köker, "LGBTİ+ Bireyler Hükümetin Yıllar İçinde Dönüşen Politikalarından Endişeli: 'Artık Beni Koruyacak Bir Devlet Yok'," *BBC Türkçe*, 17 Mart 2021, erişim 17 Mart 2024, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-56445877.

[572] Edanur Tanış, "Hacettepe Üniversitesi de Kapattı | Devlet Üniversitelerinde LGBTİ+ Kulübü Kalmadı," *Medyascope*, 25 Eylül 2023, erişim 17 Mart 2024, https://medyascope.tv/2023/09/25/hacettepe-universitesi-de-kapatti-devlet-universitelerinde-lgbti-kulubu-kalmadi/.

[573] Didem Ünal, "Political Homophobia as a Tool of Creating Crisis Narratives and Ontological Insecurities in Illiberal Populist Contexts: Lessons from the 2023 Elections in Turkey," *New Perspectives on Turkey* 71 (2024): 143–164.

[574] 2023 seçimlerinde AKP ve Milliyetçi Halk Partisi (MHP) Cumhur İttifakı olarak seçimlere girdi. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), İYİ Parti, Demokrat Parti, Demokrasi ve Atılım Partisi ve Gelecek Partisi Millet İttifakı olarak seçimlere birlikte girdi. Emek ve Özgürlük İttifakı'nın bileşenleri Emek Partisi (EMEP),

LGBT'ci midir? AK Parti'ye, MHP'ye, Cumhur İttifakı'na sızabilir mi? Bizde aile kutsaldır. Aileye kimse dil uzatamaz. Kadına şiddet bizde yasak, haramdır ve ümüğünü sıkarız. Önümüzdeki dönemde milletimize ne söz verdiysek sadık kalacağız."[575] Bu dönemden sonra açık nefret siyaseti başlar.

2025 Şubat ayında kamuya sızan meclise sunulacak torba yasa tasarısı LGBTİ+'ları hedef alan maddeler içerir. Bunun yanında "biyolojik cinsiyete uygun olma" ibaresi ile sadece LGBTİ+'ları değil, mevcut iktidarın kendi makbul kadın ve erkek portresini sınırlarının dışında kalan herkes için muğlak bir alan bırakır.[576] Bu yasa tasarısının sadece kendi komünitelerinde değil bütüm topluma oluşturacağı tehdit sebebiyle LGBTİ+ ve feminist örgütler senelerdir yürütülen marjinalleştirme, şeytanlaştırma ve gayrı meşrulaştırma politikasının yasallaştırılmasına dair girişime yönelik lobi faaliyetleri, kampanyalar ve koalisyonlar kurmaya başlar.[577] Hür Dava Partisi (HÜDAPAR) daha önceden sızan yasa tasarısına benzer bir yasa tasarısını meclise sunar.[578] Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ilgili birimlere resmi bir yazı göndererek toplumsal cinsiyet, cinsiyet kimliği, cinsel yönelim ve LGBTİ+ kelimelerinin uluslararası toplantılarda kullanılmasını Türkiye'nin duruşunun uluslararası kamuoyunda anlaşılması için yasaklar.[579] Haziranda transların hormona erişim hakkına kısıtlama getirilir.[580] Eylülde ise yeni çıkan bir yasa ile trans uyum süreçlerinin prosedürleri zorlaştırılır, transların bütün bilgilerinin devlet paylaşılması yasallaşır.[581] "Aile Yılı" ilan edilen 2025 yılında, ailenin kutsallığı vurgusu Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın LGBTİ+ komünitesinin ve feministlerin varoluşuna yönelik kullandığı stratejik bir araç ve

---

Emekçi Hareket Partisi (EHP), Halkların Demokratik Partisi (HDP), Sosyalist Meclisler Federasyonu (SMF), Türkiye İşçi Partisi (TİP) ve Toplumsal Özgürlük Partisi'nin (TÖP) Emek ve Özgürlük İttifakı olarak seçimlere girdi.

[575] Medyascope, "Erdoğan'dan Kısıklı'da balkon konuşması: Milletimize teşekkür ediyorum," *Medyascope*, 28 Mayıs 2023, erişim 17 Mart 2024, https://medyascope.tv/2023/05/28/erdogandan-kisiklida-balkon-konusmasi-milletimize-tesekkur-ediyorum/.

[576] Kaos GL, "LGBTİ+ Derneklerinden, LGBTİ+ Karşıtı Kanun Teklif Taslağına İlişkin Ortak Açıklama: Hepimiz Hedefteyiz!," *Kaos GL*, 6 Mart 2025, erişim 4 Nisan 2025, https://kaosgl.org/haber/lgbti-derneklerinden-lgbti-karsiti-kanun-teklif-taslagina-iliskin-ortak-aciklama-hepimiz-hedefteyiz.

[577] Kişisel iletişimim.

[578] bianet, "HÜDA-PAR, LGBTİ+ Karşıtı Kanun Teklifini Meclis'e Sundu," *bianet*, 19 Nisan 2025, erişim 11 Mayıs 2025, https://bianet.org/haber/huda-par-lgbti-karsiti-kanun-teklifini-meclise-sundu-306613.

[579] Oğulcan Özgenç, "Aile Bakanlığı'ndan Genel Müdürlüklere LGBTİ+ Karşıtı 'Uyarı': 'Toplumsal Cinsiyet, Cinsiyet Kimliği, Cinsel Yönelim Kavramlarını Kullanmayın'," *Kaos GL*, 7 Mayıs 2025, erişim 6 Haziran 2025, https://kaosgl.org/haber/aile-bakanligi-ndan-genel-mudurluklere-lgbti-karsiti-34-uyari-34-toplumsal-cinsiyet-cinsiyet-kimligi-cinsel-yonelim-kavramlarini-kullanmayin.

[580] bianet, "Bakanlık, transların hormona erişimine 21 yaş sınırı getirdi," *bianet*, 27 Haziran 2025, erişim 11 Temmuz 2025, https://bianet.org/haber/bakanlik-translarin-hormona-erisimine-21-yas-siniri-getirdi-308905.

[581] Yıldız Tar, "Sağlık Bakanlığı'nın yeni düzenlemesi transları fişlemeye ve uyum süreçlerini engellemeye yol açabilir!" *Kaos GL*, 2 Eylül 2025, erişim 20 Eylül 2025, https://kaosgl1.org/haber/saglik-bakanligi-nin-yeni-duzenlemesi-translari-fislemeye-ve-uyum-sureclerini-engellemeye-yol-acabilir.

toplumu bu gruplara karşı mobilize etmek için kullandığı bir yöntem olarak ön plana çıkar. Uluslararası Aile Forumu'nda konuşan Erdoğan insan fıtratını inkâr eden bu sapkınlığın faşizme dönüştüğünü ve milli bünyeyi tehdit ettiğini söyler.[582] Feminist ve LGBTİ+ hareketin bu dönemde dayanışmayı güçlendirdiği görülür. Eşitlik için Kadın Platformu (EŞİK) ve İstanbul Sözleşmesi Savunması gibi geniş koalisyonlar kurar, bu koalisyonlara baroları, sendikaları ve muhalif partileri de dahil eder. Dijital eylemler ve 2022 8 Mart Feminist Gece Yürüyüşü'nde Taksim Meydanı kolluk kuvveti tarafından kapatıldığı için hologramlı eylem yapmak gibi yaratıcı direniş ve mücadele pratikleri üretir. Anaakım medyaya alternatif olacak Anıtsayaç, Çatlak Zemin, Reçel Blog, 5Harfliler gibi medyalar kurarak kendi sesini yükseltir.[583]

AKP'nin yeni sağ politikalarını dayandırdığı muhafazakâr İslamcı değerler aracılığıyla toplumsal cinsiyet karşıtı politikalarını güçlendirirken; feminist hareket ve LGBTİ+ hareket, ortaklaşa bir sembolün göstergesi olur. Feminist ve LGBTİ+ özneler artık heretiktir. Toplumun dışında, toplumun geleneğine, kültürüne hatta tarihine uymayan ve zarar vermeye çalışan gruplardır. Bu iki kolektif özne grubu hakkında politika yürütmek isteyen, muhalefet edecek herkes heretik olacaktır. Ahlakın, dinin, ailenin ve dolayısıyla toplumun varlığına tehdit olarak işaretlenir. Bu durumda ne eşit vatandaş olabilirler ne de yaşama hakları dahil hiçbir hakları yasal ve kurumsal zeminde güvence altında olur. Böyle bir atmosferde özne-oluş ancak hayatta kalma mücadelesine dayalı ve dayanışmanın örgütlendiği bir şekilde mümkün olabilir. Feminist öznenin özne-oluşu, sadece patriyarka ile mücadelesini sürdürerek değil, aynı zamanda içinde yaşadığı özne dönüşüm kriziyle de var edecektir. Bu koşullar altında, özellikle 2018'den sonra, Türkiyeli feminist öznelerin feminist özne ve kadın kategorisinin sınırları tartışmaları başlar.

3.9.2.2. 2010'lu yıllardan bugüne feminist öznenin kim olduğu tartışması, projeyi ve praksisi yeniden düşünmek

2010'lu yılların feminist özne ve kadın kategorisi tartışmalarını incelemeden önce bir adım geriye, bu tartışmaların ilk görülmeye başladığı tarihe gitmek Türkiye'de feminist

[582] NTV, "Erdoğan, LGBT'yi Gündemine Aldı, 'Bu Sapkınlık Faşizme Dönüşmüştür' Dedi!," *YouTube* videosu, 23 Mayıs 2025, https://www.youtube.com/watch?v=kupHJZTSEXM.
[583] Ayşe E. Alnıaçık and Özlem Altan-Olcay, "Anti-Feminist and Anti-Gender Coalitions and Feminist Resilience in Turkey, 137–65.

öznenin ve feminist hareketin kapsayıcılık serüvenini incelemek için önemlidir. Türkiye'de feminizmin öznesi ve kadın kategorisi kapsamına yönelik tartışmalar 1980'lerin sonunda yürütülmeye başlanır. Öncesinde ise 1987 Dayağa Karşı Yürüyüş eyleminde kürsü konuşmacılarından biri trans kadındır. Bu tekil olayın sembolik olarak önemini Filiz Kerestecioğlu açıklar:

> Hem darbe sonrası olması hem de kadınların kendileri için yaptıkları ilk yürüyüş olması dışında da farklılıklar taşıyordu. Herkesin kendi kimliğiyle orada var olabilmesi, trans kadınların katılımı ve ilk defa kürsüden söz alması anlamında da önemliydi.[584]

Fakat trans erkeklerin feminist alandaki varlığı trans kadınların feminist alandaki varlığı kadar kolay kabul edilmez. O dönem eylem alanlarına 'erkek giyimli' oldukları ve erkek gibi göründükleri için alınmadıklarını aktaran Kano, feminist hareketin içindeyken hormon almaya başlayınca feminist alanda artık yer alamadığından bahseder.[585] Trans erkekler alana trans kadınlardan daha geç dahil olur. Aligül,[586] translarla feministlerin karşılaşmalarında, transfeminizmin bir politik fikir olarak doğmasından çok önceden beri gerilimlerin ve varoluşa yönelik dışlayıcılıkların olduğundan ve Batı'yla benzer yaşanabildiğinden bahseder:

> Bu yaşananların Türkiye'deki deneyimle benzerliği ise şu: Ülker Sokak, Pürtelaş Sokak, Sormagir Sokak deneyimleri zamanında yaşananlar ya da Esmeray ve Demet gibi birçok trans kadının da feminist hareketin içinde var olmaya çalışırken yaşadıkları sorunlar da –ki bu sorunlar hâlâ var, görmezden gelinebiliyor. Mesela ben Esmeray'ın önceki konuşmalarından birini dinlerken birilerinin, ona "Senin erkek bir enerjin var," demesine çok şaşırmıştım. Aslında bu yüzden translarla feministlerin karşılaşmalarında yaşanan sorunlar, birçok yerde benzer şekilde yaşanıyor.[587]

---

[584] Çiçek Tahaoğlu, "Dayağa Karşı Yürüyüş'ün 30. Yıldönümünde Kadınlar Anlattı," *bianet*, 17 Mayıs 2017, erişim 27 Eylül 2025, https://bianet.org/haber/dayaga-karsi-yuruyus-un-30-yildonumunde-kadinlar-anlatti-186540.

[585] Kano, trans erkek aktivisttir. Bu aktarım katıldığım kapalı bir toplantıda edinilmiştir. Benzer aktarımlar için bknz: *Voltrans*, yönetmen P. Ulaş Dutlu ve Özge Özgüner, belgesel film, (2014). (Kişisel erişim)

[586] Sadece ismini kullanıyor.

[587] Gülkan, Aligül, "Transfeminizm," *Amargi Feminizm Tartışmaları,* der. Esen Özdemir ve Sevi Bayraktar (İstanbul: Amargi, 2012), 258.

Trans kadın aktivist Esmeray Özadikti o yıllarda transların çok az olduğundan ve örgütlenmediklerinden, bu sebeple hareketin içinde yer alsalar bile transfobik söylemlere çok sık denk geldiklerinden bahseder.

> Bir feminist arkadaşa trans kadınlar ile ilgili bir soru sormuştum ve aldığım cevap karşısında şoka girmiştim "80'li yıllardaki bir eylemde bir trans kadını kürsüye çıkardık, konuştu. İşte sen de varsın ama ben trans hareketin çok ayrı bir yerde olması gerektiğini düşünüyorum. Bizim içimizde de biraz örgütlensinler ama başka bir yere gitsinler. Mevzular çok farklı, mesela trans kadınlar güçlüdür," dedi. "Ben sokakta yürürken saldırıya uğrarsam o erkeklik refleksini verip kendimi koruyamam ama bir trans kadın kendini savunabilir," dedi. Ben de "Bu yüzden mi otobanda her gün bir travesti öldürülüyor?" dedim.[588]

Deneyimler daha eski tarihlere ait olsa da bu tartışmalar 2010'lardan sonra örgütlü olarak yapılmaya başlar. Gülnur Acar Savran, feminist özne tartışmalarını birçok boyutta ele alır. Temel argümanı materyal katı gerçekliğin patriyarka tarafından kadın/erkek çatışması olarak kurulduğunu, bununla mücadele edip onu aşmak istemekle onu reddetmek varlığını yok saymak arasında bir fark olduğunu söyler. "Bu direnç, üzerinden atlanabilecek bir direnç değildir. Ancak içinden geçilerek, yani kadınlar üzerindeki erkek baskısını ve egemenliğini hedef alan politikalarla aşılabilir, üstesinden gelinebilir.[589] Feminist özneyi biyolojik özcü şekilde değil, kadınlık deneyimi üzerinden kurar:

> Transların bu öznenin parçası olmalarıyla ilgili olarak ise tek bir şey söylemek istiyorum: Gerçek anlamıyla ve kadınlık deneyiminden geçmiş olarak "Ben erkek değilim" diyebilen herkes için kapılarımız açık olmalıdır, diye düşünüyorum.[590]

Bu dönemin tartışmalarının daha sınırlı sayıda yazışmalar ve toplantı günlükleri üzerinden ilerler. 2018'den sonra giderek artan tartışma bu tartışmadan kopuş yaşar. İlk olarak tartışmanın yürütüldüğü ortam farklıdır, internette, dijital ortamlarda ve genellikle sosyal medya üzerinden -birkaç internet gazetesi ve blog yazısı hariç- yürütülür. İkinci olarak tartışmanın mekânı tartışmanın biçimini de belirler, yapısız, savruk, bazen kişileri anonim

[588] Gülkan, Aligül, "Transfeminizm, 270.
[589] Gülnur Acar Savran, Feminizm Yazıları: Kuramdan Politikaya (Ankara: Dipnot Yayınları, 2018) 158.
[590] Gülnur Acar Savran, Feminizm Yazıları, 163.

olan ve belirli bir argüman kurmaya harf limitinin yetmediği sosyal medyada, tweetlerin bağlamından koparılmasının mümkün olduğu bir ortamda tartışılır. Tartışmanın bu ortamda başlaması ve çoğunlukla dijital olarak yürütülmesinin sebebi dijital örgütlenmenin artması ve internet çağının bilgi yaymayı kolaylaştırmasıyla Türkiye'de feminist öznelerin sosyal medyayı bilgiyi yaymak, örgütlenmek ve dayanışma göstermek için dijital aktivizmi en etkili kullanan kolektif grup olmasıdır. Aynı zamanda bu alan, feminizm içi tartışmaların da gerçekleştiği bir platforma dönüşür.

Türkiye'deki feminist öznelerin, feminist kazanımların kaybettiği bir dönem devam ederken bir yandan 2017-2018 yıllarında feminist hareketin içinde bir tartışma kendini gösterir. Belirli aralıklarla aktivistler, akademisyenler ve kendisini feminist olarak tanımlayan Twitter kullanıcılarının feminist özne, kadın bedeni, cinsiyet ikiliği/çeşitliliği gibi farklı konular etrafında dönen tartışmaları 2019 yılında artar.[591] Twitter'da başlayan tartışma Türkiye'de trans uyum süreçleri ve Birleşik Krallık'taki Cinsiyet Tanıma Yasası'nın reforme edilmesi üzerine başlayan tartışmaların uzantısı olarak, özellikle trans geçiş/uyum süreçleri ile ilgili konular üzerinden çıkar. Örnek vermek gerekirse, cis kadın ve trans kadınlar arasındaki ayrıcalık hiyerarşisi, erkek ayrıcalığı, hormon engelleyicilerin nasıl çalıştığı ve tedavinin geri döndürülüp döndürülemediği, cinsiyetlendirilmiş kamusal alanların nasıl kullanılacağı, kendini tanımlama *(self-identification)* yani cinsiyet kimliğini beyan etmekle kamusal alanlara girilip girilemeyeceğine dair yapılandırılmamış sosyal medya tartışmaları yürütülmeye başlanır. Dijital tartışmanın kaybolabilme özelliği ve kullanıcıların anonim olma seçenekleri ve tartışmanın belirli harf limiti içeren bir sitede yazışarak yapılıyor olması tartışmaları takip etme ve sonradan ulaşma imkanını zorlaştırır. Bu sebeple, tartışmalar üzerine yazılan internet haberleri ve blog sitelerinden ve hala duran tweetlerden yararlanmak yerinde olur. En başından tartışmalara dahil olan, anonim olmayan akademisyen feministler ve transfeministler arasında başlayan gerilim, Türkiye feminist Twitter'ında kamplaşmayı başlatır.

> Öznur Karakaş'ın trans kadınları kastederek, "Erkek bedende doğmuş olanlar, biz dişi bedende doğmuş olanlar hakkında konuşmasın'' demesinden sonra, Zeynep Direk'in 'kadın olmak için erkeklikten vazgeçtiler ama aslında erkekliği terk etmediler' yollu son derece transfobik yorumu 'tartışmayı' alevlendirdi. Aslında

[591] Alev Özkazanç, "Toplumsal Cinsiyet Belası Trans vs TERF Tartışması Üzerine Düşünceler," *Vira Verita*, 10 Ekim 2019, erişim 17 Eylül 2022, https://viraverita.org/yazilar/toplumsal-cinsiyet-belasi-trans-vs-terf-tartismasi-uzerine-dusunceler.

> transfobi kusmak için açılan tartışma kanalı şu soruyla başlıyordu: "Cis kadınlar trans kadınlara göre daha ayrıcalıklı mıdır?'' Bu soruyu yanıtlarken Öznur Karakaş "erkek doğanlar'' olarak nitelediği trans kadınların daha ayrıcalıklı olduğunu yazdı. Buna en güzel cevabı, bence, Esmeray[592] verdi. Hiçbir zaman 'erkekliğin' avantajını yaşamadığını, daha çok küçükken dahi kendisine "kız" dendiğini ve 11 yaşında tecavüze uğradığını yazdı. Esmeray ayrıcalıklı olmadığını kanıtlamak zorunda kaldı.[593]

Tartışmalar queer ve trans teorilerin kullandığı kavramların karmaşık ve açıklayıcı olmadığına değinilerek devam eder. Cinsel yönelim, cinsiyet kimliği, atanmış cinsiyet, seçilmiş cinsiyet vb…Çok fazla kavram olması o dönem tartışmaları izleyenlerin kafasını karıştırır. Fakat, zamanında 1980'lerde feminist teori öğrenilmeye başlayınca da yapılan bir yorumdu, hala karma gruplarla birlikteyken yapılır. 'Akademik dil' teori üreten bütün hareketlerin uğraşması gereken bir lanettir. Bir diğer yorum da cinsiyet kimliği[594] kavramının açık olmadığı üzerinden yapılır. Öznur Karakaş kuir ve trans literatürden türeyen cinsiyet kimliği kavramının bu literatürlerde yeri olmadığını ve muğlak bir kavram olduğunu belirtir.[595] Hale Akay, cinsiyet kimliği tanımı biyolojik, ikili cinsiyet rejimine uygun bir tanımlamaya sahip olmadığı için muğlak olduğunu:

> … cinsiyet kimliği (gender identity) kavramının ise net bir tanımı yok. (2) Bunun insanın hissettiği cinsel kimlikte olması anlamına geldiği söyleniyor. Temelinde özcü, bu hissin doğuştan geldiği ve sabit kaldığı (3) herhangi bir ciddi kanıt sunulmaksızın iddia ediliyor. Peki bu his nedir? Nasıl oluşur? Nasıl değişir? Hangi kriterlere sahiptir? Kadınlık hissi denen şey tanımlanabilir mi? Bu biyolojik cinsiyetten bağımsız olarak herkes tarafından aynı şekilde hissedilmese bile en azından asgari bir ortaklıkta hissedebilir mi? Kadınlık hissinin farklı toplumlarda benzer olması, örneğin bir kadının anaerkil bir düzene geçsek bile kadınlığı aynı

---

[592] LGBTİ+ aktivist Esmeray Özadikti trans kadın ve seks işçisidir.
[593] H. Berkay Tosunlu, "Trans Kadınlar Kadındır, Dişidir!," *Platform24*, 13 Ağustos 2019, erişim 13 Temmuz 2025, https://platform24.org/arsiv/trans-kadinlar-kadindir-disidir/.
[594] Cinsiyet kimliği, bireyin kendisini tanımladığı cinsiyettir. Tanımlar için bknz: The Editors of *Encyclopædia Britannica*, "Gender Identity," *Encyclopædia Britannica*, 20 Kasım 2025, erişim 23 Kasım 2025, https://www.britannica.com/topic/gender-identity., Amnesty International UK / LGBTQ Equality, "Gender Identity for Beginners: A Guide to Being a Great Trans Ally," *Amnesty International UK*, 9 Kasım 2025, erişim 23 Kasım 2025, https://www.amnesty.org.uk/LGBTQ-equality/gender-identity-beginners-guide-trans-allies., Sam Killermann, "The Genderbread Person," *It's Pronounced Metrosexual / Genderbread.org*, 11 Aralık 2018, erişim 11 Ekim 2025), https://www.itspronouncedmetrosexual.com/2018/10/the-genderbread-person-v4.
[595] Öznur Karakaş, "Hınç ve Linç Siyaseti," *Gazete Duvar*, 12 Ağustos 2019, erişim 2 Eylül 2024, https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2019/08/12/hinc-ve-linc-siyaseti.

şekilde hissetmesi kadınlık kimliği için bir gerek şart mıdır? Toplumlar tanımlanamayan, tanımlanma ihtiyacı hissedilmeyen ve hatta tanımlanması reddedilen hislere göre yeniden inşa edilebilir mi? Bu soruları okudunuz ve bunlar zor ama meşru sorular mı dediniz? Tebrikler, bir TERF'siniz.[596]

En çok tartışılan konulardan birisi de ayrıcalık hiyerarşisidir. Transfeministler, trans kadınların cis kadınlara göre daha dezavantajlı bir konumda olduğunu vurgularken cis feministler bunu kabul etmez. Trans kadınların geçiş sürecinden önce erkek ayrıcalığını ondan kurtulamayacak kadar uzun süre deneyimlediklerini iddia ederler. Feride Eralp :

> Yukarıda da dediğim gibi, faşizmin ya da türlü hegemonya biçimlerinin en önemli başarılarından biri kendini ezdiği kesimlere dahi savundurtabilmesi. Kendine feminist diyen kadınlar birden çıkıp "bizim biyolojik cinsiyet temelli haklarımız var" (sex-based rights) ya da "maddi gerçekliği olan toplumsal cinsiyet değil, biyolojik cinsiyettir" dediğinde ikili cinsiyet sistemine ve patriyarkaya karşı mücadele etmiş olmuyorlar, bu aynı zamanda kendilerini ikincil kılan sistemi mutlaklaştırmış oluyorlar. Dolayısıyla, erkek egemenliğini toplumsallıktan çıkarıp doğallaştırarak feminizmin de altını oymuş oluyorlar. Toplumsal cinsiyetin maddi bir gerçekliği olmadığını kabul edersek kadınların neden daha çok bulaşık yıkadığını açıklayacak çerçeveden de mahrum kalmış oluruz. "Cinsiyet temelli haklarımız" nedir yahu bizim? Düşünüyorum, düşünüyorum bulamıyorum. Kadın hapishanesi mi? Biyolojik kadınların haklı haklı rekabet ettiği (ama hormonlarından ötürü yeterince kadın bulunmayanların katılımının yasaklandığı, öte yandan bir Usain Bolt'un[3] erkekler dünyasında asla haksız rekabet sayılmadığı) spor müsabakaları mı? Soyunma odaları mı? "Cinsiyet temelli" diye başlayan her cümlenin sonu ya ezilme ya ayrımcılık diye bitiyor benim zihnimde, hak diye değil. Sırf genellikle zaten mevcut olmayan bir kadın kotasından seçime girebilmek için gidip hukuki statüsünü kadın olarak değiştirecek bir cis-erkek de tahayyül edemiyorum.[597]

[596] Hale Akay, "Tebrikler TERF'siniz!: Cinsiyet Kimliği Aktivizmi," *Gazete Duvar*, 21 Ağustos 2019, erişim 2 Eylül 2024, https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2019/08/21/tebrikler-terfsiniz-cinsiyet-kimligi-aktivizmi.

[597] Feride Eralp, "TERF Tartışmasının Arka Planı: Konu Nasıl Soyunma Odası Oldu?," *Çatlak Zemin*, 20 Haziran 2020, erişim 2 Eylül 2024, https://catlakzemin.com/terf-tartismasinin-arka-plani-konu-nasil-soyunma-odasi-oldu/.

Feride Eralp'in yazısındaki ayrıcalığı Yasemin Varlık bir neoliberal temellük olarak tanımlayarak cevap verir:

> Eralp'ın dünyanın yarısı olan kadınları 'ayrıcalıklı tahakküm konumu'na yerleştirebilme ayrıcalığını sere serpe kullandığı yazısı, feministlerin faşizmle iltisaklı olduğu iddiasıyla devam ediyor. Dünyanın yarısına ayrıcalık, translara ise sınıftan, cinsiyetten ve coğrafi konumdan bağımsız madunluk atfedebilme hakkını nereden aldığı muamma. Öyle bir güç sarhoşluğu ki bu, bir yerde 'Cinsiyet temelli haklarımız nedir yahu bizim? Düşünüyorum, düşünüyorum bulamıyorum' deyip başka bir yerde J.K. Rowling'e yapılan saldırıları 'Bir kadına tahakküm kurduğu yerden öfkelenmek' diye meşrulaştırıyor. Nasıl olsa kimse bu cambazlığı inceleyemiyor. Kimse 'kadınların cinsiyet temelli hakları yoksa nereden ve nasıl tahakküm kuruyor' diye soramıyor.[598]

Sibel Yükler ayrıcalık meselesinin kesişimsel olarak okurken, transların müdahalesini Kürt kadınların feminist harekette görünürlüğünü talep etmesine benzetir:

> Transların trans, eşcinsellerin eşcinsel olduğu için öldürüldüğü ya da ailede, okulda, çalışma hayatında, yaşadıkları ilişkilerde ayrımcılığa ve nefrete uğradığı için intihara sürüklendiği, hattâ en nihayetinde pandeminin bile sebebi ve hedefi haline getirildiği koskoca bir gerçek varken… Translar, 90'lardaki gibi gettolarda yaşamak zorunda kalmıyor artık, her alanda varlıklarını gösteriyorlar. Hatta sokakta seks işçiliği yaptığı için bu tartışmalardan 'sınıfsal olarak' bihaber olduğunu düşündüğünüz translar da bu tartışmaların içinde bizatihi özne olarak yer aldı, eleştirilerini, öfkelerini dile getirdi, getiriyor. Tıpkı beyaz batılı kadına, "Biz varız, buradayız. Kadın olmanın müşterek dertlerinin yanında Kürt kadın olmanın mücadelesini veriyoruz" diyen Kürt kadınlar gibi.[599]

Alev Özkazanç'a göre feministlerin böyle sürdürülen ezilmişlik olimpiyatlarına ihtiyacı yoktur. Halihazırda yaşadığımız yaşamın çeşitliliğine ve karmaşıklığına vurgu yapar:

---

[598] Yasemin Varlık, "Trans Aktivizm ve Neoliberal Temellük: Eralp'e Cevap," *Medium*, 30 Haziran 2020, erişim 2 Eylül 2024, https://medium.com/@yaseminvarlik2020/trans-aktivizm-ve-neoliberal-temellük-eralpe-cevap-c86d1ace299a.

[599] Sibel Yükler, "Dönüp Kendine Bakmak: Hormonlu Domates Ödülleri, Dışlananlar ve İncinenler," *5harfliler*, 19 Haziran 2020, erişim 2 Eylül 2024, https://www.5harfliler.com/donup-kendine-bakmak-hormonlu-domates-odulleri-dislananlar-ve-incinenler/.

> Hem teorik hem politik olarak deneysel olmanın, melezlenmeye ve geleceğe açık olmanın önemine inanıyorum. Verili hiçbir anda ne teorinin ne de politikanın yaşamın karmaşıklığa denk bir güce erişebileceğini, onu tümüyle kapsayabileceğini sanmıyorum. Bu nedenle belirli bir teorik-politik doğru ya da kuramsal tutarlılık adına ya da etik-estetik siyaset adına benimsenen dışlayıcı, yargılayıcı, sekter ve püriten siyaset tarzlarını, yaşam tarzı siyasetlerini kendime çok uzak buluyorum. Belirli tek bir ezilme biçimi ve ayrıcalıklı bir ezilme konumu saptamak ve belirli ezilme konumlarında bulunan insanların sırf bu nedenle belirli siyasi görüşleri doğal ve zorunlu olarak benimseyeceklerini varsaymak doğru değil.[600]

E. İrem Az, eşitlik içinde bir dayanışmada patriyarkaya karşı mücadeleye davet eder:

> Süregiden tartışmanın bir hegemonya mücadelesi olduğunu söyleyen trans dışlayıcı feministler haksız değil: "Transfeminizm herkes içindir" diyen trans aktivistler ve natrans müttefikleri, feminizmi dönüştürmeye çalışıyor. Biz Türkiyeli transların çağrısına kulak verip ayrıcalıklarımızın farkına varmak, eşitlenmek ve birlikte mücadele edebilmek için her gün mücadele edeceğiz. Eşitleneceğiz. Sizi de bekleriz. [601]

2022 yılına geldiğimizde, tırmanan tartışma yeni medyadan karşılıklı tartışmalar, nefret söylemleri[602] ve psikolojik şiddetle kalmaz[603] ve 8 Mart yürüyüşünde fiziksel şiddete dönüşür. Kadınız Öfkeliyiz grubunun trans dışlayıcı dövizlerle eylem alanına girer, eylem komitesi tarafından dışarı çıkarmadan önce TERF'ler ve trans feministler arasında fiziki temas yaşanır.[604] 2022 yılı Mart ayı bu anlamda TERF'lerin bir grup gibi davrandığı tek dönem olur. Kadınız Öfkeliyiz, Kadınlar Vardır ve Kadınların Safı isimli üç grup 8 Mart

[600] Alev Özkazanç, "Toplumsal cinsiyet belası trans vs terf tartışması üzerine düşünceler.
[601] E. İrem Az, "Transfobik ve Trans-Karşıtı Solculuk Keyfine Limon," *Çatlak Zemin*, 1 Temmuz 2020, erişim 2 Eylül 2024, https://catlakzemin.com/transfobik-ve-trans-karsiti-solculuk-keyfine-limon/.
[602] Nefret söylemlerinin iki tarafta da tartışmaya dahil olduğunu söylemek mümkün. Twitter'da çoğunlukla anonim kullanıcılara ait olan "TERF'lere ölüm" gibi nefret söylemleri dolaşıma girdi, diğer taraftan da trans kadınlara erkek ve dayı diye hitap edilen tweetler de vardı. Bknz: Turbun Büyüğü (@elcinarabaci), "Ağız tadıyla 'TERFlere ölüm!' diye bile yazdırtmamızdan şikayet etmiş arkadaş :) Ağır mağdur olmuş bunu yazan...," *X*, 20 Ocak 2022, erişim 13 Temmuz 2025, https://x.com/elcinarabaci/status/1486334037765636097.
[603] Ezgi Aydın, "'Mesele Bir Dert Ama Biz de Çok Antremanlıyız': Trans Kadın Aktivistlerle TERF Tartışmaları Üzerine Söyleşi," *Çatlak Zemin*, 23 Temmuz 2020, erişim 2 Eylül 2024, https://catlakzemin.com/mesele-bir-dert-ama-biz-de-cok-antremanliyiz-trans-kadin-aktivistlerle-terf-tartismalari-uzerine-soylesi/.
[604] dokuz8HABER (@dokuz8haber), "Ankara'da 16'ncı 8 Mart Feminist Yürüyüşü'ne 'Kadınız Öfkeliyiz' grubu 'transfobik söylemleri' olduğu iddia edilerek alana girişleri diğer eylemciler tarafından engellendi," *X*, 8 Mart 2022, erişim 2 Eylül 2024, https://x.com/dokuz8haber/status/1501243739112624139.

öncesi, feminizmin öznesinin kadınlar olduğu, eylem alanının kadınlara ait olduğunu ve alanı geri almaya geleceklerine dair metinler paylaşırlar.

> Biz artık yeter dediğimiz yere geldik. Feminizm kadınların kurtuluşu içindir. Kadınların kurtuluşu tabii ki başka bir dünyayı mümkün kılacaktır fakat feminizmin öznesi kadınlardır. Bugüne kadar "feminist mahalle" içinde çaba sarf ettik; tasfiye, aforoz gibi anti-feminist yöntemlerle karşılandı. Kamuoyu önünde tek taraflı tebliğ, itham etme, yok etme pratiklerine, kişisel ikbal kaygılarıyla feminist alan ve yöntemlerinin içinin boşaltılmasına aynı zeminlerde itiraz edeceğiz.[605]

Trans/Queer/Kesişimsel/Kapsayıcı feminizmin dışarıda bıraktığı kadınlara yönelik birlikte örgütlenme çağrıları 8 Mart 2022'de bir grup olarak eyleme girmelerinden tam önceye denk gelir:

> Kadının maddi ve tarihsel ezilmişliğinin cinsiyetinden doğduğunu bilen ve kadını bir cinsiyet sınıfı olarak gören kadınlara çağrı ve davetimizdir. Fikirlerinden ötürü ve dayatılan ideolojik tahakkümü reddettiği için yaftalanan, hakarete ve tehdide uğrayan, korkutulan, canavarlaştırılan, yalnız bırakılan kadınlara çağrımızdır: Yalnız değiliz… Düşünceleri sebep gösterilerek feminist alanlardan kovulan, kamusal münazaradan dışlanan, sesi kesilerek feminist mücadele içinde örgütlenme hakkı gasp edilen, sosyal izolasyona itilen, işlerinden edilmekle tehdit edilen kadınlar burada. Utandırılmadan, yaftalamadan, şiddet tehdidi almadan fikir ve ilkelerimiz etrafında örgütlenme hakkı bizimdir. Çeşitli fikirlere açık, çok-sesli ve şeffaf katılımlı bir feminist harekette varız, buradayız.[606]

Kadın olmanın biyolojik cinsiyet koşuluyla mümkün olabileceğine dair imalar Kadınların Safı'nın metninde daha sert bir söyleme oturur:

> Uzlaşmak istemiyoruz, uzlaşmayacağız! KADINIZ. Önüne hiçbir ek getirmeden. Yalnız 8 Mart'ta değil, her gün her saniye kadın alanlarını ve haklarını savunmaya devam edecek, bedenimizi ve emeğimizi sömürenlerle mücadele edeceğiz. Biz kiminle kavga edeceğimizi çok iyi biliyoruz…Yemiyoruz artık, kuirliğinizi de yemiyoruz, akışkanlığınızı da yemiyoruz. Biz bu kadar derdi binyıllardır amımız

[605] Kadınlar Vardır (@feminizmyeniden), "Feminizmin öznesi kadınlardır #KadınlarVardır," *X*, 23 Şubat 2022, erişim 2 Eylül 2024, https://x.com/feminizmyeniden/status/1496531697822806018.
[606] Kadınız, öfkeliyiz! (@kadinizvariz), "Kadınız, öfkeliyiz! İsyan, Cesaret ve Dayanışmaya Davet. #KadınızÖfkeliyiz #kadınlarvardır," *X*, 27 Şubat 2022, erişim 2 Eylül 2024, https://x.com/kadinizvariz/status/1498014594140454918.

> var diye çekiyoruz, kendimizi kadın hissediyoruz diye değil. Birilerinin sesi çok çıkıyor diye, içi boş kavramlanı havaya atıp tutmaca oynuyor diye, feminizmi yıkıp yeniden yapası geliyor diye bedenimizden de kazanılmış haklarımızdan da vazgeçmeyeceğiz. Bu dünyada bir saatliğine bile kadın olmanın ne demek olduğunu hafsalası almayacak sakallı erkeklerden, fetişistlerden, daha üç beş yıl öncenin tacizcilerinden, dayakçılardan ne kadınlık dersi ne de feminizm dersi alacak değiliz. Ne sakallı çokbilmiş erkekleri harcadık biz, o nefret ettiğiniz "solcu abi"lere sorun anlatırlar. Biz bu patriyarkanın duvarlarını tırnaklarımızla kazıdık, kazandığımız alanları piyasa aktivizmine kurban vermeyeceğiz. Ağzını açana fobik dediniz diye bize "kanayan insan", "uterus sahibi" falan filan sıfatları takma hakkı vermeyeceğiz.[607]

Gerilimin tırmanacağı düşünülürken 8 Mart 2022 sonrası bir daha dijital ya da sokakta örgütlenme pratiği göstermezler. Feminizmin öznesi, kadın kategorisinin sınırları çerçevesinde yürütülen tartışmalar da yavaş yavaş sönümlenir. Batı'da hala yoğun bir gündemi olan tartışmalar Türkiye'de sosyal medyada nadiren, alanlarda ise kolektif bağlamda hiç görülmez. Bunun sebepleri, bir sonraki bölümde 'pratik konumlanmalar' başlığı altında açıklandı. Fakat en büyük etkeni rahatlıkla söylemek mümkündür: bir önceki kısımda toplumsal cinsiyet karşıtı hareketin bir enstrüman gibi AKP politikalarında kullanılması, feminist ve LGBTİ+ hareketlerinde dayanışmayı artırmaya ve yeni yollar bulmaya yöneltir.[608]

Teorik olarak zenginleştirici olabilecek bu tartışmanın geldiği gerilimli noktada, özellikle Türkiye'deki yansımaları dikkate alınınca, kadın mücadelesinin hukuki ve toplumsal kazanımlarını yok edilmeye ve kadınların marjinalize edilmeye çalışıldığı,[609] kadınların ve trans kadınların hayat güvencelerinin olmadığı bir ülkede feminist

---

[607] Kadınların Safı (@kadinlarinsafi), "Uzlaşmak istemiyoruz, uzlaşmayacağız! KADINIZ. Önüne hiçbir ek getirmeden. #KadınlarVardır #KadınızÖfkeliyiz," *X*, 1 Mart 2022, erişim 2 Eylül 2024, https://x.com/kadinlarinsafi/status/1498411045978877957.

[608] Ayşe E. Alnıaçık and Özlem Altan-Olcay, "Anti-Feminist and Anti-Gender Coalitions, 137–65.

[609] Dilek Cindoğlu ve Didem Ünal, "Gender and Sexuality in the Authoritarian Discursive Strategies of 'New Turkey'," *European Journal of Women's Studies* 24, no. 1 (2017): 39–54; Dilek Cindoğlu ve Didem Ünal, "Reproductive Citizenship in Turkey: Abortion Chronicles," *Women's Studies International Forum* 38 (2013): 21–31; Ayşe Güneş-Ayata ve Gökten Doğangün, "Gender Politics of the AKP: Restoration of a Religio-Conservative Gender Climate," *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 19, no. 6 (2017): 610–627; Zafer Yılmaz, "Strengthening the Family Policies in Turkey: Managing the Social Question and Armoring Conservative-Neoliberal Populism," *Turkish Studies* 16, no. 3 (2015): 371–390; Simten Coşar ve İnci Özkan-Kerestecioğlu, "Feminist Politics in Contemporary Turkey: Neoliberal Attacks, Feminist Claims to the Public," *Journal of Women, Politics & Policy* 38, no. 2 (2017): 151-174.; Fundanur Öztürk, "İstanbul Sözleşmesi: İki Hâkimin Karşı Oy Kullandığı Kararla İlgili Hukukçular Ne Diyor?," *BBC Türkçe*, 20 Temmuz 2022, erişim 17 Eylül 2022, https://www.bbc.com/turkce/articles/cjke10zej62o.

mücadelenin mevcut durumunu incelemenin önemli olduğu açıktır. İktidarın toplumsal cinsiyet karşıtı ideolojiyi benimsemiş karakteristiğini günden güne güçlendirmesi sebebiyle, feminist hareketin asıl mücadele odağını ve sahip olduğu tepki mekanizmasını dinamik tuttuğunu görmek mümkündür.

Türkiye'de feminist öznenin varoluş süreci bu anlatıların ışığında patriyarkaya ve diğer iktidar pratiklerine karşı mücadele ile devam ederken bir yandan da kendi içinde feminist öznenin özne-oluşu devam eder. Ötekisiyle ilişkisi, içinde bulunduğu maddi koşullar ve özgürlük projesi bu bölümde tarihsel olarak ortaya koydum. Bir sonraki bölümde ise feminist mücadelenin praksisine eğilmek için öncesinde tezin teorik konumlanmasını açıkladım. Devamında gelen pratik konumlanmalar ise 2010'dan sonra Türkiye'de feminizmin ötekisi ve feminizm içi tartışmaların ortaya çıkış, sürdürülüş ve sönümleniş hikayesini anlattığım dönemin, Türkiyeli feminist öznelerin deneyiminde nasıl gerçekleştiğini ortaya koydu. En sonda ise bu dönemde, bu maddi koşullar altında, böyle bir öteki ile mücadele ederken, feminizm içi bir tartışmayı nasıl sürdüreceğine dair tahayyüllerini ve mevcut praksislerini içeren praksisle tamamladım.

4. TEORİ VE PRATİK

Feminist özne kimdir sorusu ile başlayıp feminist öznenin dönüşüm sürecine mercek tutan bu tartışma feminizm içi bir tartışma olsa da feminist öznenin mücadele ettiği bir ötekisi vardır: kendisini sürekli dönüştürerek var eden patriyarka. Feminist özne, patriyarkaya karşı verdiği mücadeleyi ve direniş hattını zayıflatmaması için feminist diyalog ve sorun çözme biçimlerini tekrar düşünerek yeni tahayyüller ve yeni projeler geliştirir. Tezin literatüre katkısı bu son odak noktası olan tahayyüllerin sonucunda gelişen feminist diyalog praksisidir. Her toplumda feminist öznenin gösterdiği farklılık ve mücadele ettiği patriyarkal ve iktidar yapılarının farklılığı gibi, praksis yöntemleri de kendilerine özgüdür. Bu bölümde Türkiye'de feminist hareketin mücadele ekseninde kullandığı praksisleri, son dönemin feminist özne tartışması üzerinden tekrar nasıl düşündüğünü ve dönüştürdüğünü çözümler. Praksis, uygulandığı döneme ve özneye -dolayısıyla özenin ötekisine- göre değişir, praksisi çözümlemek projenin hangi maddi koşullarda, kimlere karşı ve neden kurulduğuna dair de bir anlatı sağlar. Feminist öznenin dönüşümü ve bu dönüşümün yol açtığı tartışmalar, bu dönemdeki patriyarkal ve iktidar pratikler tarihin tam olarak bu anında feminist öznenin nasıl bir praksisle devam edeceğini, yeni neler ekleyeceğini ve nasıl bir praksise ihtiyacı olduğuna dair tahayyüllerini etkiler. Bu yüzden bu praksisi ortaya koymak, aynı zamanda feminist öznenin varoluş sürecindeki bu kesitin anlatısını da yapmaktan geçer.

Feminist öznenin dönüşüm anı olan bu momentte feminist bir praksis ile güncel bir krize çözüm ararken feminist öznelerin varoluşunu, feminist öznelerin feminizm içi ilişkilerini, feminizmin ötesi olan patriyarka ile feminist öznelerin ilişkisini anlamlandırmak için bu bölüm iki ana kısımdan oluşur. İlk kısım tezin teorik konumlanmaları ile başka bir deyişle olguları anlamlandırma, onlara bakma biçimlerini ortaya koyar. İkinci kısım ise tezin pratik konumlanmalarıdır ve teorik konumlanmaların verdiği yardımcı alet çantası ve yol haritalarıyla feminist diyalog praksisini anlamlandırmayı sağlayan düşünce yolunu açar. Bu sebeple bu bölümde Türkiye'de feminist öznelerin praksis oluşturma biçimlerini ele alıyorum.

4.1. Teorik Konumlanmalar: Modern ve Postmodern Arasında Bir Köprü, Varoluşçuluk ve Varoluşçu Feminizm

Feminist politikayı şekillendiren praksise giden yolu, praksisin ortaya çıkış motivasyonlarını, ortaya çıkan praksisin geçmişteki bağlarını ve geleceğe yönelik potansiyellerini görmek, bütün bu sürecin nasıl anlamlandırılabileceğinin bir haritasını çizmek, feminist diyalog praksisini anlamak için önemlidir. Tezin teorik konumlanması, olguları fark etmek, anlamak, çözümlemek ve nasıl ilerleyeceklerine dair bir projeksiyon çizebilmek için bir bakış açısı olarak gereklidir. Tartışmanın seneler boyunca dönüştüğü haline bakmak, sahanın getirdiği sezgilerle birleştiğinde, bu bütüne bakmak için bir adım geriye çekilince, varoluşçuluk ve varoluşçu feminizm tezin ortaya koyduğu sorunlara ve bulduğu çözümlerine tutarlı bir yol haritası ve alet çantası tahsis eder.

Feminist özne anlayışının değişime uğradığı durakları, modernizmle postmodernizm arasındaki çatışmadan yola çıkarak izlemek mümkündür. Cinsiyet, toplumsal cinsiyet, varlık, beden ve özne kavramlaştırmalarına yönelik modern ve postmodern ayrımını tarihsel dönemselleştirme olarak değil, yaptıkları kavramsallaştırmalar ve evrenselleştirmeler üzerinden epistemik bir rejim olarak okumak bu tezin teorik konumlanmasının sebeplerini ortaya çıkarır. Modernle postmodern arasındaki yarıklardan varlık ve bedeni algılayış biçimlerine odaklanmak feminist öznenin ve feminist öznenin ötekisi olan patriyarkanın kuruluş süreçlerini ortaya çıkarır. Özne ile öteki arasındaki ilişki, iktidar ve tahakküm ilişkilerinin, hegemonik süreçlerin ve maddi koşulların bir politik atmosfer olarak ortaya çıkmasını sağlar. Bu çekişme içinde bulunduğumuz tarihsel anda feminist mücadele alanının örgütlenme, direniş ve dayanışma bağlamlarında nasıl kurulduğuna işaret eder. Mücadele alanındaki yöntemler, pratiklerin yapılış biçimini yani feminist praksisin o andaki karakteristiğini ortaya çıkarır. Bu patikayı takip ederek, Türkiye'de feminist özne üzerinde yürütülen tartışmanın sönümlenmesinin nedenlerini bu tarihsel momentte açıklamak mümkündür.

Modernizmin şekillendiği tarih ve teori koşullarına, varlık ve beden hakkındaki kabullerine yönelmek feminist öznenin dönüşümü tartışmalarına çıkış noktasına anlamlandırmayı sağlar. Kadının varoluşunu ve kadın bedeninin nasıl algılandığını, teoride ve toplumsal normlarda nasıl konumlandığını incelemek, postmodernizm ile ayrım noktalarını ortaya koymak bugün eleştirilenin örtüsünü kaldırır. Bu iki düşüncede varlığa ve bedene bakış açısı, cinsiyet ve toplumsal cinsiyete bakış açısını önceler. Bu açıdan, feminist

öznenin dönüşümünü anlamak için durmamız gereken bir duraktır. Modern kadın kategorisi ile postmodern kadın(lar) kategorisi arasındaki ayrımda bir köprü olarak varoluşçu feminizm durur. Feminist özne kategorisini anlamlandırmak için bugünden bir adım geriye atarak varoluşçu feminizmin sınırları içinde bir arayışa çıkmak da bu sebeple anlamlıdır.

4.1.1. Varlık, Beden ve Özne

Modernizmin, aydınlanma sonrası düşünüş geleneğinin, varlığa bakış açısı rasyonel, sabit ve özseldir. Kartezyen düşüncede René Descartes aklı önceler, varlık bu sayede olur.[610] Modernizmin özne perspektifi özneyi tarihin ve bilginin merkezine koyar. Böylece otonom olan özneden bilgiye ya da tarihe uzanan tek yönlü bir yol çizer. Özne sabittir, etkilenmez. Immanuel Kant varlığın aklın kategorileriyle kuşatılabileceğini bu yolla da dünyanın bir sistem olarak anlaşılabileceğine, yani hem varlığın hem de dünyanın akılla algılanan sabitler olduğuna işaret eder.[611] Hegel'in diyalektiğinde ise bu sabitlik bilinebilir, temsil edilebilir ve yine sabit bir yapı oluşturulabilir ve böylece de lineer bir tarih çizgisi izler.[612] Bilinebilir olması varlığın özünün ve olguların sabitliğinden ileri gelir. Özsellik burada sabitliğin tahmin edilebilir halini anlatmak için kullanılır. Varlık, varlığın özü rasyonel biçimde algılanır ve kapanır. Beden algısı da benzer şekilde modern düşüncede akılla ve bilimle kavranabilen sabitlerden birisidir. Descartes "Ben düşünen bir şeyim… Beden, makine gibi çalışan bir varlıktır." der.[613] Bedenin doğayla uyumlu bir şekilde doğa gibi işleyen belirli normlar içinde bulunan ve anomaliliklerin kontrol edilmesi gereken bir anlayışı ortaya koyar. Her ne kadar yapıların sabitliğine ve aklın önceliğine dair savunusu devam etse de modernist bakış açısına eleştiriyi Karl Marx başlatır, eleştirisi varlığın evrensel bir sabit bilinçten oluşması fikrine yöneliktir. Ona göre failliğe sahip varlık tarihsel olarak şekillenen ve materyalist ilişkiler içinde süregelen edime sahiptir. "İnsanın özü, tek tek bireylerde bulunan soyut bir şey değildir. Gerçekliğinde insanın özü, onun toplumsal ilişkilerinin bütünüdür."[614] Aklın dünyayı anlayabileceği kadar değiştirmeye de muktedir olduğunu

[610] René Descartes, *Meditations on First Philosophy: With Selections from the Objections and Replies*, çev. John Cottingham (Cambridge: Cambridge University Press, 2017).
[611] Immanuel Kant, *Critique of Pure Reason*, çev. Norman Kemp Smith (London: Palgrave Macmillan, 2007).
[612] Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Lectures on the History of Philosophy, Volume One*, çev. Elizabeth Sanderson Haldane (New York: The Humanities Press, 1955).
[613] René Descartes, Meditations on First Philosophy, 1641.
[614] Feuerbach Üzerine Tezler, 6. Tez. Karl Marx ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, çev. Tonguç Ok ve Olcay Geridönmez (İstanbul: Kor Yayınları, 2013), 16.

belirtir, edilgen değil aynı zamanda faildir.[615] Marx'ın açtığı bu eleştirel yarık birden fazla heyulayı ortaya çıkarır. Varlığın değiştirme gücü, dünyanın ve toplumların değişebilme ihtimali ve olguları anlamlandırma açısından bir ipucudur. Aydınlanma düşüncesindeki sabitliği sıkı sıkı tutan dikişlerin gevşemesi ile modernizmin bakış açısı sorgulanır.

Postmodernizm varlığın özsel ve sabitlenen bir yapıya sahip olduğu fikrini reddeder. Süreksizlik, belirsizlik, çoğulluk ve kapanamazlık varlığı kuşatır. Sabit olduğu düşünülen bilgi, hakikat, varlık gibi olgular parçalanır. Jean Baudrillard'a göre gerçeklik artık işlevini yitirir, gerçekliğin yerini kopyasının kopyası alır onun yerine yalnızca kendi kopyasının kopyası *(simulakr)* ya da farklı bir deyişle göstergeleri vardır.[616] Jean-François Lyotard'a göre metaanlatılar çözülmüştür: "…postmoderni büyük anlatılara duyulan inançsızlık olarak tanımlarım…"[617] Çünkü evrensel ve sabit varlık söz konusu değildir. Bu durumda da modernliğin ilerleme mitosu çöker ve geriye sadece heterojen anlatılar kalır.[618] Varlığı etkileyen ve varlığın etkilediği tüm ilişkiler bütünü parçalı anlatılar olarak deneyimlenir. Postmodern düşüncede çoğulluk genellenebilirliğin, dolayısıyla evrensel bir sabitlenmenin yerini alır. Gilles Deleuze de çağdaşları gibi varlığın oluş halinde olduğunu kabul eder, modernist varlık fikrinin temsiller ve özdeşleşme üzerinden farkı bastırdığına işaret eder. Onun düşüncesinde varlık sürekli devinen ve tekrar eden bir sürece sahiptir.[619] Varlığın tarihsel olarak üretimi ve nelerin varlık sayılabileceğinin bilgisinin bile söylem düzeyinde kurulduğunu ve çağa göre değiştiğini söyleyen Michel Foucault ise varlığın varoluşunun bile iktidar ilişkilerinin içinde kurulduğunu düşünür.[620] Jacques Derrida varlığın kuruluş biçiminin modernizmle birlikte söz, akıl ve özne odaklı olduğu için kapanabilir bir sürecinin olduğunun düşünüldüğünden bahseder oysaki varlık anlamını sürekli erteleyen, kendine sahip olamayan, farklılığın içinde kayan ve tam olarak kapanamayan bir oluştur.[621] Derrida'nın ertelenen sabitlenemeyen ontolojik süreci ve Foucault'nun söylem düzlemindeki var olan varlığı Butler'ın dilsel ve performatif pratiklerin sonucunda sürekli

[615] Feuerbach Üzerine Tezler, 11. Tez. "Filozoflar dünyayı yalnızca çeşitli şekillerde yorumladılar; oysa sorun onu değiştirmektir." Karl Marx ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, çev. Tonguç Ok ve Olcay Geridönmez (İstanbul: Kor Yayınları, 2013), 17.
[616] Jean Baudrillard, *Simulacra and Simulation*, çev. Sheila Faria Glaser (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1994).
[617] Jean-François Lyotard, *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*, çev. Geoff Bennington ve Brian Massumi (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1984), xxiv.
[618] Jean-François Lyotard, *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*, çev. Brian Massumi ve Geoffrey Bennington (Manchester: Manchester University Press, 1984).
[619] Gilles Deleuze, *Difference and Repetition*, çev. Paul Patton (New York: Columbia University Press, 1994).
[620] Michel Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*, çev. Veli Urgan (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014).;
[621] Jacques Derrida, *Margins of Philosophy*, çev. Alan Bass (Chicago: University of Chicago Press, 1982); Jacques Derrida, *Writing and Difference*, çev. Alan Bass (Chicago: University of Chicago Press, 1978).

kendini tekrar eden varlığına ilham verir.[622] Postmodern düşüncenin temel bakış açısı bedene yönelik akıldan ve varlıktan ayrı bir şey olduğu fikrini yıkar. Beden toplumsal ve söylemsel olarak inşa edilen, bozulan ve yenden kurulan alanlardan birisidir. Üzerinde iktidar pratikleri geliştirilebilir, akıldan ayrı olarak varlığını sürdürmez.[623] Bu bakış açısı aynı zamanda biyolojik cinsiyetin sabit, kapanmış ve ikili *(binary)* yapısını yıkar. Bedenler, iktidar pratikleri tarafından biçimlenir, cinsiyet bile bedensel performanslar aracılığıyla inşa edilir:[624] "Bedenler yalnızca maddesel varlıklar değildir; olasılıkların sürekli ve durmaksızın maddeleşmesidir. İnsan sadece bir bedene sahip olmakla kalmaz; belli çok temel bir anlamda, insan kendi bedenini 'yapar'.[625] Postmodernizmde özne etkileyen ve etkilenen konumundadır, tarih, bilgi ve toplumsal alandaki bütün kategoriler de parçalıdır ve özne arasında çift şeritli bir etkilenme yolu vardır. Tamamen kapanamayan bir süreçte özne otonoma sahip değildir, Foucault'ya göre iktidar ilişkileri ve söylem,[626] Lacan'a göre dil düzeyi,[627] Butler'a göre performatif pratiklerin alanı[628] öznenin bir süreliğine oluştuğu ve dünyayı anlamlandırdığı yerdir. Elizabeth Grosz postmodernizmin bedeni kültürle açıklarken, özneyi de dağıttığını böylece de feminist kuram için yeni olanaklar açtığını söyler: "Beden artık biyolojik olarak verilmiş bir varlık olarak değil, toplumsal, kültürel ve tarihsel süreçlerin ürünü olarak kavranmaktadır. Feminist kuram bedeni pasif bir nesne olarak görmekten vazgeçmiş; onu mücadele ve yeniden yapılandırma alanı olarak ele almaya başlamıştır."[629]

Modernist ve postmodernist varlık, beden ve özne anlayışlarının arasında oluşan bu yarığı düşününce feminist özne tartışmalarının felsefi olarak bu ayrımın izlerini taşıdığını söylemek mümkündür. Modernizmden postmodernizme olguları düşünme biçimlerinin geçirdiği dönüşüm kadın kategorisine dair sorgulamayı başlatmakla kalmamış, feminist mücadelenin temel motivasyonunu ve feminist öznenin kendini tanımlama biçimlerini çoğullaştırır. Bu çoğullaştırma, 1980'lerde siyah feministlerin katkısı olan kesişimsellik müdahalesiyle birlikte tek ve sabit bir feminizmin değil feminizmlerin varlığından

[622] Judith Butler, *Cinsiyet Belası*, çev. Hülya Erdem (İstanbul: Metis, 2018).
[623] Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2019).
[624] Elizabeth Grosz, *Volatile Bodies: Toward a Corporeal Feminism* (Bloomington: Indiana University Press, 1994)., Judith Butler, *Cinsiyet Belası*.
[625] Judith Butler, *Bodies That Matter: On the Discursive Limits of "Sex"* (New York: Routledge, 1993), 65.
[626] Michel Foucault, "The Subject and Power," *Critical Inquiry* 8, no. 4 (1982): 777–795.
[627] Jacques Lacan, *Écrits: A Selection*, çev. Bruce Fink (London: W. W. Norton, 2006).
[628] Judith Butler, *The Psychic Life of Power: Theories in Subjection* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1997).
[629] Grosz, *Volatile Bodies: Toward a Corporeal Feminism* (Bloomington: Indiana University Press, 1994), x.

bahsedilmesini, kadınlık deneyimlerinin çoğulluğunu, tahakküm mekanizmalarının ve iktidar ilişkilerinin de kesişimsel olduğunu bu sebeple feminist öznenin kapsayıcı olması gerektiği fikrini ortaya koyar. Deneyimin ve dönüşümün önemine yapılan bu düşünce kaymasında, bütünüyle patriyarkal ve diğer tahakküm ilişkileriyle kurulmuş toplumlarda mücadele etmeye devam etme gereksinimi ise bu çoğulluğu ve durdurulamaz dönüşüm/değişimi bir anlığına sabitleme ihtiyacını doğurur. Çünkü mücadele alanını şekillendirmek ve sürdürebilmek gerekir. Özne, tamamen sabitlenmiş olgulardan oluşan bir dünyada var olmadığı gibi tamamen kapanamaz ve kaygan etkileşimler içinde olduğu bir dünyada da değildir. Bu sebeple bir adım geriye atıp, modernle postmodern arasındaki köprünün vereceği ipuçlarını bugüne uyarlamak bir momentte geçici olarak sabitlemeyi sağlar.

Modernle postmodernin ortasındaki uğrakta, moderne eleştirel bir yarık açmış, postmoderne ise yol açmış bir uğrak bulunur. Bu uğrak varoluşçu düşünce ve varoluşçu feminizmdir. Sartre varoluşçu düşüncesini tanımlarken kendinde-varlık ve kendi-için-varlık olarak temel bir ayrıma gider. Modernist varlık düşüncesindeki sabitlik ve özsellik, dolayısıyla da evrenselliğine karşı bir karşı çıkış gösterir. Varlıkları ikiye ayırır: varoluş süreci kapanmış ve bilinçsiz varlıklar kendinde-varlıktır. Kendi-için-varlık ise insandır, içinde bulunduğu durumu değiştirerek kendi özünü yaratabilir. İnsan ise önce var olur ama bu varlık eksiktir, kendini aşmaya ve özüne ulaşma sürecine sahiptir. Fakat bu süreç öznenin tamamen otonom olduğu bir süreç olarak düşünülmemelidir, ötekinin bakışının etkisini Sartre göz önünde bulundurur.[630] Varlığa bakan öteki hem varlığın varoluş sürecini etkiler hem de varlığın onu fark etmesiyle ötekinin var oluş süreci etkilenir. Başkasının bakışı altında beden, nesneye dönüşür ve özne bedenine yabancılaşır.[631] Yine de burada tarihselliğin, maddi koşulların oluşturduğu yapıların ve toplumsal normların etkisi yok gibidir. Özneden bahsederken özgürlüğe mahkûm ve bu kapasiteye sahip bir varlığı işaret eden Sartre, öznenin kendini aşabilme gücüne de sahip olduğunu işaret eder.[632] Sartre'ın maddi koşullara yönelik bu fikri zaman içinde değişir. Özne yine özgür olmaya mecbur ve özgür olmak için bir diğer deyişle kendi var oluşunu gerçekleştirmek için farklı seçeneklere sahiptir; fakat bu seçenekleri belirleyen olumsal maddi koşullar bulunur. Böylece Sartre bireyselliğin zirvesinde olduğunu düşündüğü öznesinin toplumsal sınırlarını kabul etmiş

[630] Jean-Paul Sartre, *Varlık ve Hiçlik*, çev. Turhan Ilgaz ve Gaye Çankaya Eksen (İstanbul: İthaki Yayınları, 2023), 301-2, 504-5.
[631] Jean-Paul Sartre, *Varlık ve Hiçlik,* 647.
[632] Jean-Paul Sartre, *Varoluşçuluk*, çev. Asım Bezirci, (İstanbul: Say Yayınları, 2019)

olur. Özneyi çevreleyen sadece başkası/ötekinin bakışı değildir. Özne ve ötekinin içinde olduğu maddi koşullardan oluşan yapılar da artık varoluş projesine etki eden unsurlardır.[633]

Beauvoir varoluşçu felsefeye en büyük eleştirisini ve dolayısıyla en büyük katkısını maddi koşulların oluşturduğu yapıları ve bedenin öznenin varoluşuna etkisini göz ardı etmenin büyük bir eksiklik olduğuna işaret ederek yapar. Varoluşçu feminizm varlığın cinsiyetlendirilmiş olduğunu söyler. Cinsiyetlendirilmiş bir varoluş, toplumsal olarak kadının kapatılmış ve sabitlendirilmiş bir nesne olarak kendinde-varlığa dönüştürüldüğü tespitinde bulunur. İkinci cins olarak tarihsel ve kültürel biçimde toplumsal alanda kurulan bu varlık kendini aşma potansiyeline her zaman sahiptir.[634] Sonia Kruks'a göre Beauvoir, yalnızca kadının ötekiliğini göstermekle kalmaz; aynı zamanda toplumsal yapılar içinde nasıl özne olabileceğine dair etik bir zemin önerir.[635] Beauvoir'de ötekinin bakışı, erkeğin kadın bedenine yönelik, kontrolcü ve arzu içeren bakışıdır. Sadece biyolojik bir bağlamı yoktur kadın bedeninin, toplumsal anlatıların kendisinde toplandığı bir oluştur. Beden bu bağlamda biyolojik özcü bir yerden öznenin varoluş sürecine dahil olmaz. Bir durum olarak dahil olur. Dünyaya ilişkin kavrayışın ve öznenin proje taslağının bir parçasıdır.[636] Bedene dair bu müdahale, soyut ve bireyselci erken dönem Sartre varoluşçuluğuna bir eleştiridir. Beauvoir bu müdahalesi ile Merleau-Ponty'nin bedenlenmiş özne fikrine daha yakın olduğunu iddia eder. Merleau-Ponty'nin öznesinde deneyim ve durumsallık ön plandadır.[637]

Varoluşçu düşüncenin ve varoluşçu feminizmin açtığı bu kapı feminist özne tartışmalarının çıkışına bir anlam getirmenin yanı sıra bu tartışma etrafında konumlanan diğer kategorileri anlamlandırmak için de yararlı bir perspektif sunar. Tartışmanın içerdiği boyutları şu şekilde görmek anlamlıdır: feminist öznenin dönüşümü bağlamında feministlerin tartışmaları bir yandan sürerken, feministlerin mücadele etmeye devam ettiği patriyarka ve diğer tüm iktidar ilişkilerinin tahakkümü de devam etmektedir. Yani özne bir yandan kendini aşma anındaki krizi ile uğraşmakta diğer yandan da mücadele alanlarında

---

[633] Gavin Rae, "Sartre, Group Formations, and Practical Freedom: The Other in the Critique of Dialectical Reason," *Sartre Studies International* 20, no. 1 (2014): 183-206., Jean-Paul Sartre, *Critique of Dialectical Reason*, Volume 1: *Theory of Practical Ensembles*, çev. Alan Sheridan-Smith, (London: Verso, 2004), 345–402.

[634] Simone de Beauvoir, İkinci Cinsiyet: Yaşanmış Deneyim, çev. Gülnur Savran (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2019).

[635] Sonia Kruks, *Retrieving Experience: Subjectivity and Recognition in Feminist Politics* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2001).

[636] Simone de Beauvoir, *İkinci Cinsiyet: Olgular ve Efsaneler,* çev. Gülnur Savran (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2019), 73.

[637] Sonia Kruks, "Freedoms That Matter: Subjectivity and Situation in the Work of Beauvoir, Sartre, and Merleau-Ponty," içinde *Retrieving Experience: Subjectivity and Recognition in Feminist Politics* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2018), 27–52.

içinde bulunduğu siyasal ve toplumsal alanı dönüştürmeye çalışmaktadır. Hem kendini dönüştürme yolculuğunda hem de ötekisine karşı içinde bulunduğu konumu aşma mücadelesinde yararlı olacak şeylerden birisi, içinde bulunduğu momente uygun bir praksis kurmasıdır. Türkiye'de bu tartışmanın bu iki boyutu ve feministlerin geri çağırdığı diyalog praksislerini anlamak için, ilk önce feminist özne ve onun ötekisi arasındaki ilişkisine, ikinci olarak ötekinin mevcut iktidar ilişkileri içinde kurduğu tahakküm pratiklerinin güncel haline, üçüncü olarak bu tahakküme karşı feminist öznenin örgütlenme ve dayanışma yöntemlerinin karakteristiğine bakmak önemlidir. Bu üç kapitone noktası, feminist özne tartışmasının algılanışını, sürdürülüş biçimini, sönümlenişinin -ya da ertelenişi- nedenlerini ortaya koyan kategorilerdir. Sonuncu kapitone noktası olarak feminist diyalog praksisinin neden ihtiyaç olduğu ve önemine dair ipuçları önceki üç kategoride görülür. Her uğrağı anlamlandırmak için, varoluşçu düşünce ve varoluşçu feminizm belirli yollar açar. Bu sebeple, varoluşçu felsefe ve varoluşçu feminizm çerçevesinde özne ve öteki arasındaki ilişkiyi anlamak Türkiye'deki feminist özne ve ötekisi arasındaki ilişkiyi çözümlemek ve feminist öznenin praksisini anlamlandırmak için önemlidir.

4.1.2. Özne, Feminist Özne ve Öteki

Bu tezin feminist özne konumlanmasını, feminist öznenin dönüşüm tarihinin izlerini sürdüğüm 'Tarih ve Özne' bölümünde Beauvoir ve Sartre'ın varoluşçu öznesini, feminist öznenin nasıl bir özne olduğunu ve özne-oluş sürecini anlamlandırabilmek için bir temel çatı olarak ortaya koydum. Bu kısımda ise özne-oluş biçimi olarak feminist özneyi, özne ile öteki arasındaki ilişkiyi literatürdeki diğer özne kavramsallaştırmalarıyla birlikte ortaya koyarak Beauvoir ve Sartre'ın öznesinin konumlanmasını anlayabilmek için tekrar kurdum. Böylece feminist öznenin düşünüş biçimini, potansiyelini ve eylemlerini de anlamlandırabilme yolunu açarak hem Türkiye'deki feminist öznenin feminist öznenin dönüşümü tartışmalarındaki deneyimini hem de feminist diyalog praksisini nasıl kurduklarını anlamlandırmanın yolunu açmaya çalıştım.

Feminist öznenin sabitliği düşüncesi ile feminist öznenin kapanamaz bir biçimde genişleyebilen çoğulluğu düşüncesi arasında sürdürülen feminist özne tartışmasında bu düşüncelerin tam ortasında duran varoluşçu feminist köprüyü sabitleyici bir nokta olarak almak, tam bu dönüşüm anında yaşananları anlamlandırmayı mümkün kılar. Türkiye'de feminist özne tartışmalarının sönümlendiği toplumsal ve politik iklim, patriyarkanın diğer

iktidar biçimleriyle birlikte dozunu artırarak ürettiği tahakküm, feminist özne tartışmalarından daha öncelikli bir gündem haline gelince mücadelenin dinamiğini korumaya çalışmak ve yeni mücadele alanları açmak gerekliliği ortaya çıktı. Durumun kendisi Beauvoir'in bahsettiği maddi koşullar olan toplumsal ve politik koşullar, öteki olarak patriyarkanın feminist öznelere yönelttiği baskı ve tahakküm araçları feminist öznenin oluş sürecine toplumsal ve politik müdahaleyi gerçekleştirdi. Beauvoir'in feminist özne-oluş sürecinin Türkiye'deki bu anı açıklanmasını mümkün kıldığına dair bir diğer durum ise 1980'lerin sonlarından itibaren konuşulan kesişimsel ve kapsayıcı bir feminizmin Türkiye'de deneyimlenen bir pratik olmasıydı. Kesişimsellik ve kapsayıcılık ilkeleri Beauvoir'in bizzat ürettiği kavramlar değildir. Hatta Queer öznelerin dahiliyetiyle birlikte Beauvoir'in kadın kategorisini anlamlandırma biçimini de aşar. Fakat bir feminist özne-oluş, öznenin dönüşümü anında ortaya çıkan ve praksis olarak tanımlanabilecek kesişimsellik, Beauvoir'in anladığı ve kurduğu biçimde özne-oluş biçiminin tekrarlanmasıdır. Bir diğer boyut da Beauvoir'in biyolojik özcülüğe eleştirel bir yerden kadın bedeninin bir sahne olarak toplumsal hayatta kurulmasından, konumsallğının özne-oluş süreçlerini etkilediğinden ve kadın bedeninin imkanlılıklarından bahseder, böylece queer teorinin yolunu açar. Beauvoir'ın düşüncesini Beauvoir ile aşmak ya da zenginleştirmek, çoğullaştırmak mümkündür. Bedeni, biyolojiyi ve kadın kategorisini özcü bir biçimde kurmayarak kırılma yaratır. Buradan yola çıkarak önce Beauvoir'in özne-oluş sürecine, Sartre'ın etkilerini de göz önüne alarak bakmak, sonra da Türkiye'deki bu feminist özne dönüşüm anını bu hattan yola çıkarak anlamlandırmak yerinde olur. Böylece feminist öznenin praksisi kendi kendisini açığa çıkarır.

Öznenin sabit, kendine yönelmiş bilişselliğe sahip, içinde bulunduğu koşullardan ve ilişkilerden azade olduğu düşüncesi[638] Beauvoir'ın varoluşçu özneye müdahalesi[639] ile aşılır. Öznenin kendisiyle ve içinde bulduğu maddi koşullarla, siyasal, toplumsal ve tarihsel süreçlerle ilişkisinin özne-oluş süreçlerine etkisi farklı yaklaşımlarla ve anlatılarla şekillenir. Öznenin ötekiden etkilenip etkilenmemesi ve hangi düzlemde ilişkilendikleri anlatılardaki ayrımları oluşturur. Başkaları ile etkileşimi öznenin kuruluşunda önemli bir aşamadır, Sartre'a göre özne hep bir başkasına yönelir. Sartrecı yönelimsellik burada başkasının

[638] Sebastian Luft, *Subjectivity and Lifeworld in Transcendental Phenomenology* (Evanston, IL: Northwestern University Press, 2011), 16–158.
[639] Angela Shepherd, "De Beauvoir, Existentialism and Marx"; Sonia Kruks, "Simone de Beauvoir: Teaching Sartre about Freedom"; Sonia Kruks, "Simone de Beauvoir and the Limits to Freedom," *Social Research* 67, no. 2 (Yaz 2000): 577–603.

bakışını algılamak ve ona göre şekillenip şekillenmemek üzerine bir farkındalık anıdır.[640] Sartre erken dönem yazılarında özne-oluş sürecini etkileyen tek unsurun başkasının/ötekinin bakışı olduğunu savunsa da geç dönem yazılarında maddi koşulların oluşturduğu yapıları da özne-oluş süreçlerinin bir etkeni olarak görmeye başlar.[641] Emmanuel Levinas ötekinin varlığının öznenin ortaya çıkması için zorunlu olduğundan bahseder, böylece ötekiye kurucu bir anlam verir. Ötekinin oluşu öznenin etik alanda kendini sonsuz şekilde var etmesini sağlar.[642] Öznenin yapısalcı teorinin ideoloji uğrağında Louis Althusser'in öznesi ideoloji sayesinde bireyden özneye dönüşür. İdeolojik eylemler özneyi geri çağırır ya da dönüştürür.[643] Yapısalcı teorinin dil uğrağında Ferdinand de Saussure'den etkilenen Lacan'ın bölünmüş ve dil düzeyinde anlamlanabilen öznesi vardır. Dil özneyi hem yaralar hem de kurar.[644] Bu müdahaleler ötekinin ve özneyi etkileyen diğer maddi koşulların oluşturduğu yapıların çözümlemelerini dil üzerinden sembolik alanda yaparak daha ilişkisel ve dönüşüme açık bir özneye anlatısı oluşturur. Dilin açtığı yol söyleme uzanarak postyapısalcı düşünceye alan açar. Foucault özneyi üretenin hakikat ve iktidar ilişkileri olduğunu, bu ilişkilerin de söylem düzeyinde kurulduğunu söyler. İktidarın hem kurduğu hem de bastırdığıdır.[645] Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe özneyi hegemonya ilişkisi içinde kurulan söylemlerde eklemlenme aracılığıyla kurulduğunu söylerken öznenin hep eksik olduğundan bahsederler.[646] Burada Žižek'le birlikte Lacan'in her zaman eksik olan öznesinden etkilenirler.[647] Eksiklik ve kapanamazlık alanında Derrida da farktan bahseder, özne sürekli olarak öteki ile kıyasında oluşan farkla oluşumunu erteler, öteki bastırılan fark alanıdır, bu sayede özne var olur. Bu varoluş dil alanına girdikten sonra olabilir ve

---

[640] Robert C. Solomon, *Akılcılıktan Varoluşçuluğa: Varoluşçular ve 19. Yüzyıldaki Kökenleri,* çev. Reha Kuldaslı, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2020), 550-552.
[641] Kimberly S. Engels, "From In-Itself to Practico-Inert: Freedom, Subjectivity and Progress," *Sartre Studies International* 19, no. 2 (2013): 48–69; Gavin Rae, "Sartre, Group Formations, and Practical Freedom: The Other in the *Critique of Dialectical Reason*," *Sartre Studies International* 20, no. 1 (2014): 183–206; Jean-Paul Sartre, *Critique of Dialectical Reason*, Volume 1: *Theory of Practical Ensembles*, çev. Alan Sheridan-Smith, (London: Verso, 2004), 345–402.

[642] Emmanuel Levinas, *Totality and Infinity: An Essay on Exteriority*, çev. Alphonso Lingis (Pittsburgh: Duquesne University Press, 1969).
[643] Louis Althusser, *Lenin and Philosophy and Other Essays*, çev. Ben Brewster (New York: NYU Press, 2001); Louis Althusser, "Ideology and Ideological State Apparatuses: Notes towards an Investigation," içinde *New Critical Writings in Political Sociology* (London: Routledge, 2024), 299–340.
[644] Jacques Lacan, *Écrits: A Selection*, çev. Bruce Fink (London: W. W. Norton, 2006).
[645] Michel Foucault, "The Subject and Power," *Critical Inquiry* 8, no. 4 (1982): 777–795; Michel Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020).
[646] Ernesto Laclau, "Why Do Empty Signifiers Matter in Politics?," içinde *Deconstruction: A Reader*, der. Ernesto Laclau (New York: Routledge, 2017), 405–13., Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, çev. Ahmet Kardam (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015).
[647] Slavoj Žižek, *The Ticklish Subject: The Absent Centre of Political Ontology* (London: Verso, 1999).

metinselliğe dayalıdır.[648] Postyapısalcı düşünürlerin özneye dair tezahürleri farklılaşsa da temelde dil, söylem, kapanamazlık, yapısöküm gibi kavramların ve özne-oluş süreçlerinin farklı yorumlamaları etrafında konumlanırlar. Her ne kadar dili ve söylemi oluşturan toplumsal alan ise de, maddi koşullar ve yapılar biraz daha geri planda kalır, sembolik alan ve dile çok daha fazla önem atfederler.

Öznenin oluş sürecine dair açılan bu yarık feminist öznenin kim olduğuna ve nasıl oluştuğuna dair tartışmaların da ortaya çıkmasını sağlar. Sadece postyapısalcı çizgide değil, Marksist, materyalist, varoluşçu ve kesişimsel feministlerin feminist özne-oluş süreçlerine dair anlamlandırmalarına alan açılır. Nasıl öznenin sabit olduğu fikri açılıp öteki ve öznenin içinde bulunduğu tarihsel ve toplumsal şartların etkisinin denkleme dahil edilmesiyle bir tartışma alanı oluştuysa, feminist tartışmalarda da aynı alan benzer bir paralellikte açılır. Beauvoir, feminist teoride ötekiden bu anlamda ilk bahsedenlerdendir. Ötekinin bakışı Beauvoir'de diyalektik bir ilişkinin sadece parçasıdır, öznenin kendisinin özgürlüğe mutlak surette ulaşabileceği, kendini var edebileceği bir iradesinin olduğunu düşünür. Feminist teoride ötekinin yolunu açan, böylece karşılıklı ilişkisel bir özne-oluş sürecini tarihsel, kültürel ve siyasi boyutlarıyla anlamlandırmak gerektiğini söyleyen bir konuma sahiptir. Kadın erkeğin ötekisi olarak kurulmuştur, kadının özne olması için ötekiliği sorgulayan ve kendisini kuran toplumsal ve tarihsel normlardan praksisle özgürleşen bir konumda ancak özne olur.[649] Kruks, Beauvoir'in özne-oluş sürecini inşa ederken dışarıdan içeri müdahaleler olarak öteki ve yapıları, içeriden dışarıya müdahale olarak da öznenin deneyimlerini, yani materyalizm ile fenomenolojiyi bir arada hesaba katmasına uyumsuz materyalizm *(discrepant materialism)* adını verir. Bu iki kutbun özne-oluş süreçleri anlamlandırılırken diyalektik olarak okunması gerekir. Çünkü bu iki unsur özne bu varoluşu gerçekleştirmeden onun nasıl bir özne olacağını önceden tahmin edilemez kılar, olumsaldır.[650] Beauvoir'in meşhur cümlesi tek başına da özne felsefesini açıklasa da dışarıdan özneye etki eden unsurları anlamak için devamını da görmek gereklidir:

> Kadın doğulmaz: Kadın olunur. İnsan dişisinin toplum içinde büründüğü biçimi belirleyen hiçbir biyolojik, ruhsal, ekonomik yazgı yoktur; erkek ile hadım edilmiş

[648] Jacques Derrida, "Violence and Metaphysics," içinde *Writing and Difference* (Chicago: University of Chicago Press, 1978), 79–153.
[649] Simone de Beauvoir, *Müphemlik Ahlakı Üzerine: Pirus ve Sineas*, çev. Gülçin Kaya-Rocheman (İstanbul: Everest Yayınları, 2022).
[650] Sonia Kruks, "Simone de Beauvoir: Engaging Discrepant Materialisms," içinde *New Materialisms: Ontology, Agency, and Politics*, der. Diana Coole ve Samantha Frost (Durham, NC: Duke University Press, 2010), 258-80.

> varlık arasındaki kadınsı diye nitelendirilen bu ürünü yaratan, uygarlığın bütünüdür. Birey ancak başkalarının dolayımıyla Başka olarak oluşur. Çocuk kendisi için var olduğu ölçüde, kendini cinsel bakımdan farklılaşmış olarak kavramaz. Hem oğlan hem kız çocuklarının bedenleri ilkin bir öznelliğin yansımasıdır, dünyanın anlaşılmasını sağlayan araçtır. Çocuklar, evreni cinsel organları aracılığıyla değil, gözleri ve elleriyle kavrarlar.[651]

Beauvoir'ın kadının toplumsal ve patriyarkal bakışla ve normlarla inşa edildiğinden, onun da erkek gibi özgürleşme ihtimali olan bir özne olduğundan bahsederken[652] çağdaşı Monique Wittig'e de bu düşünceyi kadın yoktur, kadın heteropatriyarkal rejim içinde öteki olarak kurulur diyerek anlatır:

> Bizim için "kadın" yoktur: "kadın" yalnızca hayali bir oluşumken, "kadınlar" toplumsal bir ilişkinin sonucudur. Bizler, her yanda "kadının özgürlük hareketi" olarak nitelendirilmeyi reddettiğimizde, bunu güçlü bir şekilde hissettik. Dahası, içimizde ve dışımızda miti yıkmak zorundayız. "Kadın", her birimiz değildir, (sömürü ilişkisinin ürünü olan) "kadınlar"ı yalanlayan siyasi ve ideolojik oluşumdur. "Kadın", bizi şaşırtmak, "kadınlar" gerçekliğini gizlemek için oracıkta durur. Bir sınıf olmanın farkına varmak ve sınıf olabilmek için, öncelikle, en baştan çıkarıcı yönleri de dahil, "kadın" mitini öldürmek zorundayız.[653]

Lezbiyenliğin, kadın mitini yaratan heteropatriyarkal sistemi yararak bozan bir varoluş biçimi olduğundan, dolayısıyla doğal olarak kadın ya da kadın doğası diye sabit bir durumun olmadığından bahseder.[654] Farklı kadınlık deneyimleri üzerinden çözümlemeler yapılmaya başlanması, kadınların çoğulluğuna ve deneyimlerin farklılığına odaklanılabileceği bir tartışma alanını açmaya başlar. Derrida gibi Julia Kristeva da sürekli eksikle baş başa kalan bir özneden bahseder. O'na göre kadın olunmaz çünkü kadının ancak ne olmadığı bilinebilir, ne olduğu değil. Öteki dışarıda olan olarak görülebilir ancak, Kristeva ondan iğrenç olan diye bahseder. Özne bu iğrençliğin karşısında konumlanır.[655] Luce Irigaray kadının eksik

---

[651] Simone de Beauvoir, *İkinci Cinsiyet: Yaşanmış Deneyim,* çev. Gülnur Savran (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2019), 13.
[652] Simone de Beauvoir, *İkinci Cinsiyet: Olgular ve Efsaneler,* çev. Gülnur Savran (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2019).
[653] Monique Wittig, "Kadın Doğulmaz," *Cogito 58: Feminizm,* çev. Çiğdem Akanyıldız ve Şeyda Öztürk (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009), 193–202.
[654] Monique Wittig, *The Straight Mind and Other Essays* (Boston: Beacon Press, 1992).
[655] Julia Kristeva, "Women Can Never Be Defined," içinde *New French Feminisms*, der. Elaine Marks ve Isabelle de Courtivron (New York: Schocken Books, 1981); Julia Kristeva, *Powers of Horror: An Essay on*

erkek olarak özneleştirildiğini, farkının yok sayıldığını ifade eder.[656] Bu iki yorum içinde farklılıklar barındırmakla beraber ötekinin tanımladığı bir özne-oluş sürecine işaret eder ve negatif kadın tanımı gibi görmek mümkündür.

Butler öznenin sürekli olarak kurulmaya devam ettiğini, performatif süreçlerle kendini var ettiğini, performatif pratiklerin toplumsal ve söylemsel normlar etrafında şekillenebileceği gibi özne için bunu dönüştürebileceği bir mücadele alanı ihtimalinin her zaman var olduğunu kabul eder.[657] Böylece kadın kategorisinin sınırları tekrardan tartışmaya ve tekrar tanımlanmaya açılır. Farkı Sara Ahmed daha farklı yorumlar, ona göre öteki cisme bürünmüş bir farktır ve öznenin ırk, cinsiyet gibi kimlikleri ve mekân iç içe öteki ile birlikte bu farkı yaratır. Öteki onun tanımında özneyi mutlak şekillendirme gücüne sahiptir. Bedenler ötekilerle şekillenir ve bu da öznelerin toplumsal sınırlarını çizer.[658] Queer özne-oluşa dair farklı bir anlatı José Esteban Munoz'dan gelir. Queer özne bir gelecek tahayyülüdür, ütopyacıdır ve bugüne değil geleceğe aittir.[659] Öznenin sahip olduğu farklı kimlikler ve konumlanmalar üzerinden farklı ötekilerle, dolayısıyla farklı tahakküm pratikleriyle uğraşıyor olması özne-oluş sürecine kesişimsel bir yorum katılmasını sağlar. hooks, Collins, Crenshaw gibi düşünürler kadının sadece cinsiyet ve toplumsal cinsiyet üzerinden değil, cinsel yönelim, ırk, sınıf gibi kimlikleriyle birlikte kapsayıcı bir şekilde anlamlandırılması gerektiğini öne sürerler.[660] Özne-oluşun feminist yorumlamalarından bir diğeri de posthümanist bakış açısıdır. Özne cinsiyetsizdir, insanötesidir ve melezdir. Donna Haraway, özneden Cyborg olarak bahseder, onun öznesi toplumsalda ve tarihte konumlandığı yere göre bir oluş sürecine girer.[661] Rosi Braidotti'ye göre ise özne çok merkezli ve ağsal bir varlıktır, göçebe bir şekilde kendini oluşturur.[662] Posthümanist

Abjection, çev. Leon S. Roudiez (New York: Columbia University Press, 1982); Julia Kristeva, *The Kristeva Reader* (New York: Columbia University Press, 1986).

[656] Luce Irigaray, *Speculum of the Other Woman*, çev. Gillian C. Gill (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1985).

[657] Judith Butler, *Cinsiyet Belası*; Judith Butler, *Excitable Speech: A Politics of the Performative* (London: Routledge, 2021); Judith Butler, "Conscience Doth Make Subjects of Us All," *Yale French Studies* 88 (1995): 6–26.

[658] Sara Ahmed, *Queer Phenomenology: Orientations, Objects, Others* (Durham, NC: Duke University Press, 2006).

[659] José Esteban Muñoz, *Cruising Utopia: The Then and There of Queer Futurity* (New York: NYU Press, 2009).

[660] Kimberlé Crenshaw, "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color," *Stanford Law Review* 43, no. 6 (1991): 1241–1299; Patricia Hill Collins, *Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness, and the Politics of Empowerment* (Boston: Unwin Hyman, 1990); bell hooks, *Feminist Theory: From Margin to Center* (Boston: South End Press, 1984).

[661] Donna Haraway, "A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century," içinde *Simians, Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature* (New York: Routledge, 1991), 149–181.

[662] Rosi Braidotti, *Nomadic Subjects* (New York: Columbia University Press, 1994).

yorumlamalar daha çok geleceğe dair bir öngörü, bir tahayyül olarak yorumlanabilir. Sabit, önceden belirlenen ve kapanabilen özne anlayışından posthümanist yorumlamalara kadar çeşitli özne-oluş çözümlemeleri Beauvoir'in özne felsefesindeki kopuş sayesinde olur.

4.1.3. Varoluşçuluğun Öznesi, Öznenin Projesi ve Praksisi

Varoluşçuluğun bulunduğu köprünün iki yakasındaki özneye bakış açısını ortaya koymak varoluşçu öznenin projesini kurarken yolculuğunun farkını anlamlandırmak için gereklidir. Sartre'ın ileri gidişli-geri dönüşlü yöntem *(the progressive-regressive method)* dediği, erken dönem bireyciliği ve geç dönem Marksizm'ini aşan yöntemini Beauvoir ve Sartre'ın konumlanmasını ortaya koymak için kullanmak mümkündür. Burada geri dönüşlü analiz öznenin hangi maddi koşullar ve yapılar içinde ortaya çıktığını inceleterek öznenin eylem içinde olduğu alanı haritalar, seçimlerine etki eden unsurları göz önüne seren momenti oluşturur. Sınıf, üretim ilişkileri, kurumlar, ideoloji, tarihsel ve politik konjonktür buraya dahildir. İleri gidişli analiz ise öznenin bu maddi koşullar ve yapılar içinde ne yaptığına ve ne yapmayı amaçladığını çözümlemeye çalışır. Öznenin projesi, seçimleri, niyeti (yönelimleri) ve tarihsel anlam üretimi ise bu momente dahildir. Özneyi ve projesini anlamak için, ileri gidişli-geri dönüşlü moment arasında diyalektik biçimde mekik dokunur. Bu da bir totalizasyon sürecidir, açık uçlu ve kapanamaz süreçleri anlamlandırır, onların olumsal, dinamik ve değişebilir olduğunu kabul eder.[663] İleri gidişli-geriş dönüşlü yöntemi hem Beauvoir ve Sartre'ın konumunu anlamak için, hem de Türkiye'de feminist özneyi, projesini ve praksisini çözümlemek için anahtar olarak kullandım.

Beauvoir, Sartre'ın öznenin varoluş sürecine dair çözümlemelerinden ilham alsa da varoluşu erkeğin anlam dünyasından çıkarır, genişleterek özneyi çoğullaştırır ve böylece aşar. Sartre varlığı kendinde-varlık ve kendi-için-varlık olarak ikiye ayırdığında aradaki fark bilinçtir. Kendinde-varlık sabit ve nedenseldir bilince sahip değildir. Nesnelerin var olma biçimidir. Kendi-için-varlık ise, bilinçli olana, insana aittir. Kendisi için bir şeyler yapabilme yetisine sahip olan varlıktır. Bilinçli olması tamamlanmış olduğunu göstermez. Sartre diyalektiğini hiçlik ile varlık kavramları arasında kurar. Öznenin bilinci hiçliktir ilk başta varoluşundan başka hiçbir şeyi yoktur. Sabit bir öze sahip değildir bu sebeple insan önce var

[663] Jean-Paul Sartre, *Yöntem Araştırmaları*, çev. Serdar Rifat Kirkoğlu (İstanbul: Can Yayınları, 2022), 89–162.

olur, sonra özünü inşa eder.[664] *"İnsan kendini nasıl yaparsa öyle olur."*[665] Beauvoir kadının toplum ve tarih tarafından erkek gibi erekselliğe sahip görülmediğini, bu sebeple kadına kendinde-varlık gibi muamele edildiğini söyler. Toplumsal olarak kadının amacı olamaz, o kendini aşamaz ve sadece içinde bulunduğu koşulları sürdürebilmek için vardır. İçine atıldığı duruma ve koşullara içkin bir mekanik parça gibi görülür. Kadının süreğenliğini sağlaması beklenen en önemli yapı, toplumsal cinsiyet normlarıdır. Beauvoir'a göre içkinlik kapatılamayacağı için kader değildir, kadın içine atıldığı durumu aşabilir. Burada öznenin projesine yönelmesi ve onu gerçekleştirerek özgür olabilmesi için erkeklerin aştığı şeylerin yanı sıra kadınların ek olarak patriyarkal normları da aşması gerektiğini vurgular.[666]

Erken dönemde Sartre varoluş sürecini olgusallık, proje ve sorumluluk süreçlerinin bir bütünü olarak görür. Olgusallık, öznenin var olduğu ilk anda, içine var olduğu çevresel ve bedensel şartların bütünüdür: "Olgusallık, benim aşamayacağım şekilde verilmiş olan her şeydir: doğduğum zaman, bulunduğum yer, geçmişim, bedenimin yapısı."[667] Bu şartlar öznenin nasıl bir öze sahip olacağına dair projesinde aşamayacağı koşullardır. Proje, insanın varoluşunu nasıl inşa edeceğine dair, özünü nasıl kuracağına dair sürece işaret eder. Bu proje öznenin tüm yönelimini kapsar. Özgürlük bir projeye sahip olabilme ve kendini kurma halidir. Sorumluluk ise projesi için yaptığı tüm seçimlerin sorumluluğunun öznede olmasıdır. Sartre'a göre tanrı yoktur, bu sebeple insan doğası diye bir şey olamaz. Bütün tercihler bilinç süzgecinden geçer ve sorumluluğu özneye aittir. Çünkü özne kendisini gerçekleştirdiğinde sadece bireysel bir dönüşüm yaşamaz, aynı zamanda insanlığa bir katkı olarak var olur.[668] Praksis ise, öznenin kendini ve içinde bulunduğu durumu fark edip bir proje inşa ederek kendisini dönüştürme işine girişmesidir.[669]

Geç dönem Sartre varoluş sürecinde maddi koşulların özne-oluş üzerindeki etkisini fark ederek tamamlar. Politik, tarihsel ve toplumsal süreçlerle iletişim halinde ve ona yönelmiş bir özne-oluştan bahseder. Bu süreç bitmeyen biçimde kendi özünü kurmak için uğraşan ve dönüşen bir öznenin süreci olarak başlar. Sartre sadece bireysel olamayacağını kabul ettiği bu yolculuğun toplumsal sürecini de felsefesine dahil eder. Bireyden özneye oradan da kolektif özneye doğru dönüşüm tarihsel süreçleri oluşturur. Serilik halinden kaynaşık gruba ve sonrasında örgütlü gruba uzanan toplumsal bir aşkınlık durumunu da

---

[664] Jean-Paul Sartre, *Varlık ve Hiçlik.*
[665] Jean-Paul Sartre, *Varoluşçuluk*, çev. Asım Bezirci, (İstanbul: Say Yayınları, 2019), 39.
[666] Sonia Kruks, "Gender and Subjectivity., Angela Shepherd, "De Beauvoir, Existentialism and Marx.
[667] Jean-Paul Sartre, *Varlık ve Hiçlik*, 555.
[668] Jean-Paul Sartre, *Varlık ve Hiçlik*, 125-499.
[669] Jean-Paul Sartre, *Varoluşçuluk.*

felsefesinde çözümler. [670] Bu süreçler tarihsel süreçleri oluştururken özne de kolektif özne de projelerini gerçekleştirmek için praksislerini kurar. Projeyi gerçekleştirmek, projenin kapatılabilir ve tamamlanabilir bir plan olduğu anlamına gelmez. Sartre burada totalizasyon yani bütünleşme sürecinin işlediğini söyler. Tarih nasıl tamamlanıp kapatılamıyorsa, sürekli değişen süreçler toplamı ise proje de sürekli olarak öznelerin somut eylemleri ile dönüşür.[671] Burada maddi yapıların sürece etkisi vardır fakat öznenin niyeti ve praksisi koşulları aşabilmeye yönelik özgürlük sağlar. Bu yüzden çatışmalı ve olumsal olarak tanımladığı sürecin kendisi asıl odaktadır. Sartre'in projesi açık uçlu bir bütünleşme sürecinin ürünü olarak sürekli kurulur. Özne-oluşun da kolektif özne-oluşun da kurulumu projeler aracılığıyla olur, özne henüz olmayanı hedefler, maddi koşullar ve yapılar bu projenin kapsamında ve öznenin seçeneklerinde belirleyici bir unsurdur ama tek undur değildir. Öznenin niyeti projeye yönelir, fakat projeyi asıl kuran eylemleridir. Özne hem kendi eylemlerinden sorumlu hem de özgürleşmesinin ana kahramanı olur. Tekil öznenin projeleri ortak bir tarihsel projeye dönüştüğünde ise kaynaşık grup ortaya çıkar. Bireysel praksislerden kolektif öznenin praksislerine geçişin yaşandığı kolektif tepki anı serilik durumunun kırılma anıdır. Bireyler teker teker kendi projeleriyle değil, bütünleşik bir proje ile bir araya gelir. Tepki mekanizmasını harekete geçiren kıtlık, baskı, politik kırılmalar ya da yapıların sebep olduğu dışsal diğer tehditler olabilir. Grup olumsal olarak ortaya çıkar, fakat grubun oluşma sebebi her zaman bir zorunluluktan kaynaklanır. Grup içinde özne öteki öznelerin mücadelesini, eylemini ve praksisini kendi özgürlüğünün koşulu olarak kabul eder, kendi praksisini de öteki öznelerin koşulu olarak görür, böylece karşılıklılık ve sorumluluk ilkesi ile grupla bütünleşir. Kaynaşık grupta grup içi ilişkiler kurumsallaşmamıştır, kendiliğinden ve anlık olarak gerçekleşir.[672] Kaynaşık grup bu ilişkiler sonucu ya dağılır ya da zaman içinde örgütlü gruba dönüşür. Örgütlü grup, bir anda oluşmaz, geleceğe ve projeye yönelik bir süreklilik durumundadır. Grup içi ilişkiler artık doğrudan değil belirli kurallar, görevler, değerler ve hiyerarşiler bütünüdür.[673] Kendi içinde ve projeye yönelik yapılar yaratır, bu yapıların kemikleşerek ve dinamik özelliğini kaybederek practico-inert yapılara

[670] Kimberly S. Engels, "From In-Itself to Practico-Inert"; Daniel Sullivan, "Sartre's *Critique of Dialectical Reason* and New Materialism"; Gavin Rae, "Sartre, Group Formations, and Practical Freedom: The Other in the *Critique of Dialectical Reason*," *Sartre Studies International* 20, no. 1 (2014): 183–206; Jean-Paul Sartre, *Critique of Dialectical Reason*, Volume 1, 77–109.
[671] George Lichtheim, "Sartre, Marxism, and History," *History and Theory* 3, no. 2 (1963): 222–246; Thomas R. Flynn, *Sartre, Foucault, and Historical Reason*, Volume 1, *Toward an Existentialist Theory of History* (Chicago: University of Chicago Press, 2008), 149–178.
[672] Gavin Rae, "Sartre, Group Formations, and Practical Freedom: The Other in the *Critique of Dialectical Reason*," *Sartre Studies International* 20, no. 1 (2014): 183–206; Jean-Paul Sartre, *Critique of Dialectical Reason*, Volume 1, 345–382.
[673] Jean-Paul Sartre, *Critique of Dialectical Reason* Volume 1, 392-410., Gavin Rae, "Sartre, Group Formation.

dönüşme ihtimali ortaya çıkar. Practico-inert hem eylemsizliğin ve ataletin hem de yabancılaşmanın ürünüdür.[674]

Ana hatlarıyla özne-oluş ve kolektif öznenin süreçlerinin hikayesini Sartre böyle anlatırken, Beauvoir onu aşar ve özne-oluşu çoğullaştırır. Özne-oluşun bu süreçten farklı ilerleyebileceğine dair bir müdahale olarak kadının özne-oluş süreciyle ilgilenmesi ile mümkün olur. Beauvoir'a göre de varlık özü önceler, fakat kadınların bunu deneyimleme şekilleri erkeklerden farklıdır. Çünkü tarihsel ve toplumsal olarak kadın ilk varoluş anında kendinde-varlık olarak kapatılmış bir şekilde var olur. Toplumsal olarak inşa edilmiştir. Biyolojik ve özsel bir kategori olarak görülür, aslında olan ise tarihsel, kültürel ve toplumsal koşullar altında kurulmuş olmasıdır. Bunun sebebinin ise kadının özne değil de öteki olarak ikinci cins olarak görülmesi olduğunu söyler.[675] Toplumsal inşa sürecinde özne erkektir ve kadın öteki olarak özneye göre konumlanır:

> Kadın, erkeğin onun hakkında verdiği karardan ibarettir, böylece kadın "cinsiyet" olarak adlandırılır; bununla, kadının erkeğin gözünde her şeyden önce cinsiyetli bir varlık olarak göründüğü kastedilmektedir. Kadın erkek için cinsiyettir, dolayısıyla mutlak olarak da öyledir. Kadın kendini erkeğe göre belirler ve farklılaştırır, erkek kadına göre değil; kadın, özsel olan karşısında özsel olmayandır. Erkek Özne'dir, Mutlak olandır, Kadın Başka'dır.[676]

Bu sadece bilinç düzeyinde değil, bedensel olarak da bir kurulma anını oluşturur. Erkeğin bakışına göre ve toplumsal süreçlerde patriyarkanın isteğine göre bir kadın inşası olur. Fakat kadının var olduğu, Sartre'ın olgusallık dediği bu ilk an, dünyaya atıldığı an kader değildir. Aile, annelik, beden gibi toplumsal normlarla kuşatılan kadın toplumsal cinsiyet ayrımında erkeğin özne-oluşundan farklı bir yol izler. Kadının varoluşu da eksiktir fakat Sartre'ın eksikliğinden farklı olarak kadın toplumsal cinsiyet, patriyarka, ideoloji ve beden boyutlarında yapılandırılmış bir eksikliğe sahiptir.[677] Bu yapıların hepsinden özgürleşme olanaklarına hala sahiptir. Erkeğin projesinden ayrıldığı ve kendine ait bir özgürleşme projesi kurduğunda, ona atfedilen nesne konumunu terk etmeye karar verdiğinde yaptığı her

---

[674] Mark Poster, *Sartre's Marxism* (London: Pluto Press, 1979), 81–102; Kimberly S. Engels, "From In-Itself to Practico-Inert."
[675] Sonia Kruks, "Gender and Subjectivity.,
[676] Simone de Beauvoir, İkinci Cinsiyet, *Olgular ve Efsaneler*, 26.
[677] Sonia Kruks, "Simone de Beauvoir: Engaging Discrepant Materialisms," içinde *New Materialisms: Ontology, Agency, and Politics*, der. Diana Coole ve Samantha Frost (Durham, NC: Duke University Press, 2010), 258-80.

tercihle kendi varoluşunun sorumluluğunu almış olur.[678] Kadın özne-oluş süreci kendisini kuşatan toplumsal cinsiyet yapılarının farkına vardığında ve kolektif eylemlilik gerçekleştirdiğinde mümkün olur. Praksis bu durumda kolektif bir mücadelenin yolunu açma eylemlerinin bütünüdür. Böylece kadının toplumsala yönelmesi ve onu değiştirmesi politik bir anlam taşır.[679]

Tarihsel ve politik çerçeve olarak Beauvoir, kadınların kolektif özne-oluşunu Sartre'ın kaynaşık grup kavramıyla örtüşen biçimde düşünür. Erken dönem Sartre çalışmalarına yaptığı eleştiriden de anlaşılabileceği üzere maddi koşulların ve yapıların özne ve öznenin seçimleri üzerindeki etkisi, onun kolektif özne-oluş sürecinde toplumsal cinsiyet rejimini, bedensel deneyimi ve patriyarkanın karakteristiğini süreç içinde daha merkezi görmesini sağlar.[680] Tarihsel süreçlerde kadınların kolektif eylem haline geçmesi ve grup kurmasının erkeklerden farklı gerçekleştiğini düşünür. Bunun sebebi seri halindeki kadınların erkeklerle aynı tahakküm ilişkilerine maruz kalmasının yanında kamusal alanda ve özel alanda, gündelik hayattan toplumsal hayata toplumsal cinsiyet normlarının da etkisi altındadırlar. Daha dağınık ve daha dolaylı ilişkilerin içinde kalırlar. Burada bahsettiği bir amaç için bir araya gelme hali açısından serilik durumlarının daha dağınık olmasıdır. Kadınların patriyarka ve diğer iktidar pratikleri tarafından ezilmiş ve sömürülüyor olmaları kendiliğinden zorunlu olarak kolektifleşmeye yönelen özneler üretmez. Sartre'ın bahsettiği dış tehdit burada patriyarkal kodlara denk gelmez çünkü kadınlar bu sistemin içine bırakılmış/terk edilmiş konumlu nesnelerdir.[681] Patriyarka koşullarını kadınları birbirinden yalıtan biçimde kurar. O zaman kadın için kırılma anı, dağınıklık ve serilik durumundan çıkması, feminist hareketin eylemselliğinde yani kadınların 'tarihsel olarak sahneye çıkış' anlarında gerçekleşir. Kadınlar tarihin nesnesi olma durumunu reddeder ve tarihin öznesi olmak için harekete geçerler.[682] Cinsiyetçi tahakkümler, kodlar, ekonomik bağımlılık ve bedensel tahakküm gibi tehditlerin var olması tek başına yeterli değildir fakat bunların tehdit

[678] Simone de Beauvoir, *Müphemlik Ahlakı Üzerine: Pirus ve Sineas*.
[679] Sonia Kruks, *Simone de Beauvoir and the Politics of Ambiguity* (Oxford: Oxford University Press, 2012).
[680] Margaret A. Simons, "Beauvoir and Sartre: The Philosophical Relationship," *Yale French Studies*, no. 96 (1999): 36–51; Sonia Kruks, "Simone de Beauvoir and the Limits to Freedom," *Social Research* 67, no. 2 (Yaz 2000): 577–603; Sonia Kruks, "Simone de Beauvoir: Teaching Sartre about Freedom," *Journal of the History of Philosophy* 50, no. 2 (Nisan 2012): 299–313.
[681] Sonia Kruks, "Gender and Subjectivity: Simone de Beauvoir and Contemporary Feminism," içinde *Feminist Interpretations of Simone de Beauvoir*, der. Claudia Card (University Park, PA: Pennsylvania State University Press, 1999), 277–299; Sonia Kruks, "Freedoms That Matter: Subjectivity and Situation in the Work of Beauvoir, Sartre, and Merleau-Ponty," içinde *Retrieving Experience: Subjectivity and Recognition in Feminist Politics* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2018), 27–52.
[682] Simone de Beauvoir, *İkinci Cinsiyet: Yaşanmış Deneyim,* 435-447., Simone de Beauvoir, *İkinci Cinsiyet: Olgular ve Efsaneler,* 87-108.

olarak fark edilmesi kırılma anını yaratır. Kadınlar ötekinin mücadelesinin özgürlüklerinin koşulu olduğunu fark eder, aynı şekilde kendi praksisleri de ötekilerin özgürlüklerinin koşuludur. Kolektiflilik yoğundur, geçici de olabilir, geleceğe yönelik uzun erimli de olabilir. Kampanyalar, sokak eylemleri ya da bilinç yükseltme grupları bu kolektifliliğin ürünüdür.[683] Kolektiflilik halinde artık feminist bir özneye dönüşür, kaynaşma anının praksisleri geçici halde olduğunda feminist öznenin sürekliliği kesin değildir. Projesi için sürekliliği sağlaması ve örgütlü gruba dönüşmesi gerekir. Beauvoir burada örgütlü gruba dönüşmekle ilgili çekincesini ortaya koyar. Örgütlülüğün getirdiği yabancılaşma dolayısıyla ortaya çıkacak practico-inert yapılar feminist harekette bir tehdit yaratabilir. Çünkü örgütlenme, kurumsallaşma, hiyerarşi, temsil ilişkileri gibi dinamikleri yaratır. Bunun yanında feminist öznenin kendi yarattığı yapılar tarafından sabitlenme riskiyle karşılaşır. Beauvoir bu tehlikelerin aşılması için feminist praksis kuran öznenin her zaman eleştirel ve kendini yeniden düşünen/kendini dönüştüren bir karakteristiğinin olması gerektiğini savunur.[684] Onun düşüncesinde feminist proje, açık uçlu bir sürece karşılık gelir. Ne bu süreç ne de feminist öznenin kendisi önceden belirlenemez, sabit değildir ve kapatılamaz. Feminist hareketin tarihsel olarak totalizasyon/bütünleşme içinde bir dinamiği olmasını sağlar.

Feminist öznenin farklı anlamlandırmaları ve feminist özne-oluşa dair farklı süreçlerin ortaya konuşu ile pratikte yürütülen feminist mücadelenin hızla çözüm ve aksiyon almak isteyen dinamiği arasında doldurulması gereken bir boşluk ortaya çıkar. Feminist özne kim olduğunu, kimlerden oluştuğunu anlamlandırmaya ve tartışmaya çalışırken, bir dönüşüm anındayken aynı zamanda patriyarkanın karmaşık tahakküm ağlarına karşı mücadelesini devam ettirmek zorundadır. Bu sebeple bu açılan boşlukta motivasyonu ve hareket gücünü kaybetmemek adına kullanılması ve kendini dönüştürmesine yardımcı olması için praksise ihtiyacı vardır. Türkiye'de örgütlü feminist öznelerin praksise giden bu sürecin nasıl kurduğu ve praksisi nasıl kurmayı tahayyül ettiğini anlamak, Beauvoir'ın çözümlediği şekilde bir feminist varoluşa denk düşer. Feminist öznelerin deneyimleri ve olguları anlamlandırma biçimleri varoluşçu özne için kritik önem taşır. Beauvoir'in *İkinci Cinsiyet* adlı eserinin ikinci cildini kadınlık deneyimlerine ayırmasının sebebi budur. Feminist

[683] Simone de Beauvoir, *Müphemlik Ahlakı Üzerine: Pirus ve Sineas,* 76-144., Simone de Beauvoir, *İkinci Cinsiyet: Olgular ve Efsaneler*, 87-108.
[684] Simone de Beauvoir, *İkinci Cinsiyet: Yaşanmış Deneyim*, 435-447. Ursula Tidd, "Simone de Beauvoir and Feminist Praxis," *Feminist Theory* 10, no. 1 (Nisan 2009): 101–105; Sonia Kruks, "Simone de Beauvoir: Engaging Discrepant Materialisms," içinde *New Materialisms: Ontology, Agency, and Politics*, der. Diana Coole ve Samantha Frost (Durham, NC: Duke University Press, 2010), 258-80.; Peter Diers, "Friendship and Feminist Praxis," *Journal of Social Philosophy* 50, no. 1 (Bahar 2019): 21–39.

öznenin deneyimini anlamak feminist öznenin içinde bulunduğu maddi koşulların onda yarattıklarını ve öznenin yaşanmışlıklarını nasıl anlamlandırdığını görmeyi sağlar. Seçimlerinin, projesinin ve praksisini oluşturma sebeplerini ve biçimlerini anlamayı sağlayan deneyimler sadece birer anlatı değil anahtardır da. Bir sonraki kısımda feminist öznenin pratik konumlanmalarını deneyimleri ve olguları anlamlandırma biçimleriyle birlikte örerek Türkiye'de feminist öznenin içine atıldığı konumu aşma projesini ve praksisini ortaya koydum.

4.2. Pratik Konumlanmalar

Teoriyi zenginleştirecek ve dönüştürecek olan da felsefeyi hayatla birleştiren de pratiktir.[685] Pratiği anlamlandırma isteği teoriyi besler. Teori sadece pratiği anlamlandırmaz aynı anda olanı anlamlandırırken olması gerekene dair bir tahayyül geliştirir; bunun için de birbirine ihtiyaçları vardır. Katılımcılar feminizmin bir sokak hareketi olarak ortaya çıktığını ve teorisinin sonradan oluştuğunu söylüyorlar. "Feminizmin büyük bir başarısı bu zaten. Yani eylem teorisi olduğu için, bir teori olarak da eylemekle ilgili bir şey olduğu için ben öyle görüyorum yani ki öyle çıktı baktığımızda. Zaten kol kola giden bir şey."[686] Feminist teori ve feminist pratiğin birbirlerini karşılıklı etkilediğine inanıyorlar. Teori ile pratik arasındaki ilişkiyi ilk kuranın pratik olduğunu, teorinin onu takip ederek geliştiğini düşünüyorlar. Teorinin geleceğe dair tahayyüllerinin de pratiğe dinamizm kazandırdığını söyleseler de burada çoğunun yaptığı birkaç ayrım göze çarpıyor. 'Teori kimin teorisi?' Batı-merkezli, belirli bir feminist özneyi ya da kadın kategorisini sabitleyen ve onun için, onlar tarafından oluşturulan bir teori Türkiye'de tek başına anlam ifade etmez. Türkiye'nin maddi koşulları toplumsal, siyasal, ekonomik yapısı ve hatta patriyarkanın tezahürü bile farklılık gösterir. Bir diğer göze çarpan ayrım ise şu anda hem Türkiye'nin hem de Dünya'nın teorinin geleceğe dair sunduğu tahayyüllerden çok uzak bir mücadele ve gündem içinde olmasıdır. Katılımcılardan biri cinsiyetsiz öznenin güzel bir tahayyül olduğunu ve ulaşılması gereken bir ideal olduğunu düşünürken, gündelik hayatta ve yaptıkları politikada hala kadın cinayetleri ve trans cinayetleri gibi çok kritik ve artarak devam eden problemlerle uğraştıklarına örnek veriyor.[687] Yine de konjonktürel kopuklukların dönüştürülebildiği

[685] Burada pratiği feminist mücadele, feminist örgütlenme, dayanışma ve direnişe dair bütün yapılan eylemleri kapsar biçimde kullanıyorum.
[686] Katılımcı12, kadın.
[687] Katılımcı4, cis kadın.

dinamik bir feminist teorinin var olduğunu düşünüyorlar: "tam olarak teori ile pratiğin iç içe geçtiği yer bizim örgütlerimizdir."[688] Teoriyle pratik arasındaki bu kopukluğa dair çekinceler sadece Türkiye'ye yönelik değil, katılımcıların birçoğu, toplumsal cinsiyet karşıtlığının dünyanın her yerinde artması ve feminist hareketin kazanımlarının tehlike altına girmesiyle beraber anaakım feminist teorilerin çıktığı Batı'nın bile teori ile pratik arasındaki iletişiminin belirli noktalarda koptuğunu vurguluyor. Bu noktalardan en çok ön plana çıkanı, feminist ütopya olarak da adlandırabileceğimiz, başka bir dünyanın mümkün olduğu feminist idealler ve tahayyüllere dayalı teorik ya da felsefi inşalar oluyor. Bu durum, kötümser bir bakış açısı değil, bir durum tespiti olarak feminizmin dönüşüm geçireceği bir kırılma anının içinde olduğuna dair umut barındırıyor.

Bu sebeple bu kısımda bu tezde feminist öznenin dönüşümüne dair tartışmanın ortaya çıkardığı kapitone noktalarını oluşturan eksenleri odağa alarak pratik konumlanmaları ortaya koydum. Bu kapitone noktaları, feminist özne, öteki olarak patriyarka ve iktidar, mücadele, direniş ve örgütlenme pratikleri ve son olarak feminist diyalog praksisidir. Böylece öznenin kendini nasıl tanımladığını, nasıl oluşturmak istediğine dair olan projesini, hem bunu nasıl yapacağına dair tahayyülü olan praksisini hem de bu süreci etkileyecek olan ötekisi olarak patriyarka ve maddi koşulların oluşturduğu diğer yapıları iktidar pratikleri bağlamına oturtarak ortaya koydum. Böylece feminist diyalog praksisine giden yolu ve Türkiye'de feminist özne-oluşun bu momentteki unsurlarını çözümledim.

Feminist diyalog praksisinin, feminist bir yöntemle tartışma ve diyalog kurma biçimlerinin çok uzun süredir feminist hareketin kullandığı bir araç olduğunu, zamanla şartlara göre dönüşüp geliştiğini biliyordum. Tartışmaları takip ederken feminist bir yöntemle tartışılmadığını düşünüyordum. Bunlar yazılı kurallar değildi, dönüşebilen kurallardı, yine de feminist bir yöntemle tartışmak denildiğinde neredeyse bütün feministlerin aklında temel bir çerçeve oluşurdu. Benim bu deneyimim ile sahada görüşmelerimi yürütürken katılımcıların feminist özne tartışmasına dair deneyimlerini aktarırken problem olarak gördükleri en büyük unsurun bu olduğunu fark ettim. Bu sayede feminist diyalog praksisi oluşturmanın, feminizm içindeki tartışmalarda kullanılan araçları geri çağırmak ve yenilerini sahadan hareketle ortaya çıkarmak temel odağım oldu. Tezin bu motivasyonunun feminist teoride ve feminist pratikte deneyimleri aktarmak, deneyimden öğrenmek, koşullara göre dönüştürmek ve yenilerini kullanmak için ihtiyacı olan feminist

[688] Katılımcı23, kadın.

belleğin eksikliğini tamamlamaya yönelik oluşu Katılımcı17'nin feminist bellek ve arşive dair tespitiyle eşleşiyor:

> Biz Pazartesi dergisinden görüyoruz ya nelerin konuşulduğunu. İnanamıyoruz. Vay be hâlâ aynı şeyi konuşuyoruz diyebiliyoruz. Ya da bizden ne kadar ileride bir şey tartıştınız diyebiliyoruz. Şu an bunları yapamıyoruz… Toplantılarda yan yana gelip, tamam, bu kuşak bunu yaşıyor; bir sonraki kuşağa çözüm önerileri sunmalıyız. Ortak bir sorumluluk bilinciyle, kavga derdiyle değil. Bence yan yana gelen her insanda şu sorumluluk olmalı: Biz şu an bu konuyu tartışıyoruz kendimizi de öğrenmek için. Ama biz bunu bir sonraki kuşağa borcumuz olarak yapıyoruz demeliyiz. Finalde bir çıktımız olmalı… Yani bir şekilde bu yöntemi benimseyip bir hafıza yaratmak en büyük derdimiz olmalı. Ben herhalde böyle yapardım. Arkadaşlar, şu an bir hafıza işlemek zorundayız ve bellek tutma sorumluluğumuz var ve düzgünce tartışmak zorundayız.[689]

Buradan yola çıkınca feminist öznenin dönüşümü tartışması ekseninde Türkiye'de feminist öznenin sınırları ve kendine dair tahayyülüne bakmak ilk durak oldu.

4.2.1. Türkiye'de feminist özne

Feminist öznenin kendini tanımlama biçimi ve diğer feminist özneleri konumlandırışı tarihin bu anındaki varoluşunun ilk aşamasını oluşturur. Bu momentte yaşanan dönüşüm feminist öznenin öteki ile mücadelesinde yeni bir konumlanma almasını sağlamaya yönelik bir kırılma anı olarak ortaya çıkar. Bu kırılma anında bu tartışmanın taraflarının özne-oluş süreçlerini nasıl kurduklarını görmek önemlidir. Katılımcıların deneyimleri özne-oluş süreçlerini, öznenin projesini, ötekiye bakış açısını ve praksisini çözümlememize yardımcı olacağı için hem kapsayıcı/kesişimsel feminist öznelere ve transfeminist öznelere hem de TERF öznelere ulaşmak istedim fakat ulaşamadım. Öz örgütleri yoktu, açık olarak içinde örgütlendikleri başka örgüt de yoktu. Ulaşabildiğim tüm bilgilerle olabilecekleri örgütlerle iletişime geçmeye çalıştım. Birkaç katılımcının önerisiyle bulunabilecekleri karma örgütlerde[690] de örgütlenen feminist örgütlere ulaşmaya çalıştım. Bu sebeple çalışma grubumun katılımcıları kapsayıcı, kesişimsel ve transfeminist özneler ve onların deneyimlerinden oluştu. Çözümlemeye, feminist özne tartışmasına yönelik deneyim ve

[689] Katılımcı17, kadın.
[690] Katılımcılar bu kavramı feminist olmayan, erkeklerle birlikte örgütlenilen örgütler olarak kullanıyor.

gözlemleri ile başladım ve feminist özneyi anlamlandırmalarıyla devam ettim. Hem kendi gözlemlerime hem de sahadan aldığım bilgilere dayanarak Türkiye'de TERF konumlanmasının örgütsüz, internet üzerinde belirli dönemlerde tartışmalar üzerinden devam eden kısa süreli birleşmeler olduğunu söylemek mümkün oldu.

Katılımcılar feminist özne tartışmalarını süreğen bir feminist özne-oluş sürecinin parçası olarak görüyorlar. Katılımcı21, feminizm içi bir tartışma olarak tanımladıkları feminist öznenin dönüşümüne ve kapsamına yönelik tartışmaların yararlı olduğunu ve uzun zamandır tartışıldığından bahsediyor. Fakat bu son dönemin tartışmasını bu şekilde gelişmediğini, TERF'lerin özcü ve sağcı bir yerde konumlanarak feminizmin doğal sınırlarından çıktığını düşünüyor:

> Feminizmin öznesi tartışması feminizm içi bir tartışmadır. Sen nerede konumlanırsan konumlan. Ama bu feminizmin öznesi tartışması bence değildi çünkü zaten feminizmin esasından çıkan bir yerden o tartışmayı yapıyordu. O da o özcülüğe sıkışması ve cinsiyeti korumaya sıkışması zaten feminizmin varlığını bence alaşağı eden bir tavır olduğu için.

Katılımcıların feminist özne tanımlarına göre özne sabit değildir, sürekli dönüşen bir özne-oluş sürecindedir. Bu sebeple özcü bir kabul feminizm için mümkün değildir. TERF'ler ise biyolojik özcülüğe indirgedikleri feminist özneyi ve kadın kategorisinin sınırlarını kapatmaya çalışıyorlar. Burada katılımcılarda TERF'lerin konumlanmasına dair iki farklı görüş ortaya çıkıyor. Birincisi TERF'lerin Batılı anlamda kavramsallaştırılan TERF'lerle aynı konumda olmadıkları, tartışmaların ithal olarak Türkiye'de sürdürülen yapay tartışmalar olduğunu ve birçok TERF addedilen feministin tartışmanın hararet içinde transların varoluşunu reddeden kampa kaldığını düşünüyorlar. Feminist hareketten tanıdıkları birçok feministin, tartışmaların büyük bir kısmının yürütüldüğü sosyal medyadaki hızın içinde savrulanların da olduğunu söylüyorlardı. Katılımcı2, yerel politikada ve dayanışma ağlarında pratikte işlerin tartışma seviyesinde yürüdüğü gibi yürümediğinden, karşılıklı olarak dayanışmanın devam ettirildiğinden bahsediyor:

> Yerelde bir lubunya, acil bir şey olduğunda bize ulaşıyor. Eğer X şehrinde TERF olduğunu bildiğim ama tek oluşabildiğim insan oysa, evet onu arıyorum. İşte hareketin içerisinde TERF olarak tanınan, bilinen TERF içerisinde de vardı böyle insanlar. Ama bir bakıyorsun ki bir lubunyaya tecavüz davasında avukata ayarlamış, şunu yapmış, inanılmaz bir savunuculuk geliştirmiş. Dolayısıyla ben o

insanı kaybetmek istemem yani. O insan benim için şey... birlikte hala yürüyeceğin birisi.

İkinci görüş ise TERF olarak tartışmanın içine giren çoğu feministin örgütlü hareket içinde ya da alanlarda tanınmayan feministler olduğunu, aktif politika yapmadıklarını düşünenlerdi. İki grubun da ortaklaştığı nokta, tartışmaları sistematik olarak devam ettiren ve çok büyük olmayan bir grubun, tartışma mecrasının sosyal medya olması sebebiyle tartışma konularını çok hızlı bir şekilde köpürttüğü yönünde oldu. "Hepimizin bildiği isimler var, hatta birisi Mor Mekâna geldi tartışmaları dinledi fakat sosyal medyadaki gibi değildi konuşması ve katılım biçimi sonra ayrıldı zaten."[691] Katılımcıların hepsi TERF'lerin ortaya çıktıkları hızla kaybolduğunu, bireysel olarak örgütlerin içinde olan TERF'lerin olabileceğini fakat herhangi bir öz-örgütlenme kurmadıklarını belirtiyor. Ankara ve İstanbul'da görüştüğüm katılımcılar 8 Mart 2022 eylemine grup olarak katılan TERF'lerin trans dışlayıcı döviz ve sloganlarla alana girdiklerinden, eylem güvenliğini sağlayan eylem komitesi tarafından uyarıldıklarından ve daha sonra gerginlik çıktığını ve alandan çıkarıldıklarını aktardılar. Bu eylemlerden bir süre sonra kendi aralarında anlaşamayarak dağıldıklarını ve bir daha aktif bir eylemde bulunmadıklarını söylüyorlar. Katılımcıların çoğunluğu kendisine feminist diyen kadınların alandan çıkarılmasının ne kadar feminist bir yöntem olduğunu düşündüğünü ve bu durumu daha iyi ele alma yolları olabilir miydi diye tekrar düşündüklerini belirtiyorlar. "Orası hepimizin alanıydı sonuçta, ne kadar doğruydu bilmiyorum patriyarkaya karşı iktidara karşı bir arada durmamız gereken insanlarla yaşadığımız şey… kendimi kötü hissettim."[692] Bu sebeple Katılımcı12, Katılımcı19 ve Katılımcı21 bir grubun varoluşunu yok saymaya yönelik bir politikanın parçası olan hiçbir özne ile 'aynı masaya oturmak' istemediklerini belirtiyorlar. Uzlaşma ve ortaklaşma için gerekli şartlardan birisinin karşı tarafın varoluşunu kabullenmek olduğunu, TERF'lerin ise trans ve queer varoluşları reddettiğini belirtiyorlar. Böyle bir konumlanmanın, feminist özne tartışmalarının çevresinde döndüğü kadınlık durumu, beden politikaları, kamusal alanda temsil ve feminist hareket içindeki tanınma/temsil gibi tartışmaların gibi temaları anlamak ve derinleştirmek ve dönüştürmek için değil, özellikle bir grubun varoluşuna yönelik nefret politikası olduğunu düşünüyorlar. Diğer katılımcılar ise küçük bir grup olarak bahsettikleri bilinçli bir şekilde toplumsal cinsiyet karşıtı politikalar ve TERF propagandası yürüten grup dışında kalan ve TERF olarak konumlanan feminist öznelerle tartışma-uzlaşma hattında

[691] Katılımcı19, kadın.
[692] Katılımcı6, cis kadın.

feminist yöntemlerle yürütülen bir tartışma ortamında bulunulabileceğini düşünüyorlar. Bilinçli bir şekilde toplumsal cinsiyet karşıtı politikalar ve TERF propagandası yürüten grubun iktidarla, sağcılarla ve muhafazakârlarla aynı yere konumlanmaya başladıktan sonra dinleyici kitlesini kaybetmeye başlıyor. Bunun en çarpıcı örneklerinden birini gördüğümüz yer, iktidarın transfobik politikalarına katkısıdır:

> Devletin eline bir sürü koz verdiler, konferanslarına gittiler. AKP'nin konferanslarında konuştular. Devlet resmen TERF'lerden şey öğrendi ya, kullanılan, bizim kullandığımız dili öğrendi. O dili, o jargonu nasıl vurabileceklerini, yani zaten devletin uyguladığı dehşet bir transfobi var. Ama yeni yeni kapılar açtılar. Yıllardır hormon kullanıyorduk. Şimdi mi aklına geldi hormonu kısıtlamak? Zaten eczaneden istediğinde gidip alınan bir şeydi. Devletin eline yıllar içerisinde bir transfobik, faşist bir birikim sağladılar diye düşünüyorum ve faşizme ekmeğine yağ sürdü hepsi.[693]

Yine de bu tartışmanın Türkiye'de sürdürülmesi ile ilgili eleştirilerini ve şaşkınlıklarını belirten katılımcılar oldu. Katılımcı14, sağ siyasetin kullandığı bir araç olarak azınlıklara karşı nefret yaratmanın bir parçası olarak yorumluyor bu tartışmayı:

> Bunları ithal ettikleri, bu tartışmaları ithal ettikleri. Bunu bence siyasete öğreten bir şeydi bu bir yandan da Pratikti. Başka bir yerden bir tartışma ithal edip, onu getirip kendi ülkende yaratabildiğini, onu işleyebildiğini bir şekilde forma sokup, getirip burada bu nefreti tekrar yaratabildiğini.[694]

Feminist özne tartışmasının feminizm içi olarak görüldüğü için bu tartışmanın yapılmasının şaşırtıcı olmadığını düşünen katılımcılardan biri siyah feminizmin kesişimsel müdahalesini hatırlatıyor: "Siyahlar da diğer farklı ırklardan, etnik kökenlerden kadınlar da feminizmin öznesidir diye itiraz edenler de vardı. Yani bu mücadelenin hep olduğunu biliyoruz."[695] Feminist özne üzerine tartışmanın yararlı olabileceğini düşünen Katılımcı10 yine de yapılış şekline karşı eleştirel yaklaşıyor.

> Bu tartışmayı şuradan aslında ben yararlı görmüştüm. Bu çok işte yani kan dökülerek yapılan bir tartışma aslında gözümüzün önünde. Yani şey, manevi açıdan

[693] Katılımcı10, trans erkek.
[694] Katılımcı14, trans erkek.
[695] Katılımcı12, cis kadın.

> diyorum. Ama eğer hani bunu bir şekilde konuşup bir uzlaşıya bağlamak olabilirse eğer çok genişletici ve iyileştirici olur diye düşünüyorum."[696]

Bir diğeri ise Türkiye'deki feminist hareketin tarihselliği ve karakteristiği açısından bu tartışmanın büyümesini şaşırtıcı buluyor:

> Ben TERF tartışmalarını ilk duyduğumda, aa ne kadar suni bir tartışma, Türkiye'de TERF olmaz, ne alaka dedim. Çünkü... Türkiye'deki Lubunya Hareket de mesela Batılı birçok hareketten farklı olarak diğer özgürlükleri de daha kapsayan bir yerden hareket ediyor. Yani işte mülteci veya yoksulluk gibi bir çalışma alanı var. Yani o Batı'daki daha sosyal politikalar üzerinden ilerleyen halkların dışında şöyle bir sözde kurmadı kendini 1960'lardaki dünyadaki hareketler gibi. İşte biz bir eşitlik istiyoruz ama sadece kendimize eşitlik istiyoruz demedi.[697]

Tartışmanın en çok ses getiren konularından biri olan kamusal tuvaletlerin nasıl organize edileceği, feminist öznelere göre özellikle Türkiye deneyimi için suni, ithal ya da devşirme olarak görülüyor. Yine de bunun tartışılmasını deneyim aktarımı olarak önemli buluyorlar. Katılımcı12, bunun tartışılmasının transların tuvalet deneyimi için yararlı olduğunu düşünüyor. "Demek ki birileri giremiyor, birileri dışarıda tuvaleti kullanamıyor. Nereye girilse rahatsız olunacağı için. Aynı kişinin erkekler tuvaletine girdiğinde yaşayacağı tacizi de düşündüğünüz zaman, aslında bunun katlanan boyutunu sürekli görüyorsunuz. Bir cis kadın yanındayken tuvalete gitmeyi tercih ediyor."[698] Trans erkek Katılımcı14 ve Katılımcı16, eskiden rahatlıkla kullandıkları kadınlar tuvaleti yerine eğer varsa tek kabinli olan engelli tuvaletlerini tercih ettiklerini söylüyorlar. Katılımcı16 resmi geçiş sürecinde psikiyatristin bunu soru olarak kendisine yönelttiğini aktarıyor:

> Ben resmi süreçteyken de psikiyatristin bana sorduğu şey şu oluyor. İşte okey sen 6 aydır hormon kullanıyorsun ama kaç aydır erkekler tuvaletine giriyorsun. Sanki mesele bununla ilgiliymiş gibi. Geçmiş karşıma doktor, psikiyatrist bunu soruyor. Ne zamandır erkekler tuvaletine giriyorsun peki? Ben bu noktada diyorum ki yani erkekler tuvaletine girmem benim erkeğim dememle ilgili bir şey değil. Farkında mısınız? Erkekler tuvaleti güvensiz bir yer. Bu soruda sosyolojik bir karşılığı var. Neden birinin erkekler tuvaletine girerken çekinebileceği ya da korkabileceği,

[696] Katılımcı10, trans erkek.
[697] Katılımcı2, cis kadın/non binary.
[698] Katılımcı12, kadın.

> neden kadınlar tuvaletine girerken çekinmeyeceği. Ama aynı zamanda kadınlara da korku vermek istemiyorum. Yani böyle arada kalmak, anladın mı?[699]

Bir diğer trans erkek Katılımcı10, İngiltere'de büyümüş bu tartışmanın Türkiye'nin koşullarına yabancı olduğundan bahsediyor:

> Vay efendim tuvaletler bilmem ne diye. Ben o sırada tuvalete giremiyorum. Sen neyden bahsediyorsun? Yani kamusal alanda tuvalete giren trans sayısı gerçekten bir araştırma yapsam o kadar azdır ki. O yüzden böyle devşirme gündem demekten başka bir şey benim aklıma gelmiyor… Ama koşullar… nasıl diyoruz ya biz İngiltere'deki queer tuvaletler burada yok ve ben o gündemi buraya direkt alamam böyle. Queer tuvalet isteyeceğim koşullar önemli mesela sistematik olarak kadın cinayeti, kadın cinayeti işleniyor, katliam uygulanıyor onu da görmek zorundayım. Şunu da diyemem böyle koşulların içinde ikili cinsiyet sistemi kabul etmiyorum ben. Kadın yoktur, erkek yoktur.[700]

Katılımcıların birçoğu 'transları erkek tuvaletine yollamanın' getireceği tehlikenin büyüklüğünü kabul ediyorlar. "Aslında hani bu toplumun gerçekliğinin çok dışında bir şeyler söylediler. Yani Türkiye'deki tecavüz, cinsel istismar, şiddet vakalarının birçoğu aslında kadınların ve lubunyaların en tanıdığı kişiler tarafından cishetero erkekler tarafından gerçekleştirilen bir şey. Erkeklerin bunun için kadın gibi davranmasına ihtiyaçları olmuyor yani."[701] Katılımcı17, bu tarz tartışmaların çözümlenmesi için cis kadınların ve transların deneyimleri üzerine konuşmayı ve orta yolun bulunabileceğini, ortak düşmanın kim olduğunun unutulmaması gerektiğini belirtiyor:

> Şunu rahatça konuşabiliyor olmalıydık. Cinsiyetsiz tuvaletler mesela. Yani gerçekten nasıl benim bir benzinlikte, cinsiyetsiz bir tuvalette rahat olabileceğim düşünülebilir. Her imkânın olması gerekir. Ben mesela kadın tuvaletlerinin her yerde kaldırılmasına okey olamıyorum hala. Ama kesinlikle cinsiyetsiz tuvaletler olması gerekiyor. Bunların bir ortası var. Neden ben kadınların ayrı tuvaletinin olmasını istediğimde direkt transfobik olayım ki. Hayır, ben kadınlar tuvaletine translar girmesin dediğimde transfobik olmam gerekir. Ama maalesef benim de güvenlikle ilgili düşündüğüm bazı şeyler var. Ama en azından orada bir erkek

[699] Katılımcı16, trans erkek.
[700] Katılımcı10, trans erkek.
[701] Katılımcı2, kadın, nonbinary.

seçeneği olsun. Bir kısmını eleyim istiyorum yani. Bunların böyle konuşulabildiği ve çözümlerin beraberleştirebildiği alanlar olması gerekiyordu.[702]

Feminist özne ve kadın kategorisinin kapsamına yönelik tartışma Batı'da gündemini korurken, Türkiye'de zamanla sönümlenen bir tartışmanın tarafı olarak TERF'leri alanlarda, feminist hareketin içinde ya da mücadele ve dayanışma pratiklerinin içinde bulamamak, öz örgütlenmelerini sağlayamamış ve sosyal medya üzerinde yürüttükleri kendi içlerindeki tartışmalarla dağılmış olmaları özne-oluş süreçlerine yönelik fikir verir. Feminizmin biyolojik olarak kadın mücadelesi olduğuna dair savunuları serilik halindeki feminist öznelerin trans- dışlayıcı bir söylem ve politika etrafında bir amaç doğrultusunda kaynaşık gruba dönüşmelerini sağlar. Transfeministlerin feminizmin alanında var olmaları TERF'leri harekete geçiren dış tehdittir. Feminizmin alanlarını 'işgal eden' translardan geri almak ve kadın kategorisini biyolojik olarak sabitlemek isterler. TERF'lerin bu projesi kaynaşık grubun kendi içinde kurumlar, kurallar, temsiliyet sistemi oluşturamaması sebebiyle örgütlü gruba dönüşmez, dağılır. Dağılırken sosyal medyada kendi aralarında yürüttükleri tartışmanın[703] bir boyutu aralarındaki milliyetçi Türk-Kürt tartışması eksenidir. Birbirlerinin etnik kökenleriyle uzlaşmış değillerdir. Temsiliyet sistemi, grubu oluşturan özneler arasında zayıftır. Özneler arasında özgürleşmek için karşılıklı sorumluluk inşası olmamıştır. Karşılıklı Kaynaşık grubun içindeki değer kurulumunun zayıflığı burada görülür. Diğer bir tartışma da grubun eylemi için yapılan harcamalar üzerinden olmuştur, aralarında kurallar sistemi yoktur. Kim olduklarını deklare ettikleri, amaçlarını ortaya koydukları projeleri belli değildir. Toplumsal cinsiyet karşıtı politikalarla aynı tarafta konumlanmaya başlamaları, feminist özne olarak içine atıldıkları konum, durum ve maddi koşullara yönelik bir aşkınlık değil süreğenliği sağlayan ve tekrar üreten içkinlik halini gösterir. Toplumsal cinsiyet karşıtı hareketin politikaları LGBTİ+'lara kadınlara ve feministlere yönelik baskısını artırmaya devam ettikçe de konumlandıkları yerin öteki olan patriyarka ve diğer iktidar pratikleri ile aynı tarafa düştüklerini fark ederler. Artık bir practico-inerte dönüşmüş olan, kendisinden önceki dönemin TERF geleneğiyle burada ayrıma düşer çünkü öteki olan patriyarka ile mücadele değil ittifak kurduğu durumda konumlanmış olur, bu da uzun sürmez. Bu sebeplerin toplamı ile kendi konumunu terk eder. Patriyarka ve diğer iktidar pratiklerinin oluşturduğu toplumsal cinsiyet karşıtı hareketin politikalarının giderek artmasıyla feminist

[702] Katılımcı17, kadın.
[703] Katılımcıların çoğu tartışmanın ayrıntılarını aktardı, tartışma sırasında ben de takip ettim fakat tartışma sosyal medyadan silinmiş durumdadır.

hareketin odağı patriyarkaya karşı mücadeleye tekrar döner. Türkiye'de TERF deneyiminin özne-oluş projesi bu sebeplerle giderek sönümlenir.

Tezin sahadaki çalışma grubuna gönüllü katılan katılımcılar kendilerini kapsayıcı ve kesişimsel olarak tanımlıyorlar. Özne, öteki, proje ve praksise dair çözümlemeler bu sebeple kapsayıcı/kesişimsel ve transfeminist öznelerin deneyim ve izlenim aktarımları ile derinleştirildi. Bunun yanında nasıl bir feminist olduklarına dair birçok sıfatları var: Sosyalist, öfkeli, huzursuz, kafası karışık, trans, queer…Katılımcıların hepsi bu sıfatların yararlı birer araç olduğunu kabul ediyor, yine de kendilerini direkt bir kalıba sokmadıklarını, zaten zamanla feminist özne olmaya, feminizme dair fikirlerinin dönüştüğünü belirtiyor. Feminist öznenin kurulumunun sürekli dönüşen yapısını deneyimliyorlar. Bir diğer yandan özellikle üç katılımcı feminizm beyanlarına yönelik bir ayrıntıdan bahsediyor.[704] İçlerinde bulundukları ortama ya da kiminle iletişim halde olduklarına göre, kendilerini tanımladıkları kimlikler arasından temsiliyeti en az olanı ön plana çıkarıyorlar: feminist, transfeminist, queer feminist, sosyalist feminist… İçinde bulundukları ortamın iktidar pratiklerine göre 'en ezilen ve en öteki' olanın temsiliyetini ve görünürlüğünü artırmak amacıyla, patriyarkal kodları ve pratikleri hangisi daha çok rahatsız edecekse onu kullanıyorlar. Katılımcı10, ötekinin kurduğu iktidar ilişkilerine göre feminist özne konumunu beyan ettiğini şöyle açıklıyor: "Ben feminist diyorum kendime sadece. Transfeminist diyorum ama lazım olursa, onu da diyeyim. Politik bir duruma göre lazım olursa. İhtiyaç olduğu bir an o işte transfeminize çıkış olduğunda kendime transfeminist diyebilirim." Bu Sara Ahmed'in bahsettiği feminist oyunbozanlık[705] *(feminist killjoy)* patriyarkanın tezahürlerine karşı bir gündelik praksistir. Aynı şekilde Katılımcı17'nin feminist özne-oluş sürecinde, bu tartışma sonrasında görünüyor. Hem feminist öznenin kendi kurduğu ve seçtiği varoluş projesini anlamlandırırken, hem de bu sürecin politik yapısını vurguluyor:

> Mesela ben artık şey diyebiliyorum queer ortamlarda, ya tamam ben biseksüel bir kadınım ama ben bir kadınım abi. Ve şöyle sorular geliyor, peki nasıl kadın hissediyorsun? Gerçekten mi? Sen nasıl nonbinary hissediyorsun yani? İkimiz de yalandan bir kimlik oluşturduğumuz için öyle hissediyoruz. En başa gittiğinde ikimizin de bir kimliği yoktu. Doğal olarak benim kadın hissetmem politik yani. İnatla ben kadın demek istiyorum kendime. Bu nasıl queerlere bir tepki olabilir

[704] Katılımcı10, Katılımcı14, Katılımcı17.
[705] Sara Ahmed, *Feminist Bir Yaşam Sürmek*, çev. Sümer Aydaş (İstanbul: Sel Yayınları, 2018), 339-374., Sara Ahmed, *Oyunbozan Feministin El Kitabı*, çev. Beyza Sümer Aydaş (İstanbul: Minotor Kitap, 2024).

> yani? Bu çok yaşanıyor. Ben kendime politik olabilirim. Ben Alevi bir ailede büyüdüm. Annem babam Alevi. Ve annem Alevi geleneklerini uygulayan birisi. Benim dinle hiçbir alakam olmadı. Tabii ki de kendimi aleviyim diyorum. Kadın demek de benim için böyle bir şey. Ve nasıl olduğunu bilmiyorum. Kimseye böyle rasyonel bir açıklama yapmak zorunda olmadan da kadın hissediyorum. Tıpkı non-binary'de translara bu nasıl oldu demediğimiz gibi.[706]

Burada bir yarık ortaya çıkıyor. Öznenin özne-oluş projesi kendisini hem birey olarak hem toplumsal olarak nasıl var edeceğini ve nasıl konumlandıracağının seçimidir. Fakat tek başına öznenin iradesi sonsuz seçenekler arasında dolaşmasına ve seçim yapmasına izin vermez. İçinde bırakıldığı/terk edildiği toplumun, ekonomik şartların, politik ortamın ve diğer maddi koşulların yarattığı yapıların izi özne varoluşu için yola çıkarken oradadır. Çünkü özgürlük aslında özneye yapılan şeylerle öznenin ne yaptığıdır.[707] Patriyarkanın farklı tezahürleri karşısında farklı feminist özne temsiliyetlerinin deneyimi, bu yarığı belirginleştiriyor. Katılımcı10 trans erkeklerin ben erkeğim demesiyle ve cinsiyet uyum sürecinde girmeleriyle işin bitmediğini toplumun hala ya kadın olarak ya da küçük çocuk olarak kodladığından bahsediyor. Cis erkek alanlarına dahil olmanın kısıtlılığını deneyimliyor. Ben erkek oldum feminist alanlarla işim kalmadı gibi bir durum söz konusu olmadığından farklı kadınlık durumlarını patriyarka tarafından devam ettiğinden bahsediyor.[708] Burada ötekinin bakışını öznenin üzerinde ve özneyi rahatsızlığa sürüklerken görmek mümkündür. Katılımcı11, trans erkeklerin trans kadınlara göre daha rahat topluma karıştığını, trans kadın olmanın toplumda daha görünür, cezalandırıcı ve dışlayıcı yükünün daha fazla olduğunu söylüyor.[709] Birbirlerinin deneyimleri hakkında kopukluk yaşasalar da patriyarkanın bakışıyla, aynı tavrının farklı tezahürleri ile mücadele ediyorlar. Öznenin özgür seçimleri tek başına onu içine bırakıldığı/terk edildiği yapılardan azade kılmıyor. Bu da ileri gidişli-geri dönüşlü yöntemle, yani maddi koşulların oluşturduğu yapılar ile öznenin arasında mekik dokuyarak onun varoluşunu içinde bulunduğumuz momentte anlamlandırmamızı sağlıyor. Öznenin varoluşu ile ötekinin bakışı arasına kurulan bir köprü görevi görüyor.

---

[706] Katılımcı17, kadın.
[707] Öznenin aldığı Sorumluluk ve olgusallık (facticity) arasındaki ilişki için bknz: Jean-Paul Sartre, *Varlık ve Hiçlik*, 652-653., Robert C. Solomon, *Akılcılıktan Varoluşçuluğa: Varoluşçular ve 19. Yüzyıldaki Kökenleri*, 537-538., Sam Coombes, "Jean-Paul Sartre's Existential Marxism Shows How We Can Make Our Own History."

[708] Katılımcı10, trans erkek.
[709] Katılımcı11, trans kadın.

‘Feminist özne kimleri kapsar? Kimleri kapsamaz?’ sorusunda bir ayrıma gidiyorlar: feminist politika yapan ile feminist politikadan etkilenen. Feminizm feminist olmayan özneleri de etkileyen patriyarkanın etkilediği herkes için bir politika yürütüyor. Feminist mücadeleyi veren herkes feminist öznenin bir parçası olarak görülüyor. “…kapsayıcılık meselesine geri dönüyoruz. Feminizm içerisinde biz biliyoruz ki bir sürü kategorisi var ama bizim ortaklaştığımız yer feminizm şemsiyesi.”[710] Bu sebeple birçoğu, 8 Mart 2022 eyleminde alandan çıkarılan TERF’ler ve uzun bir süre sosyal medyadan tartışma yürüttükleri TERF’ler için patriyarkaya karşı yan yana kol kola yürümeleri gereken insanlarla tartışmanın patriyarkaya karşı mücadele için dikkat dağıtıcı olduğundan bahsediyorlar. Feminist özne ise feminist politika yapan ve kendisini feminist olarak tanımlayan herkesi kapsıyor. Bir grup hariç: kendini cis erkekler olarak tanımlayanlar. Katılımcıların hepsi cis erkeklerin feminist politikanın karar alma mekanizmalarında aktif olarak yer almaması gerektiğini düşünüyor. Katılımcılardan bazıları cishetero[711] erkeklerin feminizmin doğrudan öznesi olamayacaklarını söylerken cishetero erkekleri erkeklik üreten ve patriyarkadan yararlanan erkekler olarak tanımlıyorlar.

> Tamam trans kadını da alalım, tamam trans erkeği de alalım, tamam non-binary de okey bir anda ama o da atanmış cinsiyeti erkek non-binary olunca yine soru işareti oluyor. Bu mesela hala tartışma konusu. Ne yaparsın? Eğer böyle bir çekincen varsa cis gaylerin hiyerarşi kurmasına yönelik olarak bir çekince, Şunu söyleyebilirsin, eylem alanına mesela davet edersin ama karar alma mekanizmalarında yer vermezsin. Yani bir şekilde onu dışlamadan aslında bunu test ediyor olmak ya da görüyor, deneyimliyor olmak gerektiğini düşünüyorum. Çünkü her gay hiyerarşiktir ve erildir söylemini yapamayız. Keza her kadının eşitlikçi olduğunu söyleyemeyeceğimiz gibi bir yerden düşünüyorum onu.[712]

Kendisini cis erkek olarak tanımlayanların feminist politikalara destek olabileceğini kapsayıcılığın patriyarkaya karşı mücadele etmek isteyen herkese açık olmakla büyüdüğüne inansalar da bunun çok uzun yıllardır devam eden verimli bir tartışma olduğunu belirtseler de Türkiye’deki feminist politika için sınırlarını buradan çekiyorlar.

> “Alanlarda ilk başlarda işte erkekler gelmesin daha sonra işte LGBT+lar gelmesin çünkü cis erkekler kendisini LGBTİ+ olarak tanıtırsa gelmesin denen tartışmalar

[710] Katılımcı13, cis kadın.
[711] Biyolojik cinsiyeti erkek ve heteroseksüel olanlar.
[712] Katılımcı4, cis kadın.

> oldu. Ben bunların her birinde aslında orada olmak isteyen öznelerin olması yani LGBTİ+ kapsayıcı bir alan olması gerektiğine inandım. Feminizme dair algım da böyle bir yerde aslında."[713]

Feminist öznenin kapsadığı sınırlar üzerine çözümlemeleri kurdukları projeyi de gösteriyor. Kime karşı mücadele ettiklerini odaklarına alıyorlar, patriyarkaya attıkları bakış ile onu tanımlıyor ve sabitliyorlar. Bu şekilde kimlerle birlikte mücadele edebilecekleri de belirleniyor. Projenin içeriği ise politikalarının sınırları ve ötekinin karakteristik özellikleri ile şekilleniyor. Kendi özne-oluş hallerinin zaman içinde değişen bir süreç olduğunu kabul ettikleri gibi, feminist hareketin içinde, projelerini sürdürdükleri diğer grupların temsiliyetlerinin de dönüşebileceğini kabul ediyorlar.

Kapsayıcı Müslüman feminist olan Katılımcı24, Türkiye feminist hareketinin tarihinde bu tartışmanın kendi döneminden daha önce Müslüman feministler ve Kürt feministler üzerinden de yaşandığından bahsediyor: "…biz bu alanı feminist bir yerden kuruyorsak, transları dışlamak da bence cinsiyetçi sömürünün uzantısıdır."[714] Farklı kadınlık deneyimlerinin feminist özne denklemine ayrıntılarla kuşatılarak girmesi kadar feminist hareketin alanının bunun yanında kendini kadın olarak tanımlamayan fakat bir şekilde kadınlık deneyimini yaşamış öznelere de *(trans erkekler, non-binaryler vb.)* açıldığını görmek bir praksis aygıtı olan kesişimselliği güçlendirdiğini söylemek mümkündür. Kendini feminist özne olarak tanımlayan farklı cinsiyet kimliklerine sahip katılımcılar, feminizmle ve feminist özne olmanın sınırlarıyla ilgili deneyimlerini aktarırken, bunun feminist özneler arasında bir hiyerarşiye dönüşmesini değil, birbirine eklemlenen taleplere dönüşmesini istiyorlar. Katılımcı5, trans kadınların feminizmin öznesi olarak çok uzun süredir kabul edilse de 1990'lardan beri ara ara bazı feminist gruplar arasında tartışıldığını, tartışılmaya da devam edeceğini belirtiyor.[715] "…mesela cinsiyet politikalarında transmasc ve non-binaryler yeteri kadar kapsanmıyor. Trans kadınlar da daha popülist bir açıdan böyle, nasıl diyeyim, aksesuar gibi kapsanıyor."[716] Non-binary öznelerin ikili cinsiyet rejimini reddettiği halde feminist özne olarak feminist mücadelenin içinde yer almalarına karşı eleştirilerden bahsediyor Katılımcı9, "bu tartışmalar için Türkiye de dünya da çok geride daha, bizi kadın atanış erkek atanmış olarak ayırıyorlar non-binary varoluşuna aykırı bu."[717]

---

[713] Katılımcı12, cis kadın.
[714] Katılımcı24, kadın.
[715] Katılımcı5, trans kadın.
[716] Katılımcı11, trans kadın. Transmasc: maskülen görünümlü translar.
[717] Katılımcı9, nonbinary.

Trans erkekler Türkiye'de feminist mücadelenin içinde 1980'lerden beri var olmalarına rağmen örgütlü olarak yeni yeni var oluyorlar. Trans kadınlar için feminist özne tartışmalarında TERF'lerin iddiaları erkeklik deneyimini ve erkek olma avantajlarını dönene[718] kadar yaşamış olmalarından kaynaklanıyor. Erkeklik üretmeye devam edeceklerine dair bir görüşe sahipler. Fakat trans erkekler için söylenense, erkek görünümüne sahip oldukları -özellikle hormon tedavisine başladıklarında testosteron hormonunun çok hızlı etki eden bir hormon olması dolayısıyla- ses ve görünüm olarak erkeklerden ayırt edilemedikleri sebebiyle feminist özne olarak tanımlanamayacaklarına dair eleştiriler olduğunu söylüyorlar.[719] TERF'lerin burada göz ardı ettikleri şeyin, bir kız çocuğu olarak doğup büyüyüp, dönene kadar yaşadıkları kadınlık deneyimi olduğunu söylüyor trans erkek katılımcılar.[720] Döndükleri için, döndükleri andan itibaren erkeklik üretmeye ve patriyarkanın tarafına hızla geçeceklerine dair bu ön kabulden rahatsız oluyorlar.

> Yani ben 2 sene önceye kadar kendimi, 3 sene önceye kadar kendimi trans falan demezken de feministtim, oradaydım. Sizin yanınızda oturuyordum. Şimdi ben kendime beyanımı değiştirdim. Sen beni pat bu tarafa atıyorsun. Dedim ki yani ben kendime bu kadar diyemedim kolay erkek diye. Sen bana çat diye erkek dedin. Ve beni şu an yıllardır içinde var olduğum. Yıllardır hayatta kalma mücadelemin önemli bir parçası olan feminizmi sen benim elimden alıyorsun. Ve ne cüretle zaten de. Beni oradan pıt karşıya geçiriyorsunuz. Ben artık karşı taraftayım onlar için.[721]

Katılımcı10 her trans erkeğin feminist özne olmadığını, ama olmak isteyenlere feminizmin kapılarının kapanamayacağını vurguluyor. O noktada kendilerine yönelik bir eleştiri vermeleri gerektiğinden bahsediyor:

> Yani trans erkeklerin bir kısmı diyor ki, "Cis erkekleri alıyorlar mı 8 Mart'a?" diyor. Hayır diyorum almıyorlar. O zaman ben de gelmem. Çünkü erkek atanmak istiyor. Erkek kabul edilmek istiyor. Ben açıkçası işin orasında değilim. Ben böyle erkek kabul edilmek istemiyorum çünkü. Ben cishetero erkekle eşitmişim gibi bir erkek performansı da etmiyorum. Etmem de ve böyle bir eşitlenmeye de ihtiyacım yok.[722]

[718] Trans kadınların ve trans erkeklerin cinsiyet uyum süreçlerine dair rahatlıkla kullandıkları bir söylem olduğu için kullanıyorum.
[719] Katılımcı16, trans erkek.
[720] Katılımcı10, Katılımcı14, Katılımcı16.
[721] Katılımcı10, trans erkek.
[722] Katılımcı10, trans erkek.

Katılımcı14 Türkiye'deki ilk trans erkek aktivistlerden biri olan Aligül[723] örneğini veriyor ve trans erkeklere dönerek erkek oldukları için üstenci bir konumlanışla "kandırılmış kızkardeşlerimiz" dendiğini söylüyor:

> İlk temasta Aligül vardır. İşte trans erkek, bir aktivist. İşte Amargi'de örgütlenmiş. Senelerce işte İstanbul'da gayet feminist mücadeleye yürütmüş ve dönmüş bir trans erkek. Onun kendi hikayeleri, onun dışlanmışlık anlatıları, bu kendi camiasında öteki olup bir anda artık erkeksin görüşürüz gibi böyle bir tutum alması. Yani o zaman bir tek insana yönelmiş bir şeydi. Biz bir camia olduğumuzda hani gerçekten bir kişi değil yani feminist olma, feminist özne olma iddiası olan trans erkekler olduğunda bunu bir grubu buldular karşılarında. Öyle olunca gerçekten çok fazla, çok fazla yani TERF tartışmalara zamanında da işte kandırılmış kız kardeşlerimiz dendi. Bize gereksiz bir şefkat duyuluyor. Bir yandan da istemiyorlar.[724]

Trans erkekler ve trans kadınlar feminist özne tartışmalarının direkt muhatabı olarak süreci deneyimlediklerini söylüyorlar. Kapsayıcı ve kesişimsel feministlerle birlikte TERF'lere karşı bir tartışma yürüttüklerini belirtiyorlar. Katılımcı2 tartışmanın sönümlendiğini, Katılımcı12 ise tartışmanın kazananının kapsayıcı olan taraf olduğunu söylüyor. TERF'lerin bir örgütlenmeleri ya da gruplarını göremediklerini, büyük örgütler içinde yapılan toplantılarda konu bazında bu tür tartışmalara ve tutumlara denk gelseler de süreğen biçimde devam etmediğini gözlemliyorlar. Burada feminist öznenin sınırlarına yönelik tahayyülün tarihsel ve toplumsal olarak sürekli dönüşeceğini görmek mümkündür. Tartışmaları cinsiyet kimliklerinin getirdiği gerçekliği de içinde bulundukları toplumun şartlarına göre yorumluyorlar. Feminist özne hakkında tartışmanın bir yandan o alandaki hegemonya mücadelesi olduğu konusunda bütün katılımcılar hemfikir. 'Feminizmin kapısı' tutularak kimin girileceğine dair bir deneme gibi olan bu tartışmalar TERF'lerin feminizm içinde mücadelede alanlarını kaybedeceklerine yönelik bir reaksiyonun sonucu olarak görülüyor.[725] Nasıl ki Siyah feministlerin müdahalesiyle feminizmin çeşitliliği, çoğulluğu, farklı kadınlık deneyimleri görünür oldu ve mücadelenin içinde temsiliyet kazandıysa, içinde bulunulan şu an yaşanılan dönüşüm de aynı şekilde görünürlük ve temsiliyet isteğinin bir sonucu olarak ortaya çıkıyor.

---

[723] Aligül Arıkan, "Amargi'deki Erkek," Vol-Trans Blog, Nisan 2011, erişim 20 Kasım 2025, https://vol-trans.blogspot.com/2011/04/amargideki-erkek.html
[724] Katılımcı14, trans erkek.
[725] Katılımcı4, Katılımcı5, Katılımcı10, Katılımcı16.

Türkiye'de feminist özne tartışmalarının sürdürülmesi feminist öznenin sadece biyolojik olarak kadın olduğuna dair kategorik sabit fikrini pratikte de yıkıyor. Burada gözden kaçırılmaması gereken en önemli kısım transfeministler ve queer feministler feminist hareketi yeni eklemlenmiyor. Zaten bulundukları konumdan yeni bir talep sunuyorlar: görünürlük ve temsiliyet. Trans kadınlar da kadındır diyerek sadece cis kadınlarım mücadelesi olmaktan çıkan ve çoğullaşan feminizm, bu uğrakta da kadınlık deneyimlerinin çokluğunun yanı sıra patriyarkanın etkilediği tüm gruplara kendisini açıyor. Burada hem kadınlık deneyimini merkeze koyan hem de patriyarkanın etkilediği tüm gruplara kendini açan feminist öznenin öne çıktığı görülüyor:

> Herkes feminist olabilir. Ve herkes feminizm üzerinden politika üretebilir. Öznelik konusunda kadın deneyimine ya da aslında o patriyarkanın diğeri olan veya yaşamın içerisinde bu deneyimden geçmiş ya patriyarkanın karşısında ezilmiş en azından ya da hani o söyleyecek lafı olan çoğu kişinin aslında feminizmin içerdiğini düşünüyorum bütün bu kimseleri. Çünkü yani yaşamın kendisi de düşününce ben doğduğum andan itibaren işte tamam ben kadın değilim transım zaten falan gibi bir yaşantım yoktu ki yani ben bir kız çocuğuydum ben işte genç kızdım yani.[726]

TERF'lerin trans kadınlarla ve trans erkeklerle ilgili yürüttükleri tartışmada bir çelişki ortaya çıkıyor. Trans kadınların döndükten sonraki kadınlık deneyimlerini yok sayarken trans erkeklerin de dönmeden önceki kadınlık deneyimlerini yok sayıyorlar. TERF'ler trans dışlayıcı konumlanırken her iki durumda da erkeklik üretimine odaklılar. Kadınlık ise biyolojik bir durum olduğu için onların nezdinde üretilebilir bir şey değildir. Burada kadını kendinde-şey olarak gördükleri aşikardır. TERF'lere göre erkekler ve erkeklik hareketli, kadınlar ve kadınlık ise sabittir. Bu tek odak feminizmin, feminist politika ve mücadelenin içinde yer alacak olan gruplara karşı kavrayışlarını oluşturuyor. Kesişimsel/kapsayıcı feministler, transfeministler ve queer feministler ise erkekliğin ve erkeklerin mücadele hattı olarak feminist politikanın önemli kurucusu olduğunu ama tek odak olmadığından, toplumsal bir düzeyde patriyarkanın tüm çeşitlerine odaklanmak gerektiğini savunuyorlar. Serilik halinin bozularak kesişimsel bir ötekiye karşı mücadele için birleştikleri amaçlar çok boyutlu bir yapıya sahip olduğu için kaynaşık grup özelliğini karşılıyor. Kaynaşık gruptan örgütlü gruba dönüşümlerini ise feminist belleği ve örgütlenmeyi, dayanışma ağları ile birlikte kullanarak büyük eylem ve kampanya zamanlarında daha net görmek mümkün

[726] Katılımcı16, trans erkek.

oluyor. İstanbul Sözleşmesi'nden Türkiye'nim çekildiği dönem ve 2025'te sızan ve meclise sunulacağı söylenen yasa tasarısı üzerinden yürüttükleri kampanyalar bu anlara örnek verilebilir. Fakat totalizasyonu sağlamış tek bir değerler, kurallar sistemleri yok, birden fazla var ki bu da kesişimsel pratiklerinin bir sonucudur. Totalizasyonu çoğunluğu sabitleyerek sağlarlar.

Türkiye'de feminist öznenin kendini nasıl tanımladığını ortaya koyduktan sonra ötekisini nasıl tanımladığına bakmak, projesini ve projesini kurarken kullandığı praksisine giderken anlamamızı sağlayacak bir diğer uğraktır. Erkeğin ve erkekliğin, patriyarkanın tahakkümünün karmaşık ağlarının önemli bir parçası olduğunu düşünseler de daha karmaşık ilişkisel ağlara sahip çok boyutlu bir öteki ve iktidar ilişkileri kavramlaştırması yapıyorlar.

4.2.2. Türkiye'de feminist öznenin ötekisi: Patriyarka ve iktidar

Feminist öznenin, öteki olarak patriyarkayı nasıl deneyimlediği ve patriyarkanın karakteristiği, feminist özne olarak kendilerini kuruş ve dönüştürme süreçlerinde önemli yer tutar. Sadece patriyarka değil, içine atıldıkları maddi koşulları oluşturan birçok iktidar pratiği, patriyarkayla birlikte feminist öznenin karşısında konumlanır. Çünkü başkası öznenin praksisinin hem imkânlarını hem sınırını oluşturur.[727] Özne kesişimsel olarak kuruluyorsa ötekisi de kesişimsel tahakkümlerin bütünüdür. Feminist öznenin içine atıldığı tarihsel toplumsal ve politik ağları tanımlama biçimleri, yani maddi koşullar ve yapılar, onunla mücadele etme pratiğini, yani inşa ettiği projesini ortaya koymadan önceki fark etme aşamasını oluşturur. Bu fark ediş, asla kapanmayan özne-başkası *(öteki)* çatışmasının süreğenliğini sağlar. Projeleri, mücadeleleri ve praksisleri, patriyarkanın dönüşümüne de sebep olur. Böylece kapanamayan, süreğen, olumsal ve bütünleşmiş tarihsel momentler ortaya çıkar.

Bütün katılımcılar patriyarka hakkında konuşmaya başladıklarında temel feminist kabul olarak, kendilerinin ve herkesin ne iktidar ilişkilerinden ne de patriyarkal tahakküm ilişkilerinden azade olmadığını vurguluyor: "İktidar bizim zaten patriyarka dediğimiz bir şey, dışında olduğumuz bir şey değil, biz zaten bunun içindeyiz."[728] Bu kabul patriyarka ve iktidarla mücadele etmeye hem feminist öznenin kendi içinde başladığını, hem feminist özneler arasında bir anlaşma olarak mücadele ettikleri bir durum olduğunu hem de öteki olan

[727] Jean-Paul Sartre, *Critique of Dialectical Reason Volume.1,* 109-120.
[728] Katılımcı22, kadın.

patriyarka ile mücadele ederken kendilerini konumlandırdıkları yeri ortaya koyar. Feminist özneler içine atıldıkları durumun içinde var olduklarını ve ötekiye karşı mücadele ederken onun yarattığı maddi koşullar ve yapılar tarafından kuşatıldıklarını kabul ederek praksislerini sürdürürler: "Ben de her sabah yataktan kalktığımda her gün tekrar içimdeki patriyarkayla mücadele etmek zorundayım. Çünkü patriyarkanın makbul saydığı kadın olmak çok rahat. Yani hele de bu ülkede bir Müslüman feminist olarak."[729]

Katılımcılar patriyarkayı, heteroseksist, heteropatriyarka, erkeklik, erk düşünce, erkek hegemonyası, ataerki, kapitalist patriyarka gibi kendi konumlanmalarına göre farklı çözümleme düzeylerinde tanımlıyorlar. Ortaklaştıkları nokta patriyarkal sistemin amaçları, eşitsizliği ve adaletsizliği cishetero erkeklerin yararına kullanmak için her türlü aygıtı kullanan çoklu ilişkiler ağı olarak karşımıza çıkıyor.

> Patriyarkal sistem. Yani bu şiddeti doğuran da şiddete mücadele ederken haksızlığa uğramamızı, adaletsizlik yaşamamızı sağlayan sistem de erkeklerin çarkına, cis hetero erkeklerin çarkına hizmet eden, onların gücüne güç katan Aynı sistem LGBTİ'leri de bu şiddete maruz bırakılıyor ve adalete erişimlerini engelliyor. Kadınlara da bunu yaşatan aynı sistem. Dolayısıyla ben bu konuda birleşmenin gayet olması gereken ve doğal bir süreç olduğunu düşünüyorum.[730]

Feminist öznenin içinde bulunduğu tahakküm ağlarını fark ettiği noktada tekillik yerine toplumsal bir anlamlandırma anının yolu açılıyor.

> Kadın bedeninin, kadın varlığının ve kadın emeğinin aslında sistemsel bir sömürü mekanizması halinde yapılandırılmış olmasını deniyor diyebiliriz. Yani bir patriyarkal sistem tanımlaması yaptığın zaman bunun aslında senin yaşadığın bir takım öznel problemler değil, bir politikası sebebiyle oluşturulmuş bir sistem olduğunu anlamana yardımcı oluyor.[731]

Patriyarka bir öteki konumuyla sabit değil, çünkü o da kolektif olarak kendi konumlandığı yerden kendisinin öznesidir. Bu sebeple o da dönüşür, feminist özne dönüştükçe o da kendine yeni alanlar ve şekiller üretir. Bunun yanı sıra feminist özne dönüştükçe patriyarkanın en eski yüzleriyle de çok yeni edindiği yüzleriyle de karşılaşıyor. Trans kadın olan Katılımcı8, patriyarkanın en eski yüzü olan fiziksel şiddet ve trans

[729] Katılımcı23, kadın.
[730] Katılımcı3, cis kadın.
[731] Katılımcı15, cis kadın.

cinayetlerinden bahsediyor: "…sokakta bizi dövüp, bizi öldüren bir sistem var. Patriyarka bu demek benim için. Buna karşı mücadele ediyoruz."[732] Diğer yandan trans erkekler, 'erkek kulübüne' katıldıktan sonra daha önce hiç bilmedikleri bir alana dahil olmuş oluyorlar.[733] Katılımcı16, kadın olduğu dönemlerde gece sokakta yürümek gibi korkularının olduğunu, bunun döndükten sonra azaldığını fakat şimdi de farklı bir yönden patriyarkayı deneyimlediğinden bahsediyor:

> Şu anda patriyarka erkekler tuvaletidir. Ondan öncesinde başka başka şeyler oldu... Hala daha tuvalete girmek zor benim için. Ve bunun karşılığında en zor olan şey aslında yani patriyarkamın karşısındayken yanında dayanışabileceğin çok az insan olması. Yani trans kadınlar için mesela düşünüyorum, kadınlarla dayanışıyorlar.[734]

Erkeklik deneyimi ve cishetero erkekler, toplumsal cinsiyet normlarından azade değil, bütün katılımcılar bu konuda hemfikirler, erkekler de patriyarkanın tahakküm sınırları içinde. Fakat burada bir ayrım yapılıyor: erkekler toplumsal cinsiyet normlarının ve patriyarkanın verdiği gücü de kullandıkları bir noktadalar.[735] Patriyarkanın farklı boyutları farklı tezahürlerle ortaya çıktıkça, feminist öznelerin onu deneyimleme şekilleri çeşitleniyor. Bu da patriyarka kavramsallaştırmalarına yansıyor. Projelerinin temelde patriyarkaya karşı mücadele etmek olmasıyla ortaklaşırken, kendi politikalarını ve projelerini kurmaya, ona uygun praksisler üretmeye devam ediyorlar. Bu ayrışma getirmiyor, dayanışma ve örgütlülük ihtimallerinin yollarının hep açık kalmasını sağlıyor. Böylece örgütlenme halleri kurumsallaşarak eylemsiz, atıl practico-inert yapılara dönüşmüyor.

> TERF'ler şunun mümkün olduğunu göremedi buna üzülüyorum. Hem kürtajı, hem hormona erişim hakkını birlikte konuşabiliriz. Hem regl ürünlerini hem cinsiyet dönüşüm operasyonuna dair haklarımızı, cinsiyet uyum sürecine dair, sağlık haklarını beraber konuşabiliriz. İkisi de hepimizin sorunu. Evet, bir kadının cinsiyet dönüşüm operasyonu olmuyor. Ama cinsiyet dönüşüm operasyonunu, yani cinsiyet dönüşüm süreciyle ilgili herhangi bir kazanım, onun da kazanımı ve kürtaja dair herhangi bir kazanım benim de kazanımım. Ben kürtajın öznesi değilim, reglin öznesi değilim. Ama kürtaj sağlıklı, erişilebilir ve devlet destekli bir hale geldiğinde bu benim de kazanımım. Politikte de benim kazanımım, teoride de benim

[732] Katılımcı8, Trans kadın.
[733] Katılımcı10, trans erkek.
[734] Katılımcı16, trans erkek.
[735] Katılımcı10, trans erkek.

> kazanımım. Politikte de evet bana bir kazanım sağlıyorum çünkü bir kere yoldaşım o insanlar. Kürtajın öznesi olan insanlar benim yoldaşım bir şekilde. Yoldaşım olmasa bile kadınlar yani birlikte, bir arada bulunduğum, aynı toplumda yaşadığım, toplumun yarısını oluşturan, benim de içine dahil olduğum bir grup. Kürtajın erişilebilir sağlıklı ve devlet destekli bir hale gelmesi toplumdaki kadın düşmanlığına da böyle iğne batıran ve orayı sönümleyen bir yerlere getiriyor ya bir yandan. Beden özerkliği gibi yerlerden de bana fayda sağlıyor. Bu aynı zamanda trans erkeklerin de kazanımı. Bir bu, bu yolu açmasa bile bana pratikte, benim bedenime, kişisel olarak, trans kadın kimliğime doğrudan faydası olmasa bile ben yine kendi kazanımım olarak görüyorum kürtajı.[736]

Feminist harekette birlikte mücadele yürütmenin grubun içindeki farklı temsillerin de yararına olduğunu, birinin ya da bir temsiliyetin özgürleşmesinin diğerinin koşulları için de mücadele etmekten geçtiği karşılıklılık durumu tam bu anlatıda kendini gösterir. Bir diğer yandan da proje olarak özgürleşmeye yönelik bütünleşmiş bir praksis kurmayı, praksislerde ortaklaşmayı sağlar.

Patriyarka tek başına değil diğer iktidar pratikleriyle iç içe geçmiş bir tahakkümler sarmalı olarak ortaya çıktıkça katılımcılar onu ideolojik olarak kapitalizm ve faşizmle ilişkilendiriyor. "Yani işte aslında kapitalizm gibi, faşizm gibi bir iktidar. Bunların hepsi kol kola birbirini besleyen, sürekli kardeş olan 3 tane yani 3'ten fazla da en büyük başkaları 3 tane baskı türü diyebilirim."[737] Hem gündelik hayatın her alanında ve anında hem de sistemli bir şekilde deneyimleniyor.

> Zaten bir trans kadın olarak varlığımın her tarafında olan bir konu. Erkek egemen sistemin oluşturduğu, belirli toplumsal normlara dayatan, kendi çıkarı için oluşturmaya çalışan bir sistem. Genelde birbirleriyle bağlantılı diğer sistemler, mesela kapitalizmdir, faşizmdir, hepsi birlikte gidiyor zaten. Bir yerden bu erkek egemen sistem erkeklerin kendilerini de zarar verebiliyor.[738]

Türkiye'deki iktidarın politikalarının feminist özneler tarafından çözümlenmesi, bu tahakkümler ağının bir diğer boyutunu oluşturuyor. Katılımcı19, siyasal İslamcı olarak tanımladığı iktidarın çok fazla kadın politikası yapması sebebiyle Türkiye'de patriyarkayı

[736] Katılımcı20, trans kadın.
[737] Katılımcı10, trans erkek.
[738] Katılımcı11, trans kadın.

en çok kurumsallaştırmış iktidar olduğunu düşünüyor.[739] Uzun yıllardır süregelen, feministlere ve LGBTİ+lere yönelik baskı ve illegalize etme, marjinalleştirme ve şeytanlaştırma durumu, açık bir politika ve yasak halini almaya başlıyor. Katılımcı10 kürtaj hakkının yasal olmasına rağmen pratikle ulaşılamayan bir uygulama olmasından, trans uyumlanma süreçlerinin bir parçası olan hormon kısıtlarına, mikro politikalar gibi görünen ama gittikçe yayılan bir sistemden bahsediyor.[740] Bu kısıtlamalar ve engellemeler sembolik ve tarihsel bir sürecin sonucu ortaya çıkıyor, bir anda uygulanmıyor.

> O kadar iyi bir araç olarak kullanıyor ki bu toplumsal cinsiyet karşıtlığını. Hakikaten tarihsel olarak bakınca. Kendi feministini çıkardı, kendi lubunyalarını çıkardı. Kendi feministlerini çıkardı, böyle AKP'li feministlerle tanıştık. Sonra tamamen bunun karşısında durup şu anda yani ekonomik Şiddetini o kadar iyi bu patriarkal güçle bastırıyor ki yani. Hani şey konuşuluyor ya, bu iktidarın aracı İslam. İslam yolunu bir de patriyarka ile çiziyor. İslam'ı da kadın üzerinden anlatıyor. Ekonomik şiddeti kadınlara, üreyin. Ev ekonomisi yapın. Kadınlar çalışmasın. İşte esnek çalışmayı kadınlar seviyor diye bir şey uydurdular yani. Queerler üzerinden nefret geliştiriyor ama kadınlar üzerinden nefret geliştirmediği zamanlarda şu aralar. Feministler üzerinden nefret geliştiriyor onun yerine. Dünyada böyle bir biliyorsun anti gender hareketi var ve ne oluyor ya diye izlerken bizim de başımıza direkt bunun geldiğini düşünüyorum.[741]

Katılımcılar mevcut iktidarı, muhafazakâr, cinsiyetçi, homofobik, transfobik faşist, ceberrut, liberal, neoliberal gibi sıfatlarla tanımlıyor. Feministlerin ve LGBTİ+'lerin aileyi ve toplumları cinsiyetsizleştirerek tehdit ettiği söylemiyle yürütülen aileyi koruma politikasına karşı bir aradalığı sürdürme konusunda ortaklaşıyorlar.

> Ama sürekli olarak şiddetin yöneltildiği bir yer haline gelince ne olduğunu bilmeyen insanlar bile buna karşı bir nefret üretmeye başlıyorlar. Yani en son seçimde AK Parti kazandığı zaman yaptığı ilk konuşmada direkt LGBT'leri hedef göstererek konuşmaya başladı. Ve bu her hafta yeni bir şeyle, ayda iki üç kere yeni bir söylemle pekiştirmeye devam edildi.[742]

[739] Katılımcı19, kadın.
[740] Katılımcı10, trans erkek.
[741] Katılımcı17, kadın.
[742] Katılımcı11, non binary.

Sosyal medyada tartışmanın yürütülüş biçiminin agresifliği ile yüz yüze, dirsek temasında ya da dayanışmanın tamamen kurulduğu alanlarda farklı gelişiyor. Burada özellikle uzun süredir örgütlü mücadelenin içinde olan katılımcılar şu ayrımı yapıyor. Türkiye'nin gerçekliği, feministlere ve LGBTİ+lere yönelik tutum belirli bir mücadele çizgisini korumayı gerektiriyor. O yüzden bu tartışmanın mücadelede etkileri olmakla beraber mücadeleyi parçalayacak bir yere evrilmediğini söylüyorlar. Mevcut siyasal alanda feminist öznenin ötekisi olarak ülkedeki iktidar, feminist öznenin muhalif dinamizmine sürekli talip oluyor. Bu sebeple dönüşüm mücadelede birlikte hareket etmek prensibinde çoğalma isteğiyle devam ediyor.

4.2.3. Türkiye'de Feminist Mücadele Pratikleri: Örgütlenme, Direniş, Dayanışma

Feminist mücadelenin kolektif karakteri ve çoğulluğu onun varoluşuna içkindir. Feminist öznelerin mücadeleyi nasıl gördükleri, Türkiye'de mücadele alanını, bu alanda uyguladıkları pratikleri anlamlandırmak, öteki ile aralarındaki mevziiyi nasıl kurdukları kadar birbirleri arasında dayanışma yöntemlerini nasıl kurduklarına da bir pencere açar. Feminist öznelerin özgürleşme projeleri praksislerini kurma ve yönetme biçimleriyle şekillenir. Bugün kolektif feminist özne-oluş süreci patriyarkanın, iktidar politikalarının, feminist öznenin dönüşümü üzerine tartışmaların yarattığı tehditlerle sürekli olarak tetiklenir. Türkiyeli feminist öznenin içine atıldığı durumu aşmaya yönelik kırılmaya yaratır. Karşılıklı olarak birbirinin özgürlük projesinden dolaysız-aracısız biçimde (kurallar, yönetmelikler, görevler veya bir ya da birden çok lider olmadan) sorumlu olma kolektif bir biz haline yönelir. Kaynaşık grubun özelliklerinden geçici praksisler üretmeyi Türkiye'de feminist hareketin özneleri tarihsel kırılma süreçlerinin her döneminde gösterdiği gibi bugün de gösterir. Kampanyalar ve sokak eylemleri gibi geçici eklemlenmeler ve praksisler de oluşturur. İstanbul Sözleşmesi'nden çekilme dönemindeki eylemler ve kampanyalar bu duruma güncel bir örnektir. Böylece kolektif özne olmanın dinamiğini ve projenin süreğenliğini sağlar, dağılmaz.

Türkiye'de feminist özne Yine de bazı açılardan da örgütlü grup özelliklerini de gösterir. Türkiye'de feminist özne-oluş sürecinin geniş bir zamana yayılması dönüşüme açık, kapanamaz ve olumsal olması totalizasyon içinde kendi tarihini oluşturmasını sağlar. Kurumsallaşma başlar, kurumsallaşmanın izlerini özellikle 2000'ler sonrası dernek-vakıf

artışında, Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler destekli projeler yürütürken görürüz. Son dönemde bu mekanizmaların dışında bırakılsalar da bürokratik süreçlere, devletin karar alma mekanizmalarına dahil oldukları dönem de 2000'lere denk gelir. Türkiye feminist hareketi kendi içinde roller, görev dağılımları, belirli hiyerarşi yansımaları ve farklı gruplardan oluşan temsil biçimleri oluşturur. Karar alma mekanizmaları ve yönetimde yatay hiyerarşi genel ilke olarak kabul edilir. Fakat pratikte bilgi ve deneyim hiyerarşilerinden kaçmak mümkün değildir, katılımcılardan özellikle büyük derneklerle daha fazla feministle birlikte çalışan ve dayanışanlar bunun gündelik olarak denk gelinen kaçınılmaz bir durum olduğundan bahsediyorlar. Burada önemli olanın bunu fark edip, yapıcı bir duruma çevirmek olduğunu, eleştiriye ve değişmeye açık ilişkiler kurmanın işe yaradığını söylüyorlar.[743] Burada praksisin sadece patriyarkaya karşı mücadelesindeki projesinde değil, feminizm içi sorunlarda da üretilebilen ve feminist öznenin dinamiğini sağlayacak bir araç olarak kullanıldığını görmek mümkün. Türkiye'de feminist hareketin örgütlü grup özelliği gösterdiği bir başka durum ise karşılıklılığın artık direkt olmamasıdır. Yönetmelikler, kurallar, tüzükler ve görevler üzerinden birbirlerinin özgürlük projesinden sorumlu olurlar. Spontane dayanışma ve bir araya gelişler, dirsek temasları devam etse de belirli amaçlara yönelik platformlar, koalisyonlar, kolektifler ve çatı/şemsiye örgütler kurarlar. Örneğin, Kadın Koalisyonu[744], yerel siyasette kadın katılımına yönelik siyaset izleyen birçok feminist örgütün bir araya gelmesiyle oluşur. Örgütlerin ve toplulukların kendi iç işleyişleri, yönetim ve karar alma mekanizmaları bulunur. Bu sebepleri hep birlikte düşününce örgütlü grup olmanın özelliklerini de gösterir.

Feminist öznenin mücadelesinin çerçevesini nasıl çizdiği projelerini, mücadeleyi, direnişi ve dayanışma ağlarını nasıl ördüğü ise praksislerini oluşturur. Katılımcılar, ötekisi olarak gördükleri patriyarka ve mevcut iktidar ittifakı ile mücadele ederken, feminist öznenin kapsamı ile tartışmaların asıl mücadeleye etkisinin pratik hayatta az olduğundan bahsediyorlar. Sosyal medyanın yarattığı illüzyon, kutuplaştırıcı etkisi, sağlıklı ve verimli bir tartışma/diyalog ortamı yaratamaması, sosyal medyanın iletişim hızı, sosyal medyada sorumluluk ve hesap verilebilirlik kriterlerinin zayıf olması (isimsiz, anonim kullanıcılar) gibi özelliklerinden bahseden katılımcılar, tartışmanın bu mecralarda yürütülmesinin hep birlikte karşılıklı yapılan bir hata olduğundan bahsediyor.

[743] Katılımcı2, Katılımcı5, Katılımcı9, Katılımcı19, Katılımcı21,
[744] Kadın Koalisyonu, Kadın Koalisyonu, erişim 20 Kasım 2025, https://kadinkoalisyonu.org/

> Biz zaten ta 17. yüzyılda akıl ve beden arasındaki bu ayrımla ciddi bir mücadele edip feminist olarak duyguyu, feminist politikayı içkin bir şey haline getirdik. queerler da duyguyu feminist politikayı içkin bir şey haline getirmek istiyor. Doğal olarak birbirimizi politik fikirlerimizle beraber nasıl hissettiğimizi, bedenimizin nasıl bir savaş alanı olduğunu anlattığımız herhangi bir yerde Bire bir aynı noktaya gelmesek bile dayanışma kanalları ve beraber politika yapma kanallarının tamamen kapanacağını düşünmüyorum. Ama kesinlikle burada şöyle bir şey var yani, izleniyorken politika yapmak... Bire bir politika yapmak arasında bir fark var. Yani sosyal medya izlendiğimiz bir yer ve gözlem altındayken gerçekten farklı davranıyoruz. Ve o politikadaki işte içtenlik, feminist politikaya özgün o duyguların içkinliği bunların hepsi sosyal medyada kayboluyor.[745]

TERF olarak kabul edip tartıştıkları birçok feministle yüz yüze tartıştıkları zamanlarda karşılıklı olarak anlaşmanın, uzlaşmanın mümkün olduğu örneklerden bahsediyorlar. Bu sebeple katılımcıların çoğunluğu, feminizmin öznesinin kapsamı ve kadın kategorisinin tartışmaya açılması gibi konularda tartışılacaksa aynı masada oturup tartışmanın mümkünlüğüne inanıyorlar. Çünkü patriyarka-iktidar ittifakına karşı mücadelede feminist hareketin 'bir arada'lığından taviz vermek istemiyorlar.

> …pratiğe baktığımız noktada aslında bu kadar da sert çizgilerimiz yok. Çünkü dediğim gibi gerçekten feminist mücadelenin alanlardaki yansıması çok daha farklı oluyor. Özellikle dediğim gibi yine şeye geleceğim, TERFler yine alanlarda varlar ama çok söz hakkına sahip değiller. TERF'lük üzerinden bahsediyorum, yoksa söz hakkına sahipler elbette. Ama işte translara karşı alanda bir söz ürettiklerini ben çok fazla göremiyorum. Yani bu politik tartışmaları veriyoruz ama pratikte bunun bir karşılığı yok. Yani yine hepimiz oradayız gibi gibi.[746]

Feminist mücadele tek başına değil, çok uzun sürelerdir LGBTİ+ mücadeleyle birlikte hareket ediyor. Bu sadece bir ittifaklık meselesi değil, aynı zamanda kesişen kümelerde bulunmak, ortaklaşmak ve aynı projeye yönelik, aynı ötekinin farklı yüzleriyle de muhatap olarak sürdürülen bir mücadele:

> Aslında bakarsan kadın hareketiyle, feminist hareketle LGBTİ+ hareketi dünyanın her yerinde bir şekilde kol kola yürüyüp büyüyen hareketler oldu. Elbette ki

[745] Katılımcı17, kadın.
[746] Katılımcı8, trans kadın.

> içerideki tartışmalar hiçbir zaman tam anlamıyla bitti diyemeyiz ama genel bir çerçeveden bakarsak aslında hep kol kola yürüdüğünü, yan yana geldiğini, ortaklaştığını çok rahat görürüz. Elbette ki küçük farklı grupları ayırmak mümkündür ama daha genel bir çerçeveden söylüyorum.[747]

Özellikle mevcut iktidarın 2016'dan itibaren LGBTİ+ grupların ve örgütlerin toplantı ve gösteri yasağını sürdürdüğü dönemde bu ittifak daha güçlü görünüyor. Feminist mücadele içinde yer alma, kendilerine orada var olma ve söz üretme alanı açılmasının, feminist olan ve olmayan LGBTİ+ özneler için dayanışmayı güçlendirici bir deneyim oluyor. Bu durum Türkiye'de feminist hareketin içindeki farklı feminist özne temsillerinin nasıl diyaloga geçtiği ve ötekinin tahakkümüne karşı duruma yönelik praksisi birlikte nasıl kurduklarını gösteriyor. Feminist öznenin özgürleşmesi, projesinin gerçekleşmesi bir diğerini kurtuluşu ve özgürleşmesinden geçiyor:

> …yasakların tam böyle geldiği bir yıl var. 2016 olması lazım. O 3 sene hiçbir örgüte nefes aldırmadılar, LGBT örgütlere. Biz dedik ki, ablalarım hadi siz madem bu feminist forumun, siz çağrıcısı olun, siz yapın. Yaptılar da. Dolayısıyla hani... değişiyor, orayı da görmek, o pratikleri de bir kenarda tutmak gerekiyor. Yani şunu demek istedim, hani ortada böyle iki tane grup ve sürekli bir çatışma hali değil, aslında o dayanışma pratiklerinin kendisinin daha az duyuluyor olmasının kendisi problemdir.[748]

Bazen bu karşılıklılık feminist özne temsilleri arasında karşılanamıyor. Katılımcı11 dayanışmanın bu yönü, bazen sadece transfeministleri ilgilendiren konularda zayıf kaldığını düşünüyor. Hormon kısıtlaması çıktığında alanlarda feministlerden çok destek göremediklerinden bahsediyor.[749] Katılımcı5 ise eskiden trans aktivistlerin ve trans hareketin daha faal olduğundan şimdi baskılarla biraz daha zayıfladığını anlatıyor, feminist mücadelenin bazen bazı alanları korumak için sessiz kaldığından, bunun kazanılmış alanları kaybetmemek için stratejik bir politika olarak tercih edilmiş olabileceğinden, bazen bunun gerekli olduğuna işaret ediyor.[750] Bir diğer yandan tahakküm aygıtlarının baskısı, şiddet ve nefret arttıkça mücadele içinde kendi korunaklı alanlarına çekilme ihtiyacı doğuyor. "Güvenli alan algısı kadar güvensiz bir şey yok bence. Bunu yaratıyoruz ve hepimiz de bu

[747] Katılımcı12, cis kadın.
[748] Katılımcı2, cis kadın/ non binary.
[749] Katılımcı11, trans kadın.
[750] Katılımcı5, trans kadın.

şeyin içine düşüyoruz… Hem ihtiyacımız var güvenli alanlara hem de bir anlamda şey yapıyor. Gerçek dünyayla karşılaşınca çok etkisi olabilir."[751] Katılımcı17, bu tartışmaların dayanışmayı zayıflatmadığını, dayanışma alanlarının ve mücadelelerin feministler ve queerler arasında ayrılmaya başladığı için tartışmanın bu kadar sert ve agresif geçtiğini gözlemlediğini aktarıyor:

> Yine yan yana geldikleri alanlar var ama bu alanların o dayanışma ilişkilerinin zaten bu kadar geride kalmasının bir sonucu olduğunu düşünüyorum. Yani bu tartışma dayanışma ilişkilerini sekteye uğratmadı. Dayanışma ilişkileri o kadar sekteye uğradı ki bu tartışma bu kadar sert ve çetin geçti bence. Ama sonrasında şu oldu. Bence bu tartışma biraz beraber yol yürümek isteyen insanları da yan yana getirdi feministler ve queerler arasında. Buna yaradı diyebilirim.[752]

Feminist özne, ötekisinin konumlanışına göre mücadele alanını dönüştürmenin gerekli olduğuna inanıyor.

> Artık feminizmi kadın mücadelesinden ayırıyorum bazı yerlerde. Çünkü feminist mücadele topyekün bir mücadele olmak zorunda. Patriyarkayla tek başına savaşan bir blok hali olmak zorunda. Benim artık baktığım, ele aldığım yerden. Bunlar hani yani bu şiddeti bu kadar vulvaya rahme indirgemişken yani benim de var, senin de var. Öyleyse bununla beraber savaşacak olan sadece kadın mücadelesi olamaz.[753]

Mücadele alanında örgütlenme biçimleri çok eskiden beri kullanılan fakat işe yarar yöntemlerle devam ediyor. Yatay örgütlenme biçimiyle örgütlenirken, karar alma mekanizmalarını eşitlikçi bir yerden kuruyorlar. Yürütme grubu kısa periyotlarla değişiyor ve gönüllülük temelinde faal olabilecek özneler dahil oluyor. Herhangi bir karar alınırken şerh düşme ve yol verme yöntemini uyguluyorlar. Oylamadan farklı olarak, yol vermek çıkacak karar hakkında çekinceler olduğunu fakat örgüttekilerin kararına güvendiğini belirtme yöntemiyken şerh düşüldüğünde, bir kişi bile şerh düşse o karar alınmıyor.[754] Burada feminist öznenin sesine verilen önemin örgütlülük pratiklerindeki yansıması görülüyor. Sorumluluk, görev dağılımı gibi sistemler, dayanışmaya da feminizm içi tartışmalara da etki eden biçimde kendini var ediyor. Kendilerini TERF olarak tanımlayan

[751] Katılımcı4, cis kadın.
[752] Katılımcı17, kadın.
[753] Katılımcı14, trans erkek.
[754] Katılımcı9, Katılımcı3.

Kadınız Öfkeliyiz grubunun İstanbul'daki 8 Mart 2022 gece yürüyüşüne geldiği o temas anıyla ilgili Katılımcı19 deneyimini aktarıyor:

> Dayanışma mevzusu iyi gitti. İyi kurtardığımızı düşünüyorum. O yürüyüşte de öyle. Zaten aslında tabii ki önceden TERF'lerin örgütlenme ihtimali konuşulmuştu. Hani böyle bir şey olursa ne olur. Bunlar konuşulmuştu. Zaten bir eylem komitesi var. Orada o sorunu hemen çözecek. O sorun hemen çözüldü.[755] Ona yönelik sloganlar atıldı. O dayanışma zaten hep var. Ya organik olarak var, onu demek istiyoruz burada.

Katılımcı20, trans kadın, TERF grubun trans-dışlayıcı pankartlarına karşılık natrans feministlerin 'trans kadınlar kadındır' sloganı atmasıyla kendini o alana ait hissetmeye devam ettiğini aktarıyor.[756] Bir sene önce Ankara'daki 8 Mart gece yürüyüşüne dair ise Katılımcı4 eylem güvenliğinde görev aldığını söyleyerek olayı aktarıyor. Anlatısında feminist öznelerin çok parçalı yapısında bile ortak olan bazı praksisler, kurallar görev dağılımları görmek mümkün:

> Getirdikleri pankartın üzerinde de transları hedef alan ifadeler vardı ve bunlar nefret söylemleri yani. Hiçbir şekilde eşitlikçi bir yapıyı savunuyorum diyen bir insanın nefret söylemi üretmemesi gerektiğini düşünüyorum. Erkek sevmiyorsunuzdur ama erkekler ölsün diyemezsiniz. Biz güvenlik ekibi olarak kortejin sonundaydık. Feminist Gece Yürüyüşü'nün ana kuralı, ana pankart tektir. Aslında dövizlerde bile örgüt ismi kullanmayın dediler ama örgütlerin hep dövizlerinde isimle gelirler. Hadi tamam. Bir şey burası artık bir şekilde yol verilmiş bu konuya. Ama yıl işte TERFler başka bir ana pankartla geldi. Bu pankartla alana giremeyecekleri söylendi. Ve orada bir tartışma oldu. Pankartları yırtıldı. Bunun üzerine yine de korteje katılmak istediler. Ve bizim önümüzde lubunyalar vardı, trans bayrakları vardı, işte translarla ilgili dövizler vardı. Dövizi gördükleri gibi arkadan ellerindeki dövizlerle, o tahtalara geçirilmiş dövizlerle önüne vurmaya başladılar, işte hakaret etmeye başladılar. Oradaki lubunyalar dönüp buraya müdahale etmeye çalıştılar. Sonra onlara dedik ki hayır. Sen kortejdesin Güvenlik olarak biz buradayız ve orada bir insan şeridi oluşturuldu. Bir kısmı lubunyalar, bir kısmı kadın feministler hep birlikte. Ben neydi bu yaşanan diye sorduğumda şunu düşünüyorum ben hani eril

[755] Katılımcı19, cis kadın.
[756] Katılımcı20, trans kadın.

> şiddet konuştuğunuz patriyarkayla savaştığınızda olabildiğiniz yerde sen nasıl olur da bir insana şiddet uygulamayı okey görürsün yani bu öz savunma değil. Bir şey değil, durduk yerde bir şiddet uygulama ihtiyacı hissediyorsun başka birinin var oluşu için. Sonra o yükseldikleri gibi aynı zamanda yok oldular bir anda. Daha sonra bir yerlerde yer almaya da çalışmadılar.[757]

Feminist politikanın üretildiği, feminist mücadele alanlarının feminist özne tartışmalarındaki alan kavgasına döndüğünü düşünüyorlar. Katılımcıların hepsi bu tartışmayı bir hegemonya mücadelesinin yansıması olarak görüyorlar. Burada feminist alanın kıtlık durumuna denk gelmesi ve alan için mücadele etme hali göze çarpıyor. Katılımcı18, 8 Mart eylemine gelen TERF gruptan birinin dövizinde 'açılın mekânın sahibi geldi' yazdığını hatırlıyor.[758] Feminist mücadele alanı kıt ve büyütülemeyen bir alanmış gibi kimin sözünün geçeceği, kimin daha gerçek feminist ya da daha gerçek kadın olduğu tartışmalarının yürümesini feminizme uygun olmadığını düşünüyorlar. Alanın ne kadar farklı ses ve temsil olursa o kadar zenginleşeceğine, güçlenip büyüyeceğine inanıyorlar. Katılımcı19, bu hegemonya mücadelesinin gruplardan çok kişiler arasında yürüdüğünü, bir grup politikası değil kişisel çıkar ve iktidarlaşma arzusu olduğunu gözlemliyor.[759] Bu alanı paylaşamama durumu için katılımcıların çoğu benzer iki metaforu kullanıyor. Feminizm ve feminist mücadele bütün öznelerin içerde olduğu bir oda ya da salona benzetiliyor. Buranın 'kapısının tutulması' ise feminist özneler arasında bir hegemonya mücadelesi olarak bu tartışmalar şeklinde hayat buluyor:

> Birbirimizden bir şey çalmaya çalışmıyoruz burada. Dediğim gibi yani ben feminizmden bir oda, bir alan kapmayacağım. Alanı büyüteceğim. Ben öbür odayı alacağım, duvarı yıkacağız belki de. Sokakta 15 bin değil 20 bin kişi olacağız belki de yani… Şu an birbirimize karşı düşman değiliz. Yol yürümeye çalışıyoruz. Bunu unutmamak lazım. Biz yol yürümeye çalışıyoruz. Bu feminizmi ne küçültür ne odayı daraltır. Hatta bence o odaya sığmadığımızı fark edip odayı büyütürüz. Yani politik mücadelelerinin kesişmesi, bir araya gelmesi, yan yana yürümesi azaltmaz. Son dönemlerde benim böyle gördüğüm her feministe şey diyorum yani faşizm çok

[757] Katılımcı4, cis kadın.
[758] Katılımcı18, kadın.
[759] Katılımcı19, kadın.

güzel ve örgütleniyor. Takır takır. Ve biz her defasında parça parça pinçik pinçik dolanıyoruz…[760]

Tartışmanın yürütülüş biçiminin sosyal medya ile başlaması agresifliğin tırmandığı bir alan ve sosyal medya bu tartışmaların bütünüyle yürütülmesi için çok uygun bir platform değil katılımcılara göre. Belki görünürlük sağlayıp bazı insanlara ulaşılabilir ama genellikle sosyal medyada tartışma biçimi büyük sınırlılıklar taşıyor. Feminist bir yöntemle tartışılmıyor, belirli temalar ve gündemler etrafından tartışılmıyor. Herkese açık olması sebebiyle de nefret söylemi üretmeye çok müsait bir alan olarak yorumlamak mümkün. Katılımcı14 sosyal medyada tartışmanın sürdürülmesinin ve ulaştığı noktaların sakıncalı olduğunu ve o şekilde tartışmamaları gerektiğini şimdi bakınca anladığını söylüyor.[761] Bazı TERF hesaplar isimlerine, adreslerine, iş yerlerine kadar ifşalandı o dönem, ifşa kültürünü düzgün kullanmamız gerekiyor böyle sopa gibi herkese sallayamayız sonuçta bu insanlar da toplumun içinde dezavantajlı. Orada bir sürü patriyarkadan beslenen erkekler de var faşist de var.[762] Katılımcı20, geriye dönüp nasıl yapılabilirdi sorusunu kendisine sorduğunu ifade ediyor:

> Kendilerini cis kadın olarak tanımlamadılar hiçbir zaman zaten. Kadın kadındır, cis babandır diyorlardı falan. Biz kadınlar bu alanı kurduk, ettik, yıllardır mücadele ediyoruz. Ve şu an siz buraya konuyorsunuz ve kendi dertlerinizi bastırıyorsunuz buraya gibiydi. Burada işte her zaman işte transfeministlerin çok doğru ilerlediğini söyleyemem. Ama oradaki refleksleri de anlamak gerekiyor biraz. Yani bir alan tartışmasıydı da aynı zamanda bu. Hani işte mesela işte o dönem feminist gece yürüyüşüne kadınlara ve translara bir çağrı yapılıyordu. Mesela buna ben de tepki göstermiştim. Hani translara diyorsunuz ama trans kadınlar zaten kadın, hani bunun... Ama şunu da anlıyorum şimdi geri dönüp baktığımda. Doğru tanım ne ben bilmiyorum. Hani cis erkekleri dahil etmeyeceğimiz ama cis erkek olmayanları diye de bir çağrı yapmayacağımız bir hitap şekli nedir bilmiyorum. Gerçekten bilmiyorum.[763]

Tartışmanın yönteminin feminist bir yöntem olmadığına katılımcıların birçoğu hemfikir. Geriye dönüp gözden geçirdiklerinde yaşadıkları ya da düşündükleri ‘bu tartışma

[760] Katılımcı10, trans erkek.
[761] Katılımcı14, trans erkek.
[762] Katılımcı1, cis kadın.
[763] Katılımcı20, trans kadın.

bu şekilde yürütülmemeliydi' fikri baskın çıkıyor. Öznenin özne-oluş sürecini etkileyen seçimlerinin, praksislerinin ve eylemlerinin sorumluluğunu alması durumunda meydana gelen iç daralması/bunaltı *(angst)*[764] durumunu yaşamalarına sebep oluyor. Burada pişmanlık ya da haksız olduğunu düşünmek değil, yapılan eylemin daha farklı biçimlerde yapılabileceğine dair bir projeksiyona sahip olma hali kendini gösteriyor. Bu istek praksislerini tekrardan düşünmelerine, dönüştürmelerine ve geçmişte kalanları geri çağırmalarına yol açıyor. Bu da Beauvoir'in örgütlü grubun practico-inerte dönüşme ihtimaline yönelik duyduğu endişede verdiği çözüm önerisini hatırlatıyor: Sürekli eleştirel, dönüşmeye açık ve dinamik bir feminist özne kolektifliği oluşturmanın gerekli oluşu. Bu tartışmanın biçimi, yeri ve yöntemi hakkında bir tahayyülün ve eski yöntemleri geri çağırışın mümkünlüğü, hep birlikteliği kaybetmeden patriyarkaya karşı direnmenin yolu geriye doğru dönüp düşündükleri bu andan inşa ediliyor.

4.2.4. Türkiye'de feminist diyalog praksisi

Feminist öznelerin praksisleri, feminist özne-oluş sürecine girdiklerinde deneyimle, aktarımla ve diğer feministlerle ilişkilenerek ortaya çıkardıkları eylemlerin totalizasyonudur. Bir önceki kısımda Türkiye'de feminist öznenin projesine yönelik ve kurumsal yapılarında ortaya çıkan örgütlenme praksislerini ortaya koydum. Bu bölümde ise öznelerarası praksisler gibi görünse de temelde feminist öznenin ötekisiyle arasındaki ayrımı yaratan ve feminist hareketin karakteristiği ile ortaya çıkan, feminist siyasetin sürekliliğini sağlayan, diyalog kurma, tartışma gibi anlarda kullandıkları diyalogun feministleştirilmesi olarak kendisini gösteren bir praksis olan ve adına feminist diyalog praksisleri dediğim praksisleri ortaya koydum. Bunun sebeplerinden ilki, feminist öznenin dönüşümü ile ilgili ya da kadın kategorisinin kapsamı ile ilgili tartışmaları takip ederken feminist yöntemlerle tartışılmadığını fark etmiş olmamdı. İkincisi sahaya çıktığımda katılımcıların neredeyse hepsinin bu tartışmanın üslubunu ve yapısını feminist bir yöntemle yürütülmemiş olması yorumlarıydı. Bu sebeplerle bu bölüm, katılımcıların feminist bir yöntemle feminizm içi bir tartışmayı yürütme tahayyüllerinin sonucudur. Bu feminist praksisler, feminist öznelerin geçmişte kurduğu praksislerden bazılarının geri çağırılması, bugün kullandıklarından işlevsel olanların kullanılmaya devam edilmesi ve yenilerinin eklenmesi ile oluşur. Geçmiş

[764] Sartre, Jean-Paul. *Varoluşçuluk.* 42.44., Robert C. Solomon, *Akılcılıktan Varoluşçuluğa: Varoluşçular ve 19. Yüzyıldaki Kökenleri,* 559-562.

bugün ve gelecek arasında bir hat çizer. Aynı zamanda praksislerin yeniden düşünülüp dönüştürülmesi hem praksislerin hem de feminist hareketin dinamizmini sağlar, practico-inert olmasının önüne geçer. Feminist diyalog praksisleri, feministlerin müzakere ettikleri ya da tartıştıkları konulara, diyalogun taraflarının kim olduğuna ve bu tarafların içinde bulundukları maddi koşullara göre değişebilir ve dönüşebilir. İçinde bulunduğumuz momentte bu tartışmada eksik olan feminist yöntemle konuşma hali için kurdukları tahayyüller de bu praksislerin dönüşümünü sağlar.

Feminist praksislerin, feminist tarih ve feminist hareketin tarihi boyunca oturan ve kendini dönüştüren bir kendiliğindenlik hali vardır. Bu sebeple karmaşık kurallar ve yapılarla değil, feminist özne olmanın getirdiği bir sorumlulukla feminist ilişkilenmeyi sağlamak için kurulur. Feminist hareketin içinde yer almanın getirdiği deneyim ve aktarımlarla sürekliliği sağlanır. Yine de bu tartışmaların feminist bir yöntemle yapılmadığı gözleminde bulunan katılımcıların tam olarak nasıl bir yöntemi kastettiğini anlamak gerekir. Görüşmelerin hepsinde feminist yöntemle/metotla tartışmak ya da diyalog kurmak konuşulurken katılımcılar feministlerin bu praksisler hakkında benzeri cümleler kullandığını gördüm: "Bunlar eskiden beri feministlerin bildiği şeylerdir."[765] "En bilinenlerden bahsetmeme gerek var mı bilmiyorum."[766] "Feminist tedrisattan geçen herkes bunu bilir."[767] "Hep uyguladıklarımızı da söyleyeyim mi?"[768] "Feminist hareketin genel tartışmalara getirdiği çok fazla ilkeler var. Onlar benim için genel kabul olduğu için aslında spesifik olarak gelmiyor bile."[769] Bu praksisler feminist olmanın getirdiği kendiliğindenlik durumuyla oluşan işe yarar aletlerdir. Olumsal olarak farklı diyaloglarda, tartışmalarda ve dönemlerde farklı şekillerde kullanılsa da bunlar feminizmin odasında, birer çekmece içinde durur. Duruma uygun olarak bu aletler, bu araçlar alıp kullanılır. Hepsi her durum için uygun değildir, ama mutlaka içinde o anki duruma uygun olan bulunur. Bulunmazsa da yeni praksis kurulur. Bu diyalog/tartışma praksisleri feminist öznelere özgüdür, çünkü Audre Lorde'un dediği gibi patriyarkanın ve iktidar ilişkilerinin koydukları araçlarla feminist mücadeleyi devam ettirmek geçici bir illüzyondur sadece:

> Hayatta kalmak… bu yapının dışındakiler olarak tanımlanmış başkalarıyla birlikte hepimizin serpilebileceği yeni bir dünya tanımlamaya ve onu aramaya adanmış bir

[765] Katılımcı21, kadın.
[766] Katılımcı6, kadın.
[767] Katılımcı22, kadın.
[768] Katılımcı19, kadın.
[769] Katılımcı18, kadın.

> ortak davanın nasıl güdülebileceğini öğrenmektir. Farklarımızı alıp nasıl güce dönüştürebileceğimizi öğrenmektir. Çünkü efendinin araçları efendinin evini asla yıkamaz. Bu araçlar geçici olarak efendiyi onun oyununda yenmemizi sağlayabilir ama hiçbir zaman hakiki bir değişim getirmemize olanak sağlamayacaklar.[770]

Daha farklı bir tartışma/diyalog yönteminin mümkün oluşunun getirdiği ihtimaller mücadelede daha farklı sonuçlar elde etmenin imkânını artırır. Bu açık uçlu oluş, değişim ve dinamiklik hali feminist diyalog praksisinin köhneleşip âtıl hale gelmesine, practico-inert olmasına engel olur. Totalizasyonun içindeki praksislerden tekil olarak bazıları practico-inert yapılara dönüşürse de değiştirmek mümkündür. Bu açıklığın yarattığı alan totalizasyondur, projeye yönelik açık uçlu praksislerin dönüşebilirliğidir.

Feminist öznelerin, feminist mücadeleyi ve feminist özneyi ilgilendiren konularda, Beauvoircu biçimde bir feminist projenin yöntemlerini bu deneyimlerinden yola çıkarak nasıl kurdukları feminist diyalog praksisini oluşturur. Sadece diyalog anına yönelik değil, öznelerarası diyalogun nasıl bir ortamda kurulacağından başlar, nasıl bir yöntemle, nasıl bir moderasyonla, hangi ilkeleri benimseyerek ve diyalog sonrasını nasıl yöneteceklerine dair projeksiyonlara kadar ele aldıkları diyalogun her aşamasını kapsamaya yönelik bir praksis kurulumudur. Bu praksis eksik olanın tamamlanması değil, var olanın hatırlanmasına, geri çağırılmasına ve dönüştürülmesine yöneliktir. Feminist diyalog praksisini, bilinç yükseltme, bilgi eşitleme, deneyim aktarımı ve feminist diyalog üslubunun ilkeleri oluşturur. Bu kısım, feminist öznelerin eşitlikçi, diğerinin sesine ve deneyimine, en önemlisi de varoluşuna değer veren feminist bir diyalog kurarken kullanabilecekleri praksislerin envanterini oluşturur.

Tartışmanın yürütülüş biçimi, tartışmanın içeriğinden ayrı olarak tarafların feminist yöntemi sürdüremediği bir süreç olarak görülüyor. Katılımcı12, tartışmanın içeriğinin bir dışlama ve varoluşu yok sayma pratiği olduğunu düşünüyor. Bu sebeple tartışmanın kendisindeki tek sorunun yöntem eksikliği olmayacağını belirtmekle birlikte, içinde bulunduğu tarafın (kapsayıcı/kesişimsel) bu tartışmayı yürütme biçiminde feminist metotların eksikliğini gördüğünü vurguluyor:

> Twitter'daki 3-4 sene önceki tartışmalarda orada gördüğümüz feministler zaten feminizmi duyduğumuz, okuduğumuz, bildiğimiz insanlardı. Tanımadığımız insanlar değildi. Bunlar havadan gelmiş, feminist olmayan, kendi kendine boş konuşan birileri değildi… Onlarla toplaştık. Ya da ne bileyim, dinlemeye gittim,

[770] Audre Lorde, *Bahisdışı Kız Kardeş,* çev. Alara Kuset (İstanbul: Otonom Yayınları, 2020), 143-144.

> söylediklerine baktım. Bu yüzden hani bunu bu metot sorunudur deyip içinden çıkmak çok kolay değil. Ama benim durduğum, konumlandığım tarafın evet bir metot sorunudur. Benim olduğum pozisyonda metot eksikliği vardı.[771]

Katılımcıların bir kısmı, tartışmaların içinde bulunmak yerine gözlemlemeyi tercih ettiklerini belirtiyor. Sosyal medyada yürütülen tartışmanın yan yana gelindiği anda yürütülen bir tartışma halinden farklı olduğunu düşünüyorlar. Tartışmaların feminist bir şekilde yürütülmemesi sebebiyle sadece kutuplaştırıcı etkilerini gördüklerini belirtiyorlar. Katılımcıların birçoğu sağlıklı ve güvenli bir tartışma ortamı olmadığı için, feminizmin öznesi ve kadın kategorisi üzerine teorik ve gündelik hayata yönelik tartışmaları tartışmak isteyen, belirli bir dışlayıcı konumu, eylemi ve söylemi olmayan feministlerin de o agresif tartışma halinde TERF olarak etiketlendiğini düşündüklerini söylüyorlar. Burada, tartışma ve konu üzerine düşünme isteğinin kendisi ile direkt dışlayıcı ve ötekileştirici bir politika izlemenin ayrımının farklı olduğunu belirtiyorlar.

> Bunu niyet okumak olarak düşünmüyorum çünkü karşımızdakinin niyetini bilemeyiz. Ama ne yaptığını ne söylediğini ve nasıl söylediğini bilebiliriz. Dünyadaki tartışmadan hariç bizde olan tartışmalar için söylüyorum sosyal medya trolleri çoktu küçük bir grup da bilinçli politika yapıyordu ama sadece anlamaya çalışan insanlar da vardı.[772]

Katılımcı17, tartışmalara dahil olan feministlerin kendi fikirlerini sağlıklı bir ortamda tartışamadığından bu sebeple de yaftalanma durumunun yaşandığına dair bir anısını aktarıyor:

> Ben sosyal medyadan hiç konuşmadım açıkçası. Bu saçmalığının içine hiç girmek istemedim. O saldırgan dilin feminist yöntemlerle alakası olmadığı için girmedim. Arkadaşlarımdan biri özelden bana yazıp şöyle dedi ben dedi transfobik miyim? Hani ilk kez bu tartışmanın TERF denilen taraflarından biriyle içten bir konuşma yaşamak zorunda kaldım. Bütün fikrimi değiştiren şeylerden biri buydu. Çünkü şey diyor, ben transfobik değilim ya. Ben nasıl olayım? Ben biseksüel bir kadınım ya zaten. Ben LGBT'lerle translarla örgütlendim? Ben bu yaftadan nasıl kurtulacağım? Yani ben bu konuyu tartışmak istiyorum. Ama ben bu kimlikten nasıl çıkacağım? Nasıl anlatacağım? Ve anlatamadı. Hala o TERF. O yan yana

[771] Katılımcı12, kadın.
[772] Katılımcı18, kadın.

> gelişlerde sosyal medyadaki gibi olmayacak dediğim hisse oradan kapılmıştım yani. En karanlık fikrimi söyleyeceğim. O tartışmalarda beni en çok şaşırtan şey, queer hareketin bu kadar feminist yöntemden, dayanışmadan, ahlak ve etikten yoksun olduğunu görmek. Evet, feministlerin bazıları da bundan yoksundu bütün tartışmaları gördük.[773]

Katılımcı22, feminist yöntemlerle tartışmanın kendiliğindenliğine dikkat çekiyor. Feminist biçimde tartışmak her feministin bildiği, fakat bu tartışmada uygulamadığı yöntemler bütünü olarak görülüyor. Bunun en önemli sebebinin tartışmaların Twitter'da[774] yürütülmesi olduğunu, burada aşırı sağın bu tür münferit tartışmaları köpürterek gruplar arasında kutuplaştırıcı bir strateji kurmaya uygun yapısının olduğunu belirtiyor.

> Tartışma dili asla feminist değildi. İki tarafında feminist bir tartışma biçimi yoktu. Bunu feminist olan herkes bilir zaten. Feminist tartışma içinde böyle bir üslup olamaz. Dolayısıyla aslında feminizmin Temel paydalar dedik ya, temel paydalarının birçok kısmının bozulduğunu gördüm burada. Birincisi, feminizmin temel paydaları bir ön kabullerini kabul etmek. Aslında en önemlisi dışlayıcı iktidar biçimini reddetmek. Bir de şu, feminizmde şöyle bir tartışma kültürü de var. İktidar bizim zaten patriyarka dediğimiz bir şey, dışında olduğumuz bir şey değil, biz zaten bunun içindeyiz. Dolayısıyla bir hata yapabiliriz, bakış açımızda iktidar barındırabiliriz. Birilerini yanlışlıkla dışlayabiliriz, bu okey. Feminizm zaten bilinç yükseltmelerden gelen bir politik gelenekle bunu kabul eden ve bunun aşılabileceğini düşünen bir hareket oldu. Ancak orada öyle bir tartışma biçimi olmadı. Besleyici değildi, tamamen dışlayıcıydı kimileri taraf tuttular, kimileri çok nefret söylemine düştüler.[775]

Katılımcı2, tartışma döneminin dış unsurlarını kısaca aktarırken bu tartışmanın yönetilemediğinin eleştirisini yapıyor:

> Ama burada feminist konuşma yöntemi diye böyle tek bize, çuvaldızı kendimize batırıyormuşuz gibi geliyor. Bence şunu unutmamak gerekiyor. Ankara'da mesela 2016 sonrası etkinlik yasakları başladı. Yani sen etkinlik yapamaz oldun…Yani bir yandan bir bilgi geliyor, çok hızlı bir bilgi var işte Twitter'da, orada burada böyle

[773] Katılımcı17, kadın.
[774] Yeni adı X olan sosyal medya uygulaması.
[775] Katılımcı22, kadın.

> inanılmaz sloganvari. Böyle bilgiler var ama insanların bunu özümseyecek, oturup arkadaşıyla konuşabilecek, tartışabilecek alanı kalmadı. Bir yandan yoksulluk geldi, bir yandan o etkinlik yasakları geldi ve sen hani pandemiyi düşün. Feminist yöntem bitmez gibi geliyor. Hani bir şekilde bir araya gelmeye çalışıyoruz. Ama şeyde bir görmek lazım yani. Hani bu büyük bir cis hetero, patriyarkal o neyse işte ismini nasıl tanımlıyorsak onun kendisinin insanları ayrıştıran politikasını da burada çok önemli bir merkeze almak gerekiyor. Bizim eksikliğimiz ne olabilir? Bütün bu tartışmaları daha önceden tahlil edebilirdik. Buna dair de bir şey, ek mücadele yöntemleri oluşturuyor olabilirdik ama bunu yapamadık tabii ki. Çünkü sürekli her gün iktidar tarafından bir şoka uyanıyorsun sen.[776]

Ortak amaç patriyarkaya karşı mücadelede güç kaybetmemek, mücadelenin dinamiğini korumak olarak çıkıyor. Katılımcılar tartışmalara dahil olurken ya da gözlemlerken aynı zamanda patriyarkanın, diğer iktidar pratiklerinin davranış biçimlerini irdelemeye devam ediyorlar. Mücadelenin asıl ötekisine karşı tetikteler. Bu sebeple mücadele hattını korumak, dayanışmayı zayıflatmamak ana amaç oluyor. Bir ortaklık daha var, Türkiye'deki siyasi ve toplumsal iklimde en eksik olan şey olarak güvende hissetmek. Türkiye'deki feminist mücadele alanı sadece mücadelenin örüldüğü bir yer değil aynı zamanda feminist öznelerin güvenli alanları olarak görülüyor. Bu alanın güvenli alan olarak kalmasını sağlamak bu tartışmanın çıktılarını analiz ettiklerinde bir diğer amaç olarak ön plana çıkıyor.

Katılımcıların feminist yöntemle tartışılmadığına dair tespitleri, 'feminizm-içi tartışmalar nasıl yapılıyor ve bu tartışma daha farklı nasıl yapılabilirdi?' tahayyülüne yani bir praksisi ortaya çıkarmaya kapı açar. Bunların sonucunda feminizm salonunda hep beraberken çekişmeli bir an yaşandığında o momentin olumsallığına uygun kullanmak üzere araçları bulabilecekleri çekmeceler olarak dört praksis alanı öne çıkar. Bu dört praksisten deneyim aktarımı, bilinç yükseltme ve bilgi eşitleme feminist ve LGBTİ+ hareketin uzun zamandır kullandığı pratiklerin geri çağırılması ile ortaya çıkar. Feminist diyalog ilkeleri ise dönüşüm anlarına yönelik olarak farklılaştırılabilecek olsa da temelinde feminist bir diyalogun kurulması, sürdürülmesi ve çıktılarının feminist belleğe kaydedilmesi ve aktarılmasına yönelik ilkeler olarak totalizasyon yaratır, bunun sonucunda feminist bir praksis kurar.

[776] Katılımcı2, cis kadın/ non binary.

Bu dört praksisten ilk önce feminist diyalog ilkelerini ortaya koymak, feminist bir tartışmanın başlangıcından bitişine nasıl yapılandırılabileceğine dair seçeneklerin genişliğini ve zenginliğini görmeyi sağlar. Feminist diyalog için bir praksis kurmak için var olan örgütlenmeler haricinde, çekişmeli konuların konuşulabileceği bir örgüt ya da alan ihtiyacı ortaya çıkıyor. Online ya da yüz yüze bir şekilde uzun soluklu tartışmaların/diyalogların yürütülebileceği, organize edileceği bir inisiyatif ya da kolektif kurmayı, kriz ya da uzlaşmazlık anlarını yönetmek için sadece bu amaçla işleyen ayrı ve otonom bir yapının olmasını önemli buluyorlar. Karşılıklı konuşmak, farklı deneyimlere, bilgiye, dönüşüme ve anlaşmaya açık feminist öznelerle bir arada olmak için bütün feminist öznelere açılan bir alan olması gerekiyor. Bütün katılımcıların hem fikir olduğu nokta var olmak ve sözünü söyleyebilmek için herkese güvenli bir alan yaratmaktan geçiyor. Katılımcı24 bunun adına 'güvenli alan sözleşmesi' diyor.[777] Aynı zamanda yapılan konuşmaların, tartışmaların, bulunan çözümlerin ya da yeni ortaya çıkan sonuçların olduğu çıktıların sistemli bir şekilde oluşturulup deklare edilebileceği bir merkezin eksikliğini de dolduracağını düşünüyorlar.[778] Böyle bir alan yaratmak, feminist özne tartışmalarının çok hızlı bir yapısı olan sosyal medyada yürütmenin yarattığı yapısızlığı ortadan kaldırır. Katılımcıların hepsi sosyal medyanın bu tür tartışmalar yürütmek için verimsiz olduğunu belirtiyor. Bu sebeple feministlere açık, dışarıya kapalı toplantılar yapılmasının, daha sonra toplantı çıktılarının açık bir şekilde paylaşılmasının önemli olduğunu düşünüyorlar. Katılımcı22, herkese açık toplantılarla ilgili deneyimlerini aktarıyor:

> Özellikle bugün bile, herhangi bir zoom toplantısında bile incel[779] saldırıları çok yoğun oluyor. Ve biz o zamanlar incel dilini, grubu çok bilmediğimiz için bence 2020'deki tartışmaların da çok vardı orada. Feminist gibi görünüyor ama aslında incel bir sürü. Yani o dil asla feminist tedrisattan geçmişe sahip değil. Bu anonim hesaplar falan.[780]

Özellikle feminist özne tartışmaları gibi uzun soluklu tartışmalarda tek seferlik bir oturum yerine feminist forumlar ya da belirli bir izlenceyi takip eden toplantılar şeklinde

[777] Katılımcı24, kadın.
[778] Katılımcı2, cis kadın.
[779] Involuntarily celibate, istemsiz bekarlar. Özellikle internet üzerinden örgütlenen kadın düşmanı ve saldırgan erkekler. Daha fazla bilgi için bknz: Alev Özkazanç, "İncel Devrimi, Alternatif Sağ ve Erkeklik Krizi," *Corpus Dergi,* 14 Ağustos 2024, erişim 10 Aralık 2025, https://corpusdergi.com/2024/incel-devrimi-alternatif-sag-ve-erkeklik-krizi/
[780] Katılımcı22, kadın.

ilerlemek gerektiğini,[781] bu yüzden organizasyon komitesi ve yürütme grubu karma şekilde tüm feminist örgütlerden ya da öznelerden oluşabilecek bir örgüt tahayyül ediliyor.[782] Kolaylaştırıcı ve moderasyonun deneyim hiyerarşisi yaratmamaya dikkat ederek uzun süredir örgütlü olan deneyimli feminist öznelerden oluşmasının feminist diyalog için yararlı olabileceği bir fikir olarak ortaya çıkıyor.[783] Katılımcıların hepsi moderasyonun, başta belirlenen toplantı ilkeleri neler olacaksa, onun dışına çıkanların sözünü kesmeye 'bile' hakkının olması gerektiğini savunuyorlar. Katılımcılardan birkaçı moderasyon denince akıllarına gelen çok iyi tartışma yönetimi sağlayan belli isimler olduğunu belirtiyor. "Güçlü bir moderasyon, tabii güvenli alan sözleşmesinden bile önce geliyor bence."[784] Katılımcı6, hiyerarşiye değil deneyimin feminist öznelere aktarabileceği zenginliklere ihtiyaç olduğundan bahsediyor. "Gerçekten biraz deneyimli feministlerin de o tartışmaların içinde olmasını o yüzden önemsiyorum. Hiyerarşik bir yerden değil ama biraz o yaş çeşitliliği çok önemli oluyor gerçekten bu tartışmaları yürütürken."[785]

Feminist öznelerin feminist diyalog sürdürmeleri, hiyerarşileri yıkan, karşılıklı birbirinin varoluşunu tanıyan sürekli açık kalan bir dönüşüm alanı yaratır.[786] Konumlu olmanın çoğulluğunu, duyguların meşruluğunu ve çatışmanın hatta anlaşamamanın doğallığını kabul eder. Bu sebeple tartışma ya da diyalog ortamı kurulurken feminist öznelerin temel olarak uyması gereken ilkeler feminist diyalog ilkelerini oluşturuyor. Böylece nasıl bir konuşma yürütüleceği, bir tartışma alanından neyin bekleneceğinin sınırları çizilir. Bütün katılımcıların hemfikir olduğu şey, anlamak ve kendini anlatmak için tartışmalara gelinmesi, cinsiyetçi homofobik ve transfobik bir dil kullanmamak. Dışlayıcı olmak, karşıdakinin varoluşunu kabul etmemenin feminizmle çelişen bir tavır olduğunu düşünüyorlar. "Yani umarım fikirleri değişiyordur ve trans dışlayıcılığın feminizm olamayacağını anlıyorlardır diye umut ediyorum. Ama bunu bilmek mümkün değil herhalde. Bunu bilmek için TERF'lerle konuşmak lazım fakat bayadır ortada yoklar."[787] Bilgi eksikliğinden kaynaklı olarak dışlayıcı bir söylem üretildiğinde değiştirmeye ve dönüşmeye açık olmak. "Tartışmaların içinde olan bir arkadaş vardı TERF'üm diyordu. Bir ortamda denk geldiğimizde hep beraber konuştuk ve o kadar da sert köşeli fikirler söylemedi bazen

[781] Katılımcı14, trans erkek.
[782] Katılımcı4, cis kadın.
[783] Katılımcı16, trans erkek.
[784] Katılımcı24, kadın.
[785] Katılımcı6, cis kadın.
[786] bell hooks, *Teaching to Transgress: Education as the Practice of Freedom* (New York: Routledge, 1994).
[787] Katılımcı23, Kadın.

de bilgi eksikliğinden bizi tanımamalarından kaynaklandığını düşünüyorum bu fikirlerin. Yabancıyız onlara."[788] Herkesin aynı katılımcılıkla söz alamayacağının farkında olmak, sessiz kalanlara alan açmak ve tartışmalar sırasında etkilenebilecek olanların iyilik halini gözetmek. "İyilik hali için yaptığımız belirli şeyler var hiç konuşmadan ellerini kaldırmak mesela."[789] Katılımcı17, bu praksisin bazen işe yaramadığını belirtiyor: "çok tetiklendiyse mesela nasıl ellerini kaldırsın? Herkesi kontrol etmek mümkün değil ve bir yandan tartışma da ilerlemeli politika yapıyoruz ve bunun bir ağırlığı var."[790] Katılımcı24'e göre ise "güvenli kelimeler işe yarayabilir." Böylece duyguyu dışlamayan bir ortam yaratılır. Diyalog feministleştirilir. Söz kesmemek ve bilgi ya da deneyim hiyerarşisi kurmamak, karşıdakini suçlamadan konuşmak, anlamak için dinlemek ve en önemlisi şiddetsiz bir iletişim kurmak bir tartışmada vazgeçilemez ilkeler olarak ortaya çıkıyor. Katılımcıların büyük bir bölümü yapılandırılmış bir tartışma için önden tartışma ilkelerinin toplantıya gelecek olanlara iletilmesi gerektiğini söylüyor. Böylece tartışmaya gelen herkes bu kurallara uymayı taahhüt etmiş olur, uymadığında eylemi üzerinden hesap verebilirliği olur. Katılımcı11 "kesişimsel kaslarımızı sürekli çalıştırmamız gerekir sadece cinsiyetçi dil kullanmamak değil başka bir sürü şey var dikkat edilecek. Sağlamcılık, yaşçılık, din temelli, göçmen karşıtı, seks işçiliği dışlayıcı… belki unuttuğum bile vardır şu an.[791]

Bu ilkelerle çerçevelenen bir diyalog ortamı, ortada ele alınan konunun ya da problemin doğasına uygun olarak deneyim aktarımı, bilgi eşitleme ya da bilinç yükseltme yöntemlerinden biriyle, birkaçıyla ya da hepsiyle devam edebilir. Bu üç praksisi içinin duruma göre doldurulabileceği ve yöntemlerin çeşitlenebileceği kategoriler olarak görmek mümkündür. Deneyim aktarımı ve bilgi eşitleme, feminist mücadele içinde aktif olarak kullanılır, bilinç yükseltme hala kullanılmakla beraber görünürlüğünün azaldığını söylemek mümkündür. Katılımcıların çoğu bilinç yükseltmenin adı geçmese de her feminizm-içi karşılaşmanın bilinç yükseltmenin yaşandığı bir alan olarak gerçekleştiğini düşünüyor.

Feminist diyalog praksisinin ikinci uğrağı olan ve sessiz bir praksis olarak kurulan bilinç yükseltme praksisi 1960'lardan itibaren, kadınların yaşam deneyimlerini paylaşarak kişisel olanın politik olduğunun ve patriyarkal tahakküm biçimlerinin açığa çıkarılmasını sağlar.[792] Katılımcı19, bilinç yükseltmenin nerede başladığına dair keskin bir hat çiziyor:

[788] Katılımcı7, Nonbinary.
[789] Katılımcı9, Nonbinary, Genderfluid.
[790] Katılımcı19, Kadın.
[791] Katılımcı11, trans kadın.
[792] Carol Hanisch, "The Personal Is Political," içinde *Notes from the Second Year: Women's Liberation*, der. Shulamith Firestone ve Anne Koedt (New York: Radical Feminism, 1970), 76-78.

"Herhangi bir feminist toplantıda birinin, kendisiyle ilgili bir şey anlatmasını bilinç yükseltme olarak görürüm."[793] Kadınlar bu sayede deneyimlerine dair bilgi üretimini de yapar.[794] Kadınların gerçekliklerini çözümlemeleri politik bir çıktı olarak somutlaşır, bu durum kolektif bir hafızayı ve hareketi mobilize eder.[795] Katılımcı6 bilinç yükseltmenin feminist özne olmayı kolaylaştırdığını düşünüyor:

> Bir de işte şey, bilinç yükseltme denilen şey vardı ya hani hala yapılıyor. Bu feministlerin yaptığı bir şey yani bulduğu bir şey ve bunun genellikle işte 2-3 feministin bir arada toplandığında doğal olarak gelişmesi belki de şeyi sağlıyor karşımızdakinin insan olduğunu anlamayı. Ve güven duymayı aslında belli bir şeyden dolayı yani o kadar aslında çok özel paylaşımlarda bulunabiliyorsun hiç paylaşmayı düşünmediğin şeyleri paylaşıyorsun ve o feminist insanla belki o gün tanışmışsın falan. Bunu bir tek feminizmle tanıştıktan sonra yaşadım gerçekten. O ilişki kurmanın kolaylığı ve güvenilebilirliği beni çok etkilemişti galiba.[796]

Küçük grupların belirli periyotlarla toplanarak tartışmalar yürüttükleri, deneyimlerini ve düşüncelerini paylaştıkları bir yöntemdir. Genellikle toplantı çıktıları yazıya dökülür ve daha çok feministe ulaşılması amaçlanır. Feminist bir arşiv tutmak, belleği taze tutmak, sürdürmek ve aktarmak böyle bir praksisin sonucunda ortaya çıkar. Nitekim katılımcıların çoğu feminist bir tartışma tahayyül ederken bu yapılandırmanın toplantı ve tartışma çıktılarının sistematik bir şekilde tutulup paylaşılmasının toplantının kendisi kadar önemli olduğunu söylüyorlar.

Çıkış dönemi itibariyle bilinç yükseltme praksisinin kuran kadının sabit bir özne olrak yorumlandığını göz önüne almak gerekir. hooks'un bilinç yükseltme gruplarına eleştirisi kesişimsel ayrıcalıkların ve tahakküm sistemlerinin göz ardı edilmesinedir.[797] Butler'ın eleştirisi ise bilinç yükseltme praksisinin deneyimler üzerinden kurulmasının sürekli tekrarlanan performatifliğin aktarılması, dolayısıyla önceden sabitlenen bir özneyi sürekli yeniden kurma ihtimalinin olmasınadır.[798] Bu iki müdahale bilinç yükseltme pratiğinin iptal edilmesinin değil geliştirilmesinin yollarını açar. "Deneyim, artık içsel, doğal ve ortak bir

[793] Katılımcı17, kadın.
[794] Sandra Harding, *The Science Question in Feminism* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1986).
[795] Kathie Sarachild, "A Program for Feminist Consciousness-Raising," içinde *Notes from the Second Year: Women's Liberation*, der. Shulamith Firestone ve Anne Koedt (New York: Radical Feminism, 1970), 78–80.
[796] Katılımcı6, kadın.
[797] bell hooks, *Feminist Theory: From Margin to Center* (Boston: South End Press, 1984).
[798] Judith Butler, *Cinsiyet Belası*.

kadınlık hali olarak değil; söylemsel olarak inşa edilen ve farklı eksenlerden kesilen bir pozisyon olarak görülmelidir."[799] Bu eleştiriler bilinç yükseltme praksisini practico-inerte dönüşmeden tekrar kurmak için geri çağırır. Beauvoir'ın eleştirel ve kendini yenileyen feminist öznesinin dinamiği bunu sağlayabilir. Çoğulluk ve farklılıkların kolektif farkındalığı ve kabulü ile bilinç yükseltme praksisi, politik bir yöntem olarak ve politika yapmanın bir yolu olarak hala geçerlidir. "Oturup insanların dergiler, yazılar, bilinç yükseltme atölyeleri falan yaptığı dönemde feminist öz örgütlenme derdi vardı. Bilinç yükseltme diye bir şey var feminizmin yani. Özellikle 80'lerde vesaire de insanların feminist olmasını ve örgütlenmesini ve bu alanda politik üretmesini ya da bilgi üretmesini sağlayan şeylerden birisi aslında."[800] Feminist özne bilinç yükseltme praksisini dönüştürmek üzerine geri çağırır:

> Belli ki bazı yöntemlerin unutulduğu ya da bazı yöntemlerin belki artık işe yaramadığı, daha yeni yöntemlerin bulunması gerektiği bir şeye de girdik, zamana da girdik diye düşünüyorum.… Bilinç yükseltmeyi bir süredir çok arka plana attık… bilinç yükseltmeyle devam etseydik yani onu bir ilke olarak inatla tutsaydık belki işte açıklık, birbirini dinlemek, yargılamamak gibi şeyler ya da işte deneyimleri anlamak gibi şeyler biraz daha kolay olacaktı.[801]

Feminist diyalog praksisinin üçüncü uğrağı olan deneyim aktarımı, kolektif belleği inşa etmek ve böylece deneyimin kurumsallaşmasının temel yolu olarak görülür.[802] Deneyim öznelerin birbirini aktarım yoluyla anlamasını sağlar. Politik bir araç olarak anlamlandırma biçimi pratiğidir.[803] Kolektif bir yöntemle özne-oluşu ve hafıza inşa etmeyi sağlar.[804] Deneyimin nasıl algılandığı ve aktarıldığı belirli sınırlılıklar içerse de duygu ve deneyimin tamamen aktarılamayacağının[805] kabulü, aktarılabilen kadarıyla kurulacak praksisin potansiyelini azaltmaz, bu yöntemden vazgeçilmesini gerektirmez. Feminist öznenin

---

[799] Clare Hemmings, *Why Stories Matter: The Political Grammar of Feminist Theory* (Durham, NC: Duke University Press, 2011).
[800] Katılımcı1, cis kadın.
[801] Katılımcı15, cis kadın.
[802] Aleida Assmann, *Cultural Memory and Western Civilization: Functions, Media, Archives* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011).
[803] Scott, Joan W. "The Evidence of Experience." *Critical Inquiry* 17, no. 4 (1992): 773–797.
[804] Nancy A. Naples, *Feminism and Method: Ethnography, Discourse Analysis, and Activist Research* (New York: Routledge, 2003).
[805] Judith Butler, *The Psychic Life of Power: Theories in Subjection* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1997).

yaşadıklarını ve sesini duymak, anlaşılabilmesini kolaylaştırır. Katılımcı10, feminist özne tartışmalarının birbirinin deneyimini anlamayı zorlaştırdığını düşünüyor:

> Karşı mahallelere ayrıldık, toplantılara ayırdık, konferansları ayırdık. Sadece kendi bildiğimizi, en yakınımızı çağırdık her yere. E sonra? Deneyim aktarımının olmaması, o temassızlık hali, E seni bir yandan sonra zaten kendini hani istersen düşmanlaşmasan bile uzaklaşıyorsun. Ondan haberin olmuyor. Yaptığından haberin olmuyor yani. O da seninle birlikte yapsa belki daha güzel yapacak. Ama o hiçbir alan olmayış. Bir araya gelemedik ya.[806]

Özellikle toplumsal cinsiyet karşıtı hareketin yükseldiği, mevcut iktidarın politikalarının feministler ve LGBTİ+ler üzerinde bir baskı aracına dönüştüğü son yıllarda, feminist dayanışmanın kurulması için proaktif bir praksis olarak ortaya çıkıyor:

> Şimdi bu yasa taslağı ilk çıktığında İşte bizim mesela ilk hemen yaptığımız şeylerden bir tanesi şey olmuştu. Trans kadın bir arkadaş, birkaç arkadaşımızla böyle bir toplantı almıştık ve şey sormuştuk yani. Bu sizin için nasıl bir süreç oluyor? Bizi aktarabileceğiniz ne var? Ve hani bilmiyorum belki elimizden geliyorsa bizi nasıl destek olabiliriz? kendi adımıza ilaç yazdırıp verelim mi? Siyasi olarak bir şey mi yapalım? Sadece dayanışma toplantıları mı yapalım? Sizin neye ihtiyacınız var?[807]

Deneyimler feminist öznelerin durumlarının, maddi koşulların onların üzerinde kurduğu tahakkümün ve bunların yarattığı duyguların bir bütünü olarak ortaya çıkıyor. Katılımcı16 deneyimlerin biricik olmasının, onları anlayamayacağımız ya da aktaramayacağımız anlamına gelmediğini düşünüyor: "Elbette bazı deneyimlere sahip değilsek onları evet tamamen anlayamayız falan ama sormak ve düşünmek ya da yargılamamak mümkün gibi geliyor."[808] Katılımcı17 deneyim paylaşımının tek başına uygulanmasının yaratabileceği sorunlar olduğunu düşünüyor, "Toplantı buna özel değilse ya da öyle bir an gelmiş ve o deneyim gerçekten o argümanı destekleyecek bir deneyimse okey. Dertleşmeye dönmesi ihtimaline karşı her zaman bir çekincem var."[809]

Deneyim aktarımının bir praksis olarak feminist öznenin çoğulluğuna ve çeşitliliğine yönelik kapsayıcı ve kesişimsel bir yapısı var. Bilinç yükseltmeyi kurarken de kullanılan bir praksis

[806] Katılımcı10, trans erkek.
[807] Katılımcı24, kadın.
[808] Katılımcı16, trans erkek.
[809] Katılımcı17, kadın.

olarak görülüyor. Bilinç yükseltmeyi de sağlıyor fakat asıl önemli olan farklılıkların görünür kılınarak, tanınarak ve anlamlandırılarak politika üretilmesini kolaylaştırıyor. Böylece aynı, sabit ve tek olmayı gerektirmeyen bir feminist hareket dinamizmi ortaya çıkıyor. Deneyim aktarımı praksisi feminist öznelerarası anlaşılmayı ve anlamlandırmayı sağlamak için önemli bir rol oynar. Deneyim aktarımın anlamlandırmayı, bilinç yükseltme ise bu anlam ile ne yapılacağına dair bir politikayı üretir.

Feminist diyalog praksisinin son uğrağı bilgi eşitleme, feminist praksis bağlamında düşünüldüğünde literatürdeki bilgiye ulaşamayan dezavantajlı grupla bilgiyi eşitleme[810] şeklinde kurulan bir praksis değildir. Feminist özneliğin çoğulluğu, üretilen bilginin ve teorinin fazlalığı sebebiyle, kendi alanı olmadığı konuda diğer feminist öznelerle diyalog içine girerek bilginin eşitlenebileceği bir alanın yaratılması üzerinedir. Feminist özneler özellikle atölyeler ve kitap kulüplerini bu amaca yönelik kullanıyor.

> Şimdi herkesin daha bilgili olduğu konular daha çeşitli. Hem bu noktada birbirimize bir şeyler katabilmek hem de alana yeni katılacak olan insanların da bir durumu görebilmesi aslında. Mesela bunu transfeminizmle ilgili yapmıştık. Bu tür bir şey iyi olabilir.[811]

Katılımcı19, bilgiye ulaşımın kolaylaşması ve internetin yaygınlaşması ile bilginin yavaş yavaş eşitlenmeye başladığını düşünüyor.[812] Bilgi eşitleme bir praksis olarak bilgi hiyerarşisini, feminist hareket içindeki deneyim hiyerarşisini kırmanın ve örgütlenmeyi derinleştirmenin bir yolu olarak ortaya çıkıyor:

> Sonuçta bir bilgi hiyerarşisi de var ister istemez. Yeni bu politikanın içerisinde söz üretmeye çalışan insanlar da daha suskun kalabiliyorlar, ifade edemiyorlar falan. Bunun dengesinin sağlanması gerekiyor. Yani o güvenli ortam oluşturup, herkesin konuşabileceği toplantı ortamları için bu tarz yöntemler bulmak gerekiyor.[813]

[810] Miranda Fricker, *Epistemic Injustice: Power and the Ethics of Knowing* (New York: Oxford University Press, 2007); Mary E. Hawkesworth, "Knowers, Knowing, Known: Feminist Theory and Claims of Truth," *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 14, no. 3 (1989): 533–557.
[811] Katılımcı9, non binary.
[812] Katılımcı19, kadın.
[813] Katılımcı15, kadın.

> Ve daha tekrardan söylüyorum daha basit bir dil kullanmak çünkü alanlarda olan veya ne bileyim örgütlenmeye katılan herkesin teorik bilgisi de eşit değil. O yüzden hani herkesin daha net anlayabileceği bir dil ile başlamak gerekiyor.[814]

Feminist özne tartışmalarındaki deneyimlerinde katılımcılar TERF'lerin translar ve queerler hakkında bilgi eksiklerinin olabildiğini ve diyaloga açık olanlarla tartışmalar ve bilgi aktarımları yoluyla bir köprü kurmayı praksis olarak kullandıkları kısıtlı da olsa örneklerin olduğundan bahsediyorlar:

> Bence uzlaşma değil, karşıdakini dönüştürme daha çok. Karşılıklı konuşarak kendi fikirlerini söyleyerek veya okumalar gönderebiliriz bu kişiye. Onlar da bayağı faydalı oluyor. Çünkü bazıları hiç bilmiyor, bazıları yanlış bildiği için böyle yapıyor ve reddediyor. O yüzden doğru bilgiyi onlara yaymaya çalışıyoruz genelde. Karşılıklı konuşarak da olabilir, okumalar göndererek de olabilir. Ama dönüşebilecek kişi belli oluyor zaten. Konuşma tarzından, davranışlarından, düşüncelerinden. Bazıları çok sert çıkışıyor. Sert çıkışanlara ben şahsen bulaşmıyorum. Ama onlar da tabii dönüşebilir. Belli olmuyor kim dönüşeceği.[815]

Bu dört kategori arasında bilgi eşitleme, hiyerarşi kurulmadan pratiğe geçirilmesi için en hassas davranılması gereken praksistir. Katılımcı7 ve Katılımcı9 bilgiye sahip olan ve bilginin aktarıldığı özne ya da grup arasında karşılıklı bir rıza ilişkisini gözetmek gerektiğini söylüyor. Bilgi sadece öğrenmek isteyen, bu konuda meraklı olana aktarılabilir.[816] Bilgi eşitleme praksisi gönüllü katılımla ilerleyecek atölyeler, kitap kulüpleri, seminerler, çalıştaylar ve forumların yapılmasına yönelik bir katkıdır. Bilgiye yönelik olması sebebiyle teorik bir alandaki eksiği gidermek amaçlıdır. Deneyim aktarımı ve bilinç yükseltme ise benzer yerlerden fakat farklılaştığı noktalarla deneyime, tanımaya, anlamlandırmaya ve buradan ilişkilenmeye yöneliktir.

Feminist diyalog yöntemine dair dört praksis Türkiye'deki feminist özne tartışmalarının tekrardan düşünüldüğü bir yerden feminist öznelerin örgütlenmesini, yöntemini, ilkelerini ve praksisini belirlediği bir deneyime dönüşür. Bu tez de bu açıdan bu praksisin sonucudur. Feminist özneler içinde bulundukları maddi koşulları, bu koşulların oluşturduğu yapıları, ötekisi olan patriyarka ile mücadelesini, örgütlenme biçimlerini bir

[814] Katılımcı8, trans kadın.
[815] Katılımcı9, nonbinary.
[816] Katılımcı7, Katılımcı9.

totalizasyon sürecine sokarak projesini oluşturur. Özgürleşmesine giden bu proje, bütün su saydığımız koşullar sonucunda o momente özgün olarak ortaya çıkar. Projesini gerçekleştirirken feminist öznenin dönüşümü anında yaşanan tartışmaların sonucunda, feminizm içi diyalog kurma haline dair fark ettiği bir eksiği praksis olarak kurar. Bu eleştirel ve kendini dönüştürmeye yönelik anın çıktısı olan feminist diyalog praksisidir. Feminist diyalog praksisinin içindeki dört praksisi temel kategoriler olarak alır, praksisler çekmeceler gibidir. Bu çekmecelerin içinde farklı diyalog ve tartışma anlarında kullanılmaya uygun aletler, yani ilkeler ve kurallar bulunur. Tartışmaların, çatışmaların ve diyalogların koşullarına ve karakteristiğine göre bu çekmecelerden alınarak uygulanacak olan ilkeler ve yöntemler farklılık gösterebilir. Çekmecelerin içindeki aletler yararsız hale geldiğinde praksisi kuramazlar ve practio-inerte dönüşürler. Böyle zamanlarda dönüştürülmeleri mümkündür. Bilinç yükseltme praksisi böyle bir geri çağırmanın sonucudur. Ya da ihtiyaca göre yeni praksisler üretilebilir. Feminist öznelerin feminist yöntemle diyalog ve tartışma yöntemleri kurması hem feminizmin kendisine hem de feminist öznelerin özne-oluşlarına yönelik tahayyüllerini ortaya koyar. Bir diyalog ve tartışma ortamında ne olmasını istemiyoruz? Onun yerine ne olmasını istiyoruz? Feminist diyalog praksisi feminist öznelerin kendilerine ve birbirlerine sordukları bu sorularının cevabıdır. Böylece içine atıldıkları patriyarkal koşulların onlara dayattığı tartışma ve diyalog kurma biçimlerini reddederler. Bütün feminist praksisler ve yöntemler temel olarak özneler ya da gruplar arası tahakkümü önlemeye yöneliktir. Bu müdahale, onların konumlandıkları yeri, içine atıldıkları koşulu aştıkları anın göstergesidir.

5. SONUÇ

Feminist öznenin kapsamı ve kadın kategorisinin kapsamı üzerine feminizm içi yürütülen tartışmaları gözlemlemek şu soruyu sormama imkân verdi: 'Feminist öznenin dönüşümünün ortaya çıkardığı krizler ile feminist praksis arasında nasıl bir ilişki kurulur?' Feminist öznenin ve kadın kategorisinin kapsamı feminizm içinde hep tartışılan ve feminist hareketin tarihine etki eden tartışmalar oldu. Bu sebeple bu dönem yürütülen tartışmalarında bir kriz anı sonrasında verimli olacağını düşünmek mümkündü. Fakat tartışmaların internet üzerinden dijital olarak yürütülmesi, tartışmayı yapısızlaştırdı kaygan bir alana hapsetti. Bu yapısızlığı ve kaygan alanı önleyebilmek için feminist tartışma biçimlerini tekrar hatırlamak ve dönüştürmek gerekliliğini ortaya çıktı. Feminist öznenin ötekisi olan patriyarka -ve diğer iktidar pratikleri- ile mücadelesi devam ederken tartışmanın dayanışma ve direniş pratiklerine etkisi ve bu tartışmadan feminist öznelerin nasıl bir çıkarımda bulunacağı tezin çerçevesini oluşturdu. Sonuç olarak, Türkiye'de tartışmaların yürütüldüğü 2018 sonrası dönemde dört kapitone noktası feminist öznelerin aktarımları ile çözümlendi. Birincisi feminist öznenin kendisini nasıl tanımladığıdır. İkincisi ötekisi olan patriyarka ve diğer iktidar pratiklerini nasıl konumlandırdığıdır. Üçüncüsü mücadele, dayanışma ve direniş pratiklerini nasıl ördüğüdür. Son olarak feminist öznenin tartışmaların feminist bir yöntemle yürütülmemesinden yaptığı çıkarımla feminist tartışma/diyalog praksislerini hem geçmişten geri çağırarak hem bugün kullandıklarını dönüştürerek hem de yenilerini tahayyül ederek kurmasıdır.

Feminist öznenin kapsamını, kendisini nasıl tanımladığından yola çıkarak ortaya koymak mümkündür. Feminist özne olmak patriyarkanın tahakküm ve baskısından etkilenen dolayısıyla da buna karşı yürütülen mücadeleden ve feminist politikadan etkilenen özne olmaktan ayrılır. Feminizm bu bağlamda hiçbir ayrım gözetmeksizin herkes içindir. Çünkü feminizm, feminist hareket, feminist mücadele, feminist politika, feminist teori ve feminist bir yaşam sürmek başka türlü bir dünyanın ve yaşamın mümkünlüğüne inanır. Bu sebeple herkesi etkiler ve herkes içindir. Projesinin sınırlarını böyle bir dönüşüm ve özgürlük varoluşu niyeti ile çizer. Fakat feminist özne olmak hem kendi varoluşu için hem de patriyarkanın tahakkümünden etkilenen herkes için kurduğu yaşam tahayyülü çerçevesinde, yani projesinde, feminist bir bakış açısıyla, feminist yöntemlerle, feminist praksisle hareket ederek, eyleyerek mümkün olur. Kendine feminist diyen, etrafındaki sarılmış olduğu bütün maddi koşullara ve yapılara rağmen, onları aşmaya ve dönüştürmeye çalışarak, her

eyleminde feminist bir yaşam sürmeye çalışan, feminist politikaya, feminist düşünceye, feminist sanata katkı sağlayan, patriyarkaya karşı yaşamın çeşitli alanlarında mücadele veren özne feminist öznedir. Buradan yola çıkarak bu konumlanma özcü kabulleri, özellikle de biyolojik özcü kabulleri reddeder. Kadın kategorisinin sınırlarını kadınlık deneyiminin farklı faklı koşullar içinde deneyimlenebileceğini kabul eder. Benzer şekilde feminist özne olma iradesini ve varoluşunu feminist bir şekilde sürdürme niyetini (yönelimselliği) gösteren herkes feminist öznedir. Özetle, ötekisi olan patriyarkanın sadece özneyi etkilemesi, onun üzerinde tahakküm kurması öznenin feminist özne olması için yeterli değildir. Aynı zamanda feminist öznenin patriyarkaya karşı, bu durumdan özgürleşmek üzere bir proje kurması ve bunun için harekete geçmesi özneyi feminist özne yapar. Feminist özne oluş, feminist öznenin sonsuz seçenekler arasında her istediğini yapabildiği bir alanda gerçekleşmez. Feminist öznenin içinde bulunduğu maddi koşullar ve yapılar ve patriyarkanın tahakkümü ile zorlaşır. Feminist öznenin kendi iradesiyle özgürlüğü için oluşturduğu projeye giderken seçeneklerini kısıtlar. Fakat ötekisi olan patriyarka ile feminist öznenin içinde bulunduğu maddi koşullar ve yapılar feminist özneyi tamamen belirleyip kapatamaz. Öznenin içinde bulunduğu durumu, maddi koşulları ve yapıları aşma iradesi, özgürlüğüne giden yolda projesini gerçekleştirme iradesi her zaman öznenin kendisine aittir. Feminist özne-oluş süreci ne salt dış etkenlerden özneye doğrdur ne de salt özneden dış dünyaya doğrudur. İkisi arasında durmaksızın gidip gelen sürekli varoluş halidir. Bu süreçte feminist öznenin en önemli özelliği kolektiflilik haline yatkınlığıdır. Kolektif hareket etmek, feminist hareketin tarihinde özenle kurduğu bir praksis olarak karşımıza çıkar. Kolektif özne olmak, feminist öznelerin kendi maddi koşulları ve bu koşullarının oluşturduğu yapıların sınırlarını zorlayarak, onları aşmaya çalışarak feminist mücadeleye katılmak, feminist dayanışma ağları ve direniş pratikleri kurmak, dolayısıyla da feminist politika ve feminist düşünceye katkı sağlamak sayesinde olur. Bu katkı patriyarkaya karşı gündelik mücadelelerden feminist düşünceye ve oradan da büyük eylemlere çok geniş bir yelpazeye sahiptir. Feminist öznenin kolektif özne olabilme becerisi ve çeşitliliği, ötekisi olan patriyarkanın büründüğü farklı tezahürlere ve tahakküm biçimlerine karşı farklı örgütlenme, mücadele, dayanışma ve direniş pratikleri üretmesini sağlar. Sürekli dönüşebilen feminist praksisler bu sürecin bir sonucu olarak ortaya çıkar.

Bütün bu sürecin geldiği noktada tezin teorik ve pratik konumlanmalarının sonuçlarından biri olarak Feminist Diyalog Praksisi, feminist öznenin, feminist öznenin ötekisinin (patriyarka ve diğer iktidar pratikleri), öznenin içinde bulunduğu maddi koşulların

yarattığı yapıların, feminist öznenin projesinin ve feminist öznenin praksislerinin sürekli değişen ve dönüşen ilişkiler ağı içerisinde ortaya çıktı. Feminist öznelerin geçmişte kullandığı, bugün kullanmaya devam ettikleri ve gelecekte dönüşmesini tahayyül ettikleri tartışma yöntem ve biçimlerine dair feminist bir müdahalenin sonucu olarak ortaya çıkan praksisler geçmişten çağırılarak, bugün için dönüştürülerek, bugün kullanılan praksislerle birleştirilerek ve uygulanmasını tahayyül ettikleri praksisleri de katkı olarak sunarak feminist bir şekilde tartışmanın, diyalog kurmanın yapılma biçimlerini belirledi. Feminizm içi tartışmalarda çok uzun zamandır kullanılan, bütün feministlerin bir şekilde bildiği, hatta nereden bildiklerini bilmedikleri, feminist yöntemlerle konuşma/tartışma praksisleri sadece bir kolaylaştırıcı praksis olarak kullanılmaz. Feminist yöntemlerle diyalog kurmanın amacı, ötekisi olan patriyarkanın kullandığı yöntemleri kullanmamak, iletişim kurma, tartışma, anlaşma ya da çatışmayı bile farklı bir düzlemde yaparak patriyarkal ve eril yöntemlerden uzaklaşmaktır. Bu sayede kendi içindeki çatışmaları, anlaşmazlıkları ve krizleri kendine has yöntemlerle çözer. Bu feminist praksisin kurucu fikri diyalogun feministleştirilmesidir. Diyalogun feministleştirilmesi yeni bir yöntem değil, var olan feminist diyalog pratiklerinin bugün nasıl geliştirilebileceğine, güncellenebileceğine yönelik bir müdahaledir. Feminist hareketin tarihinin, süreğenliğini ve dönüşümselliğini sağlayan en etkili unsurlardan biri feminist yöntemle konuşmaktır. Tezin vardığı yerde, bu praksis aslında bir feminist arşiv yapma feminist belleği diri tutma çalışmasıdır.

Tezin yöntemi sadece verilerin yani sahadan gelen deneyim ve bilgi aktarımının çözümlenme ve analiz biçimi olarak değil aynı zamanda bilgiye ve deneyime bakış açısının feminist metodolojik konumlanmalarını ortaya koydu. Bu sayede tezin uğradığı her uğrak birbirini tamamlayan feminist metodolojik seçimlerle örülmüş oldu. Feminist epistemoloji, bilgiyi nasıl anlamlandıracağıma öncülük ettiği gibi bilgiyi nasıl edineceğime de yol gösterdi. Feminist öznelerin tartışmaya yönelik deneyim ve bilgileri, feminist özne-oluşa, ötekiye, mücadelelerine ve praksislerine dair bakış açılarıyla birleşti. Tartışmaların feminist öznelerin dayanışmalarına ve patriyarka ile mücadelesine etki edip etmediğini araştırmak için hem sokak ve eylem pratiği hem de dayanışmanın en yoğun olduğu üç şehirde (Ankara, İzmir, İstanbul) 24 katılımcı ile gerçekleştirdim. Görüşme sorularından, çalışma grubunun belirlenmesine, mülakatın yapısına, katılımcılarla görüşmeleri ayarlamak için iletişime geçtiğim andan görüşmelerin sonuna kadar bütün süreç eşitliği korumaya çalışan, tahakküm kurmayan, feminist öznenin sesinin özgür biçimde duyulabildiği bir süreç olarak tasarladım. Bu sebeple analizi yaptığım *"Pratik Konumlanmalar"* katılımcılarım olan feminist

öznelerden çok fazla direkt alıntı içeriyor. Her ne kadar katılımcıların güvenliği için anonimleştirmiş olsam da seslerinin kendi cümleleriyle duyulmasını önemli buluyorum.

Feminist özne tartışması tarihsel bir çözülüş ve tekrar varoluşun anını temsil eder. Bu dönüşüm feminist teorinin ve hareketin ilk defa karşılaştığı bir durum değildir. Bu sebeple feminist öznenin dönüşüm tarihini merkeze alarak feminist özne-oluşun tarihyazımını yaptım. Feminist özne ve tarih anlayışım, özne-oluş süreçleri, kolektif bir özneye dönüşmesi ve tarihi boyunca sürekli kendi varoluşu için dönüşme hali ile Simone de Beauvoir ve Jean-Paul Sartre'ın varoluşçu öznesi ve varoluşçu feminizmidir. Feminist tarihin klasiği olmuş dalga dönemselleştirmesini, Batılı feminist öznenin dönüşüm anlarını ve kırılmalarını göstermek için kullanmaya devam ettim. Böylece Türkiyeli feminist öznenin dönüşümünün anaakım Batılı feminist tarihten kopuş ve yakınlaşma anlarını görmek mümkün oldu. Sadece tarihsel farklar değil aynı zamanda Türkiyeli feminist öznenin simgesel konumlanmaları, ötekisi ile mücadele biçimi, bu mücadeleyi kurarken hangi yapı ve mekanizmaların etki ettiği gibi durumlar bu iki öznenin aynı özgürlük projesi için farklı yolculuklarda olduğunu ortaya koydu. Tarihin farklı zamanlarında, kadınların uyanışı, kadınların isyanı, kadınların çoğulluğu ve kadınlığın çoğulluğunu farklı şekillerde deneyimliyorlardı. Yine de feminist tarihe özgü bazı yakınlaşmalar görmek mümkündü: Batı'da siyah kadınların feminist mücadelenin bir parçası olduğu -feminist mücadeleye yeni dahil olduğu değil zaten feminist mücadelenin bir parçası olduğu- ve temsiliyetlerinin, görünürlüklerinin ve tanınma taleplerinin feminizmi kesişimsellikle çoğullaştırması bugünkü tartışmaların yolunu açan öncülü niteliğindeydi. Aynı dönemde değil ama benzer bir şekilde, Türkiye'de de Kürt kadınların, Müslüman feministlerin temsiliyet, görününrlük ve tanınma talepleri feminist hareketi ve alanı genişletmişti.

Batılı ve Türkiyeli feministlerin bir diğer yakınlaştıkları an, zamansal olarak da senkronize bir deneyimin yolunu açtı. Feminist özne ve kadın kategorisinin kapsamı üzerine yürütülen son tartışma dalgasının giderek yükseldiği 2010'dan sonraki dönemde, tartışmaların dijital ortamlarda yürütülmesi, internetin bilgiyi hızlı yayması ve bilgiye erişimi kolaylaştırmasının bir getirisi olarak gündem olarak birbirine yaklaşsa da tartışmaları yine farklı biçimlerde deneyimliyorlardı. Küresel olarak gittikçe artan toplumsal cinsiyet karşıtı hareketin bütün dünyada kadınlara, feministlere, LGBTİ+ komünitesine yönelik toplumsal ve siyasi baskısı elde edilen kazanımların kaybedilme ihtimalini artırması ortak bir sorundu. Fakat özellikle sağcı-otoriter devletler tarafından toplumsal cinsiyet karşıtı ideolojinin meşru politikalara dönüşmesi Türkiye'deki feminist öznenin ve kadın

kategorisinin kapsamı tartışmalarının Türkiyeli feministlerin gündeminde uzun süre kalmasını engelledi. Tartışmanın sönümlenmesinin bir diğer sebebi de tartışmanın merkezinde olan trans hakları, cinsiyet kimliği, cinsiyetlendirilmiş kamusal alanlar gibi tartışma temalarının Türkiye'de zaten geniş haklara ve pratiklere sahip bir alanının olmamasıydı. Bu sebeple tartışmalar genellikle ontolojik bağlam üzerinden ya da eylemlerde alan kavgası olarak kendini kısa süreliğine var edebildi. İçine atıldığı maddi koşulların oluşturduğu yapılar ve öteki olan patriyarkanın müdahalesi ile feminist öznenin varoluşu arasındaki bu yarık feminist öznenin ana mücadele alanını oluşturur. Özellikte Türkiye'de feminist özne tartışmasının sönümlenmesi -ya da ertelenmesi- bu alanda gerçekleşen değişimlerin sonucudur. Mevcut iktidar tarafından artan baskı feminist ve LGBTİ+ öznelerin marjinalleştirilmeye devam edilmesi, şeytanlaştırılması sadece politik söylem düzeyinde hedef haline getirilmesinin yanı sıra sistematik bir politika olarak açık açık uygulanması, bu politikaların yasalaştırılma teşebbüsleri feminist öznenin tartışma odağını dağıtır, direniş ve dayanışma ağlarında sağlamlaşmaya yöneltir.

Türkiyeli feminist özne feminist hareketinin tarihinin bilinci ile tartışmayı yürütüş biçimlerini yeniden düşündüğünde sadece tartışmayı düşünmez; aynı zamanda kolektif bir özne olarak kim olduğunu düşünür. Tartışmanın yürütüldüğü toplumsal, tarihsel ve maddi koşulları da düşünür. Nasıl bir özne olmak istediğinin yani özgürlüğünün projesini de düşünür. Bu projeye ulaşmak için kurduğu praksisleri düşünür, bu tartışmayı yürütme biçiminin eksiğini burada bulur. Tüm bu özne oluş süreci biyolojik özcü modernist akıl ile performatif/akışkan postmodern akıl arasında bir köprüyü ziyaret etmemi sağladı. Varoluşçu özne-oluş süreçleri ve praksisin bu süreçlerdeki önemi bu tartışmada feminist öznenin deneyimlediği eksik praksislerin geri çağrılması ve yeniden üretilmesi önerisini yarattı. Bu sebeple yine, Beauvoir ve Sartre'ın özne-oluş yolculuğu, kolektif öznenin politikayı kurması ve anlamlandırması, projesinin kapanamazlığı ve bu kapanamazlığın getirdiği sürekli dönüşüme açık dinamik tezin ve feminist özne deneyimlerine bakışımın teorik konumlanmasını oluşturdu.

Teorik konumlanmam, pratik konumlanmalarımın süreçlerini anlamlandırmak için bir alet çantası görevi gördü. Pratik konumlanmalarım, feminist özne ve kadın kategorisi tartışmalarına yönelik yaptığım gözlemler, literatür ve yaptığım görüşmelerde katılımcılardan edindiğim bilgi ve deneyim aktarımlarıyla birlikte bu tartışmanın koşullarına özel dört kapitone noktasıydı.

Birincisi Türkiyeli feminist öznenin feminist özneyi nasıl tanımladığı ve feminist özne olma deneyimleriydi. Feminist özne olmak, kadınlık durumunu farklı biçimlerde deneyimlemiş olan ve patriyarkanın üzerinde tahakküm kurduğu tüm özneleri kapsıyordu. Bu, farklı deneyimlere, farklı taleplere ve farklı projelere sahip olan öznelerin kolektif özne olmasını sağlıyordu. TERF'ler bu kabulün dışında kalmak için bilinçli ve sistematik çaba gösteriyorlardı, mücadeleyi yeni sağ ile toplumsal cinsiyet karşıtı hareket ile birleşerek zayıflatıyorlardı. Türkiye'deki TERF'lerin bir süre sonra tartışmalardan ve alanlardan çekilmesinin sebebi hükümet ile aynı tarafa, muhafazakâr faşist bir hatta geçtiklerini fark etmiş olmalarıydı.

İkincisi feminist öznenin öteki olarak konumlandırdığı patriyarka ve diğer iktidar pratiklerini nasıl tanımladığıydı. Partiyarka kesişimseldi, kesişimsel tahakküm ağlarına sahipti ve herkes patriyarkayı farklı şekillerde deneyimliyordu. Diğer iktidar pratikleriyle iş birliği yapıyordu. Türkiye'nin özellikle son on beş yılında iktidarın patriyarkayla birlikte toplumsal cinsiyet karşıtı ideolojiyi meşru bir politik ajandaya dönüştürmesi bunun çok net göstergesiydi. Patriyarka ve iktidarın pratikleri hayatın her alanında kaçınılmaz olarak kendini gösteriyor ve kendisinden olmayan kimseye yaşama alanı tanımıyordu.

Üçüncüsü, ötekiye karşı mücadeleyi praksislerini direniş, dayanışma ve örgütlenme pratiklerini nasıl kurduğuydu. Patriyarka ve iktidarın tahakküm baskısı arttıkça kurumsal örgütlenme pratiklerinin yavaşlattığı o ataletten uzaklaşmanın, özgürleşme projesini tekrar kurmanın, yeni dayanışma praksisleri geliştirmenin hayati bir mesele olduğunu düşünüyorlardı. Ötekinin baskısı arttıkça hareketin dinamiğinin hızlandığını yeni dayanışma ağları kurulduğunu görmek mümkündü. Feminist hareket ve LGBTİ+ hareket dayanışmayı büyütüyordu.

Dördüncüsü ise ötekiye karşı mücadele hattını ve dayanışmayı güçlü örebilmek için feminizm içi bir tartışmada feminist diyalogu nasıl kuracağına dair kullandığı praksisleri geri çağırması ve yeni praksislere dair tahayyülüydü. Tahayyül, feminizmin zaten kullandığı praksislerin geri çağırılması ve yeniden düşünülerek güncellenmesine dairdir. Burada ilk adım, feminist bir diyalog için gerekli zemini oluşturmaktır. Feminist Diyalog İkeleri olarak ortaya koyduğum bu ilkeler, feminist hareketin deneyimlerinden damıtılarak güncelliğini koruyan ilkelerle, feminist öznelerin tahayyülünden çıkan önerilerin birleşimidir. Örgütlenme hızı, çeşitliliği ve potansiyeli açısından feminist mücadelenin sistematik bir tartışma yürütmek için kendini feminist özne olarak tanımlayan ve böyle bir etkileşime

girmek isteyen herkesin katılabileceği tartışma ortamları yaratmak adına bir kolektif/platform/inisiyatif kurulması öncelikli düşüncedir. Böylece bu tartışmanın kendine ait bir yeri olur. Tartışmanın sürekli yürütülebileceği bir yerinin olması tartışmaların çıktılarının takip edilebileceği bir yerin olmasını da sağlar. Bu tür bir diyalog kurulurken, cinsiyetçi, homofobik ve transfobik bir dil kullanmama, söz kesmeme, anlamak için dinleme, soru sormaktan çekinmeme feminizmin kullandığı zamansız temel ilkelerdir. Güvenli bir alan sözleşmesi, katılımcıların kendilerini şiddetsiz, tehdit edilmeyecekleri bir ortamda tartışma yürütüleceğine dair karşılıklı anlaşmadır. Diyalogun örgütleyenleri, yürütücüleri ve kolaylaştırıcılarının deneyim ve bilgi hiyerarşisi ile değil dönüşümlü bir yürütmeye sahip olması özellikle çatışmalı konular için önemlidir. Feminist bir diyalogu kurma biçimleri sadece diyalogu başlatmak ve sürdürmekle görevini tamamlamaz. Feminist bellek ve arşiv için diyalogun/tartışmanın çıktılarını almak, paylaşmak bilgiyi yaygınlaştırmak ve yeni tartışmalara alan açmak gibi görevleri de vardır.

Asgari müştereğin buradan kurulacağı diyalog ortamının gündemlerine göre ağırlık vereceği yöntemlerden birincisi geri çağırmanın yararlı olacağına inanılan diyalogların, tematik konular etrafında konuşulduğu ve fikirlerin paylaşıldığı düzenli toplantılara dönüştüğü bir sürekliliği kuran bilinç yükseltmedir. İkincisi karşılıklı birbirinin varoluşunu anlamak adına deneyim aktarımlarıdır. Üçüncüsü ise bilgi hiyerarşisini kırmak ve bilgiye erişimi yaygınlaştırmak amacıyla bilgi eşitlemedir. Deneyim aktarımları feminist öznelerin çoğulluğu dolayısıyla aralarındaki farklılıkların gündelik hayatlarında ve mücadele alanlarında yaşadıkları deneyimleri aktararak birbirlerini anlamaya çalıştıkları bir süreci ifade eder. Bilgi eşitleme ise diyalogun gündemi etrafında bu konuyu daha derinlemesine anlamak ve pratikten teoriye yönelmeye istekli feminist öznelerin bilgilerini aktarması ve kaynaklar önermesi yoluyla olur.

Feminist diyalog ilkeleri bilinç yükseltme, deneyim aktarımı, bilgi eşitleme, olarak kurulan dört yöntem sabit kategoriler değildir. Dört yöntemin her birinin uygulanış yöntemleri temelde belli olsa da içeriği ve sınırları zamanın ruhuna ve feminist öznenin gündemleştirdiği sorunsala göre tekrardan kurulmak üzere hangi momente aitse o momentte geçici olarak sabitlenir. Dört yöntem, feminist diyalog praksisi için feminist öznenin amacı ve praksisin yönelimselliğine göre değişim gösterecek dört adet çekmecedir. Bu çekmeceler içinde birçok feminist özne olan feminizmin odasında/salonunda bulunan çekmecelerdir, içlerinde tartışma anlarında kullanılmak üzere değişebilen aletler bulunmaktadır. Feminist öznenin feminizmin verimli topraklarından yararlanarak kendini dönüştürmesi,

çoğullaşması ve mevcut momentte tekrar geçici olarak sabitlemesi için böyle bir geri çağırma ve tahayyül önemlidir. Patriyarka ve diğer kesişimsel tahakkümlere karşı bütüncül bir mücadelede odak kaybetmeden dönüşümü sağlamak için feminist diyalog praksisini amaçta ortaklaşarak kullanabilmek mümkündür.

Sonuç olarak, feminist öznenin dönüşümünün tarihinden feminist öznelerin edindiği deneyim, dayanışmayı zayıflatmamak adına feminist diyalogu tekrar hatırlamak ve eksiklerini tamamlamaktır. Şunu da unutmamak gerekir, tarih spiral biçimdedir ve tarihin olumsallığı yaşanan olayların çeşitlenmesi kadar sonuçların farklılaşmasını da sağlar. Bu sebeple Feminist Diyalog Praksisi de değişip dönüşmeye açıktır. Feminist özne tartışması sadece bugüne, bu döneme özgü bir tartışma değil, feministlerin kendilerini tanımladıktan, projelerini ve praksislerini ortaya çıkardıktan sonra sürekli olarak değişerek ortaya çıkan bir tartışmadır. Bu tartışma tarihin her döneminde oldu demek, sürekli aynı sonuçlar vereceğini, ya da tartışmanın içeriğinin sürekli aynı maddi koşullar ve özne kurulumları ile gerçekleştirdiği anlamına gelmez. Onun yerine, feminist özne olmanın, practico-inert bir yapıya dönüşmemesi için sürekli değişen, dönüşen ve kendini eleştiren bir dinamiğinin olduğunu görmeyi sağlar. Sonuçları da her zaman farklı olacaktır. Çünkü farklı toplumsal, ekonomik ve tarihsel koşullarda ortaya çıkar. Genel bir feminist özne ve o öznenin sınırları tartışılıyor gibi görünür ama içinde bulunduğu o andaki feminist öznenin sınırları ve kapsamı tartışılır. Bu sebeple benzer döngüler tarihte hep aynı sonuçlara, ya da süreçlere denk düşmez. Günümüzde yürütülen feminist öznenin dönüşümü ve kapsamına dair tartışmalar, kadın kategorisinin tanımlanmasına yönelik fikir ayrılıklarının bu dönemde kendine hastır. Bu kendine has olma hali kendi tarihinden kopukluk sağlamaz, feminist öznenin dinamik şekilde hem projesini hem de praksisini dönüştürdüğü anlamına gelir. Bu sayede kendisi de practico-inert bir oluşuma dönüşmez. Beauvoir'in bahsettiği gibi, atıldığı dünyada kendinde-şey olmamak için kendisi ve diğerleri için patriyarkaya karşı mücadele eden feminist özne, feminist hareketin içinde de kendinde-şey olmamak için bu tartışmaları sürdürür. Bunu da en iyi bildiği yolla yapar, çünkü Audre Lorde'ün dediği gibi "efendinin aletleri efendinin evini yıkmaz." Bu sebeple kendi aletlerini oyar, yontar, şekil verir ve örer. Var olma yöntemi de efendinin araçları yerine başka araçları kullanarak kendi evini kurmak üzerine bir özgürlük projesidir.

Tezi sonlandırırken tezin kısıtlılıklarında fark ettiğim, tez süresince önüme çıkan ve tezin kapsamını aşacağını fark ettiğim için dahil etmediğim ileri çalışma önerilerim ortaya çıktı.

İlki, feminist öznenin dönüşüm tarihini çalışırken hareketin dinamiğinin arttığı ve azaldığı dönemleri görmek mümkündü. Örnek olarak, benim de dalga metaforuna ve dönemselleştirmesine yönelik eleştirilere katıldığım bir argümanıydı, hareket bazı dönemlerde kesiliyor sonra tekrar güçleniyor gibi görünüyordu. Yeni çalışmalar da göstermeye başladı ki bu dönemler aslında feminist mücadelenin devam ettiği daha dinamiğinin daha yavaş olduğu dönemlerdi. Fakat böyle bir yanılsamaya düşülmesine sebep olan dinamiğin yavaşlaması neden kaynaklanıyordu? Öznelerin projeye yönelik praksisleri devam ettirme ve yeni insanların kolektif özne-oluş durumuna geçmesini yavaşlatan maddi koşullar ve yapılar çözülmeye açıktı. Özellikle büyük kazanımlardan sonra yaşanması, Türkiye örneğinde 1930-1980 arası gibi, hareketin ataletinin, practico-inerte dönüşmeye başlamasının öznelerde oluşturduğu isteksizlik durumu muydu? Benzer bir duraklama hali, feminizmin kurumsallaşması ile 2000'lerden sonrası için de Türkiyeli feminist özneler tarafından hareket küçülmediği fakat topyekûn bir politika üretemediği üzerinden özeleştiri olarak yapılıyordu.

İkincisi, görüşmelerde örgütlü feminist öznelerin eleştirilerinden ortaya çıkan teori ile pratik arasında, yani bilgi ile sokak arasında bir uğrak olan Türkiyeli feminist akademinin feminist öznenin özgürleşme projesine katılımı ve etkisi nasıldı? sorusuydu. Feminist hareketin tarihi içinde mi değişmişti, eğer öyleyse kırılma noktası neresiydi?

Sonuncusu ise, bu teze dahil etmediğim, özne-oluş süreçlerinde varoluşçu beden düşüncesinin feminist özne, kadın kategorisi ve trans bedenler ekseninin bu tartışmaya etkisinin nasıl olacağı sorusuydu. Burada Sartre'ın varoluşçuluğundan kopup Marleu-Ponty'nin bedenleme fenomenolojisine bir alan açabilirdim. Beauvoir'un kadın bedeni üzerine düşüncelerinde, Marleu-Ponty ile yaptığı tartışmaların etkisi bulunuyordu. Fakat böyle bir genişleme tezin praksis odağından kaymasına sebep olacaktı.

Bu öneriler, tezi yazarken aklıma düşen birçok sorudan damıttığım ve ileri çalışma olarak yapılandırılabileceğini düşündüğüm sorular oldu. Tez, feminist özne ve kadın kategorisinin kapsamı konusundaki tartışmanın çevresinde feminist özne oluş hallerini, bu sırada ötekisi olan patriyarka ve diğer iktidar pratiklerinin tezahürlerini, feminist öznenin tarihin bu anında bu momentteki maddi koşulların oluşturduğu tahakkümler ağını aşmaya yönelik projesini nasıl kurduğunu ve bu proje için ne tür praksislerle devam ettiğini ortaya koymayı amaçladığı için sınırlılıklarının dışında kalan ve temel odaklardan uzaklaşmaya sebep olacak bu konuları dışarıda, daha sonra çalışılmasına yönelik bir öneri olarak bıraktım.

Sonuç olarak, feminizm herkesi etkiler ve herkes içindir. Feminist özne ise feminizmi bilinçli bir biçimde projesi yapan ve bunun için praksisler kuran öznedir. Feminist biçimde eylem halinde olmanın feminist özne olmanın koşulu olduğunu, feminist öznenin ve kadın kategorisinin kapsamına dair tartışmaları feminist yöntemle tartışmamanın getirdiği anlardaki krizde görmek mümkündür. Bu sebeple bu tez feminist özneye, ötekisine, projesine ve praksislerine yönelik varoluşsal bir okuma yapar ve feminist biçimde diyalog kurabilmenin feminist belleğini/feminist arşivini var olanı geri çağırarak, bugünkünü değiştirerek ve yeni öneriler ekleyerek tutar.

KAYNAKLAR

Abadan-Unat, Nermin. "Söylemden Protestoya: Türkiye'de Kadın Hareketi'nin Dönüşümü." İçinde *75. Yılda Kadınlar ve Erkekler*, der. Ayşe Berktay Hacımirzaoğlu. İstanbul: Tarih Vakfı, 1998.

Acuner, Selma. "90'lı Yıllar ve Resmî Düzeyde Kurumsallaşmanın Doğuş Aşamaları." İçinde *90'larda Türkiye'de Feminizm*, der. Aksu Bora ve Asena Günal. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Açık, Necla. "Ulusal Mücadele, Kadın Mitosu ve Kadınların Harekete Geçirilmesi: Türkiye'deki Çağdaş Kürt Kadın Dergilerinin Bir Analizi." Çev. Tanıl Bora. İçinde *90'larda Türkiye'de Feminizm*, der. Aksu Bora ve Asena Günal. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Adak, Sevgi, ve Selin Çağatay. "Revisiting Feminist Historiography on Women's Activism in Turkey: Beyond the Grand Narrative of Waves." *Women's Studies International Forum* 74 (2019).

Adak, Sevgi. "Yetmişli Yıllarda Kadın Hareketi: Yeni Bir Feminizmin Ayak Sesleri." İçinde *Türkiye'de 1970'ler*, der. Mete Kaan Kaynar. İstanbul: İletişim Yayınları, 2022.

Agger, Ben. "Critical Theory, Poststructuralism, Postmodernism: Their Sociological Relevance." *Annual Review of Sociology* 17, no. 1 (1991): 105–131.

Ahmed, Hadice. "Kadın Aleyhdarlarına Açık Mektup." İçinde *Feminizm Kitabı: Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Seçme Metinler*, der. Hülya Osmanağaoğlu. İstanbul: Dipnot Yayınları, 2015.

Ahmed, Sara. *Feminist Bir Yaşam Sürmek*. Çev. Sümer Aydaş. İstanbul: Sel Yayınları, 2018.

Ahmed, Sara. *Oyunbozan Feministin El Kitabı*. Çev. Beyza Sümer Aydaş. İstanbul: Minotor Kitap, 2024.

Ahmed, Sara. *Queer Phenomenology: Orientations, Objects, Others*. Durham, NC: Duke University Press, 2006.

Akal, Emel. *Kızıl Feministler: Bir Sözlü Tarih Çalışması*. İstanbul: TÜSTAV, 2003.

Akay, Hale. "Tebrikler TERF'siniz!: Cinsiyet Kimliği Aktivizmi." *Gazete Duvar*, 21 Ağustos 2019. Erişim 17 Eylül 2022.

https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2019/08/21/tebrikler-terfsiniz-cinsiyet-kimligi-aktivizmi

Akdoğan, Yalçın. *Muhafazakâr Demokrasi*. Ankara: AK Parti, 2003. Erişim 17 Mart 2024. https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/2633

Al-Ali, Nadje, ve Latif Taş. "Reconsidering Nationalism and Feminism: The Kurdish Political Movement in Turkey." *Nations and Nationalism* 24, no. 2 (2018): 453–473.

Alan, Serkan. "OHAL Kalktı, LGBTİ+'lara Yasak Sürüyor." *Gazete Duvar*, 31 Ocak 2019. Erişim 17 Mart 2024. https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2019/01/31/ohal-kalkti-lgbtilara-yasak-suruyor

Alkan Mertoğlu, Ayten. "Akademik Feminizm ve Üniversite: Bu Tanışıklıktan Ne Çıkar?" İçinde *Türkiye'de Üniversite Sistemi ve Dönüşümü Sempozyumu: Dönüştürülen Üniversiteler ve Eğitim Sistemimiz*, der. Servet Akyol vd. Ankara: Eğitim-Sen Yayını, 2008.

Alnıaçık, Ayşe E., ve Özlem Altan-Olcay. "Anti-Feminist and Anti-Gender Coalitions and Feminist Resilience in Turkey." İçinde *Anti-Gender Mobilizations in Europe and the Feminist Response: Productive Resistance*. Cham: Springer Nature Switzerland, 2025.

Althusser, Louis. "Ideology and Ideological State Apparatuses: Notes towards an Investigation." İçinde *New Critical Writings in Political Sociology*. London: Routledge, 2024.

Althusser, Louis. *Lenin and Philosophy and Other Essays*. Çev. Ben Brewster. New York: NYU Press, 2001.

Amnesty International UK / LGBTQ Equality. "Gender Identity for Beginners: A Guide to Being a Great Trans Ally." *Amnesty International UK*, 9 Kasım 2025. Erişim 23 Kasım 2025. https://www.amnesty.org.uk/LGBTQ-equality/gender-identity-beginners-guide-trans-allies

Arat, Yeşim. "A Feminist Mirror in Turkey: Portraits of Two Activists in the 1980s." *Princeton Papers* 5 (1996).

Arat, Yeşim. "Feminists, Islamists, and Political Change in Turkey." *Political Psychology* 19, no. 1 (1998): 117–131.

Arat, Yeşim. “From Emancipation to Liberation: The Changing Role of Women in Turkey’s Public Realm.” *Journal of International Affairs* (2000).

Arat, Yeşim. *Rethinking Islam and Liberal Democracy: Islamist Women in Turkish Politics*. Albany: State University of New York Press, 2012.

Arat, Yeşim. “Violence, Resistance, and Gezi Park.” *International Journal of Middle East Studies* 45, no. 4 (2013): 807–809.

Arıkan, Aligül. “Amargi’deki Erkek.” *Vol-Trans Blog*, Nisan 2011. Erişim 20 Kasım 2025. https://vol-trans.blogspot.com/2011/04/amargideki-erkek.html

Arın, Canan. “1980’den 2013’e.” İçinde *Somut 4. Sayfa: İlk Feminist Yazılar*, der. Stella Ovadia ve Evin Doğu. Ankara: Kadın Kültür İletişim Vakfı, 2013.

Aslan Akman, Canan. “Sivil Toplumun Yeni Aktörleri Olarak İslami Eğilimli Kadın Dernekleri.” *Toplum ve Demokrasi* 2, no. 4 (2008).

Aslan, Özlem, ve Pınar Dokumacı. “Re-Imagining Caring Spaces of Democratic Resistance and Resilience: The Spatial Politics of Opposition in Turkey.” *New Political Science* 46, no. 4 (2024): 381–399.

Assmann, Aleida. *Cultural Memory and Western Civilization: Functions, Media, Archives*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

Ataman, Hakan. “Less Than Citizens: The Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Question in Turkey.” İçinde *Societal Peace and Ideal Citizenship for Turkey*, der. Rasim Özgür Dönmez ve Pınar Ennelis. Lanham, MD: Lexington Books, 2011.

Atkinson, Rowland, ve John Flint. “Accessing Hidden and Hard-to-Reach Populations: Snowball Research Strategies.” *Social Research Update* 33 (2001).

Awkward-Rich, Cameron. “Trans, Feminism: Or, Reading like a Depressed Transsexual.” *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 42, no. 4 (2017): 819–841.

Aydın, Ezgi. “‘Mesele Bir Dert Ama Biz de Çok Antremanlıyız’: Trans Kadın Aktivistlerle TERF Tartışmaları Üzerine Söyleşi.” *Çatlak Zemin*, 23 Temmuz 2020. Erişim 2 Eylül 2024. https://catlakzemin.com/mesele-bir-dert-ama-biz-de-cok-antremanliyiz-trans-kadin-aktivistlerle-terf-tartismalari-uzerine-soylesi/

Aykut, Ebru. “İfratla Tefrit Arasında Müslüman Osmanlı Kadınları ve Feminizm.” İçinde *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünceler: Feminizm*, der. Tanıl Bora. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.

Aytaç, Şule, ve Handan Koç. “İsyan-ı Nisvan: 80’ler Türkiye’sinde Feminist Hareketin Ortaya Çıkışı.” İçinde *İstanbul–Amargi Feminizm Tartışmaları*, der. Esen Özdemir ve Sevi Bayraktar. İstanbul: Amargi, 2011.

Az, E. İrem. “Transfobik ve Trans-Karşıtı Solculuk Keyfine Limon.” *Çatlak Zemin*, 1 Temmuz 2020. Erişim 2 Eylül 2024. https://catlakzemin.com/transfobik-ve-trans-karsiti-solculuk-keyfine-limon/

Banet-Weiser, Sarah, Rosalind Gill, ve Catherine Rottenberg. “Postfeminism, Popular Feminism and Neoliberal Feminism?” *Feminist Theory* 21, no. 1 (2020): 3–24.

Barou, Jean-Pierre. *Sartre: Başkaldırı Zamanı*. Çev. Adnan Kahiloğulları. Ankara: Abis Yayınları, 2014.

Bassi, Serena, ve Greta LaFleur. “Introduction: TERFs, Gender-Critical Movements, and Postfascist Feminisms.” *Transgender Studies Quarterly* 9, no. 3 (2022): 311–333.

Baudrillard, Jean. *Simulacra and Simulation*. Çev. Sheila Faria Glaser. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1994.

Baxter, Judith. *Positioning Gender in Discourse: A Feminist Methodology*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003.

Baykan, Ayşegül, ve Belma Ötüş-Baskett. *Nezihe Muhiddin ve Türk Kadını*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.

BBC Türkçe. “CHP Olağanüstü Kurultay Kararı Aldı: ‘Kayyum Girişimlerinin Önünü Kesiyoruz’.” *BBC Türkçe*, 21 Mart 2025. Erişim 26 Mart 2025. https://www.bbc.com/turkce/articles/cg4kdkn3vk5o

Bebel, August. *Kadın ve Sosyalizm*. Çev. Sabiha Sertel ve Sevinç Altınçekiç. İstanbul: Yordam Kitap, 2019.

Bedirxan, Mes’adet. “Kadınlar Ne Zaman Anlaşılacak?” İçinde *Feminizm Kitabı: Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Seçme Metinler*, der. Hülya Osmanağaoğlu. İstanbul: Dipnot Yayınları, 2015.

Bell, Linda. “Ethics and Feminist Research.” İçinde *Feminist Research Practice: A Primer*, der. Sharlene Nagy Hesse-Biber. Thousand Oaks, CA: Sage, 2014.

Berber, Nacide. “Perşembe Grubu ve Yeter!” İçinde *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünceler: Feminizm*, der. Tanıl Bora. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.

Berktay, Fatmagül. “Dünden Bugüne ‘Nafile Biraderlik Sözleşmesi’.” İçinde *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünceler: Feminizm*, der. Tanıl Bora. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.

Berktay, Fatmagül. “Osmanlı’dan Bugüne Kadın Mücadele Tarihine Bir Bakış.” Academy in Exile. YouTube videosu, 12 Ekim 2020. https://www.youtube.com/watch?v=9GivD4ddykg

Berktay, Fatmagül. “Tarihin Cinsiyeti.” History+. YouTube videosu, 14 Ekim 2021. https://www.youtube.com/watch?v=lStReX8-TmI

Bettcher, Talia Mae. “Trans Feminism: Recent Philosophical Developments.” *Philosophy Compass* 12, no. 11 (2017): e12438.

bianet. “Bakanlık, Transların Hormona Erişimine 21 Yaş Sınırı Getirdi.” *bianet*, 27 Haziran 2025. Erişim 11 Temmuz 2025. https://bianet.org/haber/bakanlik-translarin-hormona-erisimine-21-yas-siniri-getirdi-308905

bianet. “Danıştay’a Göre İstanbul Sözleşmesi’nden Çekilmek ‘Hukuka Uygun’.” *bianet*, 3 Ocak 2023. Erişim 14 Nisan 2025. https://bianet.org/haber/danistay-a-gore-istanbul-sozlesmesi-nden-cekilmek-hukuka-uygun-272297

bianet. “HÜDA-PAR, LGBTİ+ Karşıtı Kanun Teklifini Meclis’e Sundu.” *bianet*, 19 Nisan 2025. Erişim 11 Mayıs 2025. https://bianet.org/haber/huda-par-lgbti-karsiti-kanun-teklifini-meclise-sundu-306613

Bielefeldt, Heiner. “‘Western’ versus ‘Islamic’ Human Rights Conceptions? A Critique of Cultural Essentialism in the Discussion on Human Rights.” *Political Theory* 28, no. 1 (2000): 90–121.

Bilal, Melissa, Lerna Ekmekçioğlu ve Belinda Mumcu. “Hayganuş Mark’ın (1885–1966) Hayatı, Düşünceleri ve Etkinlikleri: ‘Feminizm: Bir Adalet Feryadı’.” *Toplumsal Tarih* 15 (2001): 48–56.

Billington, Rosamund. “Ideology and Feminism: Why the Suffragettes Were ‘Wild Women’.” *Women’s Studies International Forum* 5, no. 6 (1982).

Binbuğa, Burcu Nur. “Student Protests at Boğaziçi University against Turkey’s Authoritarian Regime.” *Third World Quarterly*, October 2024: 1–18.

Birdal, Mehmet Sinan. “Between the Universal and the Particular: The Politics of Recognition of LGBT Rights in Turkey.” İçinde *Sexualities in World Politics*, der. Peter Draper. London: Routledge, 2015.

Bishop, Ben. “TERF by Any Other Name: The Constitutive Rhetoric of Gender-Critical Feminism.” *Women’s Studies in Communication* 48, no. 2 (2025): 229–248.

Blevins, Katie. “bell hooks and Consciousness-Raising: Argument for a Fourth Wave of Feminism.” İçinde *Mediating Misogyny*, der. Jacqueline Vickery ve Tracy Everbach. London: Palgrave Macmillan, 2018.

Bock, Gisela. “Women’s History and Gender History: Aspects of an International Debate.” *Gender & History* 1, no. 1 (1989): 7–30.

Bock, Gisela. *Women in European History*. Çev. Allison Brown. Oxford: Blackwell Publishing, 2002.

Bondi, Liz. “In Whose Words? On Gender Identities, Knowledge and Writing Practices.” *Transactions of the Institute of British Geographers* 22, no. 2 (1997): 245–258.

Bora, Aksu, ve Asena Günal. *90’larda Türkiye’de Feminizm*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Bora, Aksu. “Kesişimsellik.” *Birikim*, 21 Mart 2017. Erişim 17 Mart 2024. https://birikimdergisi.com/haftalik/8225/kesisimsellik

Bora, Aksu. *Feminizm Kendi Arasında*. Ankara: Ayizi Kitap, 2018.

Bora, Aksu. “Barışın Ekolojisi Buluşmaları – Feminizmin Dalgaları.” Kültürhane. YouTube videosu, 27 Nisan 2019. https://www.youtube.com/watch?v=e_ZIjju2xoE

Bora, Aksu. “1970’lerden Günümüze Dünyada ve Türkiye’de Feminist Hareket.” Academy in Exile. YouTube videosu, 12 Ekim 2020. https://www.youtube.com/watch?v=7d9pf2KUqYI

Bora, Aksu. “Feminizmin Dalgaları.” İçinde *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünceler: Feminizm*, der. Tanıl Bora. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.

Braidotti, Rosi. *Nomadic Subjects: Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory*. New York: Columbia University Press, 1994.

Braithwaite, Ann. “The Personal, the Political, Third-Wave and Postfeminisms.” *Feminist Theory* 3, no. 3 (2002): 335–344.

Briggs, Ray, ve B. R. George. “Words for Every Body.” *Aeon*, 26 Mart 2019. Erişim 17 Eylül 2022. https://aeon.co/essays/why-trans-inclusive-language-is-no-threat-to-cis-women

Brown, Wendy. *In the Ruins of Neoliberalism: The Rise of Antidemocratic Politics in the West*. New York: Columbia University Press, 2019.

Bryson, Valeria. *Feminist Politika Teorisi*. Çev. Aylin Gülaşık. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2019.

Budgeon, Shelley. *Third-Wave Feminism and the Politics of Gender in Late Modernity*. London: Palgrave Macmillan, 2011.

Burke, Megan. *Becoming a Woman: Simone de Beauvoir and the Politics of Trans Existence*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2024.

Butler, Judith. “Sex and Gender in Simone de Beauvoir’s *Second Sex*.” *Yale French Studies* 72 (1986): 35–49.

Butler, Judith. *Bodies That Matter: On the Discursive Limits of “Sex”*. New York: Routledge, 1993.

Butler, Judith. “Conscience Doth Make Subjects of Us All.” *Yale French Studies* 88 (1995): 6–26.

Butler, Judith. *Excitable Speech: A Politics of the Performative*. New York: Routledge, 1997.

Butler, Judith. *The Psychic Life of Power: Theories in Subjection*. Stanford, CA: Stanford University Press, 1997.

Butler, Judith, Ernesto Laclau ve Slavoj Žižek. *Olumsallık, Hegemonya, Evrensellik*. Çev. Ahmet Fethi Yıldırım. İstanbul: Hil Yayın, 2005.

Butler, Judith. “Judith Butler on Gender and the Trans Experience: ‘One Should Be Free to Determine the Course of One’s Gendered Life’.” Söyleşi: Cristan Williams. *The TransAdvocate*, 26 Mayıs 2015. Erişim 13 Ekim 2025. https://www.versobooks.com/en-gb/blogs/news/2009-judith-butler-on-gender-and-the-trans-experience-one-should-be-free-to-determine-the-course-of-one-s-gendered-life

Butler, Judith. *Cinsiyet Belası*. Çev. Hülya Erdem. İstanbul: Metis Yayınları, 2018.

Butler, Judith. “Kadınları Öldürmek Suç Olmadığında…” *Yeşil Gazete*, 21 Temmuz 2019. Çev. Özde Çakmak. Erişim 15 Eylül 2022. https://yesilgazete.org/judith-butler-kadinlari-oldurmek-suc-olmadiginda/

Butler, Judith. “Judith Butler: Kadın Kategorisini Yeniden Tasavvur Etmeliyiz.” *5Harfliler*, 8 Eylül 2021. Çev. Hazal Halavut. Erişim 15 Eylül 2022. https://www.5harfliler.com/judith-butler-kadin-kategorisini-yeniden-tasavvur-etmeliyiz/

Butler, Judith. “Neden ‘Toplumsal Cinsiyet’ Fikri Tüm Dünyada Tepkilere Neden Oluyor?” *Velvele*, 24 Ekim 2021. Çev. Bawer Murmur. Erişim 15 Eylül 2022. https://velvele.net/2021/10/24/judith-butlerneden-toplumsal-cinsiyet-fikri-tum-dunyada-tepkilere-neden-oluyor/

Callinicos, Alex. “Postmodernism, Post-Structuralism, Post-Marxism?” *Theory, Culture & Society* 2, no. 3 (1985): 85–101.

Camminga, B. “Disregard and Danger: Chimamanda Ngozi Adichie and the Voices of Trans (and Cis) African Feminists.” *The Sociological Review* 68, no. 4 (2020): 817–833.

Cantero Sánchez, Mayte. “TERFs and Their Construction of the Otherness: A Critical Discourse Analysis of the Opposition to the Spanish Trans Bill Draft.” Yüksek lisans tezi, Linköping University, Department of Thematic Studies, Gender Studies, 2022.

Carbin, Maria, ve Sara Edenheim. “The Intersectional Turn in Feminist Theory: A Dream of a Common Language?” *European Journal of Women’s Studies* 20, no. 3 (2013): 233–248.

Chamberlain, Prudence. “Affective Temporality: Towards a Fourth Wave.” *Gender and Education* 28, no. 3 (2016): 458–464.

Chamberlain, Prudence. *The Feminist Fourth Wave: Affective Temporality*. Cham: Springer, 2017.

Cindoğlu, Dilek, ve Didem Ünal. "Gender and Sexuality in the Authoritarian Discursive Strategies of 'New Turkey'." *European Journal of Women's Studies* 24, no. 1 (2017): 39–54.

Cindoğlu, Dilek, ve Didem Ünal. "Reproductive Citizenship in Turkey: Abortion Chronicles." *Women's Studies International Forum* 38 (2013): 21–31.

CNN Türk. "Bakan Kavaf: 'Eşcinsellik Bir Hastalık'." 7 Mart 2010. Erişim 17 Mart 2024. https://www.cnnturk.com/turkiye/bakan-kavaf-escinsellik-bir-hastalik

Code, Lorraine. "Feminist Epistemology and the Politics of Knowledge: Questions of Marginality." İçinde *The SAGE Handbook of Feminist Theory*, der. Ania Plomien, Clare Hemmings, Hazel Johnstone, Marsha Henry, Mary Evans, Sadie Wearing, Sumi Madhok, New York: SAGE Publications, 2014.

Coleman, Jenny. "An Introduction to Feminisms in a Postfeminist Age." *Women's Studies Journal* 23, no. 2 (2009).

Collins, Patricia Hill, ve Sırma Bilge. *Kesişimsellik*. Çev. Ege Acar. Ankara: Fol Kitap, 2023.

Collins, Patricia Hill, ve Sirma Bilge. *Intersectionality*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2020.

Collins, Patricia Hill. "Black Feminist Thought in the Matrix of Domination." İçinde *Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness, and the Politics of Empowerment*. New York: Routledge, 1990.

Collins, Patricia Hill. *Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness, and the Politics of Empowerment*. Boston: Unwin Hyman, 1990.

Coombes, Sam. "Jean-Paul Sartre's Existential Marxism Shows How We Can Make Our Own History." *Jacobin*, 26 Mayıs 2023. Erişim 14 Temmuz 2025. https://jacobin.com/2023/05/jean-paul-sartre-existential-marxism-history-political-philosophy

Copeaux, Etienne. *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

Coşar, Simten, ve Funda Gençoğlu Onbaşı. “Women’s Movement in Turkey at a Crossroads: From Women’s Rights Advocacy to Feminism.” *South European Society & Politics* 13, no. 3 (2008): 325–344.

Coşar, Simten, ve İnci Özkan-Kerestecioğlu. “Feminist Politics in Contemporary Turkey: Neoliberal Attacks, Feminist Claims to the Public.” *Journal of Women, Politics & Policy* 38, no. 2 (2017): 151–174.

Coşar, Simten. “The AKP’s Hold on Power: Neoliberalism Meets the Turkish-Islamic Synthesis.” İçinde *Silent Violence: Neoliberalism, Islamist Politics and the AKP Years in Turkey*, der. Simten Coşar ve Gamze Yücesan-Özdemir, 67-92. Ottawa: Red Quill Books, 2012.

Crenshaw, Kimberlé. “Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color.” *Stanford Law Review* 43, no. 6 (1991): 1241–1299.

Crenshaw, Kimberlé. “Race, Gender, and Sexual Harassment.” *California Law Review* 65 (1991).

Crenshaw, Kimberlé. “Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics.” İçinde *Feminist Legal Theories*. London: Routledge, 2013.

Creswell, John W., ve Cheryl N. Poth. *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing among Five Approaches*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2016.

Çaha, Ömer. *Sivil Kadın*. Ankara: Savaş Yayınevi, 2017.

Çakıl Dinçer, Gülşen. “Feminizmle İlişkisi Bağlamında Türkiye’de İslamcı Kadın Hareketi.” İçinde *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünceler: Feminizm*, der. Tanıl Bora. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.

Çakın, Berfin. “Gendered Dimensions of Ontological (in)Security: Women’s Selective Exclusion in the New Turkey Narrative under the JDP Government.” *Asian Journal of Women’s Studies* 31, no. 2 (2025): 141–167.

Çakır, Ruşen. *Direniş ve İtaat: İki İktidar Arasında İslamcı Kadın*. İstanbul: Metis Yayınları, 2000.

Çakır, Serpil. “Feminist Tarih Yazımı.” *Feminist Bellek*, 14 Haziran 2021. Erişim 15 Mart 2024. https://feministbellek.org/feminist-tarih-yazimi/

Çakır, Serpil. “Tarih Yazımı.” İçinde *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi*, der. A. K. Turhanoğlu. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi AÖF Yayınları, 2019.

Çakır, Serpil. *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis Yayınları, 2016.

Çelebi, Elifcan. “How Do Women’s GONGOs Influence Policymaking Processes in Turkey?” *Journal of Civil Society* 18, no. 3 (2022): 326–348.

Çelik, Nur. “Türkiye’de Darbeler ve Siyaset İmkânı.” *Mülkiye Dergisi* 34, no. 268 (2010): 209–224.

Çınar, Menderes. “From Moderation to De-Moderation: Democratic Backsliding of the AKP in Turkey.” İçinde *The Politics of Islamism*, der. John L. Esposito, Lily Zubaidah Rahim ve Nader Hashemi Ghobadzadeh. Gewerbestrasse, Switzerland: Palgrave Macmillan, 2018.

Çınar, Menderes. “Taksim Gezi’sinde AKP.” *Birikim* 293 (2013): 17–22.

Çidamlı, Çiğdem. “Bir Ayrışma ve Bütünleşme Öyküsü: 8 Mart, 2. Enternasyonal ve Sosyalist Kadın Hareketi.” *Kadın Savunma Ağı*, 6 Mart 2020. https://kadinsavunmasi.org/bir-ayrisma-ve-butunlesme-oykusu-8-mart-2-enternasyonal-ve-sosyalist-kadin-hareketi-cigdem-cidamli/

Dağı, İhsan D. “Transformation of Islamic Political Identity in Turkey: Rethinking the West and Westernization.” *Turkish Studies* 6, no. 1 (2005): 21–37.

Davies, Bronwyn. “Subjectification: The Relevance of Butler’s Analysis for Education.” *British Journal of Sociology of Education* 27, no. 4 (2006): 425–438.

Davies, Pamela. “‘Me’, ‘Me’, ‘Me’: The Use of the First Person in Academic Writing and Some Reflections on Subjective Analyses of Personal Experiences.” *Sociology* 46, no. 4 (2012): 744–752.

Davis, Angela. *Kadınlar, Irk ve Sınıf*. Çev. Selda Arit. Ankara: Heretik Yayınları, 2019.

Davis, Kathy. “Intersectionality as Critical Methodology.” İçinde *Writing Academic Texts Differently*, der. Nina Lykke. New York: Routledge, 2014.

Davison, Roderic H. *Reform in the Ottoman Empire, 1856–1876*. Princeton: Princeton University Press, 1963.

de Beauvoir, Simone. *İkinci Cinsiyet: Olgular ve Efsaneler*. Çev. Gülnur Savran. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2019.

de Beauvoir, Simone. *Müphemlik Ahlakı Üzerine: Pirus ve Sineas*. Çev. Gülçin Kaya-Rocheman. İstanbul: Everest Yayınları, 2022.

de Gouges, Olympe. *Femme, réveille-toi! Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne*. Paris: Gallimard, 2014.

de la Villa Vecilla, Inés. "'You Are a TERF': Discursive-Semantic Analysis of the Use of the Acronyms TERF and TRA in the Trans-Inclusive and Trans-Exclusionary Radical Feminism Conflict." *Estudios Interlingüísticos* 9 (2021): 60–76.

de Saussure, Ferdinand. *Course in General Linguistics*. Çev. Wade Baskin. New York: Columbia University Press, 2011.

Değer, Ayşenur, ve Rümeysa Çamdereli. "Konca Kuriş." İçinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünceler: Feminizm*, der. Tanıl Bora. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.

Deleuze, Gilles. *Difference and Repetition*. Çev. Paul Patton. New York: Columbia University Press, 1994.

Delice, Serkan. "The Janissaries and Their Bedfellows: Masculinity and Male Friendship in Eighteenth-Century Ottoman Istanbul." İçinde *Gender and Sexuality in Muslim Cultures*, der. Gül Özyeğin. London: Routledge, 2016.

Delmar, Rosalind. "What Is Feminism?" İçinde *Theorizing Feminism*. London: Routledge, 2018.

Demirdirek, Aynur, ve Nükhet Sirman. "Perşembe Grubu Deneyimi." İçinde *Özgürlüğü Ararken*, der. Berivan Kum, Fatma Gülçiçek, Pınar Selek ve Yeşim Başaran. İstanbul: Amargi, 2005.

Demirdirek, Aynur. "Feminist Politikadan Tarih Yazıcılığına." İçinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünceler: Feminizm*, der. Tanıl Bora. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.

Demirdirek, Aynur. *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi*. Ankara: Ayizi Kitap, 2011.

Denzin, Norman K., ve Yvonna S. Lincoln. "Introduction." İçinde *The SAGE Handbook of Qualitative Research*, der. Norman K. Denzin ve Yvonna S. Lincoln. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 2011.

Derrida, Jacques. "Violence and Metaphysics." İçinde *Writing and Difference*. Chicago: University of Chicago Press, 1978.

Derrida, Jacques. *Margins of Philosophy*. Çev. Alan Bass. Chicago: University of Chicago Press, 1982.

Derrida, Jacques. *Of Grammatology*. Çev. Gayatri Chakravorty Spivak. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2016.

Derrida, Jacques. *Writing and Difference*. Çev. Alan Bass. Chicago: University of Chicago Press, 1978.

Descartes, René. *Meditations on First Philosophy: With Selections from the Objections and Replies*. Çev. John Cottingham. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.

Diamond, Diana. "The Fourth Wave of Feminism: Psychoanalytic Perspectives." *Studies in Gender and Sexuality* 10, no. 4 (2009): 213–223.

Dickey, Briar. "Transphobic Truth Markets: Comparing Trans-Hostile Discourses in British Trans-Exclusionary Radical Feminist and US Right-Wing Movements." *DiGeSt: Journal of Diversity and Gender Studies* 10, no. 2 (2023): 33–47.

Diers, Peter. "Friendship and Feminist Praxis." *Journal of Social Philosophy* 50, no. 1 (Bahar 2019): 21–39.

Dietz, Mary G. "Introduction: Debating Simone de Beauvoir." *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 18, no. 1 (1992): 74–88.

Diken. "İstanbul'da Eylem Yasağı Dört Gün Uzatıldı, Kente Giriş Çıkış Kısıtlandı." *Diken*, 22 Mart 2025. Erişim 26 Mayıs 2025. https://www.diken.com.tr/istanbulda-eylem-yasagi-dort-gun-uzatildi-2/

Doğangün, Gökten. *Gender Politics in Turkey and Russia: From State Feminism to Authoritarian Rule*. London: Bloomsbury Publishing, 2019.

dokuz8HABER (@dokuz8haber). "Ankara'da 16'ncı 8 Mart Feminist Yürüyüşü'ne 'Kadınız Öfkeliyiz' grubu 'transfobik söylemleri' olduğu iddia edilerek alana girişleri diğer eylemciler tarafından engellendi." *X*, 8 Mart 2022. Erişim 2 Eylül 2024. https://x.com/dokuz8haber/status/1501243739112624139

Doyle, Jessica Leigh. "Government Co-option of Civil Society: Exploring the AKP's Role within Turkish Women's CSOs." *Democratization* 25, no. 3 (2018): 445–463.

Dunayevskaya, Raya. "Jean-Paul Sartre Outsider Looking In." İçinde *Philosophy and Revolution: From Hegel to Sartre, and from Marx to Mao*. New York: Dell Publishing, 1973.

Durakbaşa, Ayşe. "Feminist Tarih Yazımı Üzerine Notlar." İçinde *Kadın Araştırmalarında Yöntem*, der. Serpil Çakır ve Necla Akgökçe. İstanbul: Sel Yayınları, 1996.

Durakbaşa, Ayşe. "Türk Modernleşmesinin Kamusal Alanı ve Kadın Yurttaş." İçinde *Birkaç Arpa Boyu*, cilt 1, der. Serpil Sancar. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011.

Düzkan, Ayşe. "Yasaklanan Örtü mü Kadınlar mı?" İçinde *Feminizm Kitabı: Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Seçme Metinler*, der. Hülya Osmanağaoğlu. İstanbul: Dipnot Yayınları, 2015.

Ege, Elif. "CEDAW." *Feminist Bellek*, 5 Aralık 2022. Erişim 17 Mart 2024. https://feministbellek.org/cedaw/

Ekmekçioğlu, Lerna. *Bir Adalet Feryadı: Osmanlı'dan Türkiye'ye Beş Ermeni Feminist Yazar, 1862–1933*. İstanbul: Aras Yayıncılık, 2006.

Ekmekçioğlu, Lerna. *Bir Milleti Diriltmek*. İstanbul: Aras Yayınları, 2021.

Ekşi, Betül, ve Elisabeth A. Wood. "Right-Wing Populism as Gendered Performance: Janus-Faced Masculinity in the Leadership of Vladimir Putin and Recep T. Erdoğan." *Theory and Society* 48, no. 5 (2019): 733–751.

Engels, Friedrich. *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*. Çev. Erken Özalp. İstanbul: Yordam Kitap, 2019.

Engels, Kimberly S. "From In-Itself to Practico-Inert: Freedom, Subjectivity and Progress." *Sartre Studies International* 19, no. 2 (2013): 48–69.

Enke, A. Finn. "Introduction: Transfeminist Perspectives." İçinde *Transfeminist Perspectives in and beyond Transgender and Gender Studies*, der. Anne Enke. Philadelphia: Temple University Press, 2012.

Eralp, Feride. "TERF Tartışmasının Arka Planı: Konu Nasıl Soyunma Odası Oldu?" *Çatlak Zemin*, 20 Haziran 2020. Erişim 2 Eylül 2024. https://catlakzemin.com/terf-tartismasinin-arka-plani-konu-nasil-soyunma-odasi-oldu/

Erdoğan, Emine, ve Nehir Gündoğdu. *Türkiye'de Feminist Yöntem*. İstanbul: Metis Yayınları, 2020.

Eslen-Ziya, Hande. "Right-Wing Populism in New Turkey: Leading to All New Grounds for Troll Science in Gender Theory." *HTS Theological Studies* 76, no. 3 (2020).

Fairclough, Norman L., ve Ruth Wodak. "Critical Discourse Analysis." İçinde *Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction, Vol. 2: Discourse as Social Interaction*, der. Teun A. van Dijk. London: Sage, 1997.

Federici, Silvia. *Cadılar, Cadı Avı ve Kadınlar*. Çev. Bilge Tanrısever. İstanbul: Otonom, 2019.

Federici, Silvia. *Caliban ve Cadı: Kadınlar, Beden ve İlksel Birikim*. Çev. Öznur Karakaş. Ankara: Fol Kitap, 2023.

Fink, Bruce. *Lacancı Özne*. Çev. Kemal Güleç. İstanbul: Encore Yayınları, 2020.

Finlay, Linda. "Negotiating the Swamp: The Opportunity and Challenge of Reflexivity in Research Practice." *Qualitative Research* 2, no. 2 (2002): 209–230.

Firestone, Shulamith. *The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution*. London: Verso Books, 2015.

Fishman, Louis A. "Turkey and LGBT Rights: A Historical and Global Perspective." *Turkish Policy Quarterly* 11, no. 4 (2013): 149–159.

Flynn, Thomas R. *Sartre, Foucault, and Historical Reason: Toward an Existentialist Theory of History*. Volume 1. Chicago: University of Chicago Press, 2008.

Foucault, Michel. *Power/Knowledge*. Çev. Colin Gordon, Leo Marshall, John Mepham ve Kate Soper. New York: Pantheon Books, 1980.

Foucault, Michel. "The Subject and Power." *Critical Inquiry* 8, no. 4 (1982): 777–795.

Foucault, Michel. *Bilginin Arkeolojisi*. Çev. Veli Urgan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.

Foucault, Michel. *Özne ve İktidar*. Çev. Işık Ergüden ve Osman Akınhay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.

Foucault, Michel. *Hapishanenin Doğuşu*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2019.

Foucault, Michel. *Cinselliğin Tarihi*. Çev. Hülya Uğur Tanrıöver. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020.

Fricker, Miranda. *Epistemic Injustice: Power and the Ethics of Knowing*. Oxford: Oxford University Press, 2007.

Friedan, Betty. *The Feminine Mystique*. New York: W. W. Norton, 2001.

Gençoğlu, Funda. "Kadınlar Halk Fırkası: Doğudan Yükselen Işık." *Doğu Batı Düşünce Dergisi* 63 (2013): 75–92.

Gençoğlu Onbaşı, Funda. "'Radical Social Democracy': A Concept That Has Much to Say to Social Democrats in Turkey." *Contemporary Politics* 22, no. 1 (2016): 95–113.

Gençoğlu Onbaşı, Funda. "Gezi Park Protests in Turkey: From 'Enough Is Enough' to Counter-Hegemony?" *Turkish Studies* 17, no. 2 (2016): 272–294.

Gill, Rosalind. "Post-Postfeminism?: New Feminist Visibilities in Postfeminist Times." *Feminist Media Studies* 16, no. 4 (2016): 610–630.

Glenn, Cheryl. "Truth, Lies, and Method: Revisiting Feminist Historiography." *College English* 62, no. 3 (2000): 387–389.

Görgün Baran, Aylin. "Feminizmin Gelişim Serüveni: Dalga Yerine Kuşak Diyelim mi?" Koç Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi, 13 Ocak 2021. https://kockam.ku.edu.tr/feminizmin-gelisim-seruveni-dalga-yerine-kusak-diyelim-mi-aylin-gorgun-baran/

Graff, Agnieszka, ve Elżbieta Korolczuk. *Anti-Gender Politics in the Populist Moment*. New York: Routledge, 2022.

Gramsci, Antonio. *Prison Notebooks*. Çev. Joseph A. Buttigieg ve Antonio Callari. New York: International Publishing / Columbia University Press, 1992.

Grosz, Elizabeth. *Volatile Bodies: Toward a Corporeal Feminism*. Bloomington: Indiana University Press, 1994.

Grzebalska, Weronika, Eszter Kováts ve Andrea Pető. "Gender as Symbolic Glue: How 'Gender' Became an Umbrella Term for the Rejection of the (Neo)Liberal Order." *Political Critique*, 13 Ocak 2017. Erişim 13 Ekim 2025. http://politicalcritique.org/longread/2017/gender-as-symbolic-glue-how-gender-became-an-umbrella-term-for-the-rejection-of-the-neoliberal-order/

Gülçiçek, Demet. "Feminist Tarih ile İlişkilenmek: Dönemler, Tanımlar, Eklemeler." İçinde *Feminist Eleştiri*, der. Demet Gülçiçek ve Emine Erdoğan. İstanbul: Metis, 2022.

Gülçiçek, Demet. "Seksenli Yılların Feminist Kadın Hareketleri: Kişiseli Politik Yapmak." İçinde *Türkiye'nin 1980'li Yılları*, der. Mete Kaan Kaynar. İstanbul: İletişim Yayınları, 2023.

Gülkan, Aligül. "Transfeminizm." İçinde *Amargi Feminizm Tartışmaları*, der. Esen Özdemir ve Sevi Bayraktar. İstanbul: Amargi, 2012.

Günçıkan, Berat. "Eğer Hâlâ Sokaktaysak." İçinde *Somut 4. Sayfa: İlk Feminist Yazılar*, der. Stella Ovadia ve Evin Doğu. Ankara: Kadın Kültür İletişim Vakfı, 2013.

Güneş-Ayata, Ayşe, ve Gökten Doğangün. "Gender Politics of the AKP: Restoration of a Religio-Conservative Gender Climate." *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 19, no. 6 (2017): 610–627.

Gürbüz, Sait, ve Faruk Şahin. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016.

Hanisch, Carol. "The Personal Is Political." İçinde *Notes from the Second Year: Women's Liberation*, der. Shulamit Firestone ve Anne Koedt. New York, 1970.

Haraway, Donna J. "A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century." İçinde *Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature*. New York: Routledge, 1991.

Haraway, Donna J. "Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective." *Feminist Studies* 14, no. 3 (1988): 575–599.

Harding, Sandra. *The Science Question in Feminism*. Ithaca: Cornell University Press, 1986.

Harding, Sandra. “Feminism and Theories of Scientific Knowledge.” *Women: A Cultural Review* 1, no. 1 (1990): 87–98.

Harding, Sandra. *Whose Science? Whose Knowledge? Thinking from Women’s Lives*. Ithaca: Cornell University Press, 1991.

Harding, Sandra. “Rethinking Standpoint Epistemology: What Is Strong Objectivity?” *The Centennial Review* 36, no. 3 (1993): 437–470.

Hartmann, Heidi. “Capitalism, Patriarchy, and Job Segregation by Sex.” *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 1, no. 3, Part 2 (1976): 137–169.

Hartmann, Heidi. *Marksizm’le Feminizm’in Mutsuz Evliliği*. Çev. G. Aygen. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006.

Hawkesworth, Mary E. “Knowers, Knowing, Known: Feminist Theory and Claims of Truth.” *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 14, no. 3 (1989): 533–557.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. *Lectures on the History of Philosophy*. Volume One. Çev. Elizabeth Sanderson Haldane. New York: The Humanities Press, 1955.

Heidegger, Martin. *Being and Time*. Çev. Joan Stambaugh. Chicago: University of Chicago Press, 2002.

Hemmings, Clare. *Why Stories Matter: The Political Grammar of Feminist Theory*. Durham, NC: Duke University Press, 2011.

Hesse-Biber, Sharlene Nagy, Patricia Leavy, ve Michelle L. Yaiser. “Feminist Approaches to Research as a Process: Reconceptualizing Epistemology, Methodology, and Method.” İçinde *Feminist Perspectives on Social Research*, der. Sharlene Nagy Hesse-Biber and Michelle L. Yaiser. New York: Oxford University Press, 2004.

Hesse-Biber, Sharlene Nagy. “Feminist Approaches to In-Depth Interviewing.” İçinde *Feminist Research Practice: A Primer*, der. Sharlene Nagy Hesse-Biber. Thousand Oaks, CA: Sage, 2014.

Hewitt, Nancy A. “Feminist Frequencies: Regenerating the Wave Metaphor.” *Feminist Studies* 38, no. 3 (2012): 658–680.

Hills, Eden. “Trans-Exclusionary, Transnational: Gender-Critical Feminism and the Overstatement of Harm in the UK and Germany.” *Redescriptions: Political Thought, Conceptual History and Feminist Theory* 28, no. 1 (2025): 6–21.

Hines, Sally. “The Feminist Frontier: On Trans and Feminism.” İçinde *The Routledge Handbook of Contemporary Feminism*, der. Tasha Oren ve Andrea Press. London: Routledge, 2019.

Hole, Judith, ve Ellen Levine. *Rebirth of Feminism*. New York: Quadrangle Books, 1971.

Hood, Roderick. “Combining Phenomenological and Critical Methodologies in Qualitative Research.” *Qualitative Social Work* 15, no. 2 (2015): 160–174.

hooks, bell. *Feminist Theory: From Margin to Center*. Boston: South End Press, 1984.

hooks, bell. *Teaching to Transgress: Education as the Practice of Freedom*. New York: Routledge, 1994.

hooks, bell. *Feminizm Herkes İçindir: Tutkulu Politika*. Çev. Ece Aydın vd. İstanbul: bgst Yayınları, 2014.

Hotine, Emily. “Biology, Society and Sex: Deconstructing Anti-Trans Rhetoric and Trans-Exclusionary Radical Feminism.” *Journal of the Nuffield Department of Surgical Sciences* 2, no. 3 (2021).

House, Claire C. “‘I’m Real, Not You’: Roles and Discourses of Trans-Exclusionary Women’s and Feminist Movements in Anti-Gender and Right-Wing Populist Politics.” *DiGeSt: Journal of Diversity and Gender Studies* 10, no. 2 (2023): 14–32.

Husserl, Edmund. *Ideas: General Introduction to Pure Phenomenology*. Çev. W. R. Boyce Gibson. London: Routledge, 2012.

Inston, Kevin. “Derrida’s Deconstruction of the Subject: Writing, Self and Other.” *Modern & Contemporary France* 23, no. 1 (2015): 111–112.

Irigaray, Luce. *Speculum of the Other Woman*. Çev. Gillian C. Gill. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1985.

İlerici Kadınlar Derneği. *İlerici Kadınlar Derneği (1975–80): “Kırmızı Çatkılı Kadınlar”ın Tarihi*. Der. Muazzez Pervan. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.

İlyasoğlu, Aynur. “Islamist Women in Turkey: Their Identity and Self-Image.” İçinde *Deconstructing Images of Turkish Women*, der. Zehra Arat. London: Macmillan, 1998.

İsyan-ı Nisvan. Yön. Melek Özman. Belgesel. Filmmor Kadın Kooperatifi, 2008.

Jayawardena, Kumari. *Feminism and Nationalism in the Third World*. London: Verso Books, 2016.

Jeffreys, Sheila. *Gender Hurts: A Feminist Analysis of the Politics of Transgenderism*. London: Routledge, 2014.

Jineolojî Dergisi. Erişim 7 Aralık 2025. https://jineolojidergisi.com/

Joyce, Helen. *Trans: When Ideology Meets Reality*. London: Oneworld, 2021.

Kadın Koalisyonu. *Kadın Koalisyonu*. Erişim 20 Kasım 2025. https://kadinkoalisyonu.org/

Kadın Olmanın Günahı. Yön. Ümran Safter. Belgesel, 2019.

Kadının İnsan Hakları Derneği. “İstanbul Sözleşmesi’nden Çekilme Girişimi ve Sonrasında Yaşananlar.” Erişim 14 Nisan 2025. https://istanbulsozlesmesi.org/istanbul-sozlesmesinden-cekilme-girisimi-ve-sonrasinda-yasananlar/

Kadınız, Öfkeliyiz! (@kadinizvariz). “Kadınız, öfkeliyiz! İsyan, Cesaret ve Dayanışmaya Davet. #KadınızÖfkeliyiz #KadınlarVardır.” *X*, 27 Şubat 2022. Erişim 2 Eylül 2024. https://x.com/kadinizvariz/status/1498014594140454918

Kadınlar Vardır (@feminizmyeniden). “Feminizmin öznesi kadınlardır #KadınlarVardır.” *X*, 23 Şubat 2022. Erişim 2 Eylül 2024. https://x.com/feminizmyeniden/status/1496531697822806018

Kadınların Safı (@kadinlarinsafi). “Uzlaşmak istemiyoruz, uzlaşmayacağız! KADINIZ. Önüne hiçbir ek getirmeden. #KadınlarVardır #KadınızÖfkeliyiz.” *X*, 1 Mart 2022. Erişim 2 Eylül 2024. https://x.com/kadinlarinsafi/status/1498411045978877957

Kadıoğlu, Ayşe. “Cinselliğin İnkârı: Büyük Toplumsal Projelerin Nesnesi Olarak Türk Kadınları.” İçinde *75. Yılda Kadınlar ve Erkekler*, der. Ayşe Berktay Hacımirzaoğlu. İstanbul: Tarih Vakfı, 1998.

Kancı, Tuba, Buşra Çelik, Yavuz Bülent Bekki ve Umutcan Tarcan. "The Anti-Gender Movement in Turkey: An Analysis of Its Reciprocal Aspects." *Turkish Studies* 24, no. 5 (2023): 882–904.

Kandiyoti, Deniz. "Women and the Turkish State: Political Actors or Symbolic Pawns." İçinde *Woman–Nation–State*, der. Floya Anthias ve Nira Yuval-Davis. London: Palgrave Macmillan UK, 1989.

Kandiyoti, Deniz. "Emancipated but Unliberated? Reflections on the Turkish Case." *Feminist Studies* 13, no. 2 (1987).

Kandiyoti, Deniz. "Contemporary Feminist Scholarship and Middle East Studies." İçinde *Gendering the Middle East*, der. Deniz Kandiyoti. London: I.B. Tauris, 1996.

Kandiyoti, Deniz. "Gender and Women's Studies in Turkey: A Moment for Reflection?" *New Perspectives on Turkey* 43 (2010): 165–176.

Kandiyoti, Deniz. "Kadın Hakları Çıkmazda mı?" *bianet*, 10 Mart 2015. Erişim 20 Kasım 2025. https://bianet.org/haber/deniz-kandiyoti-kadin-haklari-cikmazda-mi-162912

Kandiyoti, Deniz. "Locating the Politics of Gender: Patriarchy, Neo-Liberal Governance and Violence in Turkey." *Research and Policy on Turkey* 1, no. 2 (2016): 103–118.

Kandiyoti, Deniz. "Dalga Tanımlamasının Feminist Harekete Katkısı Var mı?" Bilim Akademisi. YouTube videosu, 11 Mart 2022. https://www.youtube.com/watch?v=taDc3XV3GjM

Kant, Immanuel. *Critique of Pure Reason*. Çev. Norman Kemp Smith. London: Palgrave Macmillan, 2007.

KaosGL. "Trans Dışlayıcı Feminizm ve Heteropatriyarka Öldürür, Transfeminizm Yaşatır!" *KaosGL*, 7 Ağustos 2019. Erişim 17 Eylül 2022. https://kaosgl.org/haber/trans-dislayici-feminizm-ve-heteropatriyarka-oldurur-transfeminizm-yasatir

KaosGL. "Toplumsal Cinsiyet Gibi Biyolojik Cinsiyet de Toplumsal Bir Kurgudur." *KaosGL*, 8 Ağustos 2019. Erişim 17 Eylül 2022. https://kaosgl.org/haber/toplumsal-cinsiyet-gibi-biyolojik-cinsiyet-de-toplumsal-bir-kurgudur

KaosGL. “Ankara Valiliği’nden OHAL’e Dönüş: Kuirfest Yasaklandı!” *KaosGL*, 23 Şubat 2024. Erişim 17 Mart 2024. https://kaosgl.org/haber/ankara-valiligi-nden-ohal-e-donus-kuirfest-yasaklandi

Kaos GL. “LGBTİ+ Derneklerinden, LGBTİ+ Karşıtı Kanun Teklif Taslağına İlişkin Ortak Açıklama: Hepimiz Hedefteyiz!” *Kaos GL*, 6 Mart 2025. Erişim 4 Nisan 2025. https://kaosgl.org/haber/lgbti-derneklerinden-lgbti-karsiti-kanun-teklif-taslagina-iliskin-ortak-aciklama-hepimiz-hedefteyiz

Karagöz, Betül. “Türkiye’de 1980 Sonrası Kadın Hareketinin Siyasal Temelleri ve ‘İkinci Dalga’ Uğrağı.” *Memleket Siyaset Yönetim* 3, no. 7 (2008): 168–190.

Karakaş, Öznur. “Hınç ve Linç Siyaseti.” *Gazete Duvar*, 12 Ağustos 2019. Erişim 2 Eylül 2024. https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2019/08/12/hinc-ve-linc-siyaseti

Karakuş, Filiz. “11 Şubat 1989: Ankara’da Feminist Hafta Sonu Toplantısı Başladı.” *Çatlak Zemin*, 11 Şubat 2024. Erişim 17 Mart 2024. https://catlakzemin.com/11-subat-1989-ankarada-feminist-hafta-sonu-toplantisi-basladi/

Karaman-Yılmazgil, İpek Bahar. “Women’s Imagined Communities: Constructing New Nation and New Women in the Late Ottoman Period.” *Turkish Studies* (2025): 807–827.

Kelly-Gadol, Joan. “The Social Relation of the Sexes: Methodological Implications of Women’s History.” *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 1, no. 4 (1976): 809–823.

Kışanak, Gültan. *Kürt Siyasetinin Mor Rengi*. Ankara: Dipnot Yayınları, 2018.

Killermann, Sam. “The Genderbread Person.” *It’s Pronounced Metrosexual / Genderbread.org*, 11 Aralık 2018. Erişim 11 Ekim 2025. https://www.itspronouncedmetrosexual.com/2018/10/the-genderbread-person-v4

Knoblauch, Hubert. “The Subject of Communicative Action, Subjectivity and Subjectification.” İçinde *The Forgotten Subject*, der. Peter Gentzel, Friedrich Krotz, Jeffrey Wimmer ve Rainer Winter. Wiesbaden: Palgrave Macmillan, 2023.

Kocabıçak, Ece. “İstanbul Sözleşmesi’nden Çekilme Kararı Işığında Türkiye’de Patriyarkal Devlet.” *Mülkiye Dergisi* 47, no. 1 (2023): 42–70.

Koçali, Filiz. “Millî Görüşçüler İş Başında: Müslüman-Türk Kadını Yaratılmak İsteniyor.” İçinde *Feminizm Kitabı: Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Seçme Metinler*, der. Hülya Osmanağaoğlu. İstanbul: Dipnot Yayınları, 2015.

Korolczuk, Elżbieta, Agnieszka Graff ve Johanna Kantola. “Gender Danger: Mapping a Decade of Research on Anti-Gender Politics.” *Journal of Gender Studies* 34, no. 5 (2025): 621–640.

Korolczuk, Elżbieta. “Gender as ‘Ebola from Brussels’: The Anti-Colonial Frame and the Rise of Illiberal Populism.” İçinde *Anti-Gender Campaigns in Europe: Mobilizing against Equality*, der. Roman Kuhar ve David Paternotte. London: Bloomsbury Publishing, 2017.

Kosse, Maureen. “Referentialism and Discursive Parallels between US ‘Alt-Right’ and ‘Gender-Critical’ Conspiracism.” *Journal of Right-Wing Studies* 2, no. 2 (2025): 160–186.

Kotef, Hagar. “On Abstractness: First Wave Liberal Feminism and the Construction of the Abstract Woman.” *Feminist Studies* 35, no. 3 (2009): 495–522.

Koyama, Emi. “The Transfeminist Manifesto.” İçinde *Feminist Theory Reader*. der. Carole McCann, Emek Ergun, Seung-kyung Kim. London: Routledge, 2020.

Koyama, Emi. “Whose Feminism Is It Anyway? The Unspoken Racism of the Trans Inclusion Debate.” *The Sociological Review* 68, no. 4 (2020): 735–744.

Koyuncu, Berrin, ve Aylin Özman. “Women’s Rights Organizations and Turkish State in the Post-2011 Era: Ideological Disengagement versus Conservative Alignment.” *Turkish Studies* 20, no. 5 (2019): 728–753.

Köker, İrem. “LGBTİ+ Bireyler Hükümetin Yıllar İçinde Dönüşen Politikalarından Endişeli: ‘Artık Beni Koruyacak Bir Devlet Yok’.” *BBC Türkçe*, 17 Mart 2021. Erişim 17 Mart 2024. https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-56445877

Kristeva, Julia. “Women Can Never Be Defined.” İçinde *New French Feminisms*, der. Elaine Marks ve Isabelle de Courtivron. New York: Schocken Books, 1981.

Kristeva, Julia. *Powers of Horror: An Essay on Abjection*. Çev. Leon S. Roudiez. New York: Columbia University Press, 1982.

Kristeva, Julia. *The Kristeva Reader*. New York: Columbia University Press, 1986.

Kristeva, Julia. "Kadınların Zamanı." Çev. İskender Savaşır. *Defter* 21 (1994): 7–29.

Kruks, Sonia. "Going Beyond Discourse: Feminism, Phenomenology, and 'Women's Experience'." *Hypatia* 10, no. 1 (1995).

Kruks, Sonia. "Gender and Subjectivity: Simone de Beauvoir and Contemporary Feminism." İçinde *Feminist Interpretations of Simone de Beauvoir*, der. Claudia Card. University Park, PA: Pennsylvania State University Press, 1999.

Kruks, Sonia. "Simone de Beauvoir and the Limits to Freedom." *Social Research* 67, no. 2 (2000): 577–603.

Kruks, Sonia. *Retrieving Experience: Subjectivity and Recognition in Feminist Politics*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 2001.

Kruks, Sonia. "Simone de Beauvoir: Engaging Discrepant Materialisms." İçinde *New Materialisms: Ontology, Agency, and Politics,* der. Diana Coole ve Samantha Frost. Durham, NC: Duke University Press, 2010.

Kruks, Sonia. "Simone de Beauvoir: Teaching Sartre about Freedom." *Journal of the History of Philosophy* 50, no. 2 (2012): 299–313.

Kruks, Sonia. *Simone de Beauvoir and the Politics of Ambiguity*. Oxford: Oxford University Press, 2012.

Kruks, Sonia. "Freedoms That Matter: Subjectivity and Situation in the Work of Beauvoir, Sartre, and Merleau-Ponty." İçinde *Retrieving Experience: Subjectivity and Recognition in Feminist Politics*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 2018.

Kubicek, Paul. "The European Union and Grassroots Democratization in Turkey." *Turkish Studies* 6, no. 3 (2005): 361–377.

Kuhar, Roman, ve David Paternotte. *Anti-Gender Campaigns in Europe: Mobilizing against Equality*. London: Bloomsbury Publishing, 2017.

Kurnaz, Işıl. "Harca Harca Bitmez Bir Nafaka Meselesi: Son Yiyişin Olsun." *Birikim*, 22 Eylül 2024. Erişim 17 Mart 2024.

https://birikimdergisi.com/haftalik/11503/harca-harca-bitmez-bir-nafaka-meselesi-son-yiyisin-olsun

Kurtuluş Kendini Anlatıyor: Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar. Der. Emir Ali Türkmen. Ankara: Dipnot Yayınları, 2022.

Kutlar, Mithat. *Nuriye Ulviye Mevlan ve Kadınlar Dünyası'nda Kürtler*. İstanbul: Avesta Yayınları, 2010.

Lacan, Jacques. *Écrits: A Selection*. Çev. Bruce Fink. London: W. W. Norton, 2006.

Laclau, Ernesto, ve Chantal Mouffe. *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*. Çev. Ahmet Kardam. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Laclau, Ernesto. "Why Do Empty Signifiers Matter in Politics?" İçinde *Deconstruction: A Reader*, der. Ernesto Laclau. New York, Routledge, 2017.

Lazar, Michelle M. *Feminist Critical Discourse Analysis: Gender, Power and Ideology in Discourse*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005.

Lévi-Strauss, Claude. *The Elementary Structures of Kinship*. Çev. James Harle Bell, John Richard von Sturmer ve Rodney Needham. Boston: Beacon Press, 1969.

Levinas, Emmanuel. *Totality and Infinity: An Essay on Exteriority*. Çev. Alphonso Lingis. Pittsburgh: Duquesne University Press, 1969.

Lewis, Sophie, ve Asa Seresin. "Fascist Feminism: A Dialogue." *Transgender Studies Quarterly* 9, no. 3 (2022): 463–479.

Lewis, Sophie. "How British Feminism Became Anti-Trans." *New York Times*, 7 Şubat 2019. Erişim 6 Şubat 2022. https://www.nytimes.com/2019/02/07/opinion/terf-trans-women-britain.html

Lichtheim, George. "Sartre, Marxism, and History." *History and Theory* 3, no. 2 (1963): 222–246.

Liu, Wen vd. "Foreword: 'Feminist and Queer Resistance to Neo-Fascism's Anti–Gender Ideology' Movements." *Journal of Lesbian Studies* 28, no. 3 (2024): 373–381.

Longino, Helen E. "Feminist Epistemology." İçinde *The Blackwell Guide to Epistemology*, der. John Greco ve Ernest Sosa. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2008.

Lorde, Audre. *Bahisdışı Kız Kardeş*. Çev. Alara Kuset. İstanbul: Otonom Yayınları, 2020.

Lorimer, Doug. "Existentialism and Marxism." *Green Left Weekly*, 16 Şubat 1994.

Lu, Christina, ve David Jurgens. "The Subtle Language of Exclusion: Identifying the Toxic Speech of Trans-Exclusionary Radical Feminists." İçinde *Proceedings of the Sixth Workshop on Online Abuse and Harms (WOAH)*. 2022.

Luft, Sebastian. *Subjectivity and Lifeworld in Transcendental Phenomenology*. Evanston, IL: Northwestern University Press, 2011.

Lukács, György. *Marksizm mi Varoluşçuluk mu?* Çev. Mehmet Sert. İstanbul: Yordam Kitap, 2021.

Lutz, Helma. "Intersectionality as Method." *DiGeSt: Journal of Diversity and Gender Studies* 2, no. 1–2 (2015): 39–44.

Luxemburg, Rosa. "Women's Liberation and Marx's Philosophy of Revolution." Urbana, 1982.

Lykke, Nina. *Feminist Studies: A Guide to Intersectional Theory, Methodology and Writing*. New York: Routledge, 2010.

Lyotard, Jean-François. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Çev. Brian Massumi ve Geoffrey Bennington. Manchester: Manchester University Press, 1984.

MacKinnon, Catharine A. "Feminism, Marxism, Method, and the State: An Agenda for Theory." *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 7, no. 3 (1982): 515–544.

MacKinnon, Catharine A. "Intersectionality as Method: A Note." *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 38, no. 4 (2013): 1019–1030.

MacLean, Nancy. "The Hidden History of Affirmative Action: Working Women's Struggles in the 1970s and the Gender of Class." *Feminist Studies* 25, no. 1 (1999): 42-78.

Mahmood, Saba. "Women's Agency within Feminist Historiography." *The Journal of Religion* 84, no. 4 (2004): 573–579.

Malinowska, Ania. "Waves of Feminism." *The International Encyclopedia of Gender, Media, and Communication* 1 (2020).

Marx, Karl, ve Friedrich Engels. *Alman İdeolojisi*. Çev. Tonguç Ok ve Olcay Geridönmez. İstanbul: Kor Yayınları, 2013.

Mayer, Stephanie, ve Birgit Sauer. "'Gender Ideology' in Austria: Coalitions around an Empty Signifier." İçinde *Anti-Gender Campaigns in Europe*, der. Roman Kuhar ve David Paternotte. London: Rowman & Littlefield, 2017.

McKinnon, Rachel. "The Epistemology of Propaganda." *Philosophy and Phenomenological Research* 96, no. 2 (2018): 483–489.

Medyascope. "Erdoğan'dan Kısıklı'da Balkon Konuşması: Milletimize Teşekkür Ediyorum." *Medyascope*, 28 Mayıs 2023. Erişim 17 Mart 2024. https://medyascope.tv/2023/05/28/erdogandan-kisiklida-balkon-konusmasi-milletimize-tesekkur-ediyorum/

Merleau-Ponty, Maurice. *Phenomenology of Perception*. Çev. Donald A. Landes. London: Routledge, 2012.

Mies, Maria. "Liberating Women, Liberating Knowledge: Reflections on Two Decades of Feminist Action Research." *Atlantis: Critical Studies in Gender, Culture & Social Justice* 21, no. 1 (1996): 10–24.

Miller, Lucy J. "J. K. Rowling's Anti-Trans Rhetoric: Populist Transantagonism." *Quarterly Journal of Speech* 110, no. 3 (2024): 479–488.

Millett, Kate. *Sexual Politics*. New York: Columbia University Press, 2016.

Mitchell, Cavyn. "TERF Wars: Feminism and the Fight for Transgender Futures." *Community Development Journal* 57, no. 3 (July 2022): 573–577.

Mitchell, Juliet. *Woman's Estate*. London: Verso Books, 2015.

Moi, Toril. "I Am a Woman." İçinde *Feminist Interpretations of Simone de Beauvoir*, der. Claudia Card. University Park, PA: Pennsylvania State University Press, 1999.

Moi, Toril. "What Is a Woman?" *London Review of Books* 15, no. 3 (1993): 3.

Morrison, Jenny. "Invoking Intersectionality: Discursive Mobilisations in Feminism of the Radical Left." *Social Movement Studies* 20, no. 6 (2021): 635–651.

Morrow, Brendan. “J.K. Rowling’s Transphobia Controversy: A Complete Timeline.” *The Week*, 13 Şubat 2023. Erişim 3 Kasım 2025. https://www.yahoo.com/news/j-k-rowlings-transphobia-controversy-102506549.html.

Muhiddin, Nezihe. “Cumhuriyet’in Türk Kadınlığı Üzerinde Feyzi.” İçinde *Feminizm Kitabı: Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Seçme Metinler*, der. Hülya Osmanağaoğlu. İstanbul: Dipnot Yayınları, 2015.

Muñoz, José Esteban. *Cruising Utopia: The Then and There of Queer Futurity*. New York: NYU Press, 2009.

Munro, Ealasaid. “Feminism: A Fourth Wave?” *Political Insight* 4, no. 2 (2013): 22–25.

Mutluer, Nil. “The Intersectionality of Gender, Sexuality, and Religion: Novelties and Continuities in Turkey During the AKP Era.” *Southeast European and Black Sea Studies* 19, no. 1 (2019): 99–118.

Nachescu, Voichita. “Radical Feminism and the Nation: History and Space in the Political Imagination of Second-Wave Feminism.” *Journal for the Study of Radicalism* 3, no. 1 (2009): 29–59.

Naples, Nancy A. *Feminism and Method: Ethnography, Discourse Analysis, and Activist Research*. New York: Routledge, 2003.

Narayan, Uma. “Feminist Epistemoloji: Batılı Olmayan Bir Feministten Perspektifler.” İçinde *Türkiye’de Feminist Yöntem*, der. Emine Erdoğan ve Nehir Gündoğdu. İstanbul: Metis Yayıncılık, 2020.

Negar, Shiva, ve Zohreh Nosrat Kharazmi. “The Fourth Wave of Feminism and the Lack of Social Realism in Cyberspace.” *Journal of Cyberspace Studies* 3, no. 2 (2019): 129–146.

Nicholas, Lucy. “Remembering Simone de Beauvoir’s Ethics of Ambiguity to Challenge Contemporary Divides: Feminism beyond Both Sex and Gender.” *Feminist Theory* 22, no. 2 (2021): 226–247.

Novack, George. “Marxism versus Existentialism.” İçinde *Understanding History: Marxist Essays*. New York: Pathfinder Press, 1972.

Noy, Chaim. “Sampling Knowledge: The Hermeneutics of Snowball Sampling in Qualitative Research.” *International Journal of Social Research Methodology* 11, no. 4 (2008): 327–344.

NTV. “Erdoğan, LGBT’yi Gündemine Aldı: ‘Bu Sapkınlık Faşizme Dönüşmüştür’.” YouTube videosu, 23 Mayıs 2025. https://www.youtube.com/watch?v=kupHJZTSEXM

Nye, Andrea. “Preparing the Way for a Feminist Praxis.” *Social Theory and Practice* 13, no. 3 (1987): 297–417.

O’Malley, Stella. “JK Rowling vs the Pronoun Police.” *Spiked-Online*, 2 Temmuz 2025. Erişim 13 Ekim 2025. https://www.spiked-online.com/2025/07/02/jk-rowling-vs-the-pronoun-police/

Oakley, Ann. “Interviewing Women: A Contradiction in Terms.” İçinde *Doing Feminist Research*, der. Helen Roberts. London: Routledge, 2013.

Oberprantacher, Andreas, ve Andreas Siclodi. “Introducing a Contorted Subject Called ‘Subjectivation’.” İçinde *Subjectivation in Political Theory and Contemporary Practices*, der. Andreas Oberprantacher ve Andreas Siclodi. London: Palgrave Macmillan, 2016.

Osmanağaoğlu, Hülya. *Feminizm Kitabı: Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Seçme Metinler*. İstanbul: Dipnot Yayınları, 2015.

Ovadia, Stella. “Anmalar Zamanı.” İçinde *Somut 4. Sayfa: İlk Feminist Yazılar*, der. Stella Ovadia ve Evin Doğu. Ankara: Kadın Kültür İletişim Vakfı, 2013.

Ovadia, Stella. “Feminist Hareketin İlk Günleri (Örgütlenme Zorlukları, Özgün Örgütlenme Deneyimleri).” İçinde *Özgürlüğü Ararken*, der. Berivan Kum, Fatma Gülçiçek, Pınar Selek ve Yeşim Başaran. İstanbul: Amargi, 2005.

Özbay, Cenk, ve Kerem Öktem. “Turkey’s Queer Times.” *New Perspectives on Turkey* 64 (2021): 117–130.

Özbudun, Ergun. “AKP at the Crossroads: Erdoğan’s Majoritarian Drift.” *South European Society and Politics* 19, no. 2 (2014): 155–167.

Özgenç, Oğulcan. “Aile Bakanlığı’ndan Genel Müdürlüklere LGBTİ+ Karşıtı ‘Uyarı’: ‘Toplumsal Cinsiyet, Cinsiyet Kimliği, Cinsel Yönelim Kavramlarını Kullanmayın’.” *Kaos GL*, 7 Mayıs 2025. Erişim 6 Haziran 2025. https://kaosgl.org/haber/aile-bakanligi-ndan-genel-mudurluklere-lgbti-karsiti-34-uyari-34-toplumsal-cinsiyet-cinsiyet-kimligi-cinsel-yonelim-kavramlarini-kullanmayin

Özkan Kerestecioğlu, İnci. “Türkiye’de Güncel Feminist Hareket İçindeki Ayrışmalar ve Tartışmalar.” İçinde *Duvarları Yıkmak, Köprüleri Kurmak: Yeni Küresel Feminizmin Yükselişi ve İmkânları*, der. Nacide Berber. Heinrich Böll Stiftung Derneği. Türkiye Temsilciliği Yayınları, 2017.

Özkazanç, Alev. “Butler’ın Feminizmi: Siyasi Bir Okuma İçin Kılavuz.” *Mülkiye Dergisi* 37, no. 4 (2013): 118–138.

Özkazanç, Alev. “Türkiye’de Kadın Hareketi ve Kesişimsellik Yaklaşımı: Kesişimsellik Tartışması.” İçinde *Duvarları Yıkmak, Köprüleri Kurmak: Yeni Küresel Feminizmin Yükselişi ve İmkânları*. Heinrich Böll Stiftung Derneği. Türkiye Temsilciliği Yayınları, 2017.

Özkazanç, Alev. “Toplumsal Cinsiyet Belası: Trans vs TERF Tartışması Üzerine Düşünceler.” *Vira Verita*, 10 Ekim 2019. Erişim 17 Eylül 2022. https://viraverita.org/yazilar/toplumsal-cinsiyet-belasi-trans-vs-terf-tartismasi-uzerine-dusunceler

Özkazanç, Alev. “Feminizm Tarihi.” ODTÜ Tarih Topluluğu. YouTube videosu, 6 Mart 2021. https://www.youtube.com/watch?v=KlXWVh2kVLo

Özkazanç, Alev. “İncel Devrimi, Alternatif Sağ ve Erkeklik Krizi.” *Corpus Dergi*, 14 Ağustos 2024. Erişim 10 Aralık 2025. https://corpusdergi.com/2024/incel-devrimi-alternatif-sag-ve-erkeklik-krizi/

Öztan, Ece. “Feminist Araştırmalar ve Yöntem.” İçinde *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*, der. Feryal Saygılıgil. İstanbul: Ütopya Yayınları, 2016.

Öztürk, Fundanur. “İstanbul Sözleşmesi: İki Hakimin Karşı Oy Kullandığı Kararla İlgili Hukukçular Ne Diyor?” *BBC Türkçe*, 20 Temmuz 2022. Erişim 17 Eylül 2022. https://www.bbc.com/turkce/articles/cjke10zej62o

Painter, Nell Irvin. “Sojourner Truth.” İçinde *The American Radical*. London: Routledge, 2013.

Paker, Banu. “1989 Kadın Kurultayı.” İçinde *Özgürlüğü Ararken*, der. Berivan Kum, Fatma Gülçiçek, Pınar Selek ve Yeşim Başaran. İstanbul: Amargi, 2005.

Palinkas, Leslie A., vd. “Purposeful Sampling in Qualitative Research.” *Qualitative Research* 42, no. 3 (2015): 533–544.

Patai, Daphne. “US Academics and Third-World Women: Is Ethical Research Possible?” İçinde *Feminist Nightmares: Women at Odds: Feminism and The Problems of Sisterhood,* der. Susan Ostrov Weisser, Jennifer Fleischner. New York: New York University Press, 1994.

Patton, Michael Quinn. *Qualitative Research and Evaluation Methods*. Thousand Oaks, CA: SAGE, 2002.

Pearce, Ruth, Sonja Erikainen ve Ben Vincent. “Afterword: TERF Wars in the Time of COVID-19.” *The Sociological Review* 68, no. 4 (2020): 882–888.

Pearce, Ruth, Sonja Erikainen ve Ben Vincent. “TERF Wars: An Introduction.” *The Sociological Review* 68, no. 4 (2020): 677–698.

Percival, Ash. “J. K. Rowling Blames Liking Transphobic Tweet on ‘Middle-Aged Moment’.” *HuffPost UK*, 25 Mart 2018. Erişim 3 Kasım 2025. https://www.huffingtonpost.co.uk/entry/jk-rolwing-transphobic-tweet_uk_5ab77230e4b054d118e3b789

Pető, Andrea. “Gender and Illiberalism.” İçinde *Routledge Handbook of Illiberalism*, der. András Sajó, Renáta Uitz ve Stephen Holmes. London: Routledge, 2021.

Phillips, Ruth, ve Viviene E. Cree. “What Does the ‘Fourth Wave’ Mean for Teaching Feminism in Twenty-First Century Social Work?” *Social Work Education* 33, no. 7 (2014): 930–943.

Poster, Mark. *Sartre’s Marxism*. London: Pluto Press, 1979.

Quinn, Karl. “Why People Are Up in Arms about *The Lancet*’s ‘Bodies with Vaginas’ Cover.” *The Sydney Morning Herald*, 28 Eylül 2021. Erişim 17 Eylül 2022.

https://www.smh.com.au/national/why-people-are-up-in-arms-about-the-lancet-s-bodies-with-vaginas-cover-20210928-p58vdj.html

Rae, Gavin. "Sartre, Group Formations, and Practical Freedom: The Other in the *Critique of Dialectical Reason*." *Sartre Studies International* 20, no. 1 (2014): 183–206.

Rawłuszko, Marta. "And If the Opponents of 'Gender Ideology' Are Right? Gender Politics, Europeanization, and the Democratic Deficit." *Politics & Gender* 15, no. 4 (2019): 301–323.

Raymond, Janice. *The Transsexual Empire: The Making of the She-Male*. New York: Teachers College Press, 1994.

Rivers, Nicola. *Postfeminism(s) and the Arrival of the Fourth Wave: Turning Tides*. Cham: Springer, 2017.

Roggeband, Conny vd. "Anti-Gender Politics and European Democracies' Legacies of Exclusion and Violence." *Women's Studies International Forum* 112 (2025): 103151.

Rotramel, Ariella. "Feminist Historiography." içinde *The Companion to Feminist Studies*, der. Nancy A. Naples. Hoboken, NJ: Wiley, 2020.

Rowling, J. K. (@jk_rowling). "People who menstruate.' I'm sure there used to be a word for those people. Someone help me out. Wumben? Wimpund? Woomud?." *X*, 7 Haziran 2020. Erişim 6 Temmuz 2025. https://x.com/jk_rowling/status/1269382518362509313

Rowling, J. K. "J. K. Rowling Writes about Her Reasons for Speaking Out on Sex and Gender Issues." 10 Haziran 2020. Erişim 28 Eylül 2025. https://www.jkrowling.com/opinions/j-k-rowling-writes-about-her-reasons-for-speaking-out-on-sex-and-gender-issues/

Rubin, Gayle S. "Thinking Sex: Notes for a Radical Theory of the Politics of Sexuality." *Culture, Society and Sexuality: A Reader* içinde, der. Peter Aggleton ve Richard Parker. London: Routledge, 2002.

Saktanber, Aysel. "Whose Virtue Is This? The Virtue Party and Women in Islamist Politics in Turkey." İçinde *Right-Wing Women: From Conservatives to Extremists Around the World*, der. Paola Bacchetta ve Margaret Power. New York: Routledge, 2002.

Salamon, Gayle. “Transfeminism and the Future of Gender.” *Women’s Studies on the Edge* (2008): 115–136.

Saldaña, Johnny. *Nitel Araştırmacılar İçin Kodlama El Kitabı*. Çev. Aysel Tüfekçi Akcan ve S. Nihat Şad. İstanbul: Pegem Akademi, 2019.

Salih, Sara, ve Judith Butler. *The Judith Butler Reader*. Malden, MA: Blackwell Publishing, 2004.

Sancar, Serpil. “Kadın Hakları Mücadelesinde Küresel Dinamikler II: Avrupa’da Değişimler.” *Kısa Dalga*, 24 Kasım 2002. Erişim 20 Kasım 2025. https://kisadalga.net/yazar/kadin-haklari-mucadelesinde-kuresel-dinamikler-ii-avrupada-degisimler_47618

Sancar, Serpil. “Türkiye’de Kadın Hareketinin Politiği: Tarihsel Bağlam, Politik Gündem ve Özgünlükler.” İçinde *Birkaç Arpa Boyu: 21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar*, der. Serpil Sancar. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011.

Sanki Eşittik: 1960–70’li Yıllarda Devrimci Mücadelenin Feminist Sorgusu. Yön. Güliz Sağlam. Belgesel, 2012. https://vimeo.com/349930978

Sarachild, Kathie. “A Program for Feminist Consciousness-Raising.” İçinde *Notes from the Second Year: Women’s Liberation*, der. Shulamit Firestone ve Anne Koedt. New York, 1970.

Sarıtaş, Ezgi, ve Yelda Şahin. “Altmışlı Yıllarda Kadın Hareketi: Süreklilikler, Kopuşlar ve Çeşitlenme.” İçinde *Türkiye’de 1960’lar*, der. Mete Kaan Kaynar. İstanbul: İletişim Yayınları, 2022.

Sarıtaş, Ezgi, ve Yelda Şahin. “Ellili Yıllarda Kadın Hareketi.” İçinde *Türkiye’de 1950’ler*, der. Mete Kaan Kaynar. İstanbul: İletişim Yayınları, 2022.

Sartre, Jean-Paul. *Bulantı*. Çev. Selahattin Hilav. İstanbul: Can Yayınları, 1981.

Sartre, Jean-Paul. *Critique of Dialectical Reason, Volume 1: Theory of Practical Ensembles*. Çev. Alan Sheridan-Smith. London: Verso, 2004.

Sartre, Jean-Paul. *Toplu Oyunlar*. Çev. Işık M. Noyan. İstanbul: İthaki Yayınları, 2007.

Sartre, Jean-Paul. *Varoluşçuluk*. Çev. Asım Bezirci. İstanbul: Say Yayınları, 2019.

Sartre, Jean-Paul. *Yöntem Araştırmaları*. Çev. Serdar Rifat Kırkoğlu. İstanbul: Can Yayınları, 2022.

Sartre, Jean-Paul. *Varlık ve Hiçlik*. Çev. Turhan Ilgaz ve Gaye Çankaya Eksen. İstanbul: İthaki Yayınları, 2023.

Sauer, Birgit. "Authoritarianism, Neo-Conservatism and Gender: Democratic Backsliding and the 'New' Right." *Politics and Governance* 7, no. 3 (2019): 28–39.

Savcı, Evren. *Queer in Translation: Sexual Politics under Neoliberal Islam*. Durham, NC: Duke University Press, 2020.

Savran, Gülnur Acar. *Feminizm Yazıları: Kuramdan Politikaya*. Ankara: Dipnot Yayınları, 2018.

Saygılıgil, Feryal. "Suat Derviş: 'Muharrir'." İçinde *Kadınlar Hep Vardı: Türkiye Solundan Kadın Portreleri*, der. Feryal Saygılıgil. İstanbul: Dipnot Yayınları, 2017.

Scheman, Naomi. "Feminist Epistemology." *Metaphilosophy* 26, no. 3 (1995): 177–190.

Scott, Joan W. "The Evidence of Experience." *Critical Inquiry* 17, no. 4 (1992): 773–797.

Scott, Joan Wallach. *Feminist Tarihin Peşinde*. Çev. A. Günaydın, A. Sönmez, F. Dinçer, Ö. Tümer ve Ö. Aslan. İstanbul: bgst Yayınları, 2013.

Sedgwick, Eve Kosofsky. *Epistemology of the Closet*. Berkeley: University of California Press, 1990.

Seidman, Irving. *Interviewing as Qualitative Research: A Guide for Researchers in Education and the Social Sciences*. New York: Teachers College Press, 2006.

Sema. "Kürt Kadın Kimlikleri." İçinde *Feminizm Kitabı: Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Seçme Metinler*, der. Hülya Osmanağaoğlu. İstanbul: Dipnot Yayınları, 2015.

Semih, Sema. "Terf." *Feminist Bellek*. Erişim 7 Ağustos 2025. https://feministbellek.org/terf/

Sendika.org. "Ankara Feminist Gece Yürüyüşü: Mücadelemiz Sınırsız, Feminist İsyandayız." *Sendika.org*, 8 Mart 2025. Erişim 26 Mayıs 2025. https://sendika.org/2025/03/ankara-feminist-gece-yuruyusu-mucadelemiz-sinirsiz-feminist-isyandayiz-721599

Sendika.org. “İstanbul Üniversitesi’nde Diploma Eylemi: Üniversiteliler Polis Barikatlarını Yıktı.” *Sendika.org*, 19 Mart 2025. Erişim 26 Mayıs 2025. https://sendika.org/2025/03/istanbul-universitesinde-diploma-eylemi-universiteliler-polis-barikatlarini-yikti-722525

Serano, Julia. *Whipping Girl: A Transsexual Woman on Sexism and the Scapegoating of Femininity*. Berkeley: Seal Press, 2007.

Shaw, Deborah. “A Tale of Two Feminisms: Gender-Critical Feminism, Trans-Inclusive Feminism and the Case of Kathleen Stock.” *Women’s History Review* 32, no. 5 (2023): 768–780.

Shaw, Diana. “Trans Activists Violently Attack Women in France, Spain on International Women’s Day 2021.” *Women Are Human*, 16 Mart 2021. Erişim 19 Eylül 2022. https://www.womenarehuman.com/trans-activists-ratchet-up-violent-attacks-against-women-in-france-spain-for-international-womens-day-2021/

Shepherd, Angela. “De Beauvoir, Existentialism and Marx: A Dialectic on Freedom.” *Feminist Philosophy Journal* 3, no. 1 (2018): 1–17.

Simons, Margaret A. “Beauvoir and Sartre: The Philosophical Relationship.” *Yale French Studies*, no. 96 (1999): 36–51.

Sirman, Nükhet. “Feminism in Turkey: A Short History.” *New Perspectives on Turkey* 3 (1989): 1–34.

Sirman, Nükhet. “Kadınların Milliyeti.” İçinde *İstanbul–Amargi Feminizm Tartışmaları*, der. Esen Özdemir ve Sevi Bayraktar. İstanbul: Amargi, 2011.

Sirman, Nükhet. “Sunuş.” İçinde *Türkiye’de Feminist Yöntem*, der. Emine Erdoğan ve Nehir Gündoğdu. İstanbul: Metis Yayınları, 2020.

Smythe, Viv. “I’m Credited with Having Coined the Acronym TERF — Here’s How It Happened.” *The Guardian*, 29 Kasım 2018. Erişim 20 Aralık 2025. https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/nov/29/im-credited-with-having-coined-the-acronym-terf-heres-how-it-happened

Solomon, Robert C. *Akılcılıktan Varoluşçuluğa: Varoluşçular ve 19. Yüzyıldaki Kökenleri*. Çev. Reha Kuldaşlı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2020.

Sosyal Bilimler. “Akademik Çalışmada Cümle Kurmak: ‘Ben’, ‘Biz’, Edilgen Dil.” *Sosyal Bilimler*. Erişim 6 Haziran 2025. https://www.sosyalbilimler.org/akademik-calismada-cumle-kurmak-ben-biz-edilgen-dil/

Sönmez, Berrin. “Başörtüsü.” *Feminist Bellek*, 15 Kasım 2021. Erişim 17 Mart 2024. https://feministbellek.org/basortusu/

Sönmez, Berrin. “Siyasal Haklar Bağlamında Feminist Mücadele ve İslami Feminizm.” *Gazete Duvar*, 7 Eylül 2023. Erişim 17 Mart 2024. https://www.gazeteduvar.com.tr/siyasal-haklar-baglaminda-feminist-mucadele-ve-islami-feminizm-haber-1636240

SPoD. “TERF Tartışmalarına İlişkin Açıklama.” *SPoD*, 22 Mayıs 2020. Erişim 17 Eylül 2022. https://spod.org.tr/terf-tartismalarina-iliskin-aciklama/

Stadyumu, Devrim. “ODTÜ Direnişinde Yedinci Gün: 30 Gözaltı.” *bianet*, 27 Mart 2025. Erişim 26 Mayıs 2025. https://bianet.org/haber/odtu-direnisinde-yedinci-gun-30-gozalti-305885

Stefaniw, Blossom. “Feminist Historiography and Uses of the Past.” *Studies in Late Antiquity* 4, no. 3 (2020): 260–283.

Stewart, Charles J., ve William B. Cash. *Interviewing: Principles and Practices*. Boston: McGraw-Hill, 2008.

Stock, Kathleen. *Material Girls: Why Reality Matters for Feminism*. London: Fleet, 2021.

Stone, Alison. *Feminist Felsefeye Giriş*. Çev. Yonca Cingöz ve Bilge Tanrısever. İstanbul: Otonom Yayıncılık, 2015.

Stonewall. Erişim 10 Eylül 2025. https://www.stonewall.org.uk/

Stonewall. *Questions and Answers on Trans People*. Erişim 28 Eylül 2025. https://www.valeofglamorgan.gov.uk/Documents/StaffnetPlus/GLAM/Questions-and-Answers-on-Trans-People.pdf

Sullivan, Daniel. “Sartre’s *Critique of Dialectical Reason* and New Materialism.” *Sartre Studies International* 24, no. 1 (2018): 31–48.

Sunderland, Jane. *Gendered Discourses*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004.

Tahaoğlu, Çiçek. "Dayağa Karşı Yürüyüş'ün 30. Yıldönümünde Kadınlar Anlattı." *bianet*, 17 Mayıs 2017. Erişim 27 Eylül 2025. https://bianet.org/haber/dayaga-karsi-yuruyus-un-30-yildonumunde-kadinlar-anlatti-186540

Talay Keleşoğlu, Birsen. "Yalnızlıktan Meşruiyete: 1980 Sonrası Kadın Hareketi ve Kurumsallaşma." İçinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünceler: Feminizm*, der. Tanıl Bora. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.

Tang, Ramona, ve Suganthi John. "The 'I' in Identity: Exploring Writer Identity in Student Academic Writing through the First Person Pronoun." *Journal of Second Language Writing* 8, no. 2 (1999): 117–142.

Tanış, Edanur. "Boğaziçi Üniversitesi LGBTİ+ Çalışmaları Kulübü'nün Kapatılmasının Üzerinden 2 Yıl Geçti." *Medyascope*, 28 Eylül 2023. Erişim 17 Mart 2024. https://medyascope.tv/2023/09/28/bogazici-universitesi-lgbti-calismalari-kulubunun-kapatilmasinin-uzerinden-2-yil-gecti/

Tanış, Edanur. "Hacettepe Üniversitesi de Kapattı | Devlet Üniversitelerinde LGBTİ+ Kulübü Kalmadı." *Medyascope*, 25 Eylül 2023. Erişim 17 Mart 2024. https://medyascope.tv/2023/09/25/hacettepe-universitesi-de-kapatti-devlet-universitelerinde-lgbti-kulubu-kalmadi/

Tar, Yıldız. "Sağlık Bakanlığı'nın Yeni Düzenlemesi Transları Fişlemeye ve Uyum Süreçlerini Engellemeye Yol Açabilir!" *Kaos GL*, 2 Eylül 2025. Erişim 20 Eylül 2025. https://kaosgl1.org/haber/saglik-bakanligi-nin-yeni-duzenlemesi-translari-fislemeye-ve-uyum-sureclerini-engellemeye-yol-acabilir

Tekeli, Şirin. "Emergence of the Feminist Movement in Turkey." İçinde *The New Women's Movement*, der. Drude Dahlerup. London: Sage Publications, 1986.

Tekeli, Şirin. "1980'ler Türkiye'sinde Kadınlar." İçinde *1980'ler Türkiyesi'nde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, der. Şirin Tekeli. İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.

Tekeli, Şirin. "Birinci ve İkinci Dalga Feminist Hareketlerinin Karşılaştırmalı İncelemesi Üzerine Bir Deneme." İçinde *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, der. A. B. Hacımirzaoğlu. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

Tekeli, Şirin. “Dördüncü Sayfa.” İçinde *Somut 4. Sayfa: İlk Feminist Yazılar*, der. Stella Ovadia ve Evin Doğu. Ankara: Kadın Kültür İletişim Vakfı, 2013.

Tekeli, Şirin. *Feminizmi Düşünmek*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017.

The Economist. “Why the Word ‘Woman’ Is Tying People in Knots.” *The Economist*, 2 Ekim 2021. Erişim 17 Eylül 2022. https://www.economist.com/leaders/2021/10/02/why-the-word-woman-is-tying-people-in-knots

The Editors of *Encyclopædia Britannica*. “Gender Identity.” *Encyclopædia Britannica*, 20 Kasım 2025. Erişim 23 Kasım 2025. https://www.britannica.com/topic/gender-identity

Thompson, Becky. “Multiracial Feminism: Recasting the Chronology of Second Wave Feminism.” *Feminist Studies* 28, no. 2 (2002): 337–360.

Thomsen, Carly, ve Laurie Essig. “Lesbian, Feminist, TERF: A Queer Attack on Feminist Studies.” *Journal of Lesbian Studies* 26, no. 1 (2021): 27–44.

Thornham, Sue. “Second Wave Feminism.” İçinde *The Routledge Companion to Feminism and Postfeminism*. London: Routledge, 2004.

Thurlow, Claire. “From TERF to Gender Critical: A Telling Genealogy?” *Sexualities* 27, no. 4 (2024): 962–978.

Tidd, Ursula. “Simone de Beauvoir and Feminist Praxis.” *Feminist Theory* 10, no. 1 (2009): 101–105.

Togay, Semih. *Trans Exclusionary Radical Feminism in Turkey: A Historical Overview*. Yüksek lisans tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2020.

Tonak, Ertuğrul A. “Haziran Direnişi Üzerine Tahayyüller.” *Toplumsal Tarih* 235 (2013): 26–29.

Tong, Rosemarie Botts, ve Tina Fernandes. *Feminist Düşünce*. Çev. Beyza Sümer Aydaş. İstanbul: Sel Yayınları, 2021.

Toprak, Zafer. *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015.

Tosunlu, H. Berkay. “Trans Kadınlar Kadındır, Dişidir!” *Platform24*, 13 Ağustos 2019. Erişim 13 Temmuz 2025. https://platform24.org/arsiv/trans-kadinlar-kadindir-disidir/

Truth, Sojourner. *Narrative of Sojourner Truth*. London: Penguin, 1998.

Tucci, Antonio. “Political Subjectivations: Between Freedom and Dependency.” *Política Común* 9 (2016).

Tuğ, Başak. “Feminist Tarihyazımında Dalgaları Aşmak: 1930–1950 Arası Feminist Mücadelede Sabiha Sertel.” İçinde *İlk Yüzyılı Biterken Cumhuriyet: Demokratikleşme Momentleri, Sıradan İnsanlar ve Siyaset*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2024.

Tuğal, Cihan. “‘Resistance Everywhere’: The Gezi Revolt in Global Perspective.” *New Perspectives on Turkey* 49 (2013): 157–172.

Tuksal, Hidayet Şefkatli. “Dindar Çevrelerden Kadın Politikası Üretimi.” İçinde *Özgürlüğü Ararken*, der. Berivan Kum, Fatma Gülçiçek, Pınar Selek ve Yeşim Başaran. İstanbul: Amargi, 2005.

Tuksal, Hidayet Şefkatli. “Türkiye’de İslami Feminizm Tartışmaları.” İçinde *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünceler: Feminizm*, der. Tanıl Bora. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.

Turbun Büyüğü (@elcinarabaci). “Ağız tadıyla ‘TERFlere ölüm!’ diye bile yazdırtmamızdan şikayet etmiş arkadaş :) Ağır mağdur olmuş bunu yazan….” *X*, 20 Ocak 2022. Erişim 13 Temmuz 2025. https://x.com/elcinarabaci/status/1486334037765636097

Uğur-Çınar, Meral. “Patriarchy and Political Regimes: The Role of Patriarchal Narratives in Neopatrimonialism, Populism, and the Rise of the Far Right.” *Women’s Studies International Forum* 111 (2025): 103124.

Ünal, Didem. “Political Homophobia as a Tool of Creating Crisis Narratives and Ontological Insecurities in Illiberal Populist Contexts: Lessons from the 2023 Elections in Turkey.” *New Perspectives on Turkey* 71 (2024): 143–164.

Vallerga, Michael. “Anti-Gender Ideology and the Depiction of Lesbians in the Manosphere.” *Journal of Lesbian Studies* 28, no. 3 (2024): 554–566.

van der Tuin, Iris. “Feminisms, First, Second, and Third Wave.” İçinde *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Gender and Sexuality Studies*. 2016.

van Dijk, Teun A. “Principles of Critical Discourse Analysis.” *Discourse & Society* 4, no. 2 (1993): 249–283.

van Os, Nicole. “Ottoman Muslim and Turkish Women in an International Context.” *European Review* 13, no. 3 (2005): 459–479.

Varlık, Yasemin. “Trans Aktivizm ve Neoliberal Temellük: Eralp’e Cevap.” *Medium*, 30 Haziran 2020. Erişim 2 Eylül 2024. https://medium.com/@yaseminvarlik2020/trans-aktivizm-ve-neoliberal-temellük-eralpe-cevap-c86d1ace299a

Venegas, Marisol. “Becoming a Subject: A Sociological Approach.” *Acta Sociológica* 73 (2017): 1–18.

Vogel, Lise. “Marxism and the Oppression of Women: Toward a Unitary Theory.” İçinde *Marxism and the Oppression of Women*. Leiden: Brill, 2013.

Voltrans. Yönetmen P. Ulaş Dutlu ve Özge Özgüner. Belgesel. 2014.

Wainwright, Joel. “Praxis.” *Rethinking Marxism* 34, no. 1 (2022): 41–62.

Walby, Sylvia. “Complexity Theory, Systems Theory and Multiple Intersecting Social Inequalities.” *Philosophy of the Social Sciences* 37, no. 4 (2007): 449–470.

Weber, Max. *Sosyal Bilimlerin Metodolojisi*. Çev. Vefa Saygın Öğütle. İstanbul: Küre Yayınları, 2012.

Weedon, Chris. *Feminist Practice and Poststructuralist Theory*. Oxford: Blackwell Publishing, 1987.

Weeks, Kathi. *Feminist Öznelerin Kuruluşu*. Çev. İlkay Özküralpli. İstanbul: Otonom Yayıncılık, 2013.

Wiede, Wiebke. “Subjectification, the Subject, and the Self.” *Docupedia-Zeitgeschichte*, 21 Aralık 2020. Erişim 20 Eylül 2025. http://docupedia.de/zg/Wiede_subjectification_v3_en_2020

Williams, Cristan. “You Might Be a TERF If…” *The TransAdvocate*, 24 Eylül 2013. Erişim 13 Ekim 2025. https://www.transadvocate.com/you-might-be-a-terf-if_n_10226.htm

Williams, Cristan. “Gender Performance: The TransAdvocate Interviews Judith Butler.” *The TransAdvocate*, 1 Mayıs 2014. Erişim 13 Ekim 2025. https://www.transadvocate.com/gender-performance-the-transadvocate-interviews-judith-butler_n_13652.htm

Williams, Cristan. “Fact Checking Janice Raymond: The NCHCT Report.” *The TransAdvocate*, 18 Eylül 2014. Erişim 20 Aralık 2025. https://www.transadvocate.com/fact-checking-janice-raymond-the-nchct-report_n_14554.htm

Williams, Cristan. “Radical Inclusion: Recounting the Trans Inclusive History of Radical Feminism.” *Transgender Studies Quarterly* 3, no. 1–2 (2016): 254–258.

Williams, Cristan. “The Ontological Woman: A History of Deauthentication, Dehumanization, and Violence.” *The Sociological Review* 68, no. 4 (2020): 718–734.

Wittgenstein, Ludwig. *Wittgenstein’s Lectures: Cambridge 1932–1935*. Der. Alice Ambrose ve Margaret Macdonald. New York: Prometheus Books, 2001.

Wittig, Monique. *The Straight Mind and Other Essays*. Boston: Beacon Press, 1992.

Wittig, Monique. “Kadın Doğulmaz.” *Cogito* 58: Feminizm. Çev. Çiğdem Akanyıldız ve Şeyda Öztürk. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009.

Wollstonecraft, Mary. *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi*. Çev. Deniz Hakyemez. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.

Women Are Human. “Trans Activists Violently Attack Women in France, Spain on International Women’s Day 2021.” *Women Are Human*, 16 Mart 2021. Erişim 19 Eylül 2022. https://www.womenarehuman.com/trans-activists-ratchet-up-violent-attacks-against-women-in-france-spain-for-international-womens-day-2021/

Wright, Elizabeth. *Lacan ve Postfeminizm*. Çev. Ebru Kılıç. İstanbul: Everest Yayınları, 2002.

Wrye, Harriet Kimble. “The Fourth Wave of Feminism: Psychoanalytic Perspectives—Introductory Remarks.” *Studies in Gender and Sexuality* 10, no. 4 (2009): 185–189.

Yalman, Galip. “The Turkish State and Bourgeoisie in Historical Perspective: A Relativist Paradigm or a Panoply of Hegemonic Strategies?” *The Politics of Permanent Crisis: Class, Ideology and State in Turkey* içinde, der. Neşecan Balkan ve Sungur Savran. New York: Nova Science Publishers, 2002.

Yaraman-Başbuğu, Ayşegül. *Resmî Tarihten Kadın Tarihine: Elinin Hamuruyla Özgürlük*. İstanbul: Bağlam, 2001.

Yaylı, Ülfet. “Kızkardeşliğin Feminist Dalgalarda Çalkantılı Yolculuğu.” İçinde *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünceler: Feminizm*, der. Tanıl Bora. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.

Yeğenoğlu, Metin, ve Simten Coşar. “The AKP and the Gender Issue: Shuttling between Neoliberalism and Patriarchy.” İçinde *Silent Violence: Neoliberalism, Islamist Politics and the AKP Years in Turkey*, der. Simten Coşar ve Gamze Yücesan-Özdemir. Ottawa: Red Quill Books, 2012.

Yelsalı Parmaksız, Pınar Melis. “The Paradox of the AKP’s Gender Regime: Gender Identity of Religious Women in Türkiye.” *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society* (2025): 830–851.

Yıldırım, Ali, ve Hasan Şimşek. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011.

Yılmaz, Zafer. “‘Strengthening the Family’ Policies in Turkey: Managing the Social Question and Armoring Conservative–Neoliberal Populism.” *Turkish Studies* 16, no. 3 (2015): 371–390.

Yılmaz, Zehra. *Dişil Dindarlık: İslamcı Kadın Hareketinin Dönüşümü*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

Youdell, Deborah. “Subjectivation and Performative Politics—Butler Thinking Althusser and Foucault: Intelligibility, Agency and the Raced–Nationed–Religioned Subjects of Education.” *British Journal of Sociology of Education* 27, no. 4 (2006): 511–528.

Yörük, Erdem. “The Long Summer of Turkey: The Gezi Uprising and Its Historical Roots.” *South Atlantic Quarterly* 113, no. 2 (2014): 419–426.

Yuval-Davis, Nira. “Intersectionality and Feminist Politics.” *European Journal of Women’s Studies* 13, no. 3 (2006): 193–209.

Yükler, Sibel. “Dönüp Kendine Bakmak: Hormonlu Domates Ödülleri, Dışlananlar ve İncinenler.” *5Harfliler*, 19 Haziran 2020. Erişim 2 Eylül 2024. https://www.5harfliler.com/donup-kendine-bakmak-hormonlu-domates-odulleri-dislananlar-ve-incinenler/

Yüksel, Şahika. “Eş Dayağı ve Dayağa Karşı Dayanışma Kampanyası.” İçinde *1980’ler Türkiyesi’nde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, der. Şirin Tekeli. İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.

Zelyut, Rıza. *Osmanlı’da Oğlancılık*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2016.

Zencefil, Arya B. “TERF Kelimesi Neden Emekli Edilmeli?” *Pembe Hayat*, 18 Kasım 2021. Erişim 17 Eylül 2022. https://www.pembehayat.org/haberler/detay/2560/terf-kelimesi-neden-emekli-edilmeli

Zeynep Hanım. *Bir Türk Kadınının Avrupa İzlenimleri*. İstanbul: Everest Yayınları, 2016.

Zihnioğlu, Yaprak. *Kadınsız İnkılap*. İstanbul: Metis Yayınları, 2003.

Zimmerman, Tegan. “#Intersectionality: The Fourth Wave Feminist Twitter Community.” *Atlantis: Critical Studies in Gender, Culture & Social Justice* 38, no. 1 (2017): 54–70.

Žižek, Slavoj. “A Permanent Economic Emergency.” *New Left Review* 64, no. 1 (2010): 85–95.

Žižek, Slavoj. *The Ticklish Subject: The Absent Centre of Political Ontology*. London: Verso, 1999.

EK 1: GÖRÜŞME SORULARI

1) Feminist özneyi nasıl tanımlıyorsunuz? Feminist özne kimleri içeriyor, hangi kimlikleri dışlıyor? Eğer dışlıyorsa neden? Feminist özneyi oluşturan temel size göre neye dayanıyor?

2) Feminist özne tartışmasındaki tarafları nasıl çözümlüyorsunuz? Taraflar kimler ve ne istiyorlar? Feminist öznenin kim olduğuyla ilgili tartışma feminist hareket içindeki bir hegemonya mücadelesi süreci olarak yorumlanabilir mi?

3) Siz kendinizi nerede konumlandırıyorsunuz? Kendinizi nasıl (ne tür) bir feminist olarak tanımlıyorsunuz?

4) Sizce bu tartışma dayanışmayı, patriyarkaya karşı mücadeleyi nasıl etkiledi? Örgütlenme ve dayanışma pratiklerinde nasıl bir değişim/dönüşüm gözlemlediniz?

5) İnternet ve sosyal medyanın feminist örgütlenme, tepki gösterme ve bilgi yayma açısından öneminin üst düzeyde olduğu bir dönemde yaşıyoruz, feminist özne tartışmaları da internet üzerinden şekilleniyor ve tartışılıyor. Teorik tartışmalar ile örgütlenme pratikleri arasında ve sosyal medya ile sokaktaki dayanışma arasında bu açıdan nasıl bir farklılık gözlemliyorsunuz? Feminist mücadele ve feminist teorinin arasındaki bağı nasıl yorumlarsınız?

6) Feminist özne tartışmasının çözümünü nerede görüyorsunuz? Ne olmalı? Sizce feminist hareketin geleceği nasıl şekillenecek? Bu tartışmanın feminist mücadeleye şu an ve gelecekte yararları ya da zararları sizce nelerdir?

7) Patriyarkayı tanımlayabilir misiniz? Sizce patriyarka hangi kimliklerin birleşmesiyle oluşuyor? Bu bağlamda tahakküm ve hegemonya süreçleri hakkındaki düşünceleriniz nelerdir? Karşı-hegemonya kurmak için yapılan mücadelenin nasıl olması gerektiğini düşünüyorsunuz?

8) Feminist özne tartışmasında taraflar arası nasıl bir eklemlenme/ ortaklaşma/ uzlaşma ihtimali olabilir? Sizin çözümlemenizde bu durumun nasıl bir süreç sonunda oluşacağını düşünüyorsunuz?

EK 2: KOD SİSTEMİ

- 1 Odaklı Kodlama
  - 1.1 Özne/Öteki
    - 1.1.1 TERF
      - 1.1.1.1 nefret
      - 1.1.1.2 karma örgüt
      - 1.1.1.3 ithal tartışma
      - 1.1.1.4 fobi
      - 1.1.1.5 biyoloji/biyolojik indirgemecilik
      - 1.1.1.6 vajina/rahim/penis
      - 1.1.1.7 ikili cinsiyet/ binary
      - 1.1.1.8 Terf/Törf
    - 1.1.2 LGBT
      - 1.1.2.1 trans erkek
      - 1.1.2.2 trans kadın
      - 1.1.2.3 trans
      - 1.1.2.4 beyan
      - 1.1.2.5 beden
      - 1.1.2.6 natrans/nontrans
      - 1.1.2.7 atanmış/atanan
      - 1.1.2.8 cinsiyet
      - 1.1.2.9 LGBT/LGBTİ+/LGBT artı/queer/kuir/lubun
    - 1.1.3 ÖZNE
      - 1.1.3.1 varlık/varoluş
      - 1.1.3.2 cinsiyet kimliği/cinsel yönelim
      - 1.1.3.3 performatif/akışkan
      - 1.1.3.4 erkekler/cishet erkekler
      - 1.1.3.5 Transfeminizm/Queer feminizm
      - 1.1.3.6 Kadınlık/kadın olma
      - 1.1.3.7 Öteki
      - 1.1.3.8 Feminist özne//feminizmin öznesi
  - 1.2 Hegemonya/iktidar
    - 1.2.1 İKTİDAR

1.2.1.1 kürtaj
1.2.1.2 hormon/ UYUM SÜRECİ
1.2.1.3 akp/akparti/erdoğan
1.2.1.4 aile/aile yılı/cinsiyetsizleştirme
1.2.1.5 faşist/faşizan/ceberrut/despot/sağcı
1.2.1.6 muhafazakâr/neoliberal/liberal
1.2.1.7 cinsiyetçi/homofobik/transfobik/kadın düşmanı/nefret politikaları
1.2.1.8 iktidar
1.2.2 PATRİYARKA
1.2.2.1 patriyarkal sistem/sistem
1.2.2.2 Erkeklik
1.2.2.3 patriyarka/heteropatriyarka/ataerki/egemen/heteroseksist
1.3 Direniş/Dayanışma/Örgütlenme
1.3.1 MÜCADELE VE TEORİ
1.3.1.1 pratik
1.3.1.2 korunaklı alan/güvenli alan
1.3.1.3 görünürlük/temsiliyet
1.3.1.4 kazanılmış
1.3.1.5 feminist ilkeler/kurallar
1.3.1.6 hukuk/6284/ istanbul sözleşmesi
1.3.1.7 teori
1.3.1.8 usul/üslup
1.3.1.9 Mücadele/direniş
1.3.2 EYLEM/SOKAK
1.3.2.1 döviz/slogan/pankart
1.3.2.2 eylem/ 8 mart/gece Yürüyüşü/25 kasım/Pride
1.3.2.3 sosyal medya
1.3.3 ÖRGÜTLENME
1.3.3.1 zayıflama
1.3.3.2 dayanışma
1.3.3.3 katılım/yatay/kolektif/şerh düşme/yol verme
1.3.3.4 komite/yürütme
1.3.3.5 iş birliği/ dirsek teması/
1.3.3.6 Örgütlenme/ öz örgütlenme/örgütlülük

1.4 Yöntem/Praksis
1.4.1 UZLAŞMA/YÖNTEM
1.4.1.1 feminist yöntem/ feminist metot
1.4.1.2 forum/platform/inisiyatif/çatı örgüt
1.4.1.3 Salon/oda/kapı/pasta/sofra
1.4.1.4 iletişimde asgarilik/dinlemek/anlamak/eleştiri
1.4.1.5 deneyim aktarımı
1.4.1.6 bilgi eşitleme
1.4.1.7 bilinç yükseltme
1.4.1.8 dönüşme/dönüşüm
1.4.1.9 uzlaşma/ortaklaşma/diyalog/iletişim
1.4.1.10 kopuş/çıkmaz/ayrıl
1.4.2 KAPSAYICILIK/KESİŞİMSELLİK
1.4.2.1 farklılık
1.4.2.2 hegemonya/hiyerarşi/tahakküm
1.4.2.3 azınlık/dezavantajlı
1.4.2.4 kesişimsel/kesişimsellik/kesişen
1.4.2.5 yargılama/yaftalama/suçlama
1.4.2.6 dışlamak/dışlayıcı/ayrımcılık/kesişimsel ayrımcılık
1.4.2.7 kapsamak/kapsayıcılık/kapsayıcı

EK 3: KODLAR, İÇERİKLERİ VE SINIRLARI

Kod Adı ve Alt Kodlar	Tanım	Dahil Olan Durumlar	Hariç Tutulan Durumlar
Özne/Öteki TERF LGBT ÖZNE	Feminist özne tanımları, öteki olarak konumlandırdıkları TERF tanımları	Feminist özne olmaya dair deneyimleri ve öteki olarak gördükleri TERFlerle deneyimleri	Feminist özne veya feminist öznenin ötekisi olma durumu haricindeki konumlanmalara dair görüşleri
Hegemonya/İktidar İKTİDAR PATRİYARKA	Mevcut iktidar ve patriyarka tanımları ve çözümlemeleri	İktidarın politikaları ve patriyarkanın güncel konumlanışının feminist öznelere etkisi	Kendi dönemlerine ait olmayan tarihsel anlatılar
Direniş/Dayanışma/ Örgütlenme MÜCADELE VE TEORİ EYLEM/SOKAK ÖRGÜTLENME	Mücadeleyi direnişi ve örgütlü olmayı nasıl anlamlandırdıkları	Feminist mücadelede sokak ve teori arasındaki ilişkiyi nasıl yorumladıkları, örgütlenme anlayışları ve şekilleri	Feminist mücadele dışında bulundukları örgütlenmelerle ilgili anlatılar
Yöntem/Praksis UZLAŞMA/YÖNTEM KAPSAYICILIK/ KESİŞİMSELLİK	Feminist yöntemi nasıl tanımladıkları, kapsayıcı yöntemleri	Feminizm içi tartışmalarda kullandıkları yöntemler, ilkeler ve bu ilkelere eklenmesi gerekenlere dair tahayyülleri	Kişisel anlaşmazlık ve çatışmalara dair anlatılar

ETİK KURUL ONAYI

Evrak Tarih ve Sayısı: 19.02.2024-316680

T.C.
BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Akademik Değerlendirme Koordinatörlüğü

1993

Sayı : E-62310886-605-316680
Konu : Melisa Gündüz'ün Etik Kurul Onayı

19.02.2024

AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜNE

İlgi : 30.01.2024 tarih ve 308980 sayılı yazınız.

Enstitünüz Siyaset Bilimi Doktora Programı öğrencisi Melisa Gündüz'ün, "Feminist Politik Öznenin Dönüşüm Krizi: Teori ve Praxis arasında gidip gelmek" başlıklı tez çalışması değerlendirilmiş ve bilgilerinize ekte sunulmuştur.

[redacted]
Kurul Başkanı

Ek: Değerlendirme Formu

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu :BSE54MRC7B Belge Doğrulama Adresi : https://www.turkiye.gov.tr/baskent-universitesi-ebys

Başkent Üniversitesi Bağlıca Kampüsü Fatih Sultan Mahallesi Eskişehir Yolu 18. Km
06790 Etimesgut/ANKARA
Telefon No:0 312 246 66 66 Faks No:0 312 246 66 88
e-Posta:adk@baskent.edu.tr İnternet Adresi:www.baskent.edu.tr
Kep Adresi:baskentuniversitesi@hs02.kep.tr

Bilgi için: Gamze SONBAY
Koordinatör
Telefon No: 246 66 66 / 5138

Bu belge güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Evrak Tarih ve Sayısı: 19.02.2024-316680

Sayı : 17162298.600-46 5 Şubat 2024
Konu : Doktora Tez Çalışması

İlgili Makama

Üniversitemiz Avrupa Birliği ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü Siyaset Bilimi Doktora Programı öğrencisi Melisa Gündüz'ün, "Feminist Politik Öznenin Dönüşüm Krizi: Teori ve Praxis arasında gidip gelmek" başlıklı tez çalışması değerlendirilmiş ve yapılmasında bir sakınca olmadığı tespit edilmiştir.
Bilgilerinize saygılarımızla sunarız.

Başkent Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler ve Sanat Alan Araştırma Kurulu

Ad, Soyad	Değerlendirme	İmza
Prof. Dr. Gözen Güner Aktaş	Olumlu/~~Olumsuz~~	
Prof. Dr. Sadegül Akbaba Altun	Olumlu/~~Olumsuz~~	
Prof. Dr. Fatih Çetin	Olumlu/~~Olumsuz~~	
Prof. Dr. Hasan Tahsin Fendoğlu	Olumlu/~~Olumsuz~~	
Prof. Dr. Filiz Kalelioğlu	Olumlu/~~Olumsuz~~	
Prof. Dr. Hidayet Hale Künüçen	Olumlu/~~Olumsuz~~	
Prof. Dr. Özcan Yağcı	Olumlu/~~Olumsuz~~	

Bu belge,güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.